

ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ Β. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ
Τακτικού καθηγητού της Ιστορίας της Νεωτέρας Ελλάδος
Διευθυντού του Ιστορικού Σπουδαστηρίου

Η ΕΝΑΡΞΙΣ ΤΟΥ ΑΓΩΝΟΣ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΘΡΥΛΟΣ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΣ

ΕΙΣΗΓΗΣΙΣ

Μολονότι ὁ ἀρχηγὸς τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, ἡ ὁποία ὠργάνωσε τὴν ὅλην ἐπανάστασιν τοῦ 1821, διαβὰς τὸν Προῦθον, ἤρχισε τὰς ἐπιχειρήσεις καὶ ἐκήρυξεν ἐπισήμως τὴν ἑναρξιν αὐτῆς ἐν Ἰασίῳ ἀπὸ τῆς 24 Φεβρουαρίου, τὰ ἐν Μολδοβλαχία πολεμικὰ συμβάντα ἐξακρατηρίσθησαν ὑπὸ τῆς κοινῆς συνειδήσεως καὶ βαθμηδὸν καθιερώθησαν ὑπὸ τῆς ἱστορίας ὥς τι τὸ μεμονωμένον, τρόπον τινὰ ὁ πρόλογος τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος τῶν Ἑλλήνων. Ἡ πλήρης ἀποτυχία τοῦ ἐπιχειρηθέντος ἐκεῖ ἐν μὲν ἑλληνικῇ χώρᾳ ἑλληνικοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος, ἴσως καὶ ἡ ἀπογοήτευσις, τὴν ὁποίαν ἠσθάνθησαν οἱ Ἕλληνες, ὅταν ἀνεκαλύφθη ἡ διασπαρεῖσα ἐπιτηδεῖως ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας πλάνη περὶ ὑποκινήσεως τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος ὑπὸ τῆς Ρωσίας, προσεχοῦς εἰς Ἑλλάδα καθόδου ῥωσικῶν δυνάμεων κ.λ.π., ὑπῆρξαν τὰ κύρια αἷτια τοῦ διαχωρισμοῦ τῶν, ἐν πολλοῖς ἐν τούτοις ἡρωικῶν, συμβάντων τῆς Μολδοβλαχίας, ἀπὸ τῶν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι πρῶτων ἐπαναστατικῶν γεγονότων. Καὶ αὕτη ἡ Πολιτεία, καθιερώσασα τὴν 25ην Μαρτίου ὡς ἡμέραν ἐθνικοῦ ἑορτασμοῦ διὰ τὴν ἑναρξιν τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος, ἔνα καὶ πλεόν δηλαδὴ μῆνα μετὰ τὴν κήρυξιν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Μολδοβλαχίᾳ ὑπὸ τοῦ Ὑψηλάντου, ἐπεκύρωσε τὸ ἐπικρατοῦν ἐθνικὸν συναίσθημα, διὰ τοῦ ὁποίου ἔλαβον πρωταρχικὴν θέσιν τὰ πρῶτα ἐπαναστατικὰ γεγονότα τῆς κυρίως Ἑλλάδος, τὰ σημειωθέντα ἐν Πελοποννήσῳ. Εἶναι προφανές ὅτι τὰ γεγονότα ταῦτα παρίσταται ἀνάγκη νὰ ἐρευνηθοῦν ἐκτενέστερον, ἵνα διὰ τοῦ ἐλέγχου τῶν πηγῶν πρὸς συναγωγὴν ἱστορικῶν δεδομένων καταστῇ δυνατὸς ὁ ἀκριβὴς χρονολογικὸς καθορισμὸς καὶ τοποθετηθῶν δεόντως ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς ἀπαρεγκλίτου ἱστορικῆς ἀληθείας τὰ πρῶτα ἐπεισόδια τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Ἡ παροῦσα μελέτη στηρίζεται ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὰ ἀπομνημονεύματα καὶ λοιπὰς ἱστορικὰς ἀφηγήσεις τῶν κατὰ τὴν πρώτην περίοδον πρωταγωνι-

στῶν τοῦ ἀγῶνος τῆς Ἀνεξαρτησίας. Ἐλήφθησαν ἐπίσης ὑπ' ὅσιν καὶ τινα μεταγενεστέρως γραφέντα ὑπὸ Ἑλλήνων ἱστορικά ἔργα ἢ μονογραφίαι περὶ τοῦ Ἀγῶνος, βάσει συλλεγόντων στοιχείων. Τὰ ἀνέκδοτα χειρόγραφα τῆς ἐπαναστάσεως οὐδεμίαν, ἐξ ὧν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν, παρέχουν εἰς ἡμᾶς πληροφορίαν περὶ τοῦ θέματος, εἰς δὲ τὰ ἐκδεδομένα ἐλάχιστά τινα ἡδυνήθημεν νὰ ἀνεύρωμεν. Οἱ ξένοι ἱστοριογράφοι οἱ πραγματευθέντες τὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, ὡς ὁ Hertzberg, ὁ Gervinus, ὁ Prokesch-Osten, ὁ Mendelssohn-Bartholdy, ὁ Driault κ.λ.π. οὐδόλως ἐχρησίμευσαν εἰς ἡμᾶς, ὡς περιοριζόμενοι εἰς ἐπεισοδιακὴν καὶ ἄνευ κριτικῆς ἐρεῦνης ἀναγραφὴν τῶν τῆς ἐναρξέως τοῦ Ἀγῶνος, βάσει τῶν εἰς χεῖρας αὐτῶν ἐκδεδομένων τότε ἑλληνικῶν ἔργων.

Γενικῶς τὸ θέμα τοῦτο νομίζομεν ὅτι δὲν ἡρευνήθη μέχρι σήμερον ἐν τῇ ὁλότητι του διὰ κριτικῆς ἐπεξεργασίας τῶν πηγῶν. Ἀντικείμενον ζωηρῶν ἀμφισβητήσεων καὶ σφοδρῶν ἀντιλογιῶν ἀπετέλεσαν, ἰδίως μεταξὺ τῶν ἀπομνημονευματογράφων καὶ ἄλλων γραφάντων ἀγωνιστῶν, τὰ πρῶτα ἐπεισόδια τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ταῦτα κυρίως περιεπλέχθησαν δι' ἀντιφατικῶν ἀφηγήσεων ἢ ὑπὸ τῶν ἐν συνεχείᾳ ἀναπτυχθέντων λαϊκῶν θρύλων. Διὰ τοῦτο καὶ περὶ τὰ πρῶτα ταῦτα ἐπαναστατικά γεγονότα τῆς Πελοποννήσου περιστράφη κυρίως ἡ προσπάθεια ἡμῶν πρὸς διαπίστωσιν τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας. Ἐπεμείναμεν ἐπίσης ἐν τινι μέτρῳ καὶ εἰς τὰ πρῶτα ἐπεισόδια τοῦ Ἀγῶνος εἰς τὰς ναυτικὰς νήσους καὶ ἰδίᾳ τὴν Ὑδραν, ὅπου ἐπίσης προσεφέρετο ἔδαφος ἱστορικῆς διαλευκάνσεως. Τὰ τῆς ἐναρξέως τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὰς λοιπὰς νήσους, τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, Θεσσαλίαν καὶ Μακεδονίαν, περιγράφομεν δι' ὀλίγων, καθόσον περὶ ταῦτα δὲν γεννῶνται σοβαρὰ διχογνωμίαι, ἀνευρίσκονται δὲ ἡλεγμένα στοιχεῖα εἰς τὰ ἀπομνημονεύματα καὶ τὰ ἱστορικά ἔργα, τὰ ὅποια ἐν τῷ οἰκείῳ χώρῳ μνημονεύομεν.

Πρὸς ὁλοκλήρωσιν τῆς εἰκόνας, τὴν ὁποίαν ἐπιχειροῦμεν νὰ δώσωμεν διὰ τῆς παρούσης μελέτης περὶ τῆς ἐναρξέως τοῦ ἀγῶνος τῆς ἀνεξαρτησίας, παραθέτομεν ἐν παραρτήματι τὰ κείμενα, διὰ τῶν ὁποίων οἱ πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ ἡγέται κατὰ περιφερείας, ὡς καὶ αἱ συγκροτηθεῖσαι λαϊκαὶ συνελεύσεις ἢ ἀντιπροσωπευτικαὶ ἀρχαὶ διεκήρυξαν τὴν ἐπανάστασιν πρὸς ἀπελευθέρωσιν καὶ ἀποκατάστασιν τοῦ Ἑθνους.

Η ΚΗΡΥΞΙΣ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΝ

Τὰ μεγάλα ἱστορικά γεγονότα καὶ αἱ μεγάλοι ἱστορικαὶ φυσιογνωμίαι περιπλέκονται μετὰ θρύλων, διὰ τῶν ὁποίων ἡ λαϊκὴ φαντασία συνεχέστηκεν ὑπερφυσικὰς δυνάμεις ἢ ἔδωκεν ἐξηγήσεις, ἀναλόγους πρὸς τὰ ἴδια θρησκευ-

τικά καὶ πατριωτικά συναισθήματα. Ὁραῖος λαϊκὸς θρυλὸς ἀναφέρεται εἰς τὴν ἑναρξιν τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Κατ' αὐτόν, τὴν 25ῃν Μαρτίου, ἑορτὴν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανὸς μετὰ τῶν προυχόντων τῆς Ἀχαΐας ἐκήρυξεν εἰς τὴν παρὰ τὰ Καλάβρυτα Μονὴν τῆς Ἀγίας Λαύρας τὴν ἐπανάστασιν. Μετὰ τὴν τέλεισιν τῆς δοξολογίας, ὁ Γερμανὸς ἐξήγαγεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς ἐκκλησίας τὸ λάβαρον τῆς μονῆς, εἰκονίζον τὴν Θεοτόκον, καὶ ὥρκισεν ἐπ' αὐτοῦ τὰ συρρεῦσαντα πανταχόθεν παλληκάρια. Προστίθεται ἐνίοτε ὅτι μὲ τὴν βοήθειαν τῆς Παναγίας, τῆς ὁποίας ἡ εἰκὼν αὕτη προηγήθη, χρησιμοποιηθεῖσα ὥς ἡ πρώτη ἐπαναστατικὴ σημαία, οἱ ὁρκισθέντες ἐξεστράτευσαν κατὰ τῶν Καλαβρύτων καὶ τῶν Πατρῶν καὶ ἐκέρδισαν τὰς πρώτας μάχας.

Ὁ θρυλὸς αὐτός, ὁ ὁποῖος σὺν τῷ χρόνῳ ἔλαβε μορφὴν πραγματικοῦ γεγονότος ἐν τῇ κοινῇ συνεידήσει, ἀνταποκρίνεται θαυμασίως πρὸς τὰ ἐνδόμυχα συναισθήματα τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς. Ὁ ἐλληνικὸς λαὸς συνέμειξεν εἰς ὅλας τὰς ἀπὸ τοῦ μεσαίωνος καὶ ἐντεῦθεν παραδόσεις τοῦ τὴν πίστιν καὶ τὸν ἐθνισμόν του, ἐνεπιστεῦθῃ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας τὴν ἐθνικὴν του ὑπαρξιν εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν καὶ εἶδε κατὰ τὴν ἑναρξιν τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος τοῦ 1821 τοὺς ἀρχηγούς τῆς θρησκείας τοῦ ἡ θύματα ἐξίλαστήρια ἢ πολεμιστὰς καὶ ἐμψυχωτὰς ἐν τῷ μέσῳ τῶν στρατοπέδων. Φυσικὸν λοιπὸν ἦτο νὰ ταυτίσῃ τὴν ἡμέραν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς ἀνθρωπίνης ἀναγεννήσεως διὰ τῆς ἀνατολῆς νέου κόσμου ἰδεῶν καὶ ἰδανικῶν πρὸς τὸν Εὐαγγελισμόν τῆς ἰδίας του ἀναγεννήσεως, νὰ θεωρήσῃ ἓνα ἐκ τῶν ἀρχηγῶν τῆς Ὁρθοδόξου ἐκκλησίας κήρυκα καὶ ἀρχηγὸν τῆς ἐπαναστάσεως, νὰ φαντασθῇ τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας φερομένην ἔμπροσθεν τῶν ἀγωνιστῶν καὶ τὴν θεϊαν δύναμιν σκέπουσαν καὶ καθοδηγοῦσαν τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους. Ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι ὁ θρυλὸς αὐτὸς εἶναι εἰς ἡμᾶς πολῦτιμος ὡς χαρακτηριστικὸς τῶν λαϊκῶν συναισθημάτων καὶ ὡς κυριαρχήσας παρὰ τῇ λαϊκῇ συνειδήσει. Ἀλλὰ, στηρίζοντες ἀπολύτως τὰς σκέψεις καὶ κρίσεις ἡμῶν ἐπὶ τῶν ἡλεγμένων ἱστορικῶν πηγῶν, ὀφείλομεν νὰ χωρίσωμεν τὸν θρυλὸν καὶ νὰ πραγματευθῶμεν τὰ πραγματικὰ ἱστορικὰ γεγονότα, στηριζόμενοι εἰς μόνον ταῦτα ὡς πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν.

Τὰ ἐκδεδομένα ἢ ἀνέκδοτα ἀρχεῖα τοῦ Ἀγῶνος οὐδὲν περιλαμβάνουν περὶ τοῦ γεγονότος τούτου καὶ δὲν διαφωτίζουν ἡμᾶς εἰμὴ μόνον ἀρνητικῶς, δηλαδὴ διὰ τῆς διαπιστώσεως τῶν γεγονότων τῆς Ἀχαΐας. Οὐδεμία ἀνευρίσκεται ἐν αὐτοῖς μνεῖα περὶ ἐπαναστατικῶν συμβάντων ἐν Λαύρᾳ καὶ πρὸ τῆς 25ῃς Μαρτίου, ἀλλ' ἔτι μᾶλλον καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην, ὅτε ἐκ τῶν πηγῶν καθίσταται ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως ὅτι ὁ Γερμανός, ὁ Λόντος, ὁ Ζαΐμης καὶ οἱ λοιποὶ ἀρχηγοὶ τῆς Ἀχαΐας εὐρίσκοντο ἤδη ἀπὸ τριημέρου εἰς Πάτρας. Εἰς τὴν ἱστορικὴν Μονὴν τῆς Ἀγίας Λαύρας, τὴν ὁποίαν ἐπεσκέφθημεν ἐπὶ τοῦτο, τηρεῖται καὶ τρέφεται εὐλαβῶς ἢ παράδοσις ὑπὸ

τῶν μοναχῶν, ἐπιδεικνύεται δὲ ἐν ἱερᾷ κατανύξει τὸ Λάβαρον τοῦ 1821. Πρόκειται περὶ χρυσοκεντήτου εἰκόνας τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἄλλοτε σκέπης τῆς Ὠραίας Πύλης τοῦ ναοῦ τῆς Μονῆς. Ἡ εἰκὼν αὕτη κατὰ τὴν παράδοσιν ἐχρησίμευσεν ὥς ἡ πρώτη σημαία τοῦ ἀναγεννωμένου Ἐθνους, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὠρκίσθησαν οἱ ἀρχηγοὶ τῆς Ἀχαΐας, κηρύσσοντες τὴν ἐπανάστασιν, ταύτην δὲ ἐχρησιμοποίησαν κατὰ τὴν ἑναρξιν τοῦ ἐπαναστατικοῦ πυρός. Εἰς μάτην ἀνεζητήσαμεν ἐκεῖ ἱστορικὸν στοιχεῖον, τὰ δὲ ἐπιδεικνύμενα φυλλάδια, κτητορικὰ κ.λ.π., ἀπλῶς μεταφέρουν ἄνευ προσαγωγῆς ἱστορικῶν στοιχείων τὰς εὐλαβεῖς αὐτὰς παραδόσεις καὶ τοὺς κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγώνος ἢ μεταγενεστέρως ἀναπτυχθέντας θρύλους.

Οὕτω αἱ μόναι πηγαί, εἰς τὰς ὁποίας ἠδυνήθη νὰ στηριχθῇ ἡ παρούσα μελέτη πρὸς διερεύνησιν τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας, εἶναι τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν συγχρόνων καὶ ἰδίᾳ τῶν πρωταγωνιστῶν τῶν γεγονότων τῆς Ἀχαΐας καὶ ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἔζησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Ἀγώνος ἐν Πελοποννήσῳ, συλλέξαντες ἐπιτοπίως τὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἐκεῖ πρῶτα πολεμικὰ γεγονότα. Ταῦτα κυρίως θέλομεν παραθέσει ἐν ἐκτάσει κατωτέρω. Ἐκ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἱστοριογράφων, ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρηγόπουλος ἀρχεται τῆς ἔξιστορήσεως τῶν τοῦ ἀγώνος διὰ τῆς φράσεως « περὶ τοῦ ζητήματος ποῦ, κατὰ ποίαν ἀκριβῶς ἡμέραν καὶ διὰ τίνων ἀκριβῶς ἐξεργάγη κατὰ πρῶτων ἢ ἐν Ἑλλάδι ἐπανάστασις ἐγράφησαν πολλὰ ὑπὸ τοπικῶν φιλοτιμιῶν » οὐδὲν δὲ λέγει πού περὶ Λαύρας. Ὁ Π. Καρολίδης, οὐδόλως μνημονεύων ἐπίσης τὰ τῆς Λαύρας, γράφει : « Ἡ ἔκρηξις προῆλθεν ἐν Πελοποννήσῳ ἀπὸ γεγονότων τυχαίων καὶ ἀπροσδοκῆτων... Μία πρόποσις ὑπὲρ τοῦ ἔθνους τοῦ γηραιοῦ Ἀσημάκη Ζαΐμη ἐν Κερπινῇ, μία καθ' ὁδὸν προσβολὴ ἀγῆματος ἐκ μέρους δύο Ἑλλήνων κλεφτῶν ἐναντίον Τουρκοῦ ὑπαλλήλου φέροντος χορήματα τοῦ δημοσίου εἰς Τριπολιτσᾶν ἐπήνεγκε τὴν ἔκρηξιν τοῦ κινήματος ». Καὶ ἀλλαχοῦ : « σχέδιον γενικὸν τῆς ἐνάρξεως καὶ τῆς διεξαγωγῆς τοῦ ὅλου ἀγώνος δὲν ὑπῆρχεν, οὔτε συμφωνία κοινὴ περὶ τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου τῆς ἐνάρξεως, οὔτε κοινὸς ἀρχηγός... Πανταχοῦ εὐφλεκτοὺς ὦλη... ἡ ἐπανάστασις ἤρξατο ἐκ πολλῶν σημείων συγχρόνως ἢ μετ' ἐλαχίστου χρόνου διαφορᾶς »¹.

1. Κωνστ. Παπαρηγοπούλου, Ἱστ. Ἑλλ. Ἐθνους (ἐκδ. 6η Ἐλευθερουδάκη), τ. 6ος, σ. 30. — Π. Καρολίδου, Ἱστ. τοῦ Θ' αἰῶνος, τ. Β', σ. 243. Τοῦ αὐτοῦ, Ἱστ. τῆς Ἑλλάδος 1453-1802, σ. 672. Μεταγενέστεροι ξένοι ἱστορικοὶ ἔγραψαν εἰδικὰ ὀγκώδη ἔργα διὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας : Φρ. Χέρτσεργ (ἑλλην. μετφρ. Π. Καρολίδου, Ἀθ. 1916), Γερβίνος (ἑλλην. μετφρ. Ἰω. Περβανόγλου, Ἀθ. 1804), Πρόκες (ἑλλην. μετφρ. Γ. Ἐμ. Ἀντωνιάδου, Ἀθ. 1868) καὶ Μένδελσον - Μπαρτόλδου (ἑλλην. μετφρ. Ἡ. Οἰκονομοπούλου, Ἀθ. 1894). Οὐδὲν ὅμως σχετικὸν στοιχεῖον προσθέτουν, ἐκθέτοντες τὰ πρῶτα πολεμικὰ γεγονότα τῆς Πελοποννήσου κατὰ τὰς περιγραφὰς τῶν ἤδη ἐκδεδομένων ἔργων τοῦ

Ἐν ἀρχῇ ὁ Ὑψηλάντης ἐν μυστικῇ συνόδῳ τῶν ἀρχηγῶν τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας εἶχε προτείνει ὡς ἡμέραν ἐνάρξεως τοῦ ἀγώνος τὴν 14ῃν Νοεμβρίου 1820, στηριζόμενος κυρίως εἰς τὴν ἐλπίδα ὅτι οἱ Ἕλληνες θὰ ἐπωφελοῦντο ἀφ' ἐνὸς τῆς τότε ἐκραγείσης ἀποστασίας τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, ἀφ' ἑτέρου τῆς ἐπαναστάσεως, ἥ ὁποία ἐπρόκειτο νὰ ἐκραγῇ ἐν Σερβίᾳ, ὡς εἶχεν ὑποσχεθῇ ὁ ἡγεμὼν Μίλοβιτς. Εἰς τὰς ἐπιστολάς, τὰς ὁποίας ἀπηύθυνε πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς Σερβίας, ἐξώθει αὐτὸν νὰ κινηθῇ εἰς ἀποστασίαν περὶ τὴν 20ῃν Νοεμβρίου 1820, εἰς δὲ κρυπτογραφικὰ μηνύματα πρὸς τοὺς ἐν Μολδοβλαχίᾳ ὀπλαρχηγούς Σάββαν καὶ Ὀλύμπιον ἀνήγγελλεν ὅτι θὰ ἔφθανεν εἰς Ἰάσιον κρυφίως τὴν 14ῃν Νοεμβρίου καὶ παρήγγελλε νὰ συγκεντρωθῶν οἱ ἀνώτεροι ἀξιωματοῦχοι τῆς Ἑταιρείας.

Ἀλλ' ἡ ἀποστασία τοῦ Ἀλῆ, μετὰ τοῦ ὁποίου συνεμάχησαν καὶ οἱ Σουλῶται κατ' ἐντολὴν τῆς Ἑταιρείας, δὲν ἀπέδιδε τὰ προσδοκώμενα αποτελέσματα, ὁ δὲ ἡγεμὼν τῆς Σερβίας, πτοηθεὶς ἐκ τῶν μεγάλων τουρκικῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι ἐστράφησαν πρὸς τὸ Βελιγράδι, προντίμησε νὰ ἐκμεταλ-

Σπ. Τρικούπη, τοῦ Π. Πατρῶν Γερμανοῦ, τοῦ Ἰω. Φιλήμονος καὶ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων ἱστοριογράφων καὶ ἀπομνημονευματογράφων τῆς ἐπαναστάσεως, περὶ τῶν ὁποίων θὰ ὁμιλήσωμεν ἐν ἐκτάσει κατωτέρω. Ὁ G. Finlay (History of Greek revolution, London, 1861, τ. 1, σ. 179) γράφει: «γενικῶς ἐκικρατεῖ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ γνώμη ὅτι (ὁ Γερμανὸς καὶ οἱ ἀρχηγοὶ τῆς Ἀχαΐας) μεταβάντες εἰς τὸ μοναστήριον τῆς Ἁγίας Λαύρας, ἐκήρυξαν τὴν ἐπανάστασιν» ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ὁρθόν. Περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Πουκεβίλ, ὡς καὶ ἐκείνου τοῦ σχεδὸν ἐπὶ λέξει ἀντιγράφαντος αὐτὸν Ντριῶ, θέλομεν ἀσχοληθῇ ἐν συνεχείᾳ. Μελέται τινές, ἐπιλαμβάνόμεναι μᾶλλον ἐν παρεκβάσει τοῦ θέματος, κατὰ τὸ πλεῖστον δὲν προσφέρουν νέα στοιχεῖα. Ἐκ διεσκορπισμένων τινῶν ἄρθρων εἰς ἐφημερίδας ἢ περιοδικά, τὰ πλεῖστα ἀνεῖς ἱστορικῆς κρίσεως παρατάσσουσιν τὰς καθιερωθείσας διὰ τοῦ χρόνου παραδόσεις καὶ ἄλλα εἶναι ἀνεῖς ἱστορικοῦ περιεχομένου, πανηγυρικοὶ λόγοι ἢ ἐορταστικὰ δημοσιεύματα ἐπὶ τῇ ἐπετείῳ τῆς ἐθνικῆς ἐορτῆς. Τὸ δημοσίευμα τοῦ Γ. Παπανδρέου «περὶ τῆς ἐν Καλαβρυτοῖς ἱστορικῆς μονῆς τῆς ἁγίας Λαύρας», ἐν Δελτ. Ἱστορ. καὶ Ἐθν. Ἐτ. τῆς Ἑλλάδος, τ. 3ος (1889), σ. 428 κ.ἐ. ὑπερασπίζει μὲν λίαν εὐγλῶττως τὰς περὶ λαβάρου καὶ κηρύξεως τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Λαύρᾳ παραδόσεις, μεταφέρον αὐτὰς εἰς ἐπίπεδον ἱστορικῆς ἀφηγήσεως, ἀλλ' οὐδὲν ἱστορικὸν στοιχεῖον ἐκ πηγῶν προσάγει. Ἄξια ἰδιαίτερως προσοχῆς, ἀλλ' ἀνεῖς προσαγωγῆς νέων στοιχείων, εἶναι τὰ ἄρθρα τῶν Κ. Ράδου, Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 21 καὶ ἡ 25 Μαρτίου, καὶ Θ. Βελλιανίτου, Ἱστορικαὶ ἀναλήθειαι, ἐν ἐφημ. «Ἀθῆναι» (27 Ἀπριλίου 1916) καὶ Ἱστορικοὶ ἀναχρονισμοί, ἐν ἐφημ. «Ἀθῆναι» (7 Μαΐου 1916), Ἰ. Σολιώτου, Ἡ ἑλλην. ἐπανάστασις, ἐν ἐφημ. «Ἀθῆναι» (6 Μαΐου 1916). Ἐπίσης ὁ Τ. Κανδηλῶρος ἐδημοσίευσεν ἄρθρον «Τὸ λάβαρον τῆς ἁγίας Λαύρας», ἐν ἐφημ. «Ἐλευθέριον Βῆμα» (20 Δεκ. 1927), περὶ τοῦ ὁποίου κατωτέρω. Τὸ «Κτητορικόν, ἥτοι ἱστορία τῆς ἱερᾶς Μονῆς Λαύρας τῆς ἐν Καλαβρυτοῖς» ὑπὸ Δαμασκηνοῦ Ἀποστολίδου, Ἀθ. 1905, ἐπαναλαμβάνει τὰ γνωστὰ θρυλούμενα ὑπὸ μορφὴν ἱστορικῆς ἀφηγήσεως, ἀνεῖς προσαγωγῆς ἱστορικῶν στοιχείων. Τὸ τεῦχος τοῦ Χ. Ἡλιοπούλου, «Χρυσαὶ Ἐθνικαὶ σελίδες. Τὸ ἐθνικὸν Λάβαρον, ἡ ΚΕ' Μαρτίου ἐν Λαύρᾳ», Ἀθ.

λευθῇ τὴν δυσχερῇ θέσιν τοῦ Σουλτάνου διὰ τὰ ἀποσπᾶση εἰρηνικῶς ἀνταλλάγματα. Ἐπὶ πλέον εἶχε διαδοθῇ ὅτι τὰ μυστικά τῆς Ἐταιρείας εἶχον προδοθῇ καὶ ὅτι ὁ Σουλτάνος, γνωρίζων τὰ πολεμικά της σχέδια, ἐλάμβανε ἀνάλογα μέτρα¹. Τέλος ὑπερίσχυεν ἡ γνώμη ὅτι προσφορωτέρα καὶ διὰ τὴν διεξαγωγὴν τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων ἐποχὴ ἦτο ἡ ἀνοιξις τοῦ 1821.

Ἡ 25ῃ Μαρτίου συνέπιπτε πρὸς τὴν ἀκμὴν τῆς ἀνοιξέως, ἡ ὁποία ἐκρίθη ἀπαραίτητος σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ διὰ τὰς μετακινήσεις καὶ συγκεντρώσεις στρατιωτικῶν σωμάτων. Ἀλλ' ἄνευ ἀμφιβολίας, ἡ κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην μεγάλῃ ἐορτῇ τῆς Ὁρθοδοξίας, ὁ ἐορτασμός τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου, συνετέλεσε πρὸ παντὸς ἄλλου εἰς τὸν τελικὸν καθορισμὸν αὐτῆς διὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ ἀγώνος, ὡς συμβολιζούσης τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς πολιτικῆς ἀναγεννήσεως τοῦ Ἑθνους, τοῦ ὁποίου αἱ παραδόσεις καὶ τὰ ἰδεώδη ἐταυτίζοντο πρὸς τὰς παραδόσεις καὶ τὰ ἰδεώδη τῆς Ὁρθοδοξίας, αὐταὶ δὲ αἱ τύχαι τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶχον ἐπὶ μίαν καὶ ἡμίσειαν χιλιετηρίδα ταυτισθῇ πρὸς τὰς τύχας τῆς ὀρθοδόξου χριστιανικῆς

1900, εἶναι ὅλως ἀνιστόρητον. Ἐργασίας στηριζομένας ἐπὶ ἱστορικῶν στοιχείων βλ. Ἰω. Βλαχογιάννη, Ἡ δοξασμένη μέρα, ἐν ἐφημ. «Πρωτὰ» 19 Μαρτίου 1933. — Κ. Ζησίου, Ἡ πρώτη ἐν Πελοποννήσῳ τουφεκία, ἐν περ. «Παναθήναια», 1900, τ. Α', σ. 450 κ.ε. — Φ. Μιχαλόπουλον, Πότε ἀκριβῶς κηρύχθηκε ἐπίσημα ἡ ἐπανάστασις τοῦ 21, ἐν περ. «Νέα Ζωή», φ. 1, Μάρτιος 1945, ἀναδημοσιεύεται εἰς τόμον «Ἡ Καλαμάτα καὶ ἡ ἐπανάστασις τοῦ 21», σ. 43 κ.ε. Πραγματικὴν ἱστορικὴν συμβολὴν ἐπὶ τοῦ θέματος ἀποτελεῖ ἡ μελέτη τοῦ Στ. Σκοπετέα, Ἡ ἔναρξις τοῦ ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγώνος. Καλάβρυτα - Πάτρις - Καλαίαι, ἐν τόμῳ «Ἡ Καλαμάτα καὶ ἡ ἐπανάστασις τοῦ 21», 1948, σ. 49 κ.ε. ἐνθα λεπτομερεστάτῃ βιβλιογραφικῇ ἐπισκόπησις. Τὸ θέμα τοῦτο ἀπασχόλησε καὶ ἡμᾶς κατὰ τὸ παρελθὸν ἐπανειλημμένως. Βλ. ἰδίως: Τὰ αἷτια καὶ οἱ παράγοντες τῆς ἐλληνικῆς ἐπανάστασεως, Παρίσιον, 1927, σ. 77 κ.ε. — Ἐφημ. «Ἀγών», ἐν Παρίσις 27 Μαρτ. καὶ 3 Ἀπριλ. 1926. — «Νέα Πολιτικὴ Ἐπιθεώρησις», ἐτ. 1, τευχ. 3, Μάρτ. 1928, σ. 172. Κρίνομεν ἄσχοπον τὴν βιβλιογραφικὴν παράθεσιν τῶν ἀναριθμίων πανηγυρικῶν λόγων τῆς ἐθνικῆς ἐορτῆς, εἰς τοὺς ὁποίους «περιγράφονται» ἡ ἐξαίρονται, ἄνευ ἔχοντος ἱστορικοῦ στοιχείου, τὰ τῆς ὑψώσεως τῆς ἐπαναστατικῆς σημαίας ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ, τὰ τῆς δοξολογίας ἐν Λαύρῃ καὶ ἄλλα «γεγονότα» τῆς 25ης Μαρτίου.

1. Τὰ τῶν κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐπανάστασεως ἐνεργειῶν τοῦ Ἀλεξ. Ὑψηλάντου ὡς ἀρχηγοῦ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας περιγράφει ἐκτενῶς ὁ Ἰω. Φιλήμων εἰς τὰ ἔργα αὐτοῦ: Δοκίμιον περὶ Φιλικῆς Ἐταιρείας, Ἀθ. 1833 καὶ Δοκίμιον περὶ τῆς ἐλληνικῆς ἐπανάστασεως, τ. 1-4, Ἀθ. 1859, ἐνθα (τ. Α', σ. 233 κ.ε.) ἐνθα καὶ τὰ κείμενα τῆς μυστικῆς ἀλληλογραφίας μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Σερβίας καὶ τῶν ὀπλαρχηγῶν τῆς Μολδοβλαχίας. Ἐν ἐπιστολῇ, τὴν ὁποίαν ἀπηύθυνε πρὸς τὸν Σπεταισιώτην πλοίαρχον Γεώργ. Πάνον, διαφαίνεται ὅτι ὁ Ἀλ. Ὑψηλάντης εἶχεν ἐν ἀρχῇ τὴν πρόθεσιν νὰ κηρύξῃ τὴν ἐπανάστασιν περὶ τὰ μέσα Νοεμβρίου, καθόσον ὑπὸ ἡμερομηνίαν 8 Ὀκτωβρίου 1820 ζητεῖ «μετὰ ἑξ ἑβδομάδας ἀπὸ τῆς σήμερον» νὰ εὐρεθῇ «εἰς τὸ Τριέστι ἐν καλὰ ἄρματωμένον καράβιον». (Βλ. Ἰ. Φιλήμωνος, Δοκ. περὶ Φιλ. Ἐτ., σ. 293 καὶ Στ. Σκοπετέα, ἔ.ἀ., σ. 63).

θηρησκείας. Μολονότι δὲν ἀναγράφεται σαφῶς εἰς τὰ διασωθέντα ἔγγραφα τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς βέβαιον ὅτι ὁ Ὑψηλάντης εἶχε πράγματι δώσει ἐντολάς, ὅπως, τοῦλάχιστον ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, γίνῃ ἔναρξις τῆς ἐπαναστάσεως τὴν 25^{ην} Μαρτίου 1821. Τοῦτο συνάγεται σαφῶς ἐκ τῶν ἀπομνημονευμάτων πολλῶν ἡγετῶν τῆς ἐπαναστάσεως, οἱ ὅποιοι κατεῖχον ἤδη ἀνωτάτους βαθμοὺς ἐν τῇ Φιλικῇ Ἑταιρείᾳ καὶ ἐτέλουν ἐν ἀμέσῳ ἢ ἐμμέσῳ ἐπαφῇ μετὰ τῶν ἀρχηγῶν αὐτῆς καὶ οἱ ὅποιοι, μολονότι ἐκθέτουν τὰ πρῶτα πολεμικὰ γεγονότα τῆς Πελοποννήσου ὡς γενόμενα πρὸ τῆς 25^{ης} Μαρτίου, ὁμιλοῦν ἐν τούτοις περὶ τῆς ἡμέρας ταύτης ὡς προκαθορισμένης διὰ τὴν κήρυξιν τοῦ ἀγῶνος.

Οὕτω ὁ Ἀμβρόσιος Φραντζῆς γράφει ὅτι κατὰ τὴν συνέλευσιν τῶν Πελοποννησίων ἐν Βοστίτζῃ καὶ συμφώνως πρὸς τὰς ὁδηγίας, τὰς ὁποίας εἶχε μεταφέρει ὁ Γρηγόριος Δικαῖος (Παπαφλέσσας) παρὰ τοῦ Ὑψηλάντου, καθωρίσθη ὡς ἡμέρα ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος ἡ 25^η Μαρτίου. Ἄλλ' ἐὰν δὲν εἶχον φθάσει αἱ ἀπαντήσεις ἐπὶ τῶν διευκρινήσεων, τὰς ὁποίας θὰ ἐξήτουν δι' εἰδικῶν ἀπεσταλμένων παρὰ τοῦ Καποδίστρια καὶ τοῦ Μητροπολίτου Ἰγνατίου, ἡ ἔναρξις τοῦ ἀγῶνος θὰ ἀνεβάλλετο διὰ τὴν 23^{ην} Ἀπριλίου (ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Γεωργίου) ἢ τελικῶς μέχρι τῆς 21^{ης} Μαΐου (ἑορτῆς τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης). Κατὰ τὸν Φραντζῆν ἐπίσης ὁ Κολοκοτρώνης καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ « περιέμενον τὴν 25^{ην} Μαρτίου καὶ εἰς πολλοὺς τῶν Πελοποννησίων εἶχον εἰδοποιήσεις ὅτι ἡ ἡμέρα τῆς 25^{ης} Μαρτίου ἦτο πανταχοῦ τὸ σημεῖον τῆς ἐνάρξεως τῆς ἀποστασίας ». Τέλος ὁ αὐτὸς ἀπομνημονευματογράφος καὶ ἀγωνιστὴς κληρικὸς γράφει : « Ὁ Γρηγόριος Δικαῖος κατετάραττε συνεχῶς τὸν ἐγκέφαλον πάντων, παρουσιαζόμενος ὡς ἀντιπρόσωπος προσωρινὸς τοῦ Ἀ. Ὑψηλάντου καὶ παριστάνων θετικῶς ὅτι ἡ ἡμέρα τῆς ἐνάρξεως εἶναι διωρισμένη πανταχοῦ ἡ 25^η Μαρτίου, ὅτι τὴν αὐτὴν ἡμέραν πυροπολεῖται ὁ Σουλτανικὸς στόλος, ὅτι δίδεται πῦρ εἰς ὅλην τὴν Κωνσταντινουπόλιν, ὅτι φονεύεται ὁ Σουλτάνος ... Ὁ Π. Μαυρομιχάλης ὅμως... δὲν ἀπεδέχετο νὰ ἐνδῶσῃ διὰ νὰ γίνῃ ἔναρξις τὴν 25^{ην} Μαρτίου, προβάλλων πολλὰ ἐμπόδια καὶ αἷτια ». Καὶ ἀλλαχοῦ : « ἡ 25^η Μαρτίου ἦτον ἡμέρα ρητῇ καὶ ἐμφυτευμένη εἰς τὰς καρδίας τῶν Πελοποννησίων ὡς ἡμέρα ἐνάρξεως τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ». Κατὰ τὸν Ν. Σπηλιάδην « ὁ Κολοκοτρώνης καὶ οἱ περὶ αὐτὸν δὲν ἤλθον εἰς τὴν Πελοπόννησον, εἰμὴ διὰ νὰ κινήσωσι τὴν ἐπανάστασιν τὴν 25^{ην} Μαρτίου ὡς ἡμέραν προσδιωρισμένην νὰ λάβωσι τὰ ὅπλα ἀπανταχοῦ οἱ Ἕλληνες ». Καὶ αὐτὸς ὁ Θ. Κολοκοτρώνης εἰς τὴν ἀφήγησιν, τὴν ὁποίαν ὑπηγόρευεν εἰς τὸν Τερτσέτην, λέγει ὅτι : « 25 Μαρτίου ἦτον ἡ ἡμέρα τῆς γενικῆς ἐπαναστάσεως », ἀλλ' ἐν συνεχείᾳ περιγράφει τὰ τῆς ἐξορηγήσεως ἐκ Μάνης πρὸς τὴν Καλαμάταν ἀπὸ τῆς 23^{ης} Μαρτίου¹.

1. Ἀ μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ῆ, Ἑπιτομή τῆς ἱστορίας τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος,

Ἐκ τούτων δύναται νὰ συναγάγῃ τις τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ καθορισμὸς τῆς 25ης Μαρτίου 1821 ὡς ἡμέρας ἐνάρξεως τῆς ἐπαναστάσεως ἦτο μᾶλλον ἐνδεικτικὸς καὶ οὐχὶ αὐστηρὸς καὶ ἀπαράβατος προδιαγεγραμμένος. Δὲν ἀπεκλείετο ἡ ἐπίσπευσις κατὰ τινας ἡμέρας ἢ ἡ ἐπιβροάδυναις ἀναλόγως τῆς ἐν συνεχείᾳ ἐξελέξεως (ἰδίᾳ μετὰ τὴν ἀποστασίαν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καὶ τὴν προδοσίαν τῶν μυστικῶν τῆς Ἑταιρείας) γενικωτέρας καταστάσεως, ἀλλὰ καὶ τῶν τοπικῶν συνθηκῶν. Ἡ φορὰ τῶν γεγονότων ὠδήγησεν ἀναγκαστικῶς ἀλλαχοῦ εἰς ἐπιτάχυνσιν, ὡς εἰς Πελοπόννησον, καὶ ἀλλαχοῦ εἰς ἐπιβροάδυναις, ὡς εἰς τὰς νήσους¹.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, οὐδ' αὐτὸς ὁ Ὑψηλάντης, οὔτε ἄλλος τῶν ἀρχηγῶν ἐτήρησε τὸν καθορισμὸν τῆς 25ης Μαρτίου πρὸς ἐναρξιν τοῦ ἀγώνος, ἡ δὲ ἐπανάστασις ἐκηρύχθη ἀλλαχοῦ ἐπιταχυνθεῖσα καὶ ἀλλαχοῦ ἐπιβροαδυνθεῖσα ἀναλόγως τῶν τοπικῶν συνθηκῶν καὶ περιστάσεων. Τὸ ὅτι ἡ ὕψωσις τῆς σημαίας τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Ἀγίᾳ Λαύρᾳ καὶ μάλιστα τὴν 25ην Μαρτίου εἶναι θρύλος καὶ ὄχι πραγματικὸν γεγονὸς, οὐδεμίαν ἀφίνουν εἰς ἡμᾶς ἀμφιβολίαν αἱ σύγχρονοι ἱστορικαὶ πηγαί. Ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανός, ὁ μᾶλλον βεβαίως ἀρμόδιος περὶ τούτου, εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του, ὡς

τ. 1-3, Ἀθ. 1839, τ. Α', σ. 102, 103, σημ. 2 καὶ 324 καὶ τ. Β', σ. 178, σημ. 1. — Ν. Σπηλιᾶδου, Ἀπομνημονεύματα, τ. 1-3, Ἀθ. 1851, τ. Α', σ. 31. — Θ. Κολοκοτρώνη, Διήγησις συμβάντων τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, Α' ἔκδ. Ἀθ. 1846. Κατὰ τὸν Ἱ. Φιλήμονα, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 86 «κατὰ τὴν ἐν Κισυνεὶ μυστικὴν σύσκεψιν τοῦ Ὑψηλάντου μετὰ τῶν ἀνωτάτων βαθμοῦχων τῆς Ἑταιρείας ἀπεφασίσθη ἡ ἄμεσος ἀπὸ τῶν Ἑγεμονιῶν ἐναρξὶς τῆς ἐπαναστάσεως ὑπὸ τὴν προσωπικὴν ὁδηγίαν τούτου καὶ ἡ εἰς τὴν Ἑλλάδα μετάβασις (ἐκ Μολδοβλαχίας) διὰ τῆς Θράκης καὶ Μακεδονίας». Κατὰ τὸν Σπ. Τρικοῦπην (ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 41) «ὁ Κολοκοτρώνης μένων ἐν Μάνῃ συνεννοεῖτο ἐκεῖθεν μετὰ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ προδιαθέντων αὐτοῦς εἰς τὸ νὰ δράξωσι τὰ ὄπλα τὴν 25ην Μαρτίου, καθ' ἣν, ὡς πρὸς σχεδιάσθη, θὰ ἐκινεῖτο ἡ Μάνη πρὸ τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου εἰς ἐμπύκνωσιν καὶ παράδειγμα αὐτῶν». Καὶ ὁ Ἡλ. Φωτεινός (Οἱ ἄθλοι τῆς ἐν Βλαχίᾳ ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ἔκδ. «Βιβλιοθήκης» 1956, σ. 38, σημ. α) γράφει: «ἡ ἡμέρα τῆς ἐνάρξεως εἶναι πασίγνωστον ὅτι ἦτο ἐκείνῃ τῆς 25 Μαρτίου, ἀποφασισμένη δι' ὅλα τὰ μέρη τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐπὶ ταύτης ἔπετο καὶ ὁ Ὑψηλάντης νὰ πράξῃ ἐν τῇ Μολδοβλαχίᾳ τὴν ἐφοδὸν του, ἀλλ' ὁ προκαταλαβὼν θάνατος τὸν τῆς Βλαχίας ἡγεμόνα συνήργησε τὴν ἄμεσον κίνησιν τοῦ Θεοδώρου (Βλαδιμηρέσκου) καὶ ἐπομένως ἐπετάχυνε τὴν ἐν αὐταῖς ταῖς ἐπαρχίαις ἄωρον ἐξοδὸν τοῦ Ὑψηλάντου».

1. Ὁ Ἀναστ. Γούδας (Βίοι παράλληλοι..., τ. Α' βιογραφία Γερμανοῦ Π. Πατρῶν) περιγράφων τὰ πρὸ τῆς 25ης Μαρτίου γεγονότα τῶν Καλαβρυτῶν καὶ τῶν Πατρῶν, προσθέτει «καὶ κατὰ μὲν τὴν παραδεδεγμένην δοξασίαν ἡ ἐπανάστασις ἤρξατο τὴν 25 Μαρτίου, ὅτε ἦτο τῷ ὄντι προωρισμένον ν' ἀρχίσῃ. Ἡμεῖς ὅμως ἀντιγράφομεν κατὰ λέξιν ἐκ τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ ἀειμνήστου Γερμανοῦ, ἅτινα εἰσι τὰ ἀξιολιπώτερα». Ὁ Ἱω. Φιλήμων (ἔ.ἀ., τ. Γ', σ. κβ'), ἀρνούμενος ὅτι ἡ 25η Μαρτίου εἶχεν ὀρισθῇ ὡς ἡμέρα διὰ τὴν ἐπανάστασιν, χαρακτηρίζει τὰ σχετικῶς γραφέντα ὡς «παχυλὸν ψεῦδος».

θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, οὐ μόνον δὲν ἀναφέρει τοιοῦτόν τι, ἀλλ', ἀφηγοούμενος πῶς διεδραματίστησαν τὰ πρῶτα γεγονότα τῆς Ἀχαΐας, ἀφίνει νὰ ἐννοηθῇ σαφῶς ὅτι οὐδέποτε ἔλαβε χώραν¹. Καὶ ὁ Ἰω. Φιλήμων, προλογίζων τὰ « Ὑπομνήματα » τοῦ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ, δημοσιευθέντα τὸ πρῶτον ἐν ἔτει 1837, γράφει: « εἰς διάφορα πολεμικῶν καὶ πολιτικῶν ἔγγραφα εἶδομεν σημειουμένην τὴν μηνολογίαν τῆς ἐπαναστάσεως ἀπὸ τῆς ἡμέρας τοῦ Εὐαγγελισμοῦ (25 Μαρτίου) λάθος, τὸ ὁποῖον ἠκολούθησαν καὶ ἱστορικοὶ (ἐκτὸς τοῦ Μητροπολίτου Γερμανοῦ) καὶ δημοσιογράφοι. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἡ ἐπανάστασις ἔλαβε χαρακτῆρα γενικώτερον ἀπὸ τῆς 25, ἀλλ' ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς ὑπάρχει κυρίως ἀπὸ τῆς 21, διότι αἱ σημαῖαι ἀνυψώθησαν καὶ ἐθνόσημα διενεμήθησαν καὶ οἱ Τοῦρκοι εἰς τὸ φρούριον ἐκλείσθησαν καὶ ἔγγραφα ἐπίσημα πρὸς τοὺς προξένους διεκoinώσαν συστηματικὴν τὴν ἐπανάστασιν ἀπὸ τῆς 21 Μαρτίου »².

Ἰδιαιτέρως θὰ ἀνέμενέ τις νὰ γράφηται τι τὸ σχετικὸν εἰς τὰ ἔργα τῶν ἀπομνημονευματογράφων καὶ ἱστορικῶν, οἱ ὅποιοι ἔζων κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν Πελοποννήσῳ ἢ ἄλλως πῶς ἐνδιέτριψαν ἰδιαιτέρως εἰς τὰ ἐν Πελοποννήσῳ πρῶτα τῆς ἐπαναστάσεως συμβάντα. Ἀλλ' ἀκριβῶς εἰς τὰ ἔργα τούτων οὐδὲν ἀνευρίσκομεν τὸ δυνάμενον νὰ διαφωτίσῃ ἡμᾶς περὶ πραγματικῶν συμβάντων ἐν Λαύρᾳ ἢ διαπιστούμεν ἕμμεσον διάψευσιν διὰ τῆς κατὰ χρονολογικὴν τάξιν ἐκθέσεως τῶν πρώτων ἐπεισοδίων τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Πελοποννήσῳ. Οὕτω ὁ Ἀμβρόσιος Φραντζῆς, μολοντόι ὁμιλεῖ ἐπανειλημμένως περὶ ἀποφάσεως, ὅπως γίνῃ ἑναρξὶς τῆς ἐπαναστάσεως τὴν

1. Ὁ Π. Πατρῶν Γερμανὸς ὑπῆρξε μία ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων μορφῶν τοῦ Ἀγῶνος, ἐπιδείξας περίλαμπρον δρᾶσιν κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη αὐτοῦ ὡς ἀγωνιστῆς καὶ κῆρυξ τῆς ἐλευθερίας, ὡς πολιτικὸς καὶ διπλωμάτης ἀπεσταλμένος τῆς Ἑλλάδος εἰς Ἰταλίαν διὰ νὰ ἐπιτύχῃ δάνειον καὶ τὴν μεσίτευσιν τοῦ Πάπα, ἐνεργῶν τέλος καὶ ἐπιφανὲς μέλος τῆς Γ' ἐν Ἐπιδαύρῳ Συνελεύσεως. Ἀπέθανεν αἰφνιδίως τὴν 27ην Μαΐου 1826 ἐν Ναυπλίῳ. Εἶχεν ἀρχίσει νὰ γράφῃ τὰ ἀπομνημονεύματά του, εἰς τὰ ὁποῖα ἐξιστόρησε τὰ ἐπεισόδια τῶν τριῶν πρώτων ἐτῶν τῆς ἐπαναστάσεως. Ὁ ἴδιος εἶχεν ἀναγράψῃ ὡς τίτλον « Ὑπομνήματα τῆς κατὰ τοῦ τυράννου τῶν Ἑλλήνων ὀπλοφορίας, καὶ τινων πολιτικῶν συμβεβηκότων ἐν Πελοποννήσῳ κατὰ τὴν πρώτην τῆς Διοικήσεως περιόδον ». Τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Γερμανοῦ ἐξεδόθησαν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἰω. Φιλήμονος ἐν ἔτει 1837 μετὰ προλεγομένων καὶ σημειώσεων, κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ ἔτος καὶ εἰς β' ἔκδοσιν μετὰ τινων προσθηκῶν. Εἰς τρίτην ἔκδοσιν ἐδημοσιεύθησαν τῷ 1900 ὑπὸ Γ. Παπούλια μετὰ προλεγομένων τοῦ ἐκδότου τούτου καὶ προσθήκης διασωθεῖσων ἐκκλησιαστικῶν τινων πραγματειῶν τοῦ Γερμανοῦ. Εἰς 4ην ἔκδοσιν ἐδημοσιεύθησαν τῷ 1956 ἐπιμελείᾳ Ε. Πρωτοψάλτου ἐν τῇ σειρᾷ « Βιβλιοθήκης » ὡς « Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν τοῦ 21 » καὶ μετὰ τὸν τίτλον « Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ ἀπομνημονεύματα ». Εἰς τὴν ἔκδοσιν ταύτην, ὡς πληρεστέραν, παραπέμπομεν ἐκάστοτε.

2. Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ, Ἀπομνημονεύματα, ἔ.ἀ., προλεγόμενα τοῦ Ἰω. Φιλήμονος ἐν σ. 31, σημ. β.

25ῃν Μαρτίου, ἐκθίεται τὰ τῆς εἰσβολῆς τοῦ Πετρόμπεη καὶ τῶν Μανιατῶν εἰς Καλαμάταν τὴν 22^{αν} Μαρτίου, τὴν δὲ ἐν τῇ Μονῇ Λαύρας μετὰβασιν τοῦ Γερμανοῦ καὶ τῶν προυχόντων τῆς Ἀχαΐας τοποθετεῖ περὶ τὴν 10^{ην} Μαρτίου καὶ τὴν ἐκεῖθεν ἀναχώρησίν των, ἀνευ πολεμικοῦ τινος ἐπεισοδίου, μετὰ πενθήμερον. Ὁ Μ. Οἰκονόμου γράφει ὅτι « ἡ 25 Μαρτίου εἶχεν ὁρισθῇ ὡς κατάλληλος πρὸς κίνησιν », ἀλλ' ἐν συνεχείᾳ ὁρίζει τὴν ἔναρξιν τῆς ἐπαναστάσεως εἰς μὲν τὰς Πάτρας τὴν 21^{ην} Μαρτίου, εἰς δὲ τὰς Καλάμας τὴν 23^{ην}, προσθέτων πάντως ὅτι « ἡ ἐπανάστασις ἐν Πελοποννήσῳ ἐγενεκεύθη κατὰ τὴν προορισθεῖσαν 25 Μαρτίου ». Ὁ Ν. Κουτσονίκας γράφει: « οἱ πλείστοι τῶν ἱστορικῶν παραδέχονται ὅτι ὁ ἀρχιερεὺς Π. Πατρῶν Γερμανὸς ὕψωσε τὴν σημαίαν τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἐν τῇ Μονῇ Ἀγίας Λαύρας ἐν Ἀχαΐᾳ καὶ οὕτως ἤρριξεν ἐν Πελοποννήσῳ ἡ ἐπανάστασις, ἔτεροι δὲ ἀναιροῦντες τοῦτο δὲν ἀποδίδουσι τὴν ἀρχὴν ταύτην εἰς τὸν Γερμανόν. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε, εἴτε ὁ Γερμανός, εἴτε ἄλλοι ἔδωσαν τὸ σημεῖον τῆς ἀρχῆς, ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἐπανάστασις ἐκηρύχθη τὸν Μάρτιον τοῦ 1821 ἔτους ». Ἐν συνεχείᾳ δὲ ὁ αὐτὸς ἀπομνημονευματογράφος ἀφηγεῖται τὰ γεγονότα τῶν Πατρῶν ὡς ἀρξάμενα τὴν 22^{αν} Μαρτίου. Ὁ Ν. Σπηλιάδης, περιγράφων τὰ ἐν Λαύρᾳ γενόμενα, ὡς περίπου καὶ οἱ λοιποὶ, προσθέτει μὲν τὸ οὐδαμῶ ἄλλοθεν ἀνευρισκόμενον καὶ καθ' ὅλας τὰς ἐνδείξεις μὴ ἀκριβές, ὅτι οἱ καταφυγόντες ἐκεῖ Ἀχαιοὶ προύχοντες συνήγαγον περὶ τοὺς τετρακοσίους Ἑλλήνας στρατιώτας, τοὺς ὁποίους ἔστειλαν εἰς Καλάβρυτα πρὸς παραλαβὴν τῶν οἰκογενειῶν των, λέγει ὅμως σαφῶς ὅτι « προσέφυγον εἰς τὴν Μονὴν τῆς Ἀγίας Λαύρας, ὅπου ἀποφασίζουσι νὰ μὴ κινήθωσι », προσθέτει δὲ ὅτι ἐκεῖ ἔλαβον ἐπιστολὴν ἀπὸ τὸν Κανέλλον Δεληγιάννην « ὅστις λέγει νὰ μὴ κάμωμε ἐπαναστατικὸν κίνημα, διότι ἀπόλλυνται οἱ εἰσελθόντες εἰς Τριπολιτσάν »¹.

1. Ἀμβρ. Φραντζῆς, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 141 κ.ἐ. καὶ 327 κ.ἐ. — Μ. Οἰκονόμου, Ἱστορ. τῆς ἑλλ. Παλιγγενεσίας, β' ἔκδ. εἰς 2 τόμους, Ἀθ. 1957, ἐν τ. Α', σ. 53 καὶ 80. — Ν. Κουτσονίκας, Γενικὴ Ἱστ. τῆς ἑλλ. ἐπαναστάσεως, ἔκδ. β', 1956, σ. 35. — Ν. Σπηλιάδου, Ἀπομνημονεύματα, τ. Α', σ. 26 κ.ἐ. Τὰ τοῦ Σπηλιάδου περὶ ἐπιστολῆς τοῦ Κανέλλου Δεληγιάννη εἶχεν ἦδη γράψαι ἐκτενέστερον ὁ Ἀμβρ. Φραντζῆς (ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 140): « εἰς τὴν ἱερὰν Μονὴν τῆς Λαύρας ἔλαβον ἐπιστολὴν τοῦ Κανέλλου Δεληγιάννη πρὸς τὸν Ἀ. Ζαΐμην, εἰς τὴν ὁποίαν ἔγραφε μετὰ δακρύων ὅτι δι' ὄνομα Θεοῦ νὰ ὁμιλήσῃ καὶ μετὰ τῶν ἄλλων, ὥστε νὰ μείνῃ ὅπισω ἡ ἔναρξις τῆς ἀποστασίας, διότι καὶ τοὺς ἐν Τριπολιτσᾷ ἀνθρώπους των θὰ στερεθῶσι καὶ ἡ ὑπόθεσις δὲν θὰ προοδεύσῃ ὡς ἀνετοίμων ὄντων τῶν πάντων διὰ τοὺς πάντας, πολὺ δὲ μᾶλλον διὰ τὴν ἑλλειψιν πολεμοφοδίων, ἕως οὗ ληφθῶσιν αἱ περιμενόμεναι ἀπαντήσεις ». Καὶ ὁ Π. Πατρῶν Γερμανός εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του (ἔ.ἀ., σ. 86) γράφει ὅτι οἱ ἐν Λαύρᾳ καταφυγόντες ἔγραψαν εἰς τοὺς Δεληγιανναίους « διὰ νὰ ἴδωσιν τί σκοποὺν ἔχουν· ἀλλ' ἐκείνοι ἔχοντες εἰς τὴν Τριπολιτσάν τοὺς συγγενεῖς των, δὲν ἐτόλμων μὴδὲ νὰ ἀναφέρωσι περὶ τοιούτων πραγμά-

Ἄλλὰ κατηγορηματικώτερος πάντων εἶναι ὁ Σπ. Τρικούπης, ὅστις γράφει : « ψευδὴς εἶναι ἡ ἐν Ἑλλάδι ἐπικρατοῦσα ἰδέα ὅτι ἐν τῇ μονῇ τῆς Ἁγίας Λαύρας ἀνυψώθη κατὰ πρῶτον ἡ σημαία τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Τὴν ἰδέαν ταύτην ἐξέφρασα καὶ ἐγὼ ἐν τῷ ἐπικηδεῖμ μου λόγῳ εἰς Ἀνδρέαν Ζαῖμην, πρὶν ἐξακριβώσω τὴν ἀλήθειαν »¹.

τῶν ». Πάντως ὁ Κανέλλος Δεληγιάννης, ὁ ὁποῖος ἔγραψε τὰ ἀπομνημονεύματά του κατὰ τὰ ἔτη 1854 - 1856, ἥτοι τρία ἔτη μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἔργου τοῦ Σηλιάδου (βλ. κατωτ., σ. 20, σημ. 1) ἐπιτίθεται κατὰ τοῦτου μετὰ δομιότητος δι' ὅσα εἶχε γράψει περὶ Δεληγιανναίων καὶ γενικώτερον περὶ τοῦ ἀγώνος ἐν Πελοποννήσῳ, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζει ὡς ὑποβολιματὰ ὑπὸ τοῦ Κολοκοτρώνη, συκοφαντικὰ δὲ καὶ ὑποτιμητικὰ διὰ τὴν οἰκογενεὶάν του. Πρόκειται περὶ τῆς σφοδρᾶς ἐριδος, ἡ ὁποία ἐξεδηλώθη εὐθὺς μετὰ τὸ πέρασ τοῦ ἀγώνος μεταξὺ τῆς μερίδος τῶν προυχόντων καὶ ἐκείνης τῶν ἐκ Κλεφτῶν καὶ Ἀρματολῶν στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν ὡς πρὸς τὰς ὑπηρεσίας τὰς ὁποίας προσέφερον ἐκάστη τούτων διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Ἑθνους, ἐριδος τῆς ὁποίας ἀνευρίσκωμεν ἐντονον εἰκόνα εἰς τὰς ζωγραφὰς ἀντεγκλήσεις μεταξὺ τῶν ἀπομνημονευματογράφων καὶ ἱστοριογράφων τῆς ἐποχῆς. Ὁ Κ. Δεληγιάννης ἀποκαλεῖ τὸν Σηλιάδην « ψευδοῖστοριογράφον », « ἔμπαθες καὶ ἐπιβουλον ὄργανον τοῦ κλεπτικοῦ συστήματος », « ἄθλιον ἄνθρωπον » κ.λ.π., τὰ δὲ ἀπομνημονεύματα τούτου « χαλιμᾶν ». Προφανῶς πρὸς ἀνασκευὴν τῶν ὧσων εἶχον γραφῇ ἔως τότε ὑπὸ ἄλλων ἀπομνημονευματογράφων καὶ ἰδίως ὑπὸ τοῦ Σηλιάδου, περιγράφει ἔκτενῶς μετὰ παραθέσεως ἐπιστολὰν κ.λ.π. τὰ ἐν Γορτυνίᾳ συμβάντα καὶ τὰς ἰδίαις ἐκεῖ πράξεϊ καὶ ἐνεργείαις, ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι οἱ Δεληγιανναῖοι οὐ μόνον δὲν εἶχον ἐπηρεασθῇ ἐκ τῆς κρατήσεως τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς οἰκογενείας Θεοδωράκη εἰς Τρίπολιν, ἀλλὰ τουναντίον αὐτοὶ ὤθησαν τοὺς ἐν Ἀχαΐᾳ καὶ Μεσσηνίᾳ ἀρχηγοὺς πρὸς ἄμεσον κήρυξιν τῆς ἐπαναστάσεως (Κ. Δεληγιάννη, Ἀπομνημονεύματα, τ. Α', σ. 125 κ.ἐ. Βλ. καὶ κατωτ. σ. 20 κ.ἐ.).

1. Σπ. Τρικούπη, Ἱστορ. τῆς ἐλλήν. ἐπαναστάσεως, ἐκδ. 3ῃ 1888, τ. Α', σ. 252 (κεφ. Δ', σημ. δ). Τὸ ὑποστηριζόμενον ἐν ἄρθρῳ τοῦ Τ. Κανδηλώρου (Τὸ λάβαρον τῆς ἁγίας Λαύρας ἐν ἐφημ. « Ἐλευθερον Βῆμα » 20 Δεκεμβρίου 1928 καὶ εἰς τόμον « Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπαναστασις ἡ Λεύκωμα Πελοποννησίαν », σ. 28 κ.ἐ.) ὅτι ἡ ὕψιστος τῆς σημαίας τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Ἀγίᾳ Λαύρᾳ εἶναι πραγματικὸν γεγονός, δὲν ἐγένετο ὁμως τὴν 25ην Μαρτίου (τῆς συγχύσεως προελθούσης ἐκ τοῦ διὰ τοῦ Β.Δ. τοῦ 1838 καθορισμοῦ τῆς ἡμέρας ταύτης ὡς ἐθνικῆς ἑορτῆς) ἐξ οὐδεμιᾶς πραγματικῆς ἱστορικῆς πηγῆς ἐπιβεβαιοῦται. Ἡ λίαν μεταγενεστέρα πρότασις παροχῆς ἀποζημιώσεως εἰς τοὺς κληρονόμους τοῦ Π. Πατρῶν Γερμανοῦ μετὰ τῆς ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς ἐκδουλεύσεων ἀναγαφομένης αἰτιολογίας « ὑπηρετήσεν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τοῦ ἀγώνος σπουδαίως, ὑψώσας ἐν τῇ μονῇ τῆς Ἁγίας Λαύρας τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως » δὲν δύναται νὰ στηρίξῃ ἱστορικὴν γνώμην. Ἀνεξαρτήτως τοῦ ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ εἶχεν ἀναπτυχθῇ ὁ θρύλος ἐν μορφῇ ἱστορικοῦ γεγονότος, αἱ ἀποφάσεις τῶν « ἐπιτροπῶν ἐκδουλεύσεων », ἐφ' ὅσον δὲν ἐπιβεβαιοῦνται ἐκ τῶν ἱστορικῶν πηγῶν καὶ μάλιστα προκειμένου περὶ τόσον γενικῆς φύσεως καὶ σημασίας γεγονότων, δὲν δύναται νὰ χρησιμεύσουν ὡς στοιχεῖα τῆς ἱστορίας. Τοιοῦτο μᾶλλον κατ' ὅσον αἱ πλεῖστοι ταύτων ἀντιγράφουν ἀπλῶς τὰ εἰς τὰς αἰτήσεις τῶν ἐνδιαφερομένων περιλαμβανόμενα αἰτιολογικὰ πρὸς παροχὴν ἀποζημιώσεως ἢ ἡθικῆς ἀμοιβῆς, ταῦτα δὲ πολλὰκις κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡμφοσβητήθησαν λίαν ζωηρᾶς

Ὁ μόνος ἐκ τῶν ἀγωνιστῶν - ἀπομνημονευματογράφων τοῦ 1821, ὁ ὁποῖος ὁμιλεῖ περὶ ὑψώσεως τῆς σημαίας τῆς ἐπαναστάσεως καὶ γενομένης δοξολογίας ἐν Λαύρᾳ εἶναι ὁ Κανέλλος Δεληγιάννης, γράφων τὰ ἀκόλουθα : « Οἱ συναχθέντες λοιπὸν εἰς τὴν Ἀγίαν Λαύραν ἀπεφάσισαν καὶ ὑψώσαν τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως κατὰ τὰς 23 Μαρτίου 1821 προσφέροντες πάν-
δημον δοξολογίαν πρὸς τὸν Ὑψιστον καὶ μὲ τὸ σύνθημα « ἡ ζωὴ καὶ ἐλευ-
θερία ἢ θάνατος » καὶ ἀμέσως ὁ μὲν Ζαΐμης μετὰ τοῦ Π. Πατρῶν καὶ ἄλλων
ἀνεχώρησαν διὰ τὰ Νεζερά νὰ προσέχουν τὰ κινήματα τῶν ἐν Πάτραις Τούρ-
κων, ὁ Λόντος διὰ τὴν Βοστίτζαν, ὁ Φωτήλας ἔστειλε τὸν υἱὸν του πρὸς τὸ
μέρος τοῦ Ἀλά, ὁ δὲ Σ. Χαραλάμπους, Σ. Θεοχαρόπουλος, ὁ Κερνίτζης καὶ
ἄλλοι μὲ τοὺς ὑπ' αὐτῶν καπεταναίους διὰ τὰ μεταξὺ Καλαβρυτῶν καὶ Τρι-
πολιτσᾶς ὅρια, καὶ κατέλαβεν ἕκαστος τὰς ἀναγκαίας θέσεις » ¹. Ἄλλ' ὁ Κανέλ-

ὑπὸ ἄλλων. Ὡς πρὸς τὴν ἐν συνεχείᾳ καταβαλλομένην προσπάθειαν, ἵνα ὑποστηρι-
χθῇ τὸ θρυλούμενον γεγονός ὡς λαβὸν χώραν ἐν Λαύρᾳ τὴν 13ην Μαρτίου, συναγό-
μενον δῆθεν ἐμμέσως ἐκ τῶν ἀπομνημονευμάτων καὶ τῶν ἀνεκδότων ἐκθέσεων τοῦ
Ἀγῶνος, νομίζομεν ὅτι ἡ προσπάθεια αὕτη δὲν εἶναι σοβαρά. Παρομοίας, τερα-
στίας ἀληθῶς, σημασίας διὰ τὴν Ἱστορίαν τοῦ Ἀγῶνος γεγονότος δὲν θὰ ἀπεσιωπάτο,
ἐγκαταλειπόμενον νὰ διαφαίνεται « διὰ μέσου τῶν γραμμῶν » (καθ' ὃν χρόνον πλεῖ-
στα ἀσήμαντα πολλάκις ἐπεισόδια τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως καταλαμβάνουν σελί-
δας !), ἀλλὰ θὰ ἐτύγχανε περιγραφῆς ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ ὑπὸ τῶν ἀπομνημονευμα-
τογράφων καὶ συγχρόνων ἱστορικῶν, ἰδιαιτέρως δὲ τοῦ πρωταγωνιστοῦντος Γερμανοῦ.
Καὶ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἀπὸ τῆς ἐπομένης 14 Μαρτίου ἤρχισαν τὰ διάφορα ἐπεισόδια
(φρόνος Τούρκων κ.λπ.) ἀνὰ τὴν Ἀχαΐαν, ἀποτελεῖ εἰκασίαν ἐστερημένην πάσης
ἱστορικῆς βάσεως, δεδομένου ὅτι τὰ ἐπεισόδια ταῦτα δὲν ἀπεφασίσθησαν, οὔτε ἦτο
δυνατὸν νὰ προβλεφθοῦν ἐν Λαύρᾳ, ἀλλ' ἐσημειώθησαν μεμονωμένως καὶ ἀσυνδέτως
ἀνὰ τὴν Ἀχαΐαν, ὡς ἀποτέλεσμα τοῦ ἐπικρατοῦντος ἤδη ἐπαναστατικοῦ ὀργασμοῦ,
τῆς προκλητικότητος τῶν Τούρκων καὶ τῆς ἀνυπομονῆς τῶν μεμυημένων πολεμι-
στῶν, τινῶν δὲ ἐκ τούτων καὶ ἐκ μεμονωμένης, ἀσχετοῦ πρὸς τὰ ἐν Λαύρᾳ, ἐπιρροῆς
προκρίτων ἢ ὀπλαρχηγῶν.

1. Καν. Δεληγιάννη, Ἀπομνημονεύματα, ἔκδοσ. « Βιβλιοθήκης », τ. 2,
1957, ἐν τ. Α', σ. 149. Ἐγράφη ἦδη (ἀνωτ. σ. 18, σημ. 1) ὅτι προφανῆς καὶ ἀπο-
κάλυπτος σκοπὸς τοῦ συγγραφῆως τῶν ἀπομνημονευμάτων αὐτῶν εἶναι νὰ διασαλπίσῃ
τὰς ἡρωϊκὰς πράξεις καὶ τὴν ἐν γένει συμβολὴν εἰς τὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα κατὰ
πρῶτον μὲν λόγον τῆς οἰκογενείας του, κατὰ δεύτερον δὲ τῆς ἰδίας τάξεως τῶν προ-
κρίτων, ὡς καὶ τῶν ἀρχιερέων τῆς Πελοποννήσου. Ἐπιτίθεται μετὰ μοναδικῆς δρι-
μύτητος κατὰ τὸν Κολοκοτρώνη, τοῦ Παπαφλέσσα καὶ τῶν ἄλλων, μὴ προυκόντων,
ἀρχηγῶν τοῦ Ἀγῶνος ἐν Πελοποννήσῳ, ὡς καὶ κατὰ τῶν ἀπομνημονευματογράφων
καὶ ἱστοριογράφων, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἀποδώσει μεγαλύτεραν σημασίαν εἰς τὴν δράσιν
καὶ τὴν συμβολὴν τούτων, καὶ ἔχει ὡς διαρκῆ μέριμναν τὴν ἀνασκευὴν τῶν ὑπὸ τού-
των γραφέντων. Εἶναι πάντως ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως ὅτι, ἀφ' ἧς ἐκπρυχθῇ ἡ
ἐπαναστάσις, οἱ Δεληγιαννοὶ ἀφιερώθησαν μετὰ ἡρωϊσμοῦ καὶ αὐτοθυσίας εἰς τὸν
ἀγῶνα τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ Ἑθνους. Τὸ χειρόγραφον τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ
Κ. Δεληγιάννη, λόγῳ τῶν σφοδρῶν ἐπιθέσεων καὶ ἐνίοτε προσωπικῶν ὕβρεων ἐναντίον
ἀγωνιστῶν καὶ ἀπομνημονευματογράφων, εἶχε παραμείνει ἀνεκδότου ἐπὶ ἓνα αἶμα.

λος Δεληγιάννης ἔγραψε τὰ ἀπομνημονεύματά του κατὰ τὰ ἔτη 1854 - 1856, ἤτοι τριάκοντα πέντε ἔτη μετὰ τὰ ἀφηγούμενα γεγονότα, εἰς ἡλικίαν 76 ἐτῶν καὶ εἰς ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν εἶχον πλέον καθιερωθῇ οἱ περὶ Λαύρας θρύλοι εἰς τὴν κοινὴν συνείδησιν ὡς ἱστορικὰ γεγονότα. Ἐξ ἄλλου, κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς εἰς τὴν Μονὴν τῆς Ἀγίας Λαύρας διαμονῆς τῶν προυχόντων καὶ ἀρχιερέων τῆς Ἀχαΐας, ὁ Κανέλλος Δεληγιάννης εὐρίσκετο μακράν, εἰς τὴν Γορτυνίαν, ὅπου παρεσκεύαζε δραστηρίως καὶ μετ' ὀλίγον ἐκήρυσσε τὴν ἐπανάστασιν. Εἶναι δὲ προφανὴς ἡ πρόθεσις τοῦ ἡρωϊκοῦ προύχοντος ἀπομνημονευματογράφου, ὅπως μετὰ τῆς θρυλουμένης δοξολογίας καὶ κηρύξεως τοῦ Ἀγῶνος ἐν Λαύρᾳ ταυτίσῃ χρονικῶς καὶ τὴν ὑπὸ τῶν Δεληγιανναίων ἑναρξίν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Γορτυνίᾳ. Διότι ἐν συνεχείᾳ γράφει : « Τὴν αὐτὴν ἡμέραν 23 Μαρτίου, ὡς ἐκ συνθήματος καὶ οἱ πέντε ἀδελφοὶ ἡμεῖς, ὑπάρχοντες ἐκεῖ ὅλοι οἱ πρόκριτοι τῆς ἐπαρχίας καὶ ἀρκετοὶ στρατιῶται, ἀπῆλθομεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Προδρομοῦ καὶ ἐκάμαμεν μίαν δοξολογίαν εἰς τὸν Ὑψιστον Θεὸν ὅπου μᾶς ἤξιωσε καὶ ἐκινήσαμεν ἡμεῖς πρῶτοι πάντων τὴν ἐθνικὴν ἐπανάστασιν καὶ ἐδώκαμεν τὸ παράδειγμα τῆς εὐτολμίας, κάμνοντες καὶ τὸν ἐν Χριστῷ ἄσπασμόν ». Ἀλλ', ὡς θέλομεν ἐκθέσει λεπτομερῶς ἐν συνεχείᾳ, τὴν 23^{ην} Μαρτίου οὐδεὶς εὐρίσκετο ἐν τῇ Μονῇ τῆς Λαύρας, οἱ δὲ καταφυγόντες ἐκεῖ πρόκριτοι καὶ ἀρχιερεῖς εἶχον ἀπέλθει καραδοκοῦντες τὰ γεγονότα καὶ ἤδη ἐμάχοντο εἰς τὰς Πάτρας ἢ ἔσπευδον ἐκεῖ μετὰ μαχητῶν. Δὲν δύναται δὲ νὰ θεωρηθῇ καὶ ὡς ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὴν πραγματικότητα τὸ γραφόμενον ὅτι αὐτοὶ « πρῶτοι πάντων ἐκίνησαν τὴν ἐπανάστασιν τὴν 23^{ην} Μαρτίου », δεδομένου ὅτι, ὡς θέλει ἐκτεθεῖ ἐκτενῶς κατωτέρω, ἤδη ἡ ἐπανάστασις εἶχε κινηθῇ καὶ εἰς τὴν Ἀχαΐαν καὶ εἰς τὴν Μάνην - Μεσσηνίαν.

Ἐκ τῆς ῥεῦνης, τὴν ὁποίαν ἐνηργήσαμεν εἰς τὰ ἀπομνημονεύματα καὶ ἄλλα ἔργα γραφέντα ὑπὸ Ἑλλήνων ἢ ξένων κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἢ καὶ μετέπειτα ὑπὸ αὐτοπτῶν τοῦ ἀγῶνος, διεπιστώσαμεν ὅτι ὁ πρῶτος γράψας περὶ κηρύξεως τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Λαύρᾳ καὶ μάλιστα περιγραφάσας ἐκτενῶς τὰ ἐκεῖ « γινόμενα » εἶναι ὁ Γάλλος περιηγητής, προξενικός ὑπάλληλος τῆς Γαλλίας ἐν τῇ ἐγγὺς Ἀνατολῇ καὶ ἱστοριογράφος Φραγκίσκος Πουκεβίλ¹. Ἄνευ ἀμφιβολίας, ἡ περιγραφή αὕτη τοῦ Πουκεβίλ

1. F. G. H. L. Pouqueville, Histoire de la Régénération de la Grèce, comprenant le précis des événements depuis 1740 jusqu'en 1824, Paris 1824, τ. 1 - 4. Τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Πουκεβίλ ἀνεγνώσθη ἀπλῆστως ἀνά τὴν Εὐρώπην λόγῳ τοῦ φλεγοῦσης πικαιρότητος ἐνδιαφέροντος, ἀλλὰ καὶ τῶν θαυμασίων περιγραφῶν φιλολογικῆς μάλλον δυνάμεως ἢ ἱστορικῆς ἀκριβείας. Ἡ πρώτη ἔκδοσις ἐξηντηλθῇ ἐντὸς ἐλαχίστου χρόνου καὶ ἐγένετο δευτέρα ἐν Παρισίοις κατὰ τὸ 1825 μετὰ συμπληρωμάτων, εἰς 6 τόμους, ἠκολούθησε δὲ καὶ τρίτη ἐν Γενεύῃ. Μετεφράσθη σχεδὸν συγχρόνως γερμανιστὶ μετὰ συμπληρωμάτων ὑπὸ τοῦ Hornthal (Geschichte der Wie-

ἀπτετέλεσε τὴν ἀπαρχὴν τῆς γενέσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ θρύλου περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ καὶ τῶν προυχόντων τῆς Ἀχαΐας κηρύξεως τῆς ἐπαναστάσεως ἐν τῇ μονῇ Ἀγίας Λαύρας καὶ τῶν ἄλλων φερομένων ὡς γενομένων ἐκεῖ κατὰ τὴν 25ῃν Μαρτίου 1821. Τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Πουκεβίλ ἐξεδόθη ἐν Παρισίοις τῷ 1824, τρία μόλις ἔτη μετὰ τὸ περιγραφόμενον γεγονός καὶ ἐν τῇ ἀκμῇ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος, ὑπῆρξε δὲ τὸ πρῶτον ἱστορικὸν ἔργον, τὸ ὁποῖον ἐξέθετε ἐν τῷ συνόλῳ των καὶ μετὰ μακροῦς εἰσαγωγῆς τὰ ἕως τότε διαδραματισθέντα γεγονότα, ἐξηγεῖ τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν ἔσχεν ἐν τοῖς καθέκαστα καὶ ἰδιαιτέρως ἐν σχέσει πρὸς τὰ πρῶτα ἐπεισόδια τοῦ ἀγῶνος, τὰ ὁποῖα περιγράφει ἐκτενέστατα καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι. Σημειωτέον ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Πουκεβίλ, γραφὲν μετὰ γλαφυρότητος, παραστατικότητος καὶ ἐν πολλοῖς δραματικῆς πλοκῆς, ἀλλὰ καὶ μετὰ δυνάμεως φαντασίας οὐχὶ συνήθους, ἱκανοποιεῖ πλήρως τὸ εὐρωπαϊκὸν κοινόν, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἀκριβῶς ἐκείνην ἐφλέγετο ἐξ ἐθνουςιασμοῦ διὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας καὶ κυριολεκτικῶς ἀπερροφεῖ τὰς περιγραφὰς περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔπους. Λόγῳ λοιπὸν τοῦ ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει ἡ σχετικὴ πρὸς τὰ ἐπεισόδια τῆς Λαύρας περιγραφή τοῦ Πουκεβίλ ὡς ἀπαρχὴ τῆς ἐκτροπῆς

dergeburt Griechenlands, Heidelberg, 1825), βραδύτερον δὲ ἐξεδόθη ἀγγλιστὶ ὡς καὶ ἰταλιστὶ. Ὁ Fr. Pouqueville εἶχεν ἤδη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος περιηγηθῆ τὰς τουρκοκρατούμενας ἑλληνικὰς χώρας καὶ εἶχεν ἐκδόσει τὰς γλαφυρωτάτας ἐντυπώσεις του εἰς δύο βιβλία (*Voyage en Morée...*, Paris 1805 καὶ *Voyage dans la Grèce*, t. 2, Paris 1820). Ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ὑπηρέτησεν ὡς πρόξενος τῆς Γαλλίας εἰς Ἰωάννινα καὶ ἐγνώρισεν ἐκ τοῦ πλησίον τὸν Ἀλῆ Πασᾶν, τοῦ ὁποίου τὰς πολιτικὰς δολοπλοκίας καὶ τὰς θηριωδίας περιγράφει εἰς τὰ πρῶτα κεφάλαια τοῦ περὶ ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἔργου του μετ' ἐντονωτάτων εἰκόνων, ὡς αὐτόπτης μάρτυς. Κατόπιν διωρίσθη πρόξενος τῆς Γαλλίας ἐν Πάτραις, ἔνθα διεδέχθη αὐτὸν ὁ ἀδελφός του Οὐγὸς Πουκεβίλ, τὸν ὁποῖον εὗρεν ἐκεῖ ὡς πρόξενον ἢ κήρυξιν τῆς ἐπαναστάσεως. Τὰ ἐν Πάτραις συμβάντα ὁ Οὐγὸς Πουκεβίλ περιγράφει ὡς ἐν προσωπικῷ ἡμερολογίῳ, τὸ ὁποῖον ὁ ἀδελφός του δημοσιεύει ἐν τῷ περὶ ἑλλ. ἐπαναστάσεως ἔργῳ του. Ὁ Σπ. Τρικούρης (ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 53) ἐξάγει τὴν ἀνθρωπιστικὴν συμπεριφορὰν τοῦ Οὐγὸς Πουκεβίλ, ὁ ὁποῖος μὲ κίνδυνον τῆς ζωῆς του ἠγωνίσθη νὰ σώσῃ εἰς τὸ προξενεῖόν του πλῆθος ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν μετὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Τούρκων. Ὁ Π. Πατρῶν Γερμανὸς (ἔ.ἀ., σ. 96) γράφει: «Ὁ Γαλλικὸς κόνσολος Μπουκεβίλ ἐφέρθη φιланθρώπως καὶ ἐφύλαξε πολλοὺς ἀδυνάτους μὲ τὸ πρᾶγμα των». Εἶναι πιθανὸν ὅτι, τὸ γεγονός τῆς ἐν Πάτραις παρουσίας τοῦ ἀδελφοῦ του κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ ἀγῶνος καὶ ἡ προσωπικὴ τοῦτου, ὡς προξένου τῆς Γαλλίας, ἐπαφὴ μετὰ τῶν ἀρχηγῶν τῆς Ἀχαΐας, ὡς περιγράφεται ἐν τῷ δημοσιευομένῳ ἡμερολογίῳ, πιθανῶς καὶ τὸ γεγονός τῆς μακρᾶς ἐν Ἑλλάδι παραμονῆς τοῦ ἰδίου, προσέδωσαν μεγαλύτεραν ἀληθοφάνειαν εἰς τὴν περὶ Ἀγίας Λαύρας περιγραφὴν καὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐν συνεχείᾳ ἀνάπτυξιν ἐν Ἑλλάδι τοῦ θρύλου ὑπὸ μορφὴν ἱστορικῆς πραγματικότητος.

ἐκ τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος, θὰ παραθέσωμεν τὰ κυριώτερα σημεῖα αὐτῆς¹.

Κατὰ τὸν Πουκεβίλ, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανός, φθάσας εἰς Καλάβρυτα μετὰ τῶν προυχόντων τῶν Πατρῶν καί, μαντεύσας τὰ σχέδια τῶν Τούρκων, ἠρνήθη νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν πρόσκλησιν τοῦ πασᾶ καὶ νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Τριπολιτσάν. Προφασισθεὶς ὅτι ἔλαβε μυστικὴν εἰδοποίησιν περὶ τῶν ἐπιβούλων σκοπῶν τῶν Τούρκων, εἰδοποίησε τοὺς προύχοντας τῆς Βοστίτζης, τῆς Γαστούνης, τοῦ Πύργου, τοῦ Φαναρίου καὶ τῆς Καρυταίνης περὶ τοῦ ἀπειλοῦντος αὐτοὺς κινδύνου, ὥς καὶ τοὺς ἡγουμένους τῶν μονῶν καὶ δημογέροντας χωρίων. Κατόπιν «προσεκάλεσε τοὺς Χριστιανοὺς πάσης ἡλικίας καὶ παντὸς γένους νὰ χωρισθῶσι διὰ παντὸς τῶν ἀπίστων καταφεύγοντες εἰς τὰ ὄρη ὅθεν ἡ ὑψίστη τοῦ Θεοῦ φωνὴ ἔμελλεν ἀμέσως νὰ ἡχήσῃ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα αὐτὸς δὲ μετέβη εἰς τὴν μονὴν τῆς Παρθένου τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, ὁπόθεν ὠπισθοχώρησεν, ἀφοῦ διῆλθε τὴν νύκτα προσευχόμενος, μέχρι τῆς μονῆς τῆς ἁγίας Λαύρας, τοῦ ὅρου Ἐρυνμάνθου, μέρους ὑποδειχθέντος ὡς κέντρου συμβουλίου ἀρμοδίου πρὸς τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος». Ἀπὸ τοῦ σημείου ἀκριβῶς τούτου ἀρχεται ἡ κατὰ πλουσίαν ἀληθῶς καὶ γόνιμον φαντασίαν περιγραφὴ τῶν γεγονότων τῆς Ἁγίας Λαύρας: «Μόλις ὁ ἀρχιεπίσκοπος Γερμανὸς πατήσας τὸν πόδα ἐπὶ τοῦ τόπου τοῦτον περιεστοιχίσθη ὑπὸ χιλίων πεντακοσίων χωρικῶν τῆς Κυλλήνης, φυλῆς πολεμικῆς, τὴν ὅποιαν οἱ προύχοντες τῶν Καλαβρύτων ἀπὸ δύο ἤδη μηνῶν εἶχον στρατολογήσει πρὸς περιστολὴν τῆς ληστείας τῶν Λαλιωτῶν. Ὁ Πρωθυεράρχης προσεκάλεσε τοὺς ἀρχηγούς τῶν παρ' ἑαυτῷ, εἶτα δ' ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς λοιποὺς ἄνδρας, κατέστησεν εἰς αὐτοὺς γνωστὸν ὅτι πρὸ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου οἱ Τούρκοι τῶν Καλαβρύτων, ἀνωφελῶς καταδιώξαντες τοὺς Χριστιανοὺς τῆς πόλεως ταύτης, ἀποχωρήσαντες εἰς τὸ ὄρος Βραχνὶ θὰ ἐπαρουσιάζοντο πρὸς τὴν μονὴν, ἔνθα εἶχον καταφύγει. Ἀφοῦ διέταξε νὰ ἀναπετάσῃ τὴν σημαίαν τοῦ σταυροῦ ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας τῆς προστάτιδος Παρθένου τῆς ἁγίας Λαύρας ἐπιπροσέθηκε νὰ ἐνεδρεύσῃ εἰς τὰ παρακείμενα δάση. Ἐκεῖ, εἶπε, θὰ ἴδετε ἐκπληρούμενον τὸ πρῶτον τῶν θαυμάτων, τὰ ὅποια ὀφείλουσι νὰ σημειώσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν ἡμῶν. Ἀρκεῖ τότε ἀναιμωτί, ἅμα οἱ ἄπιστοι ἐμφανισθῶσιν ἔναντι τοῦ σημείου τῆς ἀπολυτρώσεως ἡμῶν, πάντες ὁμοῦ νὰ βάλλητε τὴν φωνὴν τῶν Μακκαβαίων, Ἡ ΝΙΚΗ ΤΟΥ ΘΕΟΥ, ἵνα τρέψητε τοὺς βαρβάρους εἰς φυγὴν».

«Εἶπε καὶ κατὰ τὴν ὀρισμένην ὥραν κατέφθασαν ἐξήκοντα ἱππεῖς

1. Τὸ ἔργον τοῦ Πουκεβίλ ἔχει μεταφρασθῇ καὶ ἐκδοθῇ εἰς 4 τόμους εἰς τὴν ἐλληνικὴν ὑπὸ Ε. Ζυγούρα (1ος, 2ος καὶ 4ος τόμος) καὶ Ἰω. Ζαφειροπούλου (3ος τόμος), Ἀθ. 1890-1891. Τὰ περὶ τῶν συμβάντων ἐν Λαύρᾳ περιλαμβάνονται ἐν τ. Β', σ. 169 κ.έ.

ἔμπροσθεν τῆς μονῆς τῆς ἁγίας Λαύρας, οἱ δὲ Χριστιανοί, οἵτινες ἠγέρθησαν ἰδόντες αὐτούς, ἔβαλον τὴν κραυγὴν: Ἡ ΝΙΚΗ ΤΟΥ ΘΕΟΥ, ὅτε ἀντήχησε τὸ ὄρος τοῦ Ἑρυσμάνθου καὶ οἱ Ἰσμαηλῖται φεύγοντες ἀχαλίνωτοι ἀποσυνετέθησαν καὶ φύρδην μίγδην εἰσῆλθον εἰς Καλάβρυτα ».

Ἐν συνεχείᾳ ὁ Πουκεβίλ δὲν παραλείπει νὰ ἀναμείξῃ τὴν θείαν πρόνοιαν καὶ τὴν θαυματουργὸν δύναμιν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου, χάρις εἰς τὴν ὁποίαν, ὑπὸ τοὺς κεραυνούς τοῦ Διός, οἱ ὁποῖοι ἀντήχουν ἐπὶ τοῦ Παναχαΐκου, οἱ περίτρομοι Τούρκοι τῶν Καλαβρυτῶν ἐγκατέλειψαν τὰ ὄροσedia τῆς Ἀχαΐας καὶ κατέφυγον εἰς Βοστίτζαν (Αἴγιον) διαπεραιωθέντες ἐκεῖθεν εἰς Ναύπακτον. Καὶ ἀκολουθεῖ ἡ πολύκροτος δοξολογία τῆς Λαύρας:

« Ὁ Γερμανός, πληροφορηθεὶς ὑπὸ διακόνου τινὸς τῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου τὴν φυγὴν τῶν Τούρκων, ἀγγέλλει εἰς τοὺς Χριστιανούς τὴν ΝΙΚΗΝ ΤΟΥ ΘΕΟΥ. Τονίζει τὴν δοξολογίαν: Σὺ Κύριε! καὶ ἡ ἁγία Λαύρα ἀντήχησεν ἐκ τῶν ἐπευφημιῶν τῶν πιστῶν, θεωρούντων τὸν ἀρχιεπίσκοπον αὐτῶν ὡς ὃν τι ὑπερφυσικόν. Βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου αὐτοῦ Προκοπίου μεταβαίνει πρὸς τὸ συμβούλιον, ὅπερ εἶχεν ὀρίσει. Οἱ ἄρχοντες τῶν Πατρῶν, τῆς Βοστίτζης, τῶν Καλαβρυτῶν, οἱ στρατιωτικοὶ τοῦ Ὠλένου, ἀπεσταλμένοι τινὲς ἐκ Γαστούνης, οἱ ἡγούμενοι τῶν παρακειμένων μοναστηρίων συνῆλθον ἐκεῖ, ὁ δὲ Γερμανὸς καταλείπει τὴν γλῶσσαν τοῦ ἱεροφάντου, ἵνα ὁμιλήσῃ πρὸς τοὺς ἀδελφούς αὐτοῦ ὡς ἀνὴρ πολιτικός ».

Καὶ χωρὶς περαιτέρω δισταγμόν, ὁ Γάλλος ἱστοριογράφος κατασκευάζει μακροσκελέστατον λόγον τοῦ Γερμανοῦ, διεκτιραφδοῦντος τὰ δεινὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἀναπολοῦντος τὰς παλαιὰς δόξας, ἐξορκίζοντος τοὺς πάντας εἰς ὁμόνοιαν, παρορμῶντος εἰς θυσίας ὑπὲρ πατρίδος καὶ κηρύττοντος τὸν ὑπὲρ πάντων ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας. Οὐδ' ἂν παρίστατο ὁ Πουκεβίλ κατὰ τὰς σκηνὰς αὐτὰς τῆς Λαύρας, τὰς ὁποίας συνέλαβεν ἐν τῇ φαντασίᾳ του, καὶ ἂν ἐκράτει ἐστενογραφημένα πρακτικά, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ παραδοθοῦν εἰς τὴν αἰωνιότητα μετὰ τόσον πιστῆς ἀποδόσεως οἱ πλήρεις δραματικῆς πλοκῆς καὶ ἀφθάστου λυρισμοῦ λόγοι, διὰ τῶν ὁποίων ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανὸς ἐκήρυσσε τὴν ἐπανάστασιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐπὶ τῶν πλαγιῶν τοῦ Ἑρυσμάνθου! Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἐθνικὴ αὐτὴ μυσταγωγία δὲν ἦτο δυνατόν νὰ περατωθῇ μὲ τοὺς φλογερούς ἐκείνους λόγους, ὁ Πουκεβίλ ἐμφανίζει ἐν συνεχείᾳ τὸν Γερμανὸν ἐξομολογοῦντα καὶ παρέχοντα ἄφεςιν ἁμαρτιῶν εἰς τοὺς ἀρχηγούς τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος, τελοῦντα τὰ ἄχραντα μυστήρια ἐντὸς ἐκ χοροπλίνθων ἱεροῦ σχιαζομένου ὑπὸ δάφνης καὶ δίδοντα εἰς ἕνα ἕκαστον τὴν ἁγίαν μετάληψιν¹. Ἐν τέλει

1. Τινὰ ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Φρ. Πουκεβίλ ἀφηγουμένων, ὡς ἡ εὐλογία τῶν πολεμιστῶν, ὁ ἀγιασμός τῆς σημαίας, ἡ ἄφεςις ἁμαρτιῶν τῶν ἀγωνιστῶν, ἡ ἀπαλλαγὴ τῶν ἀπὸ τῆς νηστείας τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς κ.λ.π., ἐγένοντο πράγματι, οὐχὶ ὁμως

ἐξώρμησαν πάντες ἐκ τῆς Λαύρας πρὸς ἑναρξιν τοῦ ἀγῶνος τῆς ἐλευθερίας¹.

Ὁ Πουκεβίλ δὲν καθορίζει σαφῶς χρονολογίαν τῶν «γεγονότων» τῆς Λαύρας, ἐπομένως δὲν εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὸν μεταγενέστερον καθορισμὸν τῶν κατὰ τὴν 25^{ην} Μαρτίου. Ἀληθές εἶναι ὅτι μετὰ τὴν ἀφήγησιν τῶν ἐν Λαύρᾳ ὁμιλεῖ περὶ ἀποστολῆς ταχυδρομοῦ εἰς Κωνσταντινουπόλιν ὑπὸ τοῦ ἐν Πάτραις προξένου τῆς Ἀγγλίας τὴν 30^{ην} Μαρτίου, ἐν δὲ τῷ ἀμέσως ἐπομένῳ κεφαλαίῳ ἀφηγεῖται τὰ πρῶτα ἐπαναστατικὰ γεγονότα τῶν Πατρῶν ἐν εἰδῇ ἡμερολογίου τοῦ αὐτόπτου ἀδελφοῦ του Οὕγου Πουκεβίλ, προξένου τότε ἐν Πάτραις, μετὰ χρονολογήσεως 4, 5 καὶ 6 Ἀπριλίου. Κατὰ ταῦτα, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι τὰ γεγονότα ταῦτα τῶν Πατρῶν δὲν εἶναι δυνατὸν ἢ νὰ ἀκολουθοῦν τῶν γενομένων ἐν Λαύρᾳ, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι,

ἐν Λαύρᾳ, ἀλλ' ἐν Πάτραις μετὰ τὴν ἐκεῖ ἀφίξιν τοῦ Γερμανοῦ καὶ τῶν προυχόντων τῆς Ἀχαΐας, ὡς ἀνευρίσκομεν ταῦτα εἰς τὰς προμνημονευθείσας πηγάς. Ὁ Οὕγος Πουκεβίλ, ἐφ' ὅσον εὐρίσκετο ἐν Πάτραις κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, παρέστη μάρτυς αὐτῶν ἢ ἤκουσε ταῦτα ἀφηγούμενα ἐν τῇ κατοικίᾳ του τοῦ Προξένου τῆς Γαλλίας. Ἀλλ' ὁ ἀδελφός του συγγραφεὺς εἶτε ἐκ συγχύσεως τῶν διαβιβασθεισῶν εἰς αὐτὸν περιγραφῶν, εἶτε διὰ τὸ ρωμαντικώτερον, προτίμησε νὰ μεταφέρει καὶ ταῦτα ἀπὸ τῆς πόλεως τῶν Πατρῶν ἐπὶ τοῦ ὄρους Ἐρυμάνθου, εἰς τὸ μοναστήριον τῆς Λαύρας!

1. Εἶναι περιεργον ὅτι ὁ γράψας τὴν διπλωματικὴν ἱστορίαν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος Ed. Driault (Ed. Driault - M. L'héritier, Histoire diplomatique de la Grèce, tome premier, L'insurrection et l'indépendance (1821 - 1830) par Ed. Driault. Paris 1925, σ. 137 κ.έ.), μολονότι ἐν τῷ ἔργῳ του προσφέρει σημαντικὰ στοιχεῖα ἐκ τῆς ἐρεῦνης τῶν γαλλικῶν ἀρχείων, ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει, παραβλέπων ἢ ἀγνοῶν τὸ πλῆθος τῶν ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ ἐκδοθεισῶν πηγῶν περὶ ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, προσφεύγει εἰς τὸν Πουκεβίλ, τὸν ὅποιον ἀντιγράφει σχεδὸν κατὰ λέξιν. Ἐτι πλέον, ἑναρμονίζων αὐθαίρετως τὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν περὶ 25^{ης} Μαρτίου πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Πουκεβίλ ἀφηγούμενα ὡς γενόμενα ἐν Λαύρᾳ, ἐμφανίζει τὸν Γερμανὸν ἐγκαταλείποντα τὰς Πάτρας τὴν 20^{ήν} Μαρτίου διὰ νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Μονὴν τῆς Λαύρας συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Ζαΐμη, τοῦ Λόντου καὶ τοῦ... Κολοκοτρῶνῃ (ὁ ὁποῖος τότε εὐρίσκετο εἰς τὴν Μάνην!), ἔσπευσαν δὲ τότε ἐκεῖ καὶ 1500 χωρικοί. Τὴν 25^{ην} Μαρτίου ὁ Γερμανὸς ὕψωσε τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως ἐκβάλλων τὴν πολεμικὴν κραυγὴν τῶν Μακκαβαίων καὶ ἀναγγέλλων τὴν «νίκην τοῦ Θεοῦ» διὰ μακροῦ λόγου, εἰς τὸν ὅποιον περιέχονται καὶ τὰ ἀκόλουθα: «Ἐτοιμαζόμεθα ἡμεῖς καὶ μόνοι εἰς τὸν μεγάλον ἀγῶνα τῆς Ἀνεξαρτησίας. Ἡ ἱστορία μας καὶ τὸ μέλλον μας ἐγκλείονται εἰς αὐτάς τας τρεῖς λέξεις Πίστις, Ἐλευθερία, Πατρις». Καὶ ἐπιλέγει ὁ Driault: «αὐτὸς εἶναι ὁ ἰδιῶς χαρακτήρ τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας. Ἐπρεπε νὰ πηγάσῃ ἐκ τοῦ τεμένους τῆς Ὁρθοδοξίας, διότι ἡ Ὁρθοδοξία διεφύλαξε τὴν ψυχὴν τοῦ ἔθνους... Τὸ μοναστήρι τῆς Ἀγίας Λαύρας δὲν ἐπανάεψε ποτὲ πλέον εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Τούρκων καὶ διετήρησεν ἔκτοτε ἀπαρβιάστον τὸ ἱερὸν λάβαρον τῆς 25^{ης} Μαρτίου». Ὁ Ed. Driault, θερμοῦς φιλέλληνας, δὲν ἔλαβεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὸν κόπον νὰ ἐρευνήσῃ τὰς ἱστορικὰς πηγάς, ἀλλὰ συνεδύσας θαυμασιῶς τὴν περιγραφὴν τοῦ Πουκεβίλ, πρὸς ὅσα εἶχεν ἀντλήσει ἐκ τοῦ διεμορφωμένου διὰ τοῦ θρύλου ἐθνικοῦ συναισθήματος τῶν Ἑλλήνων.

ἐὰν ἐξελαμβάνετο ὡς πραγματικὴ ἡ ὅλη ἀφήγησις τοῦ Πουκεβίλ, ἡ 25ῃ Μαρτίου συμβιβάζεται ἀπολύτως πρὸς τὴν ἀλληλουχίαν τῶν ἐκτιθεμένων ἐπεισοδίων ὡς ἡμέρα τῆς κηρύξεως τῆς ἐπαναστάσεως ἐν τῇ μονῇ τῆς Λαύρας. Ὅμως δὲν πρέπει νὰ λησμονῇται ὅτι ὁ Γάλλος ἱστοριογράφος χρησιμοποιεῖ ἐν τῇ ὅλῃ ἀφηγήσει, καὶ ἰδίως ἐν τῷ ἡμερολογίῳ τοῦ ἀδελφοῦ του περὶ τῶν ἐπεισοδίων τῶν Πατρῶν, τὸ ἰσχύον ἐν τῇ χώρᾳ του Γρηγοριανὸν ἡμερολόγιον, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀπεῖχε τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἰσχύοντος Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου κατὰ 12 ἡμέρας. Ἐπομένως τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀποστολὴν ταχυδρομοῦ τοποθετεῖ τὴν 18ῃν Μαρτίου, τὰ δὲ ἐπαναστατικά γεγονότα τῶν Πατρῶν μεταξὺ 22 καὶ 25 Μαρτίου (χρονολογία, αἱ ὁποῖαι περίπου ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν πραγματικότητα). Κατ' ἀκολουθίαν, ἐὰν τὰ ἀφηγούμενα ὡς διαδραματισθέντα ἐν Λαύρᾳ ἐλαμβάνοντο ὡς πραγματικά γεγονότα, θὰ ἔπρεπε νὰ χρονολογηθοῦν μεταξὺ 10 καὶ 15 Μαρτίου καὶ οὐχὶ τὴν 25ῃν Μαρτίου τοῦ τότε ἰσχύοντος ἑλληνορθόδοξου ἡμερολογίου, τὸ ὁποῖον καὶ σήμερον, μετὰ τὴν καθιέρωσιν τοῦ Γρηγοριανοῦ, ἐξακολουθεῖ νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν διὰ τὰς καθιερωμένας πλέον καὶ ἀνεπιδέκτους μεταβολῆς χρονολογίας τῶν γεγονότων τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Ὡς θέλομεν ἐκθέσει κατωτέρω, ἡ ἐκ τῆς μονῆς τῆς Λαύρας δίοδος καὶ βραχεῖα ἄνευ ἐπεισοδίου τινὸς διαμονὴ τοῦ Γερμανοῦ καὶ τῶν ἀρχηγῶν τῆς Ἀχαΐας συμπίπτει περίπου ἢ τοῦλάχιστον δὲν ἀφίσταται κατὰ πολὺ τῆς χρονολογίας ταύτης. Ὁ Πουκεβίλ εἶναι περίπου ἀκριβὴς εἰς τὰς χρονολογίας τῶν πραγματικῶν γεγονότων τῆς ἐπαναστάσεως, ἀλλὰ πᾶν ἄλλο ἢ εἶναι ἀκριβὴς εἰς αὐτάς ταύτας τὰς ἀφηγήσεις!

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Πουκεβίλ ἠντλησε τὰς περὶ τῶν πρώτων ἐν Πάτραις ἐπαναστατικῶν ἐπεισοδίων εἰδήσεις παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ του, ὁ ὁποῖος εὗρέθη κατὰ τὴν κήρυξιν τῆς ἐπαναστάσεως εἰς Πάτρας, ἐνθα ὑπηρετεῖ ὡς πρόξενος τῆς Γαλλίας καὶ παρηκολούθησεν ὡς αὐτόπτης μάρτυς τὰ ἐκεῖ ἐκτυλιχθέντα γεγονότα. Οὕτω θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑποτεθῇ ὅτι κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας καὶ πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του ὁ Γάλλος πρόξενος συνηντήθη μετὰ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Γερμανοῦ καὶ τῶν προυχόντων τῆς Ἀχαΐας καὶ ὅτι ἤκουσεν ἐκ τοῦ στόματός των, διαβιβάσας εἰς τὸν ἀδελφόν του καὶ τὴν ἐν τῷ ἔργῳ τούτου ἀνευρισκομένην ἀφήγησιν περὶ τῶν γενομένων ἐν Λαύρᾳ. Ἀλλ' ὁ Οὐγὸς Πουκεβίλ, ὡς περιγράφει ὁ ἴδιος ἐν τῷ παρατιθεμένῳ εἰς θέσιν ἀφηγήσεως τῶν γενομένων ἐν Πάτραις ἡμερολογίῳ του, διῆλθε τὰς τρομερὰς ἐκεῖνας ἡμέρας ἀπομεμονωμένος ἐν τῷ προξενίῳ, ἐνῶ ἔξω αἱ μάχαι διεξήγοντο καὶ ἀντήχουν αἱ οἰμωγαὶ τῶν σφαζομένων γυναικοπαίδων, τὰς δὲ μετέπειτα ἡμέρας ἠγωνίσθη νὰ περισώσῃ ὅ,τι ἡδύνατο ἐκ τῆς καταστροφῆς τῇ νὰ προστατεύσῃ ἑαυτὸν, κινδυνεύοντα ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν. Ἐξ ἄλλου μετ' ὀλίγας ἡμέρας οἱ Τούρκοι ἐισέβαλον εἰς τὴν πόλιν τῶν Πατρῶν, οἱ δὲ ἐπαναστάται μετὰ τοῦ Γερμανοῦ καὶ τῶν προυχόντων ἐτράπησαν πρὸς τὰ ὄρη. Ἐπομένως δὲν

ὑπῆρξε καιρὸς διὰ λεπτομερεῖς ἀφηγήσεις, ἔτι δὲ πλέον δι' ἀντιγραφὴν λόγων. Εἶναι πιθανὸν κατὰ τὰς δραματικὰς ἐκείνας ἡμέρας νὰ ἤκουσεν ἐκ τοῦ στόματος τοῦ Γερμανοῦ ἢ τῶν προυχόντων, ὅτι πρὶν οὗτοι ἐξορμήσουν πρὸς τὰς Πάτρας εἶχον συγκεντρωθῇ καὶ παραμένει ἐπὶ τινα χρόνον εἰς τὴν Μονὴν τῆς Λαύρας. Τοῦτο ἦτο ἀρκετὸν διὰ τὴν γόνιμον φαντασίαν τοῦ ἀδελφοῦ του ἱστορικοῦ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως, εἰς τὴν ὁποίαν, ἴσως βοηθηθεῖσαν καὶ διὰ λαϊκῶν διαδόσεων, ἐνεπιστεύθη τὰ περαιτέρω! Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τὸ γεγονός τὸ ὁποῖον ὁ Φρ. Πουκεβὶλ ἀφηγεῖται ὡς ἀνωτέρω, οὐ μόνον οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν ἐπιβεβαιοῦται, ἀλλὰ τοῦναντίον ἀποδεικνύεται φανταστικόν¹. Ὡς σαφῶς συνάγεται ἐκ τῶν πηγῶν, περὶ τῶν ὁποίων θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω, παρακούσαντες εἰς τὴν πρόσκλησιν τῶν Τούρκων τῆς Τριπόλεως, οἱ προύχοντες τῆς Ἀχαΐας καὶ ὁ Γερμανὸς κατέφυγον εἰς τὴν Μονὴν τῆς Ἀγίας Λαύρας, ἀλλ' ἀπεμακρύνθησαν ἐκεῖθεν διὰ τὸν φόβον μὴ συλληφθοῦν τοῦλάχιστον μίαν ἑβδομάδα πρὸ τῆς 25ης Μαρτίου, χωρὶς νὰ λάβουν εἰσέτι ὀριστικὴν τινα ἀπόφασιν.

Ἴδου ἡ ἀφήγησις τοῦ Σπ. Τρικούπη διὰ τὰ ἐν Λαύρᾳ γενόμενα : « Τὴν δὲ ἐπιούσαν (10^{ην} Μαρτίου) μετέβησαν (ὁ Π. Πατρῶν, ὁ ἐπίσκοπος Κερνίτσης Προκόπιος, ὁ Ζαήμης, ὁ Χαράλάμης, ὁ Λόντος, ὁ Φωτῆλας καὶ ὁ Θεοχαρόπουλος) εἰς τὴν μονὴν τῆς Ἀγίας Λαύρας καὶ ἀπέστειλαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καλόγηρον φέροντα πρὸς τὸν Πατριάρχην γράμματα εἰς καθυσχύασιν τῆς Πύλης, ἃν τυχὸν διεβάλλοντο ὑπὸ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ τουρκικῶν ἀρχῶν ὡς ἀπειθεῖς καὶ κακὰ βουλευόμενοι. Διὰ τοῦ αὐτοῦ γραμματοκομιστοῦ ἐκοίνωσαν καὶ τοῖς ἐφόροις τῆς ἐταιρείας τὴν ἀληθὴ κατὰστασιν τῶν πραγμάτων αἰτουμένοι τὰς ὁδηγίας των. Λαβόντες οἱ ἐν Τριπολιτσᾷ ἀγάδες τὰ πρὸς αὐτοὺς γράμματα τῶν Ἀχαιῶν δὲν τὰ ἐξέλαβον ὡς ἀπατηλά

1. Βλ. ἐν συνεχείᾳ τὰς περιεχομένας περὶ τῶν πρώτων πολεμικῶν γεγονότων τῆς Πελοποννήσου εἰδήσεις εἰς τὰ ἔργα τῶν ἀπομνημονευματογράφων καὶ ἱστορικῶν τοῦ Ἀγῶνος. Βεβαίως ὁ μᾶλλον ἀρμόδιος πάντων διὰ τὴν πιστὴν ἀπεικόνισιν τῶν ἐν Λαύρᾳ καὶ Πάτραις γενομένων εἶναι ὁ πρωταγωνιστὴς τούτων ἀρχιεπίσκοπος Γερμανὸς, αἱ περιγραφαὶ τοῦ ὁποίου θέλουν ἀπασχολῆσαι ἡμᾶς καὶ κατωτέρω. Ἰδιαιτέραν ἐπίσης σημασίαν ἔχει τὸ ἔργον τοῦ Σπ. Τρικούπη, ὁ ὁποῖος δὲν ὑπῆρξε μόνον ἐκ τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς ἐπαναστάσεως, ἀλλὰ καὶ περισυνέλεξε μετὰ μεγάλῃς ἐπιμελείας τὸ ὅλκον, θέσας αὐτὸ ὑπὸ αὐστηρὸν ἔλεγχον, ἐξ οὗ καὶ διακρίνεται διὰ τὴν ἀμεροληψίαν καὶ τὴν φιλαλήθειαν. Ὁ Κωνστ. Σάθας (Μνημεῖα ἐλληνικῆς ἱστορίας, τ. VII, ἐν ἀρχῇ τοῦ προλόγου) ἀρνούμενος κατηγορηματικῶς τὴν ἐν Λαύρᾳ κήρυξιν τῆς ἐπαναστάσεως, γράφει : « Τὸ λεγόμενον θαῦμα τῆς Ἀγίας Λαύρας κατεσκευάσθη ἐμπρὸς εἰς τοὺς ὀφθαλμούς μας. Κατὰ τὸν εὐσεβῆ αὐτὸν θρύλον, ὁ ὁποῖος μᾶς ἤλθεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ὅλον τὸ αἷμα τῶν γενναίων ἀρματολῶν μας καὶ τῶν ναυτικῶν μας δὲν σημαίνει τίποτε ἐνώπιον τῆς σημαίας τῆς ἀναπετασθείσης ἐν ὀνόματι τῆς Παρθένου Μαρίας ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Γερμανοῦ. Ἄλλ' ὁ πατριάρχης Ἀρχιεπίσκοπος δὲν ἀναφέρει οὔτε λέξιν εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του ».

καὶ κατεταράχθησαν ζητοῦντες νὰ μάθωσι τίς ἐφόβησε τοὺς γράψαντας ὑποθέτοντες ὅτι ἦτο Τούρκος. Ἐν τούτοις ἐστάλη εἰς αὐτοὺς διατρίβοντας ἐν Ἀγίᾳ Λαύρᾳ ἀπάντησις τῶν ἀγάδων, τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν προυχόντων λέγουσα ὅτι ἦσαν ὅλα ψευδῇ καὶ θαρρύνουσα αὐτοὺς νὰ σπεύσουν εἰς Τριπολιτσᾶν ἀνυπόπτως. Αὐτὰ ταῦτα τοῖς ἔγραψε καὶ ὁ διοικητὴς Καλαβρύτων ἀπεστάλη δὲ πρὸς αὐτοὺς ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ παρὰ τῶν ἐν Τριπολιτσᾷ καὶ ὁ Ἀνδρέας Καλαμογάρτης ἀναβάς εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην καθ' ὃν χρόνον ἀνέβησαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ προεστῶτες. Ἀλλ' αὐτοὶ καὶ τὸν πρέσβυν, μὴ ὄντα ἐκ τῶν φιλικῶν, ἀπέστειλαν ἄπρακτον καὶ ἐπανέλαβον ὅσα καὶ πρότερον, προσθέσαντες ὅτι ἐνόμιζαν ἀναγκαῖον κατὰ τὴν παροῦσαν ταραχὴν τῶν πνευματῶν ν' ἀποσταλῶσιν εἰς τὰς ἐπαρχίας τῶν καὶ οἱ ἐν Τριπολιτσᾷ ἀρχιερεῖς καὶ προεστῶτες πρὸς καθυσχύασιν τοῦ λαοῦ, πρὸς εἰσπραξίν τῶν βασιλικῶν φόρων καὶ πρὸς εὐόδωσιν τῆς λοιπῆς ὑπηρεσίας ἐπέμειναν δὲ ἐπὶ τῇ προτέρᾳ γνώμῃ ὁ ἐστὶ, μήτε νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν ἐξουσίαν, μήτε νὰ ἐπιτεθῶσιν ἕως οὗ ἔλθωσιν αἱ ἔξωθεν ἀναμενόμεναι ἀπάντησεις ὑποπτεύοντες δ' ἔνοπλον καταδίωξιν διὰ τὴν παρακοήν, ἀπεφάσισαν νὰ στρατολογήσωσι μυστικῶς εἰς ὑπεράσπισιν ἂν ἡ χρεῖα τὸ ἐκάλει. Ἐπειδὴ δὲ ἀσύμφορον ἐνόμισαν νὰ συνδιατρίβωσιν ὅλοι, μὴ τύχῃ αἴφνης καὶ συλληφθῶσι, διεχωρίσθησαν »¹.

Πάντως τὴν 25^{ην} Μαρτίου οὐδεὶς εὗρίσκετο εἰς τὴν Λαύραν διὰ νὰ κηρύξῃ τὴν ἐπανάστασιν, ἡ ὁποία ἄλλωστε εἶχε κηρυχθῇ, καὶ ἀπὸ τῆς 23^{ης} ὁ μὲν Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Πετρόμπεης εἶχον καταλάβει τὰς Καλάμας καὶ ἐπολιόρκουν τὰ φρούρια μέχρι Ἀρχαδίας, ὁ δὲ Γερμανός, ὁ Λόντος, ὁ Ζαΐμης καὶ οἱ λοιποὶ ἀρχηγοὶ τῆς Ἀχαΐας, μετὰ τὴν κατὰληψιν τῶν Καλαβρύτων, ἐπολιόρκουν τὸ φρούριον τῶν Πατρῶν².

Ταῦτα χάριν τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας. Ἀλλ' ἡ ἡμέρα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, συμπέσασα ἐντὸς τῶν γεγονότων τῶν πρώτων ἡμερῶν καὶ ἐπιβληθεῖσα εἰς τὴν κοινήν συνείδησιν εἰς συμβολίζουσα ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὴν θρησκευτικὴν σημασίαν τῆς τὸν ὅλον ἀγῶνα τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας, δικαίως ὠρίσθη ἐπισήμως ὡς ἐθνικὴ ἑορτὴ ἀπὸ τοῦ 1838. Πράγματι, τὴν 15^{ην} Μαρτίου 1838 ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ὁθωνος, συνυπογεγραμμένον ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Γ. Γλαράκη τὸ ἀκόλουθον Β. Διάταγμα³:

1. Σπ. Τρικούπη, Ἱστορ. ἑλλήν. ἐπαναστ., τ. Α', σ. 45. Τὰ αὐτὰ περὶ οὗ γράφουν καὶ ὁ Ἀμβρ. Φραντζῆς (ἔ.ἀ., σ. 140 κ.έ.), Ἰω. Φιλήμων (ἔ.ἀ., τ. Γ', σ. 5), καὶ Ν. Σπηλιάδης (ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 26 κ.έ.). Τὴν ἀφήγησιν τοῦ Γερμανοῦ παραθέτομεν κατωτέρω.

2. Σπ. Τρικούπη, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 48 κ.έ. καὶ 57 κ.έ. — Π. Πατρῶν Γερμανοῦ, ἔ.ἀ., σ. 38 κ.έ. — Ἀμβρ. Φραντζῆ, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 322 κ.έ. καὶ τ. Β', σ. 171 κ.έ. — Ἰω. Κολοκοτρώνη, Ἑλληνικά ὑπομνήματα, σ. 4. — Μ. Οἰκονόμου, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 60 κ.έ. — Ν. Σπηλιάδου, ἔ.ἀ., σ. 58 κ.έ.

3. Ἄξιον ἰδιαίτερας σημειώσεως εἶναι ὅτι τὸ Β. Διάταγμα τοῦτο καθιερώσεως

Ο Θ Ω Ν
ΕΛΕΘ ΘΕΟΥ
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἐπὶ τῇ προτάσει τῆς Ἡμετέρας ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν κτλ. Γραμματείας, θεωρήσαντες ὅτι ἡ ἡμέρα τῆς 25 Μαρτίου λαμπρὰ καθ' ἑαυτὴν εἰς πάντα Ἑλλήνα διὰ τὴν ἐν ἑαυτῇ τελουμένην ἑορτὴν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου, εἶναι προσέτι λαμπρὰ καὶ χαρμόσυνος διὰ τὴν κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν ἑναρξιν τοῦ ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγώνος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, καθιεροῦμεν τὴν ἡμέραν ταύτην εἰς τὸ διηνεκὲς ὡς ἡμέραν ΕΘΝΙΚΗΣ ΕΟΡΤΗΣ, καὶ διατάττομεν τὴν διαληφθεῖσαν ἡμετέραν Γραμματεῖαν νὰ δημοσιεύῃ καὶ ἐνεργήσῃ τὸ παρὸν διάταγμα.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 15 (27) Μαρτίου 1838

ΟΘΩΝ

Ὁ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιασ. κτλ. Γραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας
Γ. Γλαράκης

τῆς 25ης Μαρτίου ὡς ἡμέρας ἐθνικῆς ἑορτῆς, δὲν ἔχει δημοσιευθῇ εἰς τὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως τοῦ ἔτους 1838, ὡς θὰ ἔδει. Τὸ παρ' ἡμῶν δημοσιευόμενον ἀνωτέρω, ἀντεγράψαμεν ἐκ τῆς ἐφημερίδος « Ἀθηνα », εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμ. 518 τῆς 23ης Μαρτίου 1838 φύλλον τῆς ὁποίας εἶχε δημοσιευθῇ. Ἐν ἀγορεύσει τοῦ Γερουσιαστοῦ Ρήγα Παλαμῆδου (πρακτ. Γερ. συνεδρ. 26 Μαρτ. 1856) λέγεται ὅτι πρῶτος συνέλαβε τὴν ιδέαν καθορισμοῦ τῆς 25ης Μαρτίου ὡς ἡμέρας ἐθνικῆς ἑορτῆς διὰ τὴν ἑναρξιν τοῦ ἀγώνος ὁ Ἰω. Κωλέττης, ὅστις ὡς ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν τῷ 1835 συνέταξε καὶ σχέδιον διατάγματος, τὸ ὅποion ὁμως δὲν ἐπρόλαβε νὰ ὑποβάλῃ εἰς τὸν Βασιλέα, διότι ἀνεχώρησεν εἰς Γαλλίαν ὡς πρέσβυς. Τῷ 1837, κατὰ τὸν Ρήγαν Παλαμῆδου πάντοτε, ἐγένετο ἐκ νέου εἰσήγησις εἰς τὸν τότε Πρωθυπουργὸν Βασιλὲαυτὸν Ρουτχαρδ, ὁ ὁποῖος βάσει τοῦ σχεδίου τοῦ Κωλέττη, κατήρτισεν τὸ Β. Διάταγμα, τὸ ὁποῖον ὁμως ἐξεδόθη κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος 1838, ὅτε εἶχεν ἐγκαταλείψει τὴν Ἑλλάδα ὁ Ρουτχαρδ. Ὁ πρῶτος ἐπίσημος ἑορτασμός τοῦ 1838 ἔλαβεν ὅλους ἑξαρετικὴν πανηγυρικὴν ὄψιν μετὰ δοξολογιῶν, στρατιωτικῶν παρελάσεων, ᾠμάτων καὶ χορῶν εἰς τὰς ὁδοὺς κλπ. (βλ. περιγραφὰς εἰς ἐφημερίδας τῆς ἐποχῆς « Φήμη » 26 Μαρτ. 1838, « Ἀθηνα » 26 Μαρτ. 1826, « Ἑλλήν. Ταχυδρόμος » 27 Μαρτ. 1838. Βλ. ἐπίσης περιγραφὴν τῆς κυρίας ἐπὶ τῶν τιμῶν τῆς Ἀμαλίας Νόρτενφλucht ἐν « Δελτ. Ἰστ. Ἐθν. Ἐταιρ. », τ. Η', σ. 435 κ.ε. Περὶ τούτων λεπτομερέστερον βλ. Γ. Βλάχογιάννη, Ἡ Δοξασμένη μέρα, ἐν ἐφημ. « Πρωτῖα » 1925, 26 Μαρτ. καὶ 2 Ἀπρ. 1930). Σημειωτέον ὅτι διὰ Β.Δ. τῆς 23ης Μαρτίου 1848, συνυπογράφοντος καὶ τοῦ Ἰ. Κωλέττη, καθωρίσθη ὅτι « κατὰ τὴν 25 Μαρτίου ἐκάστου ἔτους θέλει τελεῖσθαι μνημόσυνον ὅλων τῶν ὑπὲρ τῆς αὐτονομίας τῆς πατρίδος πεσόντων Ἑλλήνων καὶ Φιλελλήνων, καὶ ἐπιτάφιος λόγος θέλει ἐκφωνεῖσθαι πρὸς τιμὴν αὐτῶν ». Ὡς αἰτιολογία δὲ προτάσσεται ἡ ἀκόλουθος: « θεωροῦντες ὅτι ἀρμοδίᾳ πρὸς τοῦτο (τὴν τέλεσιν μνημοσύνου) ἡμέρα εἶναι ἡ 25 Μαρτίου, καθ' ἣν τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος ἀποσεῖσεν τὸν ζυγὸν τῆς δουλείας ἐδράξατο τὰ ὅπλα πρὸς ἀνάγκησιν τῆς Ἐλευθερίας του ». Ἐνίοτε καὶ πρὸ τοῦ 1838, ἐπὶ Ὁθωνος, μνημονεῦντο ἀναμνηστικοὶ ἑορτασμοὶ τῆς ἐπαναστάσεως κατὰ τὴν 25ην Μαρτίου, ἀλλ' ἀνευ ἐπισήμου

Δέον πάντως νὰ τονισθῇ ὅτι πρὸ τῆς ἐπισήμου ταύτης καθιερώσεως εἶχεν ἀρχίσει νὰ καλλιεργῇται διὰ δημοσιευμάτων ἀγωνιστῶν καὶ ἄλλων πανηγυριστικῶν ἐκδηλώσεων ἡ ἰδέα τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς 25ης Μαρτίου ὡς ἡμέρας ἐναρξέως τοῦ ἀγῶνος τῆς ἐλευθερίας¹.

χαρακτῆρος καὶ μᾶλλον, διότι ἡ ἡμέρα αὕτη, ὡς μεγάλη θρησκευτικὴ ἑορτὴ ἀργίας καταστημάτων καὶ δημοσίων ὑπηρεσιῶν, ἐπέτρεπε περισσότερον παρομοίους ἑορτασμούς. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τὰ πρῶτα μετέπειτα ἔτη ἐωρτάζετο συνήθως ὡς ἑορτὴ ἀπελευθερώσεως ἡ 1η Ἰανουαρίου, διότι τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1822 ἐγένετο ἡ διακήρυξις τῆς Ἀνεξαρτησίας ὑπὸ τῆς Α' ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως καὶ ἐτέθη ἐν ἰσχύϊ τὸ ψηφισθὲν ὑπὸ ταύτης πρῶτον σύνταγμα τῆς ἐλευθερίας Ἑλλάδος. Τὰ ἐν Μεσολογγίῳ ἐκδιδόμενα «Ἑλληνικὰ Χρονικά» τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1825 γράφουν: «Ὁ συνεχὴς τῶν κανονίων κρότος καὶ τοῦ λαοῦ ὄλου αἱ χαρμόσυνοι φωναὶ ἀνῆγγεيلαν σήμερον τὴν ἐνιαύσιον πανήγυριν τῆς καθιερώσεως τοῦ ἡμετέρου πολιτεύματος ἐπὶ τῆς πρώτης ἐν Ἐπιδαύρῳ Συνελεύσεως». Βλ. λεπτομερέστερον Σπ. Λάμπρου, Λόγοι καὶ ἄρθρα, Ἀθ. 1902, σ. 548 κ.έ. (Ἡ α' Ἰανουαρίου καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἐλευθερία). Ὁ Ἰω. Φιλήμων (ἑ.ἀ., τ. Γ', σ. κβ' κ.έ.) ἐπικρίνει τὸν διὰ τοῦ διατάγματος τοῦ 1838 καθορισμὸν τῆς 25ης Μαρτίου ὡς ἡμέρας ἑορτασμοῦ τῆς ἐναρξέως τοῦ ἀγῶνος τῆς ἐλευθερίας, διὰ τὸν ὅποτον ἤθελε τὴν 24ην Φεβρουαρίου, ἡμέραν τῆς πρώτης ἐπαναστατικῆς προκηρῦξεως, τῆς ἐκδοθείσης ὑπὸ τοῦ Ἀλ. Ὑψηλάντου ἐν Ἰασίῳ. Μολονότι καθορίζει χρονολογικῶς τὰ ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐπαναστατικὰ γεγονότα, ἐπιδιώκει νὰ ἀποδείξῃ ὅτι οὔτε ὡς μέσος ὁρος δὲν δύναται νὰ λογισθῇ ἡ 25η Μαρτίου καὶ καταλήγει: «ὑπέκοντες εἰς τὸ ἀπαξ δεδικασμένον, θεωροῦμεν τὴν 25 Μαρτίου, ἂν οὐχὶ γεγονός, ἰδέαν ὅμως λαμπράν καὶ ἑλληνικωτάτην, ὡς στηριζομένην ἐπὶ τῶν ἀναλλοιπτῶν ἀρχῶν τῆς ἀγίας ἡμῶν ἐκκλησίας, φέρουσιν δ' ὕψος μέγα καὶ βεβαιοῦσιν τὴν πάντοτε σωτήριον ἐνότητά καὶ συγχώνευσιν τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ ἐθνικοῦ πνεύματος». Καὶ ὁ Ν. Λεβίδης ἐν τῇ ἐφημερίδι του «Ἑλπίς» 27 Μαρτίου 1850, διαμαρτυρεῖται διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς 25ης Μαρτίου ὡς ἐθνικῆς ἑορτῆς, θεωρῶν τὴν 22αν Φεβρουαρίου (ὅτε ὁ Ὑψηλάντης διέβη τὸν Προῦθον) ὡς ἡμέραν ἐναρξέως τοῦ ἀγῶνος. Καὶ ὁ Κ. Ἀντωνόπουλος, ἀγορεύων εἰς τὴν Β' Ἐθνοσυνέλευσιν (28 Ἰαν. 1863) εἶπεν «ἡ 25 Μαρτίου τῆς ἐπαναστάσεως δὲν ἦτο ἡ ἡμέρα τῆς ἐπαναστάσεως καὶ μολαταῦτα καθιερώθη».

1. Ἐπειδὴ ἡ 25η Μαρτίου, ἑορτὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ἂν δὲν συνέπιπτεν ἀπολύτως, ἦτο πάντως ἡ μεγαλύτερα ἐγγύτερον πρὸς τὰ πρῶτα ἐπαναστατικὰ γεγονότα θρησκευτικὴ ἑορτὴ, κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην ἔτελοῦντο ἡδὴ μνημόσυνα τῶν πεσόντων κατὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας καὶ ἐξεφωνοῦντο λόγοι. Ἡ μόνη ἐκ τῶν ἐπαναστατικῶν προκηρῦξεων φέρουσα χρονολογίαν 25 Μαρτίου εἶναι ἡ τοῦ Πετρόμπεη καὶ τῆς Μεσσηνιακῆς Γερουσίας (βλ. ἐν παραρτ. ἀρ. 4), ἀλλ' αὕτη εἶναι ἡ πρώτη ἐμφανισθεῖσα ὡς προερχομένη ἐκ συγκεκριμένης ἐπαναστατικῆς πολιτικῆς ἀρχῆς καὶ διεδόθη εὐρύτατα, εἶναι δὲ πιθανὸν νὰ ἤσκησεν ἐπιρροὴν τινα εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς ἰδέας. Ἐπίσης τὸ γεγονός ὅτι πρωταγωνισταὶ τοῦ Ἀγῶνος ὡς Θ. Κολοκοτρώνης, ὁ Παπαφλέσσας, ὁ Φωτᾶκος, ὁ Ἀμβρ. Φραντζῆς κ.ἀ. διεκήρυσσον, οἱ πλείστοι δὲ καὶ ἔγραφον βραδύτερον εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά των (βλ. ἀνωτ., σ. 15) ὅτι ἡ 25η Μαρτίου εἶχεν ὀρισθῇ ὡς ἡμέρα ἐναρξέως τοῦ ἀγῶνος, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπηρεάσαν τὴν λαϊκὴν γνώμην. Ἦδὴ ἀπὸ τοῦ 1833 ὁ ποιητὴς Παν. Σούτσος εἶχε δημοσιεύσει «ὥδὴν πρὸς τὴν 25 Μαρτίου» καὶ τῷ 1835 ἔτερον «ἡ 25

Ἐνῷ ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία ἐπάλαιε καὶ ἐψυχορραγεῖ ἐν Μολδοβλαχίᾳ, τὸ κύριον ἔργον τῆς εἶχε συντελεσθῇ εἰς τὰς καθαρῶς ἑλληνικὰς χώρας, ὅπου ὁ ἐπαναστατικὸς ἄνεμος ἔπνεε ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον. Εἰς μάτην οἱ λογικῶς σκεπτόμενοι, οὐδεμίαν βλέποντες σοβαρὰν βοήθειαν, σκοτεινὴν δὲ καὶ ἀμφισβητήσιμον τὴν ὁργάνωσιν καὶ συνένωσιν τῶν δυνάμεων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐπιχειροῦν νὰ μετριάσουν τὸ ἐπαναστατικὸν μένος διὰ νὰ προλάβουν ἀσύντακτα καὶ μεμονωμένα κινήματα, τὰ ὁποῖα θὰ ἐπέφερον τὴν καταστροφὴν τοῦ ὅλου ἔργου. Εἰς τὴν Πελοπόννησον ἰδίως, ἥτις καὶ λόγῳ τοῦ μεγάλου ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς, κατὰ τὸ πλεῖστον ἐμπειροπολέμου, ἦτο ἐνδεδειγμένη νὰ ἡγηθῇ τοῦ ἀγῶνος ἐν Ἑλλάδι, ὁ λαὸς ἐθεώρει ὡς γεγονὸς πλεόν τὴν ἐπανάστασιν καὶ μετὰ μεγάλης δυσκολίας συνεκρατεῖτο¹. Οἱ Φιλικοί, ἰδίως ὁ Δικαῖος Παπαφλέσσας, περιτρέχοντες τὰς πόλεις καὶ τὰ χωρία, ἐξῆπτον τὰ πνεύματα καὶ ἐφλόγιζον τὰς ψυχάς². Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὡς θέλει ἐκτεθῇ

Μαρτίου ἢ τὰ γενέθλια τῆς Ἑλλάδος». Ἐπίσης τῷ 1833 ἐδημοσιεύθη ἐν Αἰγίνῃ ὁ « Χρονολογικὸς πίναξ τοῦ Σολομῶντος Νικολάου Κυπρίου », ὅπου ἀναγράφεται « τὴν 25 Μαρτίου ἔκρηξίς τῆς κατὰ τῶν Τούρκων Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως εἰς τὴν Πελοπόννησον κατὰ τὴν ἐπαρχίαν τῶν Καλαβρύτων... ». Ἄλλ' ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ Β.Δ. τοῦ 1838 καὶ ἐντεῦθεν, οἱ ρήτορες ἐπικηδεῖον λόγων θνησοκόντων ἀγωνιστῶν καὶ οἱ βιογράφοι τούτων (ἰδίως οἱ ἀπόγονοί των) δὲν ἐκουράσθησαν εἰς πληρῆς λυρικοῦ, ἀλλ' ἐστερημένως πάσης ἱστορικότητος ἐξάρσεις τῆς 25ης Μαρτίου « ὅτε ὑψώθη ἡ σημαία τοῦ Σαυροῦ καὶ ἐκηρύχθη ὁ ἱερός Ἀγὼν » κλπ. (Βλ. λεπτομερέστερον Στ. Σκοπετέα, Ἡ ἑναρξίς τοῦ ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνος, ἐν τόμῳ « Ἡ Καλαμάτα καὶ ἡ ἐπανάστασις τοῦ 21 », σ. 49 κ.ε.).

1. Ὁ Σπ. Τρικούπης (ἑ.ἀ., σ. 47) γράφει : « ὅταν ὕλη εὐφλεκτος συσσωρευθῇ, σπινθὴρ ἀρκεῖ νὰ πύσῃ καὶ τὴν ἀνάπτει. Τοιοῦτόν τι συνέβη ἐν Πελοποννήσῳ παρὰ τὴν θέλησιν καὶ ἀπόφασιν ὧλων ». Ἰω. Κολοκοτρώνη (ἑ.ἀ., σ. 7) : « οὕτως ἀναπτυσσομένης τῆς ιδέας τῆς ἐπαναστάσεως, ὁ σπινθὴρ τῆς ἐλευθερίας ἤναπτε τὸν ἐνθουσιασμόν τῶν Ἑλλήνων ». Ἰω. Φιλήμονος (ἑ.ἀ., τ. Γ', σ. 1) : « Οὐδεμία ἰσχύει ἀνθρωπίνῃ δύναμις κατὰ πάσης ιδέας, ἀπὰς ἐνσαρκωθείσῃς ἐν τινι λαῷ, ὅλον μάλιστα τῶν τέλει αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἀνωτέρας μέχρι τῆς κατωτέρας περιλαμβανομένων. Ἐλθόντος τοῦ πληρώματος τοῦ χρόνου, ἢ οὕτως ἐνσαρκωμένη ἰδέα γίνεται ἔργον καὶ ἐναντίον πάσης καταπληκτικῆς δυσκολίας καὶ ἐναντίον παντὸς κινδύνου ». Ν. Σπηλιάδου (ἑ.ἀ., σ. 58) : « Οἱ Πελοποννήσιοι δὲν παύουσι πνέοντες ἐκδικίαν διὰ τὰ πολλάκις ἐκχυθέντα αἵματα τῶν πατέρων των δὲν παύουσι πνέοντες τῶν τυράννων τὸν ὄλεθρον, καὶ πάλιν ἐξορμῶσι κατ' αὐτῶν μὲ σταθερὰν ἀπόφασιν ν' ἀποθάνουσιν ἢ νὰ ἐλευθερωθῶσιν ».

2. Οἱ πλεῖστοι τῶν ἐκ Πελοποννήσου ἀπομνημονευματογράφων τοῦ Ἀγῶνος, ἰδίως δὲ οἱ ἀνήκοντες εἰς τὴν τάξιν τῶν προυχόντων καὶ τῶν ἀνωτέρων κληρικῶν, διάκεινται δυσμενῶς πρὸς τὸν Γρηγόριον Δικαῖον Παπαφλέσαν. Ὁ Π. Πατρῶν Γερμανός (ἑ.ἀ., σ. 81) ἐφθασε νὰ γράψῃ τοὺς ἀκολούθους χαρακτηρισμοὺς : « Ὁ Δικαῖος, ἀνθρωπὸς ἀπατεῶν καὶ ἐξωλέστατος περὶ μηδενὸς ἄλλου φροντίζων εἰμὴ τίνι τρόπῳ νὰ ἐρεθίσῃ τὴν ταραχὴν τοῦ ἔθνους, διὰ νὰ πλουτίσῃ ἐκ τῶν ἀρπαγῶν, τοὺς ἐβεβαίονε ὅτι εἶναι τὰ πάντα ἔτοιμα, πλάττων μιλιούνια ἀπειρα κατατεθειμένα ἕνεκα τούτου εἰς διάφορα ταμεῖα, ἐφόδια πολεμικά, καὶ πυροβόλα ὄργανα ἀναρί-

κατωτέρω, ὅτι κατὰ τὴν ἐν Βοστίτζη (Αἴγιον) μυστικὴν συγκέντρωσιν προκρίτων καὶ ἐπισκόπων τῆς Πελοποννήσου, τῇ προτάσει τοῦ Π. Πατρῶν Γερμανοῦ, ἀπεφασίσθη νὰ μὴ κινηθῇ ἡ Πελοπόννησος πρὶν κινηθοῦν αἱ ἄλλαι περιφέρειαι τῆς Ἑλλάδος, ἔξετασθῇ ἡ διάθεσις τῶν ναυτικῶν νήσων, γνωσθῇ ἡ γνώμη τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ρωσίας καὶ ἐν ἀνάγκῃ, ἂν ἡ Τουρκικὴ ἐξουσία ἐπέμενεν νὰ μεταβοῦν εἰς Τρίπολιν, νὰ διαφύγουν εἰς τὰς Κυκλάδας ἐν ἀναμονῇ ὁδηγίῳ περὶ τοῦ πρακτέου¹. Εὐτυχῶς διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῶν

θμῆτα ἐναποκείμενα εἰς διαφόρους τόπους, δυνάμεις στρατιωτικὰς διωρισμένας ἀπὸ μέρους τῆς Ρωσίας πρὸς βοήθειαν τῶν Ἑλλήνων, πλοῖα πολλὰ καλῶς ἐφωδιασμένα καὶ ἄλλα τοιαῦτα παίγνια τῆς φαντασίας, τὰ ὁποῖα οἱ μὲν φρόνιμοι καὶ πείραν ἔχοντες τῶν πραγμάτων εἰς οὐδὲν ἐλογίζοντο, οἱ δὲ ἀπειροὶ νομιζόντες τὰ τοιαῦτα πλάσματα ὡς ἀληθῆ, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ συστατικοῦ ὁποῦ ἐπέφερεν ἀπὸ μέρους τοῦ Ὑψηλάντη κατήντησαν εἰς ἀχαλίνωτον ἐνθουσιασμόν... ». Ὁ Γερμανὸς ἔγραψε τὰ ἀπομνημονεύματά του ὑπὸ τὸ κράτος ἀκόμῃ τῆς ὀργῆς ἐκ τῶν ἀντιθέσεων εἰς τὰς ὁποίας εἶχε φθάσει μετὰ τοῦ Παπαφλέσσα, λόγῳ τῶν ἀλογίστων παρορμήσεών του, πρέπει δὲ νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι, ἂν ἔξη μετὰ τὸ πέρασ τοῦ ἀγῶνος, θὰ διέγραφεν ὅσα γράφει περὶ ἀπατεῶνος, πλουτισμοῦ ἐξ ἀρπαγῶν κ.λ.π., διότι ὁ Παπαφλέσσας ἦτο εἰς φιλογρῶς καὶ παράφορος ἰδεολόγος, ἀλλὰ δὲν ἀπέβλεπε ποτὲ εἰς ὕλικα ὀφέλη καὶ τὰς ἀπάτας τὰς ὁποίας διέδιδε περὶ Ἑταιρείας, καθόδου ρωσικῶν δυνάμεων κ.λ.π., διέσπειρεν ἐν πλήρει γνώσει τοῦ ψεύδους δι' ἐνίσχυσιν τοῦ λαϊκοῦ φρονήματος πρὸς κηρύξιν τῆς ἐπαναστάσεως. Καὶ οἱ λοιποὶ ἀρχιερεῖς καὶ πρόκριτοι, διαβλέποντες τὰ ὅσα ψεύδη διέσπειρεν ὁ Παπαφλέσσας καὶ φοβούμενοι τὰς συνετείας ἀκαίρου καὶ ἀπαρρακεύου ἀγῶνος, εἶχον ἐξοργισθῇ καὶ κατεφέροντο δεινῶς ἐναντίον του, ἡ δὲ συνέλευσις τῆς Βοστίτζης (βλ. κατωτ.) εἶχεν ἀποφασίσει νὰ ἐγκλίσῃ τοῦτον ἐν Μονῇ, πιθανῶς ἐν τῇ τοῦ Μ. Σπηλαίου (Ἰω. Κολοκοτρώνη, ἑ.ἀ., σ. 2). Εἰς τὰ τελευταῖα δημοσιευθέντα ἀπομνημονεύματα τοῦ Κ. Δεληγιάννη (ὡς ἄνωτ., τ. Α', σ. 107 κ.ἐ.) ἡ δρᾶσις τοῦ Παπαφλέσσα ὡς Φιλικῷ ἐν Πελοποννήσῳ περιγράφεται μὲ τὰ μελανώτερα χρώματα, ἐπιχειρεῖται δὲ ἡ ἀνασκευὴ τῆς ἐπικρατούσης ἰδέας ὅτι ὁ Παπαφλέσσας συνετέλεσεν εἰς τὴν ὑποκίνησιν καὶ τὴν ἑναρξιν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Πελοποννήσῳ. Ἐν εἶναι βέβαιοι ὅτι, ἂν ὁ ἀγὼν τοῦ 1821 ἀπετύγχανε λόγῳ τοῦ ἀπαρρακεύου καὶ τῶν πνευδῶν διαβουκολήσεων περὶ καθόδου ρωσικῶν στρατευμάτων κ.λ.π., ὁπότε τὸ ἔθνος θὰ ὑφίστατο τρομερὰς καταστροφάς, ἴσως καὶ πλήρη ὀλεθρον, ὁ Παπαφλέσσας θὰ ἦτο ὁ κυριώτερος ἐνοχος ἐναντι τῆς ἱστορίας. Στεφθέντος ὑπὸ ἐπιτυχίας τοῦ ἀγῶνος καὶ ἀναγεννηθέντος τοῦ ἔθνους, ὁ Παπαφλέσσας δικαίως χαρακτηρίζεται ὡς μέγας καὶ θυρικός ἥρωας, δικαιούμενος πάσης δόξης καὶ τιμῆς. Περὶ Παπαφλέσσα ὁ Σπ. Μελάς ἔχει γράψει θαυμασίας παραστατικότητος καὶ ἐντόνου ἀπεικονίσεως μετ' ἰσχυρᾶς φιλολογικῆς δυνάμεως ἔργον « Ὁ μουρλοτιέρης τῶν ψυχῶν ».

1. Π. Πατρῶν Γερμανοῦ (ἑ.ἀ., σ. 82 κ.ἐ.). — Ἰω. Κολοκοτρώνη (ἑ.ἀ., σ. 2 κ.ἐ.). — Ἀμβρ. Φραντζῆ (ἑ.ἀ., τ. Α', σ. 93 κ.ἐ.). Πάντως ὁ Γερμανὸς (ἑ.ἀ., σ. 83) γράφει σαφῶς ἐν σχέσει μὲ τὰς ἀποφάσεις τῆς συνέλευσεως τῆς Βοστίτζης: « Συσκεφθέντες λοιπὸν μετ' ἐπιστάσις εἰς ἐν ἑκάστον τούτων τῶν κεφαλαίων καὶ ἰδόντες ὅτι τὸ πλεῖστον μέρος τῆς Ἑλλάδος μήτε ἰδεάν περὶ τοιούτου πράγματος εἶχε καὶ ὅτι νὰ ἐπιχειρήσῃ μόνῃ ἡ Πελοπόννησος εἶναι μωρία, ἐπειδὴ καὶ ἄλλοτε ἐπιχειρηθεῖσα ἔπαθε τὰ πάνδεινα, ἐγκαταλειφθεῖσα παρὰ πάντων, καὶ

Ἑλλήνων οὐδεμία ἐκ τῶν ἀποφάσεων αὐτῶν ἐτηρήθη. Ἄν ἡ Πελοπόννησος ἀνέμενε νὰ κινηθοῦν προηγουμένως τὰ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος, εἰς μάτην θὰ ἀνέμενε, διότι δὲν θὰ ἐκινουῖντο, ἂν αὐτὴ πρώτη δὲν ἤρχιζε τὸν ἀγῶνα. Ἄν ἐξετάζετο ἡ διάθεσις τῶν προκρίτων τῆς Ὑδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν ὡς πρὸς τὸν ἀγῶνα, θὰ ἤκουον μόνον, ἰδίως εἰς τὴν Ὑδραν, ἀμφιβολίας καὶ ἐπιφυλάξεις. Ἄν κατ'ὀρθονον νὰ μάθουν τὴν γνώμην τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, θὰ ἐμάνθανον πολὺ δυσάρεστα πράγματα. Τέλος, ἂν, εὐθὺς ὡς ἐκλήθησαν εἰς τὴν Τριπολιτσᾶν ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἀντὶ νὰ κρυβοῦν, ἀνεχώρουν ἐκ τῆς Πελοποννήσου, θὰ ἄφινον ἀκέφαλον τὸν λαόν, χωρὶς καμμίαν συνοχήν. Τί λοιπὸν συνέβη, ὥστε ἡ Πελοπόννησος νὰ ἐπαναστατήσῃ, μολοντί οὐδεμία τῶν ἐπιφυλάξεων τῆς ἐξεπληρώθη, οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι τὰς διευτύπωσαν, νὰ εὐρεθοῦν πρωτοεργάται καὶ ἀρχηγοὶ τῆς ἐπαναστάσεως ;

Ἡ πρώτη καὶ κυριώτερα αἰτία ἦτο ὅτι ἡ ἀπόφασις τῆς ἐπαναστάσεως εἶχε πλέον ὀριμᾶσαι εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἔθνους καὶ οὐδεμία

ὅτι ἡ διάθεσις τῆς Εὐρώπης καὶ ἰδιαίτερος ὁ τῆς Ρωσίας σκοπὸς εἶναι ἄγνωστος, καὶ ὅτι ὅλα τὰ ἀναγκαῖα ἐλλείπουσι... Ἐξετάσαντες δὲ καὶ τὴν ἐσωτερικὴν κατάστασιν τοῦ ἔθνους ἐνέκριναν ἅπαντες ἐκ συμφώνου τὸν καιρὸν οὐχ ἄρμόδιον... ». Καὶ ὁ Ν. Σπηλιᾶδης (ἐ.ἀ., τ. Α', σ. 14) γράφει : « ἀπεφάσισαν δὲ (οἱ συνελθόντες ἐν Βοστίτῃ) νὰ περιορισθῇ ὁ Ἀρχιμανδρίτης (Παπαφλέσσας), νὰ καταβάλῃσι πᾶσαν ἐνέργειαν περὶ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ νὰ διευθυνθῶσι τὰ πνεύματα τῶν ἐταίρων εἰς τρόπον ὥστε νὰ προσεσχεθῶσι μὲ ὅλην τὴν φρόνησιν πρὸς τοὺς Τούρκους καὶ νὰ διατηρήσωσιν ἄκραν σιωπὴν καὶ παντελὴ ἡσυχίαν ἄχρις ὅτου φθάσῃ ὁ Ὑψηλάντης ». Κατὰ τὸν αὐτὸν Σπηλιᾶδην (ἐ.ἀ., σ. 12) οἱ συνελθόντες ἐν Βοστίτῃ ἀπεφάσισαν καὶ νὰ θανατωθῇ ἐν ἀνάγκῃ ὁ Ἀρχιμανδρίτης Δικαῖος, ἂν δὲν ἐπέιθετο νὰ περιορισθῇ εἴτε εἰς τὸ Ἄργος, ὅπου εἶχον στείλει εἰδικὸν πρὸς ἐπιτήρησιν ἔμπιστον, εἴτε εἰς τὰ Καλάβρυτα, ὅπου θὰ ἀνελάμβανον τὴν ἐπιτήρησιν τοῦ Ὁ. Α. Ζαῦμης καὶ ὁ Σωτ. Θεοχαρόπουλος. Ἄλλ' ὁ Παπαφλέσσας ἐπρόλαβε καὶ διέφυγε πρὸς Μεσσηνίαν, ὅπου ὑπέσχετο μὲν ὅτι θὰ ἐγκλεισθῇ εἰς τὴν Μοῆν τῆς Σιδηρόπορτας, εἰς τὴν πραγματικότητά ὅμως συνέχισε νὰ κινῇ τὸν παράφορον ἐνθουσιασμόν τῶν λαϊκῶν μαζῶν πρὸς ἐπανάστασιν, διαβεβαίων ὅτι καταφθάνουν ἐντὸς ὀλίγου μεγάλαι ρωσικαὶ δυνάμεις κ.λπ. : « ὑπεξέκαυσεν τὸν κρατῆρα τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τοιοῦτον τρόπον, ὥστε δὲν εἶναι πλέον δυνατόν νὰ κατευνασθῇ καὶ νὰ περισταλῇ ἡ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ὁρμὴ τῶν Ἑλλήνων καὶ πρὸ πάντων τῶν Πελοποννησίων ». Κατὰ τὸν Κ. Δελγιάννην (ἐ.ἀ., σ. 111 κ.ε.) ὁ Παπαφλέσσας μετὰ τὴν συνέλευσιν τῆς Βοστίτῃς, ἐστάλη ὑπὸ τὴν κατηγνακτισμένον διὰ τὰς διαδόσεις καὶ παρορμήσεις του προουχόντων καὶ ἀρχιερέων ὑπὸ συνοδείαν ἐμπίστων εἰς τὸ μοναστήρι τῆς Σιδηρόπορτας, ὅπου παρέμεινε κλεισμένος μέχρι τῆς 22ας Μαρτίου, ὅποτε « ἐδόθη τὸ σημείον τῆς ἐπαναστάσεως ἀπὸ τοὺς προύχοντας », μὴ ἀσκήσας οὕτω αὐτὸς οὐδεμίαν ἐπιδόρασιν εἰς τὴν ἐναρξιν τοῦ ἀγῶνος. Ἄλλ' ἐγράφη ἤδη (ἄνωτέρω σ. 32) ὅτι ὁ Δεληγιάννης ἦτο λίαν δυσμενῶς διατεθειμένος ἐναντι τοῦ Παπαφλέσσα, τὸν ὅποιον 25 ἔτη μετὰ τὸν ἡρωϊκὸν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας θάνατόν του, δὲν διστάζει νὰ ἀποκαλῇ « ἀσίμαντον καὶ ἀγύρτην παλιοκαλόγηρον » κ.λπ.

λογικὴ δύναμις ἦτο δυνατόν νὰ τὴν ἀποσοβῇσῃ. Ἐκεῖ ὅπου εἶχον προχωρήσει τὰ πράγματα, κάθε ἀντίστασις τῶν συντηρητικῶν ἦτο ματαία. Οἰαδήποτε παρὰ τῶν ἡγετῶν λαμβανομένη ἀπόφασις περὶ ματαιώσεως ἢ ἀναβολῆς τοῦ κινήματος θὰ προεκάλει ἔτι μεγαλύτερας καταστροφάς, διότι θὰ ἐσημειοῦντο ὅπωςδῆποτε μεμονωμένα τοπικαὶ ἐξεγέρσεις, αἱ ὁποῖαι εὐκόλως θὰ κατεπνίγοντο εἰς τὸ αἷμα καὶ συγχρόνως θὰ ἔδιδον εἰς τοὺς Τούρκους ἀφορμὰς πρὸς γενικωτέραν ἐξολόθρευσιν τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου¹.

Ὁ Σπ. Τρικούπης τονίζει τοῦτο πολὺ χαρακτηριστικά: «Καὶ ἂν ὑπώπτευσαν ὅτι αἱ μεγάλαι ἐλπίδες ἃς συνέλαβαν ἦσαν ἀπατηλαί, δὲν ἐδύναντο μῆτε αὐτοὶ νὰ ὀπισθοδρομήσωσι, μῆτε τὴν ὁρμὴν τῶν πολλῶν ν' ἀναστείλωσι»². Ὁ Λαὸς εἶχε λησμονήσει τὰ περὶ ξένης βοηθείας ἐπαγγελόμενα καὶ εἰργάζετο μὲ ἐκπληκτικὴν ψύχῳσιν πρὸς παρασκευὴν τῶν ἰδίων μέσων ἐπιτυχίας τῆς ἐπαναστάσεώς του. Ἡ Πελοπόννησος ὁλόκληρος εἶχε μεταβληθῇ εἰς πολεμικὸν ἐργαστήριον. Ὁ αὐτόπτης Φωτᾶκος γράφει: «Ὅλαις ταῖς νύκταις οἱ Ἕλληνας τουφεξίδες (ὀπλοποιοί), σιδηρουργοί, ξυλουργοὶ καὶ ἄλλοι ἐδοῦλεναν κρυφὰ ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ ἀπὸ τῆς γυναικὸς τῶν τὰ ἀναγκαῖα τοῦ πολέμου καὶ ἦτον ἐμποδισμένοι καὶ ἀφωρισμένοι νὰ κάμνουν μεταξὺ τῶν φιλονεικίαις διὰ τὸν μέλλοντα σκοπὸν τῶν. Διὰ τοῦτο καθένας ἐργάζετο κρυφὰ εἰς τὸ σπῖτι του, διόρθωνε τὸ τουφεκί του, ἔπλαινε τὰ πιστόλια του, ἐπήγαινε εἰς τὸν λόγκον καὶ ἔχυνε βόλια μὲ τὸ μονοκάλου-

1. Ὁ μετασχὼν τῆς συνελεύσεως τῆς Βοστίτζης Ἰωάννης - Ἀναγνώστης Κοντάκης, πρεσβῶς τοῦ Ἁγίου Πέτρου Κυνουρίας, γράφει τὰ ἀκόλουθα εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του (ἔκδ. «Βιβλιοθήκης», ἀρ. 11, σ. 29 κ.ἐ.): «Γινομένης τῆς συνελεύσεως εἰς Βοστίτζα περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς Ἑταιρείας ἐστάλη ὁ Ἱερόθεος Σπηλαιώτης καὶ εἰδοποίησε τὴν ἀπόφασιν τῆς συνελεύσεως εἰς ὅλους τοὺς ἀδελφούς, ἡ δὲ ἀπόφασις ἦτον αὕτη: νὰ φυλαχθῇ μεγάλη μυστικότης καὶ εὐταξία καὶ ἂν ποτε προδοθῇ τὸ μυστικὸν νὰ καταφύγωμεν εἰς τὰ ὄπλα. Τὴν 15^{ην} Ἰανουαρίου 1821 μαθόντες οἱ πρεσβύτεροι τῆς Πελοποννήσου ὅτι τὸ πρᾶγμα ἄρχισε πάρα πολὺ εἰς Σπείζαις, ἀπέστειλαν ἑμένα καὶ τὸν Κωνσταντῆ Ζαφειρόπουλον διὰ νὰ ὁμιλήσωμεν τῶν προκρίτων νὰ εἶναι μυστικότεροι ὅσον τὸ δυνατόν καὶ συγχρόνως νὰ ἐρωτήσωμεν τὸν κὺρ Λάζαρον Κουντουριώτην, ἂν ἔχη καμμίαν βάσμιον ἰδέαν ἀπὸ ἀξιопιστοτέραν πηγὴν, ὁ ὁποῖος ἔγραψεν ὅτι ὁ Καποδίστριας εἶναι εἰς τὴν ὑπόθεσιν». Ἐκ τούτων καθίσταται σαφές ὅτι οἱ πρόκριτοι τῆς Πελοποννήσου δὲν εἶχον λάβει εἰσέτι συγκεκριμένην ἀπόφασιν, συνιστῶντες σύνεσιν καὶ μυστικότητα, ἀλλὰ μὴ ἀποκλείοντες τὴν εἰς οἰονδήποτε χρόνον ἐκρηξὴν τῆς ἐπαναστάσεως, ἐφ' ὅσον θὰ ἀπεκαλύπτετο τὸ μυστικὸν καὶ οἱ Τούρκοι θὰ ἤρχιζον νὰ λαμβάνουν μέτρα. Εἶναι λίαν ἀμφίβολον, ἂν οἱ πρόκριτοι τῆς Ὑδρας, τὰς ἀποφάσεις τῶν ὁποίων ἀνέμενον ἐναγωνίως οἱ Πελοποννήσιοι πρόκριτοι, ὑφίσταντο τὰς παραπλανήσεις τῶν πρακτικῶν τῆς Ἑταιρείας καὶ συνέτεινον εἰς τὴν ἐπίσπευσιν τῶν γεγονότων. Ἡ ἐπιδειχθεῖσα διστακτικότης τῶν δὲν ἐπιβεβαίωσι τοῦτο (βλ. κατωτ.).

2. Σπ. Τρικούπη, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 24.

πον καὶ καθ' ὅλα παρεσκευάζετο... »¹. Καὶ πυριτιδοποιεῖον ἀκόμη εἶχε συστηθῇ εἰς τὴν Δημητσάναν, τὸ ὅποιον, ἐργαζόμενον νύκτα καὶ ἡμέραν, εἶχεν ἐναποθηκεύσει ἐν ἀπολύτῳ μυστικότητι μεγάλας ποσότητας πυριτίδους καὶ σφαιρῶν, συνετήρησε δὲ τὸν ἀγῶνα κατὰ τὴν πρώτην περίοδον².

Τόσον εὐρεῖα ἐπαναστατικὴ κίνησις, καὶ μάλιστα διεξαγομένη μετὰ τόσης σπουδῆς καὶ νευρικότητος ἐν τῷ μέσῳ τῶν Τούρκων, ἦτο φυσικῶς ἀδύνατον νὰ διαφύγῃ τὴν προσοχὴν τῶν. Εἶχον περιέλθει εἰς χεῖράς τῶν ἀποδείξεις ἀσφαλεῖς περὶ τοῦ παρασκευαζομένου ἐλληνικοῦ κινήματος. Εἰς τὴν Πελοπόννησον ἰδίως ἡ ταραχὴ καὶ ἡ ἀνησυχία τῶν Τούρκων ἦτο περισσότερον δικαιολογημένη. Οἱ Ἕλληνες ἦσαν πολὺ ἡσχημένοι εἰς τὴν πολεμικὴν τέχνην καὶ αὐτοὶ εἶχον πάντοτε πρωτοστατήσει εἰς τὰ ἐλληνικὰ κινήματα. Εἰς δὲ τὰ δύο ἄκρα τῆς εὐρίσκοντο δύο ἐπικίνδυνοι δυνάμεις, οἱ ὀπλοφόροι τῆς Ἀχαΐας ἐκ τῆς μιᾶς πλευρᾶς καὶ οἱ Μανιάται ἐκ τῆς ἄλλης³. Ἐτι χεῖρον, λόγῳ τῆς ἀποστασίας τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ὁ πασᾶς τῆς Πελοποννήσου καὶ μέγα μέρος τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων εἶχον ἐκστρατεύσει πρὸς τὴν Ἡπειρον. Οἱ Πελοποννήσιοι Τούρκοι ἔπρεπε διὰ τῶν ἰδίων μέσων καὶ τῆς ἰδίας πρωτοβουλίας νὰ λάβουν μέτρα πρὸς ἀποσόβησιν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ὑπὲρ τῆς ἀσφαλείας τῶν. Ἄλλ' ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ ἔλλειψις ἐνότητος, αἱ μεμονωμένα πρωτοβουλία καὶ αἱ σπασμωδικαὶ ἐνέργειαι, ἀντὶ νὰ ἀποσοβήσουν τὴν κήρυξιν τῆς ἐπαναστάσεως, τὴν ἐπέσπευσαν. Ἡ σύγχυσις καὶ ἡ ἀβεβαιότης, ἡ ὁποία ἐπεκράτει κατὰ τὰς δραματικὰς ἡμέρας τῶν παρασκευῶν τῆς ἐνάρξεως τοῦ Ἀγῶνος ἐν Πελοποννήσῳ μετὰ σφοδρικῶν καὶ πολλὰς ἀντιφατικῶν ἐνεργειῶν, ἀμηχανίας περὶ τοῦ πρακτέου κ.λ.π., ἀντικατοπτρίζεται θανμασίως εἰς τὰς πρώτας σελίδας τῶν ἀπομνημονευμάτων, τὰ ὁποῖα ἔγραψαν βραδύτερον οἱ ἐν Πελοποννήσῳ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εὐρεθέντες ἀρχηγοί. Ἀλλὰ καὶ οἱ Τούρκοι, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν πρώτων ἐπεισοδίων τῆς ἐπαναστάσεως, κατεῖχοντο ὑπὸ νευρικότητος, μὴ γνωρίζοντες τί ἔπρεπε νὰ πράξουν, ἄλλοτε ἐμπίπτοντες εἰς τὴν παγίδα τῶν προκρίτων καὶ τῶν ἀρχιερέων, οἱ ὅποιοι τοὺς παρεπλάνουν διαβεβαιούντες ὅτι δὲν πρόκειται νὰ

1. Φωτίου Χρυσανθοπούλου ἡ Φωτάκου, Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως (ἐκδ. Α' ἀπὸ 1821 μέχρι 1822 τῷ 1858), τ. 1-2, Ἀθ. 1900, τ. Α', σ. 54.

2. Π. Πατρῶν Γερμανοῦ, ἑ.ἀ., σ. 94. — Σπ. Τρικούπη, ἑ.ἀ., τ. Α', σ. 41. — Κ. Δεληγιάννη, ἑ.ἀ., τ. Α', σ. 113 κ.ε. — Ν. Σηλιάδου, ἑ.ἀ., τ. Α', σ. 17, σημ. 1. Περὶ τοῦ πυριτιδοποιεῖου τῶν ἀδελφῶν Σηλιωτοπούλων καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν, τὰς ὁποίας προσέφερεν εἰς τὸν ἀγῶνα, βλ. Σπ. Λάμπρου, Λόγοι καὶ Ἀρθρα, σ. 511 κ.ε. (ἡ πυρίτις τῆς Δημητσάνης).

3. Περὶ τῶν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς Τουρκοκρατίας πολεμικῶν δυνάμεων ἐν Πελοποννήσῳ βλ. Τ. Κανδηλώρου: Ὁ ἀρματολισμὸς τῆς Πελοποννήσου, Ἀθ. 1924. Εἰδικώτερον περὶ Μάνης βλ. ἡμέτερον ἔργον, Ἡ Μάνη καὶ ἡ Ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία.

συμβῇ τίποτε, παραμένοντες οὕτως ἐν μοιρολατρικῇ ἀδρανεῖα, ἄλλοτε κυριαρχούμενοι ὑπὸ τοῦ τρόμου καὶ προβαίνοντες εἰς σπασμωδικὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα ἐπέσπευδον τὴν ἐξέλιξιν τῶν γεγονότων¹.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαρτίου οἱ Τούρκοι τῆς Τριπόλεως ἐκάλεσαν πάντας τοὺς Ἑλλήνας ἀρχοντας καὶ ἀρχιερεῖς ἐπειγόντως ὑπὸ τὸ πρόσχημα μὲν τῆς συσκέψεως, πράγματι δὲ ἵνα κρατήσουν αὐτοὺς ὁμήρους τῆς πίστεως τῶν ραγιάδων. Συγκίνησις καὶ ταραχὴ κατέλαβε πάντας τοὺς προσκληθέντας, οἱ ὁποῖοι, γνωρίζοντες τὴν ἐνοχλήν των, ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἐννοήσουν τί ἀνέμενε αὐτοὺς εἰς Τρίπολιν. Καὶ εἶχον μὲν ἀποφασίσαι κατὰ τὴν συνέλευσιν τῆς Βοστίτζης ὅτι εἰς ἐνδεχόμενον προσκλήσεως θὰ παρήκουν καὶ θὰ μετέβαινον εἰς τὰς νήσους. Ἀλλ' ἦδη ἐδίσταζον καὶ δικαίως, διότι τοιαύτη πράξις των θὰ ἦτο φανερά ὁμολογία τῆς ἐνοχῆς των καὶ θὰ ἔδιδε τὸ δικαίωμα εἰς τοὺς Τούρκους νὰ ἀρχίσουν τὰς ἐχθροπραξίας καὶ νὰ πνίξουν εἰς τὸ αἶμα τὴν ἐπαναστατικὴν κίνησιν πρὶν ἐκδηλωθῇ. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν δὲν εἶχον εἰσέτι λάβει ὀριστικὴν ἀπόφασιν περὶ τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου κηρύξεως τῆς ἐπαναστάσεως, ἀπεφάσισαν νὰ μεταβοῦν εἰς Τρίπολιν. Ἦλπιζον ὅτι μὲ τὴν πειθαρχικὴν των αὐτὴν διαγωγὴν θὰ ἔπειθον τοὺς Τούρκους περὶ τῆς ἀθωότητος των καὶ θὰ ἐλάμβανον τὴν ἄδειαν νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὰ ἴδια². Τοιου-

1. Χαρακτηριστικὰ ὡς πρὸς τὰς περιγραφὰς ταύτας εἶναι ἰδίως τὰ προμνημονεύθῃσα ἀπομνημονεύματα τοῦ Π. Πατρῶν Γερμανοῦ καὶ τοῦ Ἀμβρ. Φραντζῆ. Ὁ Σπ. Τρικούπης (ἑ.ἀ., τ. Α', σ. 12) γράφει: « Χριστιανοὶ καὶ Τούρκοι ὑπέβλεπαν καὶ παρητήρουν ἀλλήλους. Λόγοι ἀπειλητικοὶ παρ' ἐκείνων καὶ ὑποποτι παρὰ τούτων ἐλέγοντο συχνάκις καὶ τὸ πᾶν προεμήνυε ταχέαν καὶ βαρεῖαν ρῆξιν ». Ὁ δὲ Φωτᾶκος (ἑ.ἀ., τ. Α', σ. 64) γράφει: « Κατὰ τὰ μέσα μάλιστα τοῦ Μαρτίου τὸ πρᾶγμα ἐπροχώρησε πολὺ, ὅλοι οἱ Πελοποννήσιοι τὸ ἐγνώριζαν, ἄφησαν ὅλαις ταῖς δουλαιῖς των καὶ εἰς τὰ πράγματα τοῦ πολέμου ἐνασχολοῦντο. Παντοῦ ἐβλεpes κίνησιν καὶ συνάμα φόβον καὶ χαρὰν διὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπαναστάσεως. Τὰ πάντα ὅσο ἡμποροῦσαν τὰ ἐτοίμασαν καὶ δὲν ἐχρηαζόντο παρὰ νὰ δοθῇ τὸ σημεῖον τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἀγώνος ». Βλ. ἐπίσης παρὰ τῷ αὐτῷ (τ. Α', σ. 55 κ.ἐ.): « τὰ στρατηγήματα εἰς τὰ ὁποῖα προσέφευγον οἱ Ἕλληνες διὰ νὰ ἐξαπατοῦν τοὺς Τούρκους, ἄλλοτε ἀποδίδοντες τὰς διαδόσεις ὅτι ἔπесαν λύκοι εἰς τὴν περιοχὴν καὶ ἐξερχόμενοι εἰς τὰ βουνὰ πρὸς καταδιώξιν των ἵνα δικαιολογοῦν τὴν προμήθειαν πυρίτιδος, ἄλλοτε ἀποδίδοντες τὰς διαδόσεις εἰς πράκτορας τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἄλλοτε προσποιούμενοι ἀσθενείας ἢ ἐμπορικὰς υποθέσεις διὰ μετακινήσεις κλπ. ». Κατὰ τὸν Τούρκον ἱστορικὸν Ἀχμέτ Δεσβδὲν (Ἱστορία τῆς Τουρκίας 1773 - 1826, κατὰ μετάφρασιν ἀποσπασμάτων ὑπὸ Νικ. Μοσχοπούλου, Ἱστ. ἑλλήν. ἐπανάστ. κατὰ τοὺς Τούρκους ἱστοριογράφους, Ἀθ. 1960, σ. 101) οἱ Ἕλληνες τῆς Πελοποννήσου ἀνῆρχοντο εἰς 150.000 καὶ οἱ Τούρκοι εἰς 40 χιλ., ἐκ των ὁποίων οἱ πλείστοι ἐμπεριπόλεμοι εἶχον μεταφερθῇ εἰς τὴν Ἡπειρον διὰ τὸν κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ πόλεμον.

2. Γερμανοῦ, ἑ.ἀ., σ. 84 κ.ἐ. — Ἀμβρ. Φραντζῆ, ἑ.ἀ., τ. Α', σ. 122 κ.ἐ. — Σπ. Τρικούπη, ἑ.ἀ., τ. Α', σ. 12: « Νομίσαντες ἀδύνατον ἢ ὀλεσθῆναι τὴν ἀντίστασιν, ἀπεφάσισαν νὰ ὑπακούσωσιν, ἐλπίζοντες διὰ τοῦ ἐμφανισμοῦ των νὰ ἐμπνεύσωσι θάρρος καὶ διασκεδάσωσι τὰς ὑποψίας. Ἀγγίξε δὲ καὶ τὸ Πάσχα, καθ' ὃ

τοτρόπως οἱ περισσότεροι τῶν προκρίτων καὶ ἀρχιερέων μετέβησαν εἰς τὴν Τριπολιτσάν, ὅπου καὶ ἐκρατήθησαν ὡς αἰχμάλωτοι καὶ μετὰ τὴν κήρυξιν τῆς ἐπαναστάσεως πολλοὶ ἀπέθανον ἐκ τῆς μετὰ δεσμῶν φυλακίσεως καὶ τῶν βασανιστικῶν στερήσεων¹. Ὁ Π. Πατρῶν Γερμανὸς καὶ ὁ Λόντος ἐξεκίνησαν ἐκ Πατρῶν πρὸς Τρίπολιν. Ἀλλά, φθάσαντες εἰς Καλάβρυτα, εὔρον ἐκεῖ τὸν ἐπίσκοπον Κερνίκης Προκόπιον, τοὺς Ζαΐμην, Χαρολάμπην, Φωτῆλαν καὶ Θεοχαρόπουλον, ἐν μυστικῇ δὲ πάντοτε συσκέψει ἔλαβον ἀποφάσεις, αἱ ὁποῖαι ἀπέβησαν σωτήρια διὰ τὸν ἀγῶνα. Ἀπεφάσισαν δηλαδὴ νὰ ἐκκινήσουν πρὸς τὴν Τριπολιτσάν ἐν σώματι, ἀλλὰ καθ' ὁδὸν νὰ λάβουν ἐπιστολήν, ᾗθ' ἔθεν παρὰ φίλων των Τούρκων τῆς Τριπόλεως ἀποστελλομένην, πρᾶγματι δὲ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἰδίων σχεδιασθεῖσαν, εἰς τὴν ὁποίαν νὰ γράφεται ὅτι πρόκειται νὰ συλληφθοῦν καὶ ἐπομένως φρονιμώτερον θὰ ἦτο νὰ μὴ προσέλθουν².

Οὕτω καὶ ἐγένετο. Ἀλλ' οὔτε καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας των ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπιστρέψουν ἡσυχοί, διότι τὸ πιθανώτερον ἦτο ὅτι θὰ συνελαμβάνοντο. Τότε, ἐν ἀμυχανίᾳ περὶ τοῦ πρακτέου, ἀπεφάσισαν νὰ καταφύγουν εἰς τὴν παρὰ τὰ Καλάβρυτα Μονὴν τῆς Ἀγίας Λαύρας. Κατὰ τὸν Γερμανόν, τὸ ἐπεισόδιον τῆς καθ' ὁδὸν λήψεως ἐπιστολῆς ᾗθ' ἔθεν Τούρκων ἐκ τῆς Τριπόλεως, εἰδοποιούσης περὶ τοῦ κινδύνου, ἐγένετο τὴν 9^{ην} Μαρτίου καὶ ἡ ἐν σώματι μετάβασις εἰς Ἀγίαν Λαύραν τὴν ἐπιούσαν, ἐπομένως τὴν 10^{ην} Μαρτίου, τὰς αὐτὰς δὲ χρονολογίας ὀρίζει καὶ ὁ Σπ. Τρικούπης, ἐνῷ ὁ Φωτάκος ὁμιλεῖ περὶ τῆς νυκτὸς τῆς 13^{ης} πρὸς τὴν 14^{ην} Μαρτίου³.

ἐπ' ἀνήρχοντο συνήθως εἰς τὰ ἴδια, ὥστε ἡλιζαν καὶ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν νὰ μὴ μείνωσιν ἐν Τριπολιτῆϊ εἰμὴ ὀλίγας ἡμέρας».

1. Βλ. τὴν δραματικὴν περιγραφὴν τῶν φρικτῶν βασανιστηρίων, τὰ ὁποῖα ὑπέστησαν οἱ ἐγκλείστοι ἐν Τριπόλει πρόκριτοι καὶ ἀρχιερεῖς, ὑπὸ τοῦ ἐπίσης παραμειναντος ἐν τῇ φυλακῇ ἱερομονάχου Ἰωσήφ Ζαφειροπούλου, δημοσιευθεῖσαν τῷ 1851 μὲ τὸν τίτλον «Οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ προύχοντες ἐντὸς τῆς ἐν Τριπόλει φυλακῆς ἐν ἔτει 1821». Ἀνεδημοσιεύθη ὡς συνέχεια τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ Π. Πατρῶν Γερμανοῦ, ἔ.ἀ. Οἱ πλείστοι τῶν ἐγκλειστών, μὴ δυνηθέντες νὰ ἀνθέξουν εἰς τὸν μετὰ ἄλυσεν ἀγέληδὸν ἐγκλεισμόν εἰς βρωμερὸν μπουδρούμιον καὶ τὰς στερεώσεις, ἀπέθανον, οἱ λοιποὶ ἀπληθευρώθησαν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τριπόλεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

2. Γερμανοῦ, ἔ.ἀ., σ. 85. — Ἀμβρ. Φραντζῆ, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 139. — Σπ. Τρικούπη, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 44. Ἐκ συγχύσεως ὁ Κ. Δελγιάννης (ἔ.ἀ., σ. 145) γράφει ὅτι οἱ ἐν Ἀγίᾳ Λαύρᾳ συναχθέντες προέβησαν εἰς τὸ τέχνασμα τοῦτο, ἐκκινήσαντες ἐκεῖθεν δῆθεν διὰ νὰ μεταβοῦν εἰς Τρίπολιν καὶ ἐπιστρέψαντες μετὰ τὴν σκηνοθετηθεῖσαν λῆψιν καθ' ὁδὸν τῆς ἐπιστολῆς. Τοῦτο ἐγένετο μετὰ τὴν ἐκκίνησην ἐκ Καλαβρύτων. Ἀλλ' ὅσοι ὁ Γερμανὸς λέγει σαφῶς ὅτι «τὴν ἐπιούσαν» μετέβησαν εἰς Λαύραν.

3. Γερμανοῦ, ἔ.ἀ., σ. 85. — Σπ. Τρικούπη, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 45. — Φωτάκου, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 61. Κατὰ τὸν Οἰκονόμου (ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 58) «ταῦτα ἐγίνοντο ἐνταῦθα (δηλ. ἐν Λαύρᾳ) μέχρι τῆς 21 Μαρτίου».

Ἐκεῖ ὁ ἀπεσταλμένος τῶν Τούρκων Καλαμογδάρτης εἰς μάτην ἠγωνίσθη νὰ τοὺς πείσῃ νὰ μεταβοῦν εἰς τὴν Τριπολιτσάν μετὰ τῆς βεβαιώσεως ὅτι οὐδὲνα διέτρεχον κίνδυνον. Ὁ Καλαμογδάρτης ἐπέστρεψεν εἰς Τρίπολιν ἄπρακτος, δεύτερος δὲ Ἕλλην σταλεῖς καὶ ἀντιληφθεὶς τὴν ἐπικειμένην θύελλαν, οὐδὲ κἂν ἐπέστρεψεν εἰς Τρίπολιν¹. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Λαύραν ἡ παραμονὴ τῶν καὶ ἡ συνέχισις ἀρνήσεως μεταβάσεως εἰς Τρίπολιν, παρὰ τὰ καταφθάνοντα δι' εἰδικῶν ἀπεσταλμένων τῶν Τούρκων καθησυχαστικά μηνύματα, μετὰ συνεχοῦς προβολῆς τῆς ἐπιστολῆς, τὴν ὁποίαν διῆθεν εἶχον λάβει περὶ κινδύνου τῆς ζωῆς τῶν, ἀπετέλει λίαν ἐπικίνδυνον παιγνίδιον. Δὲν ἦτο δὲ εὐχερὴς ἐκεῖ ἡ συνεννόησις τῶν μετὰ τῶν λοιπῶν ἀρχηγῶν τῆς Πελοποννήσου, οὐδὲ κἂν μετὰ τῶν ἐν Πάτραις καὶ ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ προκαταληφθοῦν ἐκεῖ ἐκ τῶν ἐπικειμένων γεγονότων.

Μετ' ὀλίγον λοιπὸν ἐχωρίσθησαν καὶ ἔλαβον κατὰ τμήματα διαφόρους κατευθύνσεις χωρὶς νὰ ἐπανεέλθουν ποτὲ εἰς Λαύραν. Κατὰ δὲ τὸ βραχὺ διάστημα τῆς ἐν τῇ μονῇ διαμονῆς τῶν οὐ μόνον δὲν ἔλαβε χώραν κήρυξις τῆς ἐπαναστάσεως ἢ ἄλλο τι ἐπαναστατικὸν γεγονός, ἀλλὰ τοῦναντίον οὐδὲ ἀπόφασίς τις συγκεκριμένη ἐλήφθη περὶ τοῦ ἂν καὶ πότε θὰ ἐκκηρύσσετε ἡ ἐπανάστασις. Τοῦτο μαρτυρεῖ σαφῶς ὁ αὐτόπτης Π. Πατρῶν Γερμανός, εἰς τὸ κατωτέρω ἀπόσπασμα τῶν ἀπομνημονευμάτων του: « Τὴν δὲ ἐπιούσαν μετέβησαν εἰς τὸ μοναστήριον τῆς Ἀγίας Λαύρας. Ἐκεῖ συσσεφθέντες ἀπεφάσισαν νὰ μὴ δώσωσι αἰτίαν τινά, ἀλλὰ νὰ μείνωσι παραμερισμένοι, ἕως οὗ νὰ ἰδῶσι τὰ πράγματα καὶ εἰ μὲν ἡ διοικήσις θελήσῃ νὰ βιάσῃ αὐτοὺς ἰδιαιτέρως καὶ νὰ τοὺς κατατρέξῃ μὲ ὅποιονδήποτε τρόπον, νὰ ἐξέλθωσι τῆς Πελοποννήσου καὶ νὰ παρατηρήσωσι τὸν καιρὸν καὶ τὰς περιστάσεις διὰ νὰ μὴ βάλουν εἰς κίνδυνον τοὺς λοιποὺς ὁμογενεῖς παρακαίως, εἰ δὲ καὶ καθολικεύσῃ τὸ πρᾶγμα ἡ διοικήσις, καὶ μεταχειρισθῇ τὰ ὅπλα... καὶ νὰ κινήσωσι καὶ τοὺς λοιποὺς ὁμογενεῖς εἰς ὑπεράσπισιν αὐτῶν... Οἱ δὲ συσσεφθέντες ἀπεφάσισαν νὰ μὴ δώσωσι αἰτίαν τινά, ἀλλ' ὥς πεφοβισμένοι νὰ παραμερίσωσιν εἰς ἀσφαλῆ μέρη ὅθεν μερισθέντες ἀνεχώρησαν ἐκ τῆς Λαύρας, ὁ μὲν Π. Πατρῶν, ὁ Κερνίκης καὶ ὁ Ἀνδρ. Ζαΐμης διὰ τὰ Νεζερά² ὁ δὲ Ἀση-

1. Κατὰ τὸν Σπ. Τρικούπην (ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 46) ὁ δεύτερος ἀπεσταλμένος, καλούμενος Μοθωνιός, οὐδὲνα εὗρεν εἰς Λαύραν, διότι εἶχον ἐν τῇ μεταξὺ ἀπέλθει κατὰ μικρὰς ὁμάδας, ἀντιληφθεὶς δὲ καὶ αὐτὸς τὴν κατάστασιν δὲν ἐπέστρεψεν εἰς Τρίπολιν. Τὴν μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ Καλαμογδάρτη ἀποστολὴν τοῦ Μοθωνιοῦ, ὅστις δὲν ἐπέστρεψεν εἰς Τριπολιτσάν, μνημονεύει καὶ ὁ Π. Π. Γερμανός (ἔ.ἀ., σ. 86). Κατὰ τὸν Σπηλιάδην (ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 30) ὁ τελευταῖος ἀπεσταλμένος τῶν Τούρκων, κομίζων παραινετικὰς ἐπιστολάς τῶν ἐγκλείστων ἀρχιερέων καὶ προυχόντων, ὅπως οἱ ἐν Λαύρᾳ μεταβοῦν εἰς Τρίπολιν, ἐνθα δὲν θὰ ἠνωχλοῦντο, ἐκαλεῖτο Γεωργακόπουλος, ὅστις « δὲν ἐπέστρεψε πλέον » καὶ « ἐκ τούτου οἱ Τοῦρκοι ἐβεβαιώθησαν διὰ τὴν συνωμοσίαν τῶν Χριστιανῶν ».

μάκης Ζαΐτης καὶ Φωτῆλας διὰ τὴν Κερπινήν· ὁ δὲ Σωτήριος Χαραλάμπης καὶ Σωτήριος Θεοχαρόπουλος διὰ Ζαρούγλαν... Βλέποντες δὲ οἱ Πατραῖοι Ἕλληνες ὅτι πλέον δὲν ἐπιδέχεται θεραπείαν τὸ πρᾶγμα, τὰς μὲν φαιμιλίας των ἔβγαλον ἔξω τῆς πόλεως, ἔγραψαν δὲ εἰς τὰ Νεξερά πρὸς τὸν Π. Πατρῶν ὅ τε Νικόλαος Λόντος, ὁ Ἰω. Παπαδιαμαντόπουλος καὶ ἄλλοι τινὲς νὰ προφθάσῃ εἰς βοήθειαν, ὅτι κινδυνεύει ὅλη ἡ πόλις. Ὄθεν ἀμέσως ὁ Π. Πατρῶν καὶ ὁ Ἄνδρ. Ζαΐτης ἔγραψαν πρὸς τοὺς καπιταναίους Κουμανιώτας νὰ τρέξουν μὲ ὅσους ἀνθρώπους ἔχουν· τὴν δὲ ἐπιούσαν ἡμέραν ἐκίνησαν καὶ αὐτοὶ ἔχοντας περίπου πεντακοσίους στρατιώτας καὶ ἐμβῆκαν εἰς τὰς Πάτρας >¹.

1. Π. Πατρῶν Γερμανοῦ, ἔ.ἀ., σ. 85 κ.ἑ. Ὁ Μ. Οἰκονόμου (ἔ.ἀ., σ. 57) ἐπαναλαμβάνει εἰς τὰ κύρια σημεῖα τὴν ἀφήγησιν τοῦ Γερμανοῦ προσθέντα : « ἐν δὲ περιπτώσει, καθ' ἣν ἡ ἐξουσία ἤθελε καθολικεύσῃ τὰ βίαια μέτρα, τότε ἀπεφάσισαν (οἱ ἐν Λαύρᾳ συγκεντρωθέντες) νὰ λάβωσι καὶ αὐτοὶ τὰ ὅπλα, καὶ προκινδυνεύοντες νὰ διεγείρῳσι τοὺς πάντας εἰς ὑπεράσπισιν καὶ Ἀλάχ Κερῖμ (ὁ Θεὸς εἴη βοηθός) >. Ἐπίσης ὁ Ἱ. Κολοκοτρώνης, ἔ.ἀ., σ. 4. Κατὰ τὸν Φωτᾶκον (ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 62 κ.ἑ.) : « Αὐτοὶ ὅλοι (δηλ. οἱ μεταβάντες εἰς Λαύραν) ἐκοιμήθησαν ἐκεῖ εἰς τὸ μοναστήρι καὶ ἦσαν φοβισμένοι καὶ ἀπληγισμένοι. Προτοῦ ὁμως φύγουν ἐκεῖθεν ἦλθαν μεταξὺ των εἰς διαφόρους ὁμιλίας, ἀμχανοῦντες τί νὰ πράξωσι καὶ ἕκαστος ἔλεγεν ὅτι ἐσυλλογίζετο. Ἐλεγαν δὲ οἱ μὲν : νὰ φύγωμεν, ἀλλὰ ποὺ νὰ ὑπάγωμεν ; Οἱ δὲ ἀποκρίνοντο· εἰς τὴν Πόλιν νὰ ὑπάγωμεν· οἱ δὲ πάλιν εἰς τὴν Ὑδραν ἄλλοι εἰς τὴν Φραγκιάν, καὶ ἄλλοι ἄλλοῦ. Ἔως τότε δὲν εἶχαν μάθει τὴν ἐπανάστασιν τῆς Βλαχίας. Τότε ὁ Ἀσημάκης Φωτῆλας εἶπε τὰ ἑξῆς· « ὅτι, ἐδυνήθημεν ἐκάμαμεν μέχρι τοῦδε καὶ ἀρκετὰ ἐμακρύναμεν τὸν καιρὸν, ἀλλ' εἰς τὸ ἑξῆς οἱ Τοῦρκοι δὲν μᾶς πιστεύουν, ὅσον καὶ ἂν προσπαθῶμεν νὰ τοὺς γελάσωμεν· ὥστε ὅπως ἔφθασαν τὰ πράγματα αὐτοὶ θὰ κόψουν τὰ κεφάλια μας, καὶ ὄχι μόνον τὰ ἰδικά μας, ἀλλὰ καὶ ὧλων τῶν Χριστιανῶν καὶ Κύριος οἶδεν, ἂν δὲν στείλουν τῆς γυναικες καὶ τὰ παιδιὰ μας εἰς τὴν Ἀνατολήν. Μακάρι καὶ ἡμεῖς οἱ ἴδιοι μὲ τὰ χέρια μας νὰ κόψωμεν τοὺς ἄλλους ἀδελφοὺς μας Χριστιανοὺς ὅλους καὶ σωρὸν νὰ τοὺς κάμωμεν, καὶ εἰς τὸ τέλος ἂς κόψουν καὶ ἡμᾶς. Ἀλλ' ἡ γνώμη μου εἶναι νὰ πιάσωμεν τὰ ὅπλα καὶ ὁ Θεὸς ἂς μᾶς βοηθήσῃ, καὶ ὅτι γείνη ἂς γείνη. Ἄν γλυτώσῃ δὲ κανένας ἀπὸ ἡμᾶς καὶ φύγῃ καὶ ὑπάγῃ ἄλλοῦ εἰς τοὺς Χριστιανούς, πιστεύω, ὅτι θὰ τοῦ δάσουν ἓνα κομμάτι ψωμί νὰ φάγῃ, διότι θὰ εἴπῃ ὁ κόσμος, ἐπολέμησαν οἱ κακομοῖροι διὰ τὴν σωτηρίαν των μὲ τὸ μεγάλο θηρίον τῆς οἰκουμένης, ἀλλὰ δὲν τὸν ἐνίκησαν καὶ εἶναι ἄξιον ἐλέους. Ἐπειτα καὶ ἡμεῖς θὰ ἔχωμεν ὀλίγον θάρρος εἰς τοῦτο, ὅτι ἐκάμαμεν τὸ χρέος μας >. Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Φωτῆλα ὑπῆρξαν ἡ ὑστερινὴ των ἀποφασίς. Ἐπειτα δὲ ἐσκορπίσθησαν ἐκεῖθεν μὲ τὸ αὐτὸ πνεῦμα καὶ τὸ αὐτὸ θάρρος διὰ νὰ ἐτοιμασθοῦν εἰς τὴν περιμενομένην ἡμέραν καὶ ὦραν, καὶ πλέον δὲν εἶδον ὁ ἕνας τὸν ἄλλον κατὰ πρόσωπον, παρὰ μετὰ τὴν ἐπανάστασιν >. Οὕτω ὁ Φωτᾶκος ἀποδέχεται ἐμμέσως ὅτι ἐν Λαύρᾳ ἀπεφασίσθη, ὥς μὴ ὑπαρχούσης πλέον ἄλλης λύσεως, ἡ ἐπανάστασις, συμφωνεῖ ὁμως μετὰ τοῦ Γερμανοῦ ὅτι οὐδὲν ἀπολύτως πολεμικὸν ἐπεισόδιον ἔλαβε χώραν ἐκεῖ, οὐδ' ἐγένετο ἐκεῖθεν πολεμικὴ ἐξόρμησις μετ' ἐπαναστατικῆς σημαίας κ.λπ. Μόνον ὁ Κ. Δεληγιάννης ὁμίλων περὶ τῆς ἐν Λαύρᾳ συγκεντρώσεως τῶν προκρίτων ἀρχιερέων τῆς Ἀχαΐας (ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 148 κ.ἑ.) ἀποδίδει εἰς ἀπεσταλμένους των τὴν κατὰ τοῦ διοικητοῦ τῶν Καλαβρυτῶν Ἀρναούτογλου ἐπίθεσιν (βλ. κατωτ. σ. 53), ἐν συνεχείᾳ δὲ περιγράφει καὶ ὕψωσιν τῆς σημαίας τῆς

Ὡς ἐκθέτει τὰ πράγματα ὁ Γερμανός, ἀποτελοῦν τὴν λογικὴν σειρὰν τῶν ἐπεισοδίων τῆς Ἀχαΐας διαπιστουμένων καὶ ἐλεγχομένων βάσει πασῶν τῶν ἐγκύρων πηγῶν περὶ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Οἱ Τοῦρκοι ἰδίως τῆς Ἀχαΐας, πανικοβληθέντες ἐκ τῆς μὴ μεταβάσεως τῶν προυχόντων τῆς περιφερείας ἐκείνης εἰς Τρίπολιν, ἤρχισαν νὰ λαμβάνουν τρομοκρατικὰ μέτρα καὶ ἡτοιμάζοντο μετ' ἐκδήλου νευρικότητος πρὸς ἄμυναν, ἀπολέσαντες πᾶσαν ψυχραιμον σκέψιν λελογισμένης ἐνεργείας. Ἀντιθέτως, μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, ἰδίως τῶν λαϊκῶν τάξεων, ὁ ἐνθουσιασμός διὰ τὴν ἐπανάστασιν ηὔξανεν καί, ὅσον οἱ Τοῦρκοι ἐλάμβανον σπασμωδικὰ μέτρα πρὸς ἀποσώβησιν ἐλληνικοῦ κινήματος, τόσον καθίστατο κοινὴ συνείδησις ὅτι ἐπεβάλλετο τὸ ταχύτερον ἢ κήρυξις τοῦ διὰ τὴν ἐπιτυχίαν, ἀλλὰ καὶ ὡς μόνον μέσον σωτηρίας.

Καὶ ὅμως οὐδεμία ὀριστικὴ ἀπόφασις εἶχεν ἀκόμη ληφθῆ παρὰ τῶν ἀρχηγῶν. Πεζοὶ καθ' ἡμέραν ἐστέλλοντο ἀπὸ τοῦ ἐνὸς μέρους εἰς τὸ ἄλλο,

ἐπαναστάσεως ἐν Λαύρᾳ τὴν 23^{ην} Μαρτίου (βλ. ἀνωτ., σ. 20). Καὶ ὁ Ἰω. Κολοκοτρώνης (ἐ.ἀ., σ. 7) ὁμιλεῖ περὶ ἐπιστολῆς ἀποσταλείσης μετ' χρονολογίαν 20 Μαρτίου πρὸς τὸν Θ. Κολοκοτρώνην, παραθέτων καὶ τὸ κείμενον αὐτῆς. Ἄλλ' ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὕτῃ γίνεται λόγος περὶ προσκλήσεως τοῦ Κολοκοτρώνη νὰ μεταβῇ ἀμέσως εἰς Λαγκάδια, οὐχὶ δὲ περὶ ἀμέσου κηρύξεως τῆς ἐπαναστάσεως. Ἄλλ' εἶναι ἀποδεδειγμένον ὡς πρὸς μὲν τὸ ἐπεισόδιον τῆς ἐπιθέσεως κατὰ τοῦ Ἀρναούτογλου, ὅτι τοῦτο ἦτο ἔργον Κλεφτῶν ἄνευ οὐδενὸς συνδέσμου μετὰ τῶν ἐν Λαύρᾳ, ὡς πρὸς δὲ τὴν ὑψωσιν τῆς σημαίας ἐν Λαύρᾳ, ὅτι οὐδὲν τοιοῦτον ἐγένετο ἐκεῖ καὶ μάλιστα τὴν 23^{ην} Μαρτίου, ὅτε πάντες εἶχον ἐγκαταλείψει τὴν Μονὴν. Περιτλῆκει πῶς τὰ γεγονότα ἡ ἀσύνδετος καὶ ἱκανῶς ἀσαφής, ἐν πολλοῖς καὶ προχειρολόγος ἀφήγησις τοῦ Σηληιάδου (ἐ.ἀ., τ. Α', σ. 29) ἔχουσα οὕτω: «Οἱ δὲ προσφυγόντες εἰς τὴν Ἁγία-λαύραν ἔστειλαν τετρακοσίους Ἑλλήνας στρατιώτας, ὅσους εἶχον ἤδη συναγάγει περὶ αὐτοὺς εἰς Καλάβρυτα, ὅθεν παρέλαβον τὰς οἰκογενεάς τῶν προεστώτων καὶ ἄλλων τινῶν καὶ τὰς ἐξησφάλισαν εἰς Μεγασπήλαιον· ἄλλ' ἐπρόξενησαν τρόμον εἰς τοὺς Τούρκους, ἐξ ὧν οἱ μὲν ἐντόπιοι μετὰ τὰς οἰκογενεάς τῶν ἐκλείσθησαν εἰς τρεῖς πύργους, ὁ δὲ ἑπαρχος μετὰ τοὺς περὶ αὐτὸν ἀναχωρεῖ τὴν 17 εἰς Τριπολιτζάν διὰ ν' ἀποφύγῃ τὸν κίνδυνον καὶ νὰ ἐκθέσῃ τὰ γενόμενα· ἄλλ' εἰς τὸ μέρος τοῦ ἁγίου Νικολάου, εἰς τοὺς πολέμους λεγόμενον διὰ τὸ στενὸν καὶ τὴν δυσχωρίαν αὐτοῦ, προσβάλλεται ἀπὸ ἐνόπλους, καὶ στρέψας τὰ νῶτα, δὲν σώζεται εἰμὴ διὰ τῆς ταχύτητος τῶν ἵππων του· ἐκλείσθη δὲ καὶ αὐτὸς μετὰ τῶν ἄλλων εἰς τοὺς πύργους τῶν Καλαβρύτων». Ὁ Σηληιάδης, μὴ εὐρισκόμενος ἐν Ἀχαΐᾳ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ συλλέξας τὰς πληροφορίες μεταγενεστέρως, συγγέει χρονικῶς τὰ γεγονότα. Ἐν Λαύρᾳ οὐδέποτε συνηθροίσθησαν ἐνόπλιοι καὶ μάλιστα τετρακοσίοι, ἵνα σταλῶσιν ἐκεῖθεν εἰς Καλάβρυτα. Οἱ καταφυγόντες προύχοντες καὶ ἀρχιερεῖς εἶχον πᾶν συμφέρον νὰ παραμείνουν ἐκεῖ ἐν ἀπολύτῃ ἡσυχίᾳ, ἀμνηχανοῦντες περὶ τοῦ πρακτικοῦ, καραδοκοῦντες τὰ γεγονότα καὶ μακρὰν πάσης διαταραχῆς, τοσοῦτο μᾶλλον καθ' ὅσον κατέφθαιον ἀλλεπάλληλοι ἀπεσταλμένοι τῶν Τούρκων καὶ εἶχον πᾶν συμφέρον νὰ παραπλανήσουν αὐτοὺς ὅτι δῆθεν κατέφυγον ἐκεῖ λόγῳ τῆς ἐπιστολῆς, ἣν ἔλαβον, ὅτε κατηνθύνοντο εἰς Τρίπολιν καὶ ἐκ φόβου μὴ συλληφθοῦν. Ἐξ ἄλλου, αἱ συγκεντρώσεις τῶν ὑπὸ τοὺς Πετμεζάδαις καὶ τὰ πολεμικὰ γεγονότα τῶν Καλαβρύτων ἐσημειώθη-

πρόκριτοι δὲ ἀρχηγοὶ ὀπλοφόρων καὶ ἀρχιερεῖς εἰς ἀλλεπαλλήλους ἐπιστολάς, ἰδίως οἱ τῆς Ἀχαΐας καὶ τῆς Μάνης, ἠρώτων ὁ εἷς τὸν ἄλλον περὶ τοῦ πρακτέου, ἀλλ' οὐδεὶς ἀνελάμβανε τὴν εὐθύνην τῆς ἐνάρξεως τοῦ μεγάλου ἐγχειρήματος. Ἐν τῷ μεταξύ, ἡ σύγχυσις καὶ ἡ ταραχὴ ἐπετείνετο καὶ εἰς τὰς δύο πλευράς. Ἡ πολεμικὴ δραστηριότης διεξήγετο πλέον φανερά, τῶν μὲν Τούρκων κλειομένων εἰς τὰ φρούρια, τῶν δὲ Ἑλλήνων ἀποστελλόντων τὰς οἰκογενεῖας τῶν εἰς τὰς νήσους ἢ εἰς ἄλλα ἀσφαλῆ μέρη. Ἦλθε στιγμή, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ κήρυξις τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἦτο πλέον γεγονὸς μοιραῖον καὶ ἀναπόφευκτον¹.

Εἰς τὴν Πελοπόννησον, τὸ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας ἰσχύον καθεστὼς τῶν πολεμικῶν δυνάμεων τοῦ Ἑθνους, ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ ἦτο δυνατόν νὰ στηριξῇ ἐπιτυχίαν ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, ἦτο βασικῶς διάφορον τοῦ ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι. Εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν ἄκραν τῆς χερσονήσου, ἐπὶ τῶν πλαγιῶν τῆς πρὸς τὸ Ταΐναρον ὀροσειρᾶς τοῦ Ταῦ-

σαν μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ χρυσοφυέτου τῆς Λαύρας. Οἱ Τούρκοι τῶν Καλαβρύτων ἐκλείσθησαν εἰς τοὺς πύργους οὐχὶ πρό, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Ἀρναούτογλου διὰ Τρίπολιν καὶ τὴν ἐν τρόμφῳ ἐπιστροφὴν αὐτοῦ κατόπιν τῆς καθ' ὁδὸν ἐπιθέσεως. Τὰ τῆς προπαθείας τῶν προυχόντων, ὅπως ἐξαπατήσουν τοὺς Τούρκους διὰ τῶν ἰσχυρισμῶν ὅτι πρόκειται περὶ ἄνευ σημασίας διαβολῶν τῶν ἀνθρώπων τοῦ Ἀληπασᾶ, τὰ τῆς ἀρνήσεως τῶν ἀρχηγῶν τῆς Ἀχαΐας νὰ μεταβοῦν εἰς Τρίπολιν, τὰ τῶν «ληστροκίων» ἐπεισοδίων καὶ τῆς αἰχμαλωσίας τοῦ Ἀρναούτογλου εἰς Καλάβρυτα, ἀφηγείται μεθ' ἱκανῆς ἀκριβείας καὶ ὁ Τούρκος ἱστορικός Ἀχμέτ Δζεβδέρ (βλ. Ν. Μοσχόπουλου, ἑ.ἀ., σ. 101 κ.ε.). Δυστυχῶς, δὲν παρατίθενται ἐν τῇ ἀφηγήσει (τοῦλάχιστον εἰς τὰς μεταφράσεις τοῦ Μοσχόπουλου) χρονολογίαι τῶν καθ' ἕκαστα συμβάντων, αἱ ὁποῖαι, ἐφ' ὅσον θὰ προήρχοντο ἐξ ἐπισήμων τουρκικῶν ἐγγράφων, θὰ ἠδύναντο νὰ βοηθήσουν ἡμᾶς εἰς χρονικοὺς προσδιορισμοὺς τῶν κατ' ἀλλήλου· γιαν γεγονότων.

1. Π. Πατρῶν Γερμανοῦ, ἑ.ἀ., σ. 88: «Ἐπειδὴ πλέον ἡ σικνὴ ἠνέωθη, ἔγραψαν οἱ ἀρχηγοί... παρακινοῦντες νὰ μὴ ἀναβάλουν τὸν καιρὸν, ὅτι πλέον ἄλλη θεραπεία δὲν εἶναι». Ἰ. Κολοκοτρώνη, ἑ.ἀ., σ. 7: «Ἀναπτυσσομένης τῆς ιδέας περὶ τῆς ἐπανάστασεως, ὁ σπινθὴρ τῆς ἐλευθερίας ἦλπετε τὸν ἐνθουσιασμόν τῶν Ἑλλήνων, οὔτινες διενούντο περὶ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πολέμου. Ὅθεν τὴν 17 Μαρτίου οἱ πρόκριτοι τῆς Μάνης συνενοήθησαν νὰ λάβωσι τὰ ὅπλα κατὰ τῶν Τούρκων. Ὁ δὲ Κολοκοτρώνης ἐφάνερωσε τὴν ἀπόφασιν ταύτην εἰς τὸν Ἀναγνωσταρᾶν, Φλέσιαν καὶ λοιποὺς, ὄντας προπαρασκευασμένους διὰ τὸν σκοπὸν αὐτόν, ἐνῶ συγχρόνως ἀπὸ πολλὰς ἐπαρχίας τῆς Πελοποννήσου, αἵτινες ἀνέμενον τὴν λαμπρὰν ἐκείνην ἡμέραν, ἵνα ὑψώσωσι τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας, εἰδοποιεῖτο τὰς ἐτοιμασίας...». Σπ. Τρικοῦπη, ἑ.ἀ., τ. Α', σ. 47: «Ὅταν ὕλη εὐφλεκτος συσσωρευθῇ, σπινθὴρ ἀρκεῖ νὰ πέσῃ καὶ τὴν ἀνάπτει. Τοιοῦτόν τι συνέβη ἐν Πελοποννήσῳ παρὰ τὴν θέλησιν καὶ τὴν ἀπόφασιν ὅλων». Μ. Οἰκονόμου, ἑ.ἀ., σ. 58: «Οἱ Πελοποννήσιοι δὲν παύουσι πνέοντες ἐκδικῆσιν διὰ τὰ πολλὰς ἐκχυθέντα αἵματα τῶν προγόνων τῶν δὲν παύουσι πνέοντες τῶν τυράννων τὸν ὕληθρον καὶ πάλιν ἐξορμῶσι κατ' αὐτῶν μὲ σταθερὰν ἀπόφασιν ν' ἀποθάνωσι ἢ νὰ ἐλευθερωθῶσι δὲν φροντίζουσι διὰ τοῦτο καὶ ἀν κατασφαγῶσιν οἱ ἐν Τριπολιτῇ ἀρχιερεῖς καὶ προσετώτες καὶ λοιποὶ χριστιανοί».

γέτου, οἱ Μανιάται ἔζων ἀπρόσβλητοι καὶ ὀπλισμένοι, χαίροντες ἡμιανεξαρτησίας ὑπὸ τὸν διοριζόμενον Μπέη, μόνον ὑπεύθυνον ἔναντι τῆς Πύλης διὰ τὴν διατήρησιν τῆς τάξεως. Ἄλλ' οἱ Μανιάται, ἐξωθούμενοι καὶ ἀπὸ τὰς ἰσχυρὰς ἀντιξήλους τοῦ Μπέη Π. Μαυρομιχάλη οἰκογενείας καὶ κατηχημένοι κατὰ τὸ μέγιστον μέρος ὑπὸ τῶν ἀπεσταλμένων τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, ἦσαν ἔτοιμοι καὶ πρόθυμοι πρὸς ἑναρξιν τῆς ἐπαναστάσεως δι' εἰσβολῆς πρὸς τὴν Μεσσηνίαν καὶ τὴν Λακεδαίμονα. Εἰς τὴν ἄλλην πλευρὰν τῆς Πελοποννήσου, ἰδίως εἰς τὰς ὄρεινὰς περιοχὰς τῆς Ἀρχαΐας καὶ τῆς Ἀχαΐας, περιεπλανῶντο ἔνοπλοι ὁμάδες, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὰς περιστάσεις ἐχρησίμευον διὰ τὴν διατήρησιν τῆς τάξεως ἢ ὑπερήσπιζον τοὺς Χριστιανικοὺς πληθυσμοὺς ἀπὸ τὰς καταπιέσεις τῶν Τούρκων ἢ ἐτρομοκρατοῦν καὶ ἐλθόντες ἀντιθέτους παρατάξεις, πρόθυμοι πάντες νὰ δώσουν τὸ σύνθημα εὐρύτερων περιπλοκῶν καὶ ἐξεγέρσεων κατὰ τῆς Ὀθωμανικῆς ἐξουσίας. Ἀντιθέτως πρὸς τὰ ἰσχύοντα ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι καὶ Μακεδονίᾳ συστήματα τῶν Κλεφτῶν καὶ Ἀρματολῶν, οἱ «Κλέφτες» τῆς Ἀχαΐας καὶ τῶν ἄλλων ὄρεινῶν περιοχῶν τῆς Πελοποννήσου δὲν εἶχον ὑπευθύνους ὀπλαρχηγούς, ἀλλ' ἐτέλουν ὑπὸ τὴν ἐπιτροπὴν, συχνάκις ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐξουσίαν, τῶν κατὰ περιφερείας προυχόντων, ἕκαστος τῶν ὁποίων ἡσθάνετο τὴν ἀνάγκην, προβαίνων διὰ τὸν λόγον τοῦτον καὶ εἰς οἰκονομικὰς θυσίας, νὰ κατευθύνῃ, νὰ προστατεύῃ ἢ νὰ ἐξουσιάζῃ μίαν παρομοίαν πολεμικὴν ὁμάδα. Παρὰ τὴν τρομερὰν καταδίωξιν, ἣ ὁποία ἐσημειώθη μετὰ τὰ Ὀρλωφικά καὶ ἐπὶ Ἀλῆ πασᾶ πρὸς ἐξολόθρυσίν των, αἱ ἔνοπλοι αὐταὶ ὁμάδες, συγκεκροτημέναι ἢ διεσκορπισμέναι κατὰ ὀλίγα ἄτομα, ὑφίσταντο καὶ ἔδρων εἰς τὰς ὄρεινὰς περιοχὰς κατὰ τοὺς τελευταίους προεπαναστατικούς χρόνους. Οἱ Τούρκοι ἠνείχοντο τὴν κατάστασιν αὐτὴν, καθιστῶντες ὑπευθύνους τοὺς προύχοντας διὰ τὴν τάξιν ἐκάστης περιφερείας. Οἱ πλείστοι τῶν Κλεφτῶν εἶχον ἤδη μυηθῇ εἰς τὴν Φιλικὴν Ἑταιρείαν ἢ πάντως εἶχον εἰδοποιηθῇ νὰ εἶναι παρεσκευασμένοι πρὸς ἀγῶνα, εὐθὺς ὡς θὰ ἐδίδετο τὸ σύνθημα. Ἄλλ' ὅπως ἔπρεπε νὰ ἀναμείνῃ τις εἰς τοιαύτας περιστάσεις, ἡ φυσικὴ ροπὴ πρὸς πολεμικὰς συγκρούσεις καὶ ὁ ἑξαλλος ἐνθουσιασμός, τὸν ὅποιον εἶχον ἤδη ὑποκαύσει εἰς τὰς λαϊκὰς ψυχὰς αἱ μεγαλόστομοι ἐπαγγελίαι τῶν ἀποστόλων τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, ὥθουν πολὺ πέραν τῶν ὁδηγίων καὶ τῶν ἐντολῶν, ἐδημιουργοῦν δὲ βαθμυδόν, μὲ τὴν αὐξανομένην ἑξαψιν τῶν πνευμάτων καὶ τὴν ἐξαγρίωσιν τῶν Τούρκων, κατάστασιν, ἣ ὁποία ἐξέφευγε συνετῶν συμβουλῶν καὶ λελογισμένων ἀποφάσεων.

Ἀπὸ τῆς 16ης Μαρτίου ἤρχισαν αἱ εἰς διάφορα σημεῖα ἐπιθέσεις κατὰ διαφόρων Τούρκων ὑπαλλήλων καὶ ἄλλων. Τὰ ἐπεισόδια αὐτὰ θὰ ἔχαρακτηρίζοντο εἰς ἄλλας περιστάσεις ἀπλῶς ὡς ληστεῖαι. Ἄλλ' ἔνεκα τῆς ἐπικρατούσης ἐξάψεως καὶ ταραχῆς ὀρθῶς ἐθεωρήθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων ὡς προμηνύματα τῆς ἐπαναστάσεως, ὠθοῦντα αὐτοὺς εἰς μέτρα καὶ πράξεις, αἱ

ὁποῖαι, ἀντὶ νὰ ἀποσοβήσουν, ἐπετάχυνον τὴν γενικὴν ἐπανάστασιν εἰς τὴν Πελοπόννησον.

Τὰ ἐπεισόδια ταῦτα περιεβλήθησαν βραδύτερον διὰ τοῦ θρύλου, ἡ δὲ δόξα τῆς διὰ τούτων ἐνάρξεως τοῦ ἀγώνος συνετέλεσεν, ὥστε νὰ καταγραφοῦν εἰς τὰ ἀπομνημονεύματα καὶ τὰς ἀφηγήσεις τῶν ἐπιζησάντων ἀγωνιστῶν. Αἱ ἐξιστορήσεις τῶν διαφέρουν οὐ μόνον ὡς πρὸς τὴν κατὰ χρόνον προτεραιότητα, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν τῶν ἢ καὶ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἔλαβον χώραν. Ὁ Π. Πατρῶν Γερμανὸς γράφει : « Ἐπειδὴ κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας συνέπεσε νὰ ἀναχωρήσῃ ἐκ Καλαβρυτῶν διὰ τὴν Τριπολιτζᾶν ἕνας Τοῦρκος Λαλιώτης, Σεϊδῆς λεγόμενος, ὁμοῦ καὶ ὁ Νικόλαος Ταμπακόπουλος· τούτους παραφυλάττοντες μερικοὶ στρατιῶται Καλαβρυτινοὶ εἰς ταῖς Κατζάναις, τοὺς ἐκτύπησαν καὶ οἱ μὲν ἐπρόλαβον καὶ ἔφυγον, τὸ δὲ πρᾶγμα τὸν ὅλον τὸ ἐκυρίευσαν οἱ στρατιῶται. Τὴν ἐπιούσαν ἡμέραν ἐκίνησε καὶ ὁ Ἀρναούτογλους, βοεβόδας τῶν Καλαβρυτῶν, διὰ τὴν Τριπολιτζᾶν ἠκολούθησε καὶ εἰς αὐτὸν τὸ ἴδιον· καὶ ὁ μὲν φεύγων ἐπανήλθεν εἰς τὰ Καλάβρυτα, τοῦ ἐφόνευσαν δὲ δύο ἀνθρώπους του καὶ ἐπῆραν ὅλον τὸ πρᾶγμα του. Συγχρόνως ἄλλοι Καλαβρυτινοὶ ἐφόνευσαν δύο σπαχῆδες Τριπολιτζιώτες εἰς τὰ χωρία τοῦ Λιβαρτζιτοῦ καὶ πάλιν ἄλλοι εἰς τὸν Φενεὸν τοὺς γυφτοχαρτζῆδες ». Ὁ πρῶτος ἐκδώσας τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Γερμανοῦ Ἰω. Φιλήμων προσθέτει ἐν σημειώσει : « Τούτους δὲ διέταξεν ὁ Ἀσημάκης Ζαΐμης, ἀνὴρ ἄφοβος καὶ ἀποφασιστικὸς εἰς τὰ κινήματά του, καὶ τοὺς ἀπέστειλεν ἀπὸ τὴν Κερπινὴν εἰς τὸν δρόμον τῆς Καστάνας καὶ τοὺς ἐκτύπησαν χωρὶς νὰ ἐξεύρῃ, ὅτι ἦταν μαζί του καὶ ὁ Ταμπακόπουλος, μὲ σκοπὸν νὰ διαλύσῃ τὰς μεταξὺ τῶν Ἀρχιερέων καὶ λοιπῶν προεστώτων ἀμφιβολίας, καὶ νὰ κόψῃ τὸν Γόρδιον κόμβον. Τὴν ἰδίαν ἡμέραν, καὶ οὐχὶ τὴν δευτέραν, ὥδενε πρὸς τὴν Τρίπολιν καὶ ὁ βοεβόνδας τῶν Καλαβρυτῶν καὶ ἐκ τοῦ ἀνωτέρω συμβεβηκότος ἐπέστρεψεν ἔντρομος εἰς Καλάβρυτα »¹.

1. Π. Πατρῶν Γερμανοῦ, ἔ.ἀ., σ. 86. Ὁ Κ. Δεληγιάννης εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του (ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 138) γράφει : « Βλέπων λοιπὸν ὅτι τὸ πρᾶγμα ἐξεσκεπάσθη καὶ πᾶσα ἀναβολὴ ἀπέβαινε πλέον βλαπτικὴ, ἔστειλα κατὰ τὰς 17 Μαρτίου μερικοὺς ὀπλισμένους καὶ συνέλαβον ὅσους Τοῦρκους εὐρίσκοντο ἀκόμη εἰς τὰ γειτνιάζοντα χωρία, σπαῖδες, κεχαγιάδες καὶ ἄλλους ὑπὲρ τοὺς πενήνηκοντα καὶ τοὺς ἀφώπλισαν καὶ τοὺς ἔφεραν ζῶντας εἰς τὰ Λαγκάδια. Ἀφώπλιστα ἀμέσως καὶ τοὺς Λαγκαδινοὺς Τοῦρκους καὶ διεμοίρασα εἰς τοὺς κατοικοὺς ἀνὰ ἕνα διὰ νὰ τοὺς φυλάττουν ὑπὸ εὐθύνην των, οἵτινες καὶ τοὺς ἔβαλαν ἀμέσως σίδηρα εἰς τοὺς πόδας δι' ἀσφάλειαν. Τὴν αὐτὴν στιγμὴν διέταξα τὸν Ἀναγνώστην Γερμανὸν ἐκ Γερζενίκου καὶ ἄλλους καὶ ἐφόνευσαν τοὺς τρεῖς ἀδελφοὺς Καντραλῆδες, ἐπισήμους Τοῦρκους Καρυτινοὺς, εὐρισκομένους εἰς αὐτὸ τὸ χωρίον δι' ὑποθέσεις των καὶ τρεῖς ἄλλους συντρόφους των ». Δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς βέβαιον ὅτι τοιαύτης ἐπαναστατικῆς ἐκτάσεως γεγονότα δὲν ἔλαβον χώραν ἀπὸ τῆς 17ης Μαρτίου ἐν Γορτυνίᾳ, ὁ δὲ Κ. Δεληγιάννης δίδει τὴν χρονολογίαν ταύτην προφανῶς, ἵνα ἐνισχύσῃ τοὺς ἀπαρადέκτους

Τὸ πλέον πολύκροτον καὶ μᾶλλον συντελέσαν εἰς τὴν ἔκρηξιν τοῦ ἀγῶνος ἐκ τῶν ἐπεισοδίων τούτων ἦτο πράγματι ἡ ἀπόπειρα τῶν δύο εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ γέροντος προεστῶτος τῶν Καλαβρύτων Ἀσημάκη Ζαΐμη κλεφτῶν Χονδρογιάννη καὶ Πετιώτῃ νὰ φονεύσουν τὸν Λαλιώτην Σεηδῆν καὶ νὰ ἀρπάσουν τὰ χρήματα τοῦ δημοσίου, τὰ ὁποῖα μετέφερεν ἐκ Κερπινῆς εἰς Τριπολιτσᾶν.

Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἡ ἀφήγησις τοῦ Σπ. Τρικούπη ἔχει ιδιαίτερον σημασίαν, διότι ὁ Τρικούπης, μὴ ὢν Πελοποννήσιος, καὶ ἐπομένως μὴ ἔχων ἄμεσον ἐνδιαφέρον ἐπὶ τῶν διατρεξάντων, ἐπὶ πλέον περισυλλέξας μετὰ προσοχῆς πάντα τὰ σχετικὰ πρὸς τὸν ἐν Πελοποννήσῳ ἀγῶνα καὶ γράφας μεταγενεστέρως κατόπιν ἐλέγχου, παρουσιάζει ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν μεγαλυτέραν ἐγγύησιν, ὅτι ἡ ἀφήγησις αὐτοῦ ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα. Διὰ τοῦτο, χωρὶς νὰ παραβλέψωμεν τὰς ἀφηγήσεις τῶν ἀπομνημονευματογράφων, παραθέτομεν ἐνταῦθα τὸ σχετικὸν κείμενον τοῦ Σπ. Τρικούπη : « Ὁ γέρων Ἀσημάκης Ζαΐμης, προεστὼς τῶν Καλαβρύτων καὶ πατὴρ τοῦ Ἀνδρέου, εἶχε παρ' αὐτῷ δύο παλαιούς κλέπτας, τὸν Χονδρογιάννην καὶ τὸν Πετιώτην, οὓς ἄλλοτε λυτρῶσας τοῦ θανάτου ἡγάπα, ἐπιστεύετο, κατήχησε τὰ τῆς Ἑταιρείας καὶ προπαρασκεύαζεν εἰς τὸν μελετώμενον ἀγῶνα. Τὴν 15^{ην} Μαρτίου, ἐνῷ ἐγευματίζεε μόνος ἐν τῷ χωρίῳ του, τῇ Κερπινῇ, ὑπηρετούντων τοῦ Χονδρογιάννη καὶ τοῦ Πετιώτῃ, τοὺς ἠρώτησε τί νέον ; Ἐκεῖνοι ἀπεκρίθησαν, ὅτι τὴν ἐπαύριον ἀνεχώρει εἰς Τριπολιτσᾶν φέρον χρήματα τοῦ δημοσίου, ὁ Σεηδῆς Λαλιώτης, σπαῆς, καὶ ὅτι ἂν τοῖς ἔδιδε τὴν ἄδειαν, ἔτοιμοι ἦσαν νὰ τὸν κτυπήσωσι καθ' ὁδὸν καὶ ἀρπάσωσι καὶ φέρωσι τὰ χρήματα πρὸς τὸν αὐθέντην των ἐπ' ὠφελείᾳ τοῦ γένους. Ὁ γέρων Ζαΐμης, δλιγολογώτερος καὶ αὐτῶν τῶν παλαιῶν Σπαρτιατῶν, τοὺς ἐκύτταξεν ἀσκαρδαμυκτί, τοῖς ἔνευσε νὰ τὸν κεράσωσι, καὶ ἄφ' οὗ ἔπινε εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος, ἔκαμε τὸν σταυρόν του καὶ τοῖς εἶπε, « ὅς τὴν εὐχὴν μου παιδιά ». Οἱ δύο κλέπται, λαβόντες τὴν εὐχὴν

ὑπὸ τῶν λοιπῶν ἀπομνημονευματογράφων καὶ ἱστορικῶν τοῦ Ἀγῶνος ἰσχυρισμούς του, ὅτι τὰ πρῶτα ἐπαναστατικὰ ἐπεισόδια ἐσημειώθησαν εἰς τὴν Γορτυνίαν καὶ μὲ πρωταγωνιστὰς τοὺς Δεληγιανναίους. Ἐξ ἄλλου δὲν πρέπει νὰ λησμονῇται ὅτι ὁ ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας τῶν Δεληγιανναίων Θεόδωρος Δεληγιάνης εἶχεν ὑπακούσει εἰς τὴν πρόσκλησιν τῶν Τούρκων καὶ μεταβῇ εἰς Τρίπολιν, ὅπου ἐκρατεῖτο καὶ ἦτο φυσικὸν νὰ μὴ προβοῦν εἰς προσώρους παρακεκινδυνευμένας ἐνεργείας, αἱ ὁποῖαι θὰ ἐξέθετον τὴν ζωὴν του. Κατὰ τὸν Σπ η λ ι α δ η ν (ἐ.ἀ., τ. Α', σ. 27) « Λαμβάνουσι οἱ ἐν Ἀγίᾳ Λαύρᾳ ἀπὸ τὸν Κανέλλον Δεληγιάνην ἐπιστολήν, ὅστις τοὺς λέγει νὰ μὴ κάμωσι ἐπαναστατικὸν κίνημα διότι ἀπόλλυνται οἱ εἰσελθόντες εἰς Τριπολιτῖζάν ». Βλ. καὶ κατωί., σ. 48, τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀμβρ. Φραντζῆ ὑπὸ τὸ αὐτὸ περίπου πνεῦμα γράφόμενα. Καὶ ὁ Σπ. Τρικούπης (τ. Α', σ. 57 καὶ 59) γράφει ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ἐγένετο ἔναρξις τοῦ ἀγῶνος τὴν νύκτα τῆς 25^{ης} Μαρτίου, τὰ δὲ ἐπακολούθησαντα πολεμικὰ γεγονότα τῆς Καρυταίνης τοποθετεῖ τὴν 29^{ην} Μαρτίου.

τοῦ ἄρχοντος καὶ παραλαβόντες καὶ τινες ἄλλους, παρεμόνευσαν ἐπὶ τῆς εἰς Τριπολιτῶν ὁδοῦ κατὰ τὴν Χελονοσπηλίαν, καὶ ἐτουφέκισαν τὸν Σεηδὴν διαβαίνοντα ἀνυπόπτον καὶ ἔχοντα συνοδὸν τὸν Ταμπακόπουλον ἀναβαίνοντα καὶ αὐτὸν δι' ὑποθέσεις του εἰς Τριπολιτῶν. Ὁ Σεηδὴς δὲν ἐβλάφθη, καὶ ἔφιππος ὦν ἔφυγε καὶ διεσώθη εἰς Τριπολιτῶν διασώσας καὶ ὅσα ἔφερε χρήματα διεσώθη ἀβλαβῆς καὶ ὁ συνοδοιπὸρος του Ταμπακόπουλος, ἀφαιρᾶς μόνον τοῦ σκευοφόρου ἵππου του. Ἐτυχε δὲ τὴν αὐτὴν ἡμέραν νὰ ἀναχωρήσῃ εἰς Τριπολιτῶν καὶ ὁ διοικητὴς τῶν Καλαβρύτων Ἰβραήμης Ἀρναούτογλου. Ὁ δὲ καταλυματίας του, προπορευόμενος εἰς ἀριστοποίησιν, καὶ πλησιάσας ὅπου ἐτουφεκίσθη ὁ Σεηδὴς, ἔμαθε τὸ γεγονός, καὶ φοβηθεὶς κατὰ τοῦ αὐθέντου του ἔνεδραν ἐπέστρεψεν ἔντρομος καὶ διηγῆθη ὅσα συνέβησαν αὐθιμερόν. Ὁ Ἀρναούτογλος, πλήρης καὶ πρότερον ὑποψιῶν, ἐθορυβήθη ἀκούσας τὸ γεγονός, ὠπισθοδρόμησε εἰς Καλάβρυτα, ἐφόβισε τοὺς ἐντοπίους Τούρκους παραστήσας τὸ τόλμημα ὡς ἐπαναστατικὸν μᾶλλον ἢ ληστικόν, καὶ παραλαβὼν αὐτοὺς ἐκλείσθη καὶ ὠχυρώθη ἐντὸς τριῶν δυνατῶν πύργων τῶν Καλαβρύτων, ὡς ἂν ἤρχοντο κατόπιν του ἐχθροί. Συγχρόνως ἐφρονεύθησαν καὶ δύο σπαῖδες Τριπολιτῶται κατὰ τὸ Λιβάρτσι, χωρίον τῶν Καλαβρύτων. Ἡγουμένου δὲ τοῦ Νικολοῦ Σολιώτη ἐφρονεύθησαν καὶ τινες γυφτοχαρτισίδες κατὰ τὸ Ἀργίδι, χωρίον τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας, καὶ τρεῖς κομισταὶ γραμμάτων τοῦ τοποτηρητοῦ τῆς Τριπολιτσᾶς πρὸς τὸν Χουρσὶδην ἐτουφεκίσθησαν καὶ τινες ἄλλοι Τούρκοι ἀποβιβασθέντες ἐκ Σαλώνων εἰς Ἀκράταν καὶ ἀπερχόμενοι εἰς Τριπολιτῶν, ἐξ ὧν οἱ μὲν ἐφρονεύθησαν, οἱ δὲ συνελήφθησαν. Τὰ συμβάντα ταῦτα, ἂν καὶ μὴ ἐπαναστατικά, ἠΰξησαν τὰς δικαίας ὑποψίας τῶν Ὀθωμανῶν »¹.

1. Σπ. Τρικούπη, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 47 κ.ἐ. Ἐκ τῆς ὅλης ὡς ἀνωτέρω ἀφηγήσεως τοῦ Σπ. Τρικούπη πρέπει νὰ συναχθῇ ὅτι ἡ πρώτη ἀπόπειρα, ἡ κατὰ τοῦ Σεῖδῃ, ἐγένετο τὴν 16ην Μαρτίου. Ἀλλ' ὁ Ἰω. Κολοκοτρώνης (ἔ.ἀ., σ. 4) παρουσιάζων ἄλλως πῶς τὰ πράγματα γράφει: «Τὴν αὐτὴν ἡμέραν (τῆς ἐκ Λαύρας ἀναχωρήσεως, 19η Μαρτίου) ὁ Ν. Σολιώτης ἐφόνευσε τοὺς Τούρκους χαρτισίδας ἄνευ τῆς γνώμης τῶν προκρίτων εἰς τὸν Δῆμον Νωνάκριδος. Ἐπειτα ὁ Ν. Ταμπακόπουλος, τραπέζιτης, συνοδευόμενος ὑπὸ τινος Τούρκου Σεῖδῃ, ἀνεχώρησεν ἀπὸ τὰ Καλάβρυτα διὰ Τρίπολιν, ὅτε οἱ Χονδρογιανναῖοι, ἐξαρτώμενοι ἀπὸ τὸν Ζαῖτην, ἐνέδρυσαν εἰς Χελωνοσπηλίαν, θέσιν δι' ἧς ἐμελλε νὰ διαβῇ ὁ Ταμπακόπουλος, ἵνα ἀφαιρέσωσιν ἀπὸ τὸν Ταμπακόπουλον τὰς χρεωστικὰς ὁμολογίας τῶν προκρίτων. Ἀλλὰ διέφυγον τὴν ἐνέδραν, μεταβάντες ὁ μὲν Ταμπακόπουλος εἰς Βυτίαν, ὁ δὲ Τούρκος εἰς Τρίπολιν, ὅπου διεκοίνωσε τὰ πάντα». Ὁ Σπ. Τρικούπης ἐν τῇ ὡς ἀνωτ. ἀφηγήσει του ἀποδίδει τὴν ἐν τῷ μὲν ἐπιστροφῇ τοῦ Ἀρναούτογλου, οὐχὶ εἰς κατ' αὐτοῦ ἐπίθεσιν, ἀλλ' εἰς τὴν πληροφορίαν, τὴν ὁποίαν ἔλαβε περὶ τῆς ἐπιθέσεως κατὰ τοῦ Σεῖδῃ. Συμφωνεῖ καὶ ὁ Οἰκονόμου (ὡς κατωτ.). Ἀλλ' ὁ Σπηλιάδης, ὁ Φωτάκος καὶ ὁ Ἀμβρ. Φραντζῆς ὁμιλοῦν (ὡς κατωτ.) σαφῶς περὶ ἐπιθέσεως γενομένης κατὰ τοῦ Ἀρναούτογλου.

Ὁ Μ. Οἰκονόμου ἐκθέτει ὡς ἀκολουθῶς τὰ διατρέξαντα: «Ὁ Ἀ. Κορδῆς προσέβαλεν ἐνόπλους Τούρκους. Ὁ Ν. Σολιώτης μετ' ἄλλων τινῶν ἐφόρευσαν τρεῖς Τούρκους εἰς θέσιν Πόρταις παρὰ τὸ χωρίον Ἀγρίδι ἐκ Τριπόλεως ἐρχομένους. Οἱ Πετμεζαῖοι ἐφόρευσαν τὴν 16 (μαρτίου) εἰκοσιοκτὼ Τούρκους, προερχομένους ἐκ Σαλῶνων καὶ δι' Ἀκράτας πορευομένους εἰς Τρίπολιν. Τότε (τὴν 16 Μαρτίου) εὗρεθέντες εἰς Καλάβρυτα ὁ Σεῖδῃ - Κεχαγιάς καὶ ὁ ἐκ Βυτίνης τραπεζίτης Ν. Ταμβακόπουλος, ἐπέστρεφον εἰς Τρίπολιν, πυροβοληθέντες δὲ ἀπὸ τοὺς Χονδρογιανναίους (πλαγία καὶ μυστικῇ ἐνθαρρύνει τοῦ Ἀσημάκη Ζαῖμη) εἰς θέσιν Χελωνοσπηλιά, αὐτοὶ μὲν ἐσώθησαν δρομαῖοι εἰς Φενεὸν, ἐφονεύθησαν δὲ δύο ὑπὸ ἡγετίαν τοῦ Τούρκου καὶ τὰ πράγματά των διηρπάγησαν. Τὴν ἐπιοῦσαν (17) θῆλῳν νὰ ἀναχωρήσῃ ἐκ Καλαβρύτων καὶ ὁ Ἰμβραῆμ - Ἀγᾶς Ἀρναούτογλους, βοεβόδας τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης, διὰ Τρίπολιν, προαπέστειλεν ὑπὸ ἡγετίαν εἰς Ντάρα, χωρίον ιδιόκτητον ἢ τσιφλίκι του, νὰ τῷ προετοιμάσῃ ἐκεῖ τὸ γεῦμα· οὗτος δὲ μαθὼν τὰ εἰς Χελωνοσπηλιάν συμβάντα, καὶ ὅτι ἐκεῖ ὑπῆρχεν ἐνέδρα, ἐπιστραφεὶς, ἀπαντήσας τὸν βοεβόδα καὶ ἀναγγείλας αὐτῷ ταῦτα, τὸν ἔκαμε νὰ ἐπανελθῇ εἰς Καλάβρυτα. Ἄλλοι Καλαβρυτινοὶ ἐφόρευσαν δύο σπαῖδας (ἐνοικιαστὰς φόρων) εἰς Λιβάρζι καὶ ἕτεροι εἰς Φενεὸν τοὺς Γυφτοχαρτατζήδες»¹.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Ν. Σπηλιάδης², ὁ ὁποῖος διεδραμάτισε σημαντικὸν πρόσωπον κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν πολιτικῶν ἐξελίξεων τῆς ἐπαναστάσεως καὶ περισυνέλεξε διὰ τὰ ἀπομνημονεύματά του μεταγενεστέρως πάντα τὰ στοιχεῖα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν τοῦ Ἀγῶνος, γράφει ἐν σχέσει πρὸς τὰ πρῶτα ταῦτα ἐπεισόδια τὰ ἀκόλουθα: «Ἀφ' οὗ ὁ Καλαμογδάφτης ἀνεχώρησεν ἀπὸ τὴν Ἀγιάλαῦραν, ὁ Νικόλαος Ταμπακόπουλος, τὸν δανειστὴν ἐπαγγελλόμενος εἰς Τριπολιτσάν, ἔχων νὰ λαμβάνῃ ἀρχετὰ χρήματα ἀπὸ τὸν ἐπαρχον Ἀρναούτογλου, ἐνοικιαστής καὶ τῶν προσόδων τῆς ἐπαρχίας, δι' ἧς ὁ ἀδελφός του Γ. Ταμπακόπουλος, ἔμπορος, εἶχε δώσει ἐγγύησιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, καθὼς καὶ ἀρχετὰ δάνεια ἀπὸ τοὺς προε-

1. Μ. Οἰκονόμου, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 59. Ὁ Κοντάκης (ἔ.ἀ., σ. 32) ἀνακριβῶς γράφει ὅτι τότε συνελήφθη ὁ Ἀρναούτογλου καὶ ὠδηγήθη εἰς Κερπινήν. Ἀνεπίδεκτον ἐκ τῶν λοιπῶν πηγῶν ἀμφιβολίας τυγχάνει ὅτι ὁ Ἀρναούτογλου διέφυγε καὶ ἐπιστρέψας εἰς Καλάβρυτα ἐκλείσθη εἰς τοὺς πύργους, ὅπου ἐπολιορκήθη ὑπὸ τοῦ Χαράλαμπι καὶ τῶν Πετμεζάδων καὶ παρεδόθη.

2. Ν. Σπηλιάδου, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 28 κ.ἐ. Εἶναι πιθανόν ὅτι εἰς τὸ ἐπεισόδιον τῆς ἐπιθέσεως κατὰ τοῦ Σεῖδῃ καὶ τοῦ συνοδεύοντος αὐτὸν Ταμβακοπούλου ἐδόθη σημασία περισσότερον πάντων τῶν ἄλλων, διότι οἱ ἐπιτεθέντες Κλέφται ἦσαν ἔμπιστοι τοῦ Ζαῖμη, καθίστατο δ' ἐκ τούτου ἐμφανὲς ὅτι δὲν ἐπρόκειτο πλέον περὶ συνήθους ἐπεισοδίου τῶν ὄρειων περιοχῶν, ἀλλὰ περὶ ἐπαναστατικῆς πράξεως ὀργανωθείσης ὑπὸ προκρίτων.

στῶτας καὶ ἄλλους Καλαβρυτινοὺς καὶ ἀπὸ τὴν ἐπαρχίαν, εὗρίσκετο ὁμοῦ μετὰ τὸν ἑπαρχον εἰς Καλάβρυτα. Ἄφ' οὗ δὲ ἔλαβε οὐκ ὀλίγα, θεωρῶν τὴν ἀνωμαλίαν τῶν πραγμάτων, καὶ ἐπειδὴ ἦτον ἐταῖρος, ἀπεφάσισε ν' ἀποχωρήσῃ ἐκείθεν εἰς τὰ ἴδια, καὶ τὴν 16 τοῦ αὐτοῦ ἀναχωρεῖ ὁμοῦ μετὰ τὸν πιστὸν τοῦ Σεῖδῃν Λαλιώτην, τὸν ὅποιον εἶχεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του μετὰ ὀλίγους στρατιώτας Τούρκους. Ἀλλ' εἰς τὴν Χελονοσπηλίαν, κατὰ τὰς Κατσάνας, ἐνεδρεύοντες οἱ Χονδρογιανναῖοι, κτυπῶσιν τὸν προπορευόμενον ὑπὸ τὴν ἑπὶ τὴν ζῶα, καὶ λαφυραγωγοῦσι ὅσα εὑρὼν χρήματα καὶ πράγματα. Ὁ Ταμπακόπουλος μετὰ τὸν Σεῖδῃν παρηκολούθουν μακρόθεν· ὅθεν τότε παραλλάξαντες ὁδὸν καὶ μὴ φανέντες διὰ τὸ δασυδὲς τοῦ τόπου, ἔφυγον εἰς τὸν Φενεόν, ὅθεν συνοδεύονται μετὰ δύναμιν ὀπλοφόρων καὶ ἀπέρχονται εἰς τὰ ἴδια. Ἡ πρᾶξις αὕτη κατ' ἄλλους μὲν ἔτεινεν εἰς τὸ νὰ φρονευνθῶσιν ὁ Σεῖδῃς μετὰ τοὺς Τούρκους του· κατ' ἄλλους δὲ εἰς τὸ νὰ διαπραγῶσιν ὅσα ἔφερον ὁ Ταμπακόπουλος χρήματα καὶ δανειστικά ἔγγραφα, ἐνεργηθεῖσα παρὰ τῶν ὀφειλετῶν του. Ἐν τοσούτῳ οἱ Τοῦρκοι ἔγραφαν πρὸς τοὺς προεστῶτας καὶ ἀρχιερεῖς εἰς Ἀγιαλαύραν ὅπως ἤθελον οὗτοι, καὶ ἀπέστειλαν τὰς ἐπιστολάς των διὰ τοῦ Κυριακοῦ, ὅστις μόλις ἔφθασεν εἰς τὸ χωρίον Δάραν, ἤκουσε τὰ γενόμενα εἰς τὴν Χελονοσπηλίαν καὶ δειλιάσαντος τοῦ ταχυδρόμου, ἐπέστρεψαν ἄπρακτοι ἐπίσης, καὶ διηγῆθησαν τὰ ὅσα ἔμαθον· καὶ ἐκ τούτων εἰς μὲν τὰς κεφαλὰς τῶν Τούρκων ἐγεννήθησαν ἀμβολίαι, οἱ δὲ χριστιανοὶ ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ διυσχυρίζωνται, ὑπερασπίζοντες ἑαυτοὺς ὅτι τὰ τοιαῦτα εἶναι πρᾶξεις ληστῶν καὶ ὄχι ἀποστατῶν, διότι οἱ ἀποστάται δὲν ἤθελον κτυπήσῃ τὸν ὁμογενῆ Ταμπακόπουλον. Ταῦτοχρόνως ἔφθασαν καὶ οἱ Τοῦρκοι τοῦ Σεῖδῃ εἰς Τριπολιτσάν, οἵτινες ἐβεβαίωον ὅτι, οἱ λησταὶ Χονδρογιανναῖοι τοὺς ἐκτύπησαν, οἱ ὅποιοι διετέλουν ὑπὸ τὴν ἐπιτροπὴν τοῦ Ζαΐμη. Οἱ δὲ προσφυγόντες εἰς τὴν Ἀγιαλαύραν ἔστειλαν τετρακοσίους Ἑλλήνας στρατιώτας, ὅσους εἶχον ἥδη συναγάγει περὶ αὐτοὺς, εἰς Καλάβρυτα, ὅθεν παρέλαβον τὰς οἰκογενεῖας τῶν προεστώτων καὶ ἄλλων τινῶν, καὶ τὰς ἐξησφάλισαν εἰς τὸ Μεγασπήλαιον· ἀλλ' ἐπροξένησαν τρόμον εἰς τοὺς Τούρκους, ἔξ ὧν οἱ μὲν ἐντόπιοι μετὰ τὰς οἰκογενεῖας των ἐκλείσθησαν εἰς τρεῖς πύργους, ὁ δὲ ἑπαρχος μετὰ τοὺς περὶ αὐτὸν ἀναχωρεῖ τὴν 17 εἰς Τριπολιτσάν, διὰ ν' ἀποφύγῃ τὸν κίνδυνον καὶ νὰ ἐκθῇ τὰ γενόμενα· ἀλλ' εἰς τὸ μέρος τοῦ ἀγίου Νικολάου, εἰς τοὺς πολέμους λεγόμενον διὰ τὸ στενὸν καὶ τὴν δυσχωρίαν αὐτοῦ, προσβάλλεται ἀπὸ ἐνόπλους, καὶ στρέψας τὰ νῶτα, δὲν σώζεται εἰμὴ διὰ τῆς ταχύτητος τῶν ἱππων του· ἐκλείσθη δὲ καὶ αὐτὸς μετὰ τῶν ἄλλων εἰς τοὺς πύργους τῶν Καλαβρύτων. Οἱ δ' ἐν Τριπολιτσᾷ Τοῦρκοι ἀμφιταλαντεύονται, καὶ πάλιν κατὰ προτροπὴν τῶν προεστώτων καὶ ἀρχιερέων στέλλουσιν εἰς Ἀγιαλαύραν τὸν ἐκ Μοθώνης Γεωργακόπουλον, ὥς τολμηρότερον, μετὰ τὰ αὐτὰ ἔγγραφα· ἀλλὰ καὶ οὗτος μόλις ἔφθασε τρεῖς ὥρας ἀπὸ Τριπολιτσᾶς εἰς τὸ ξενοδοχεῖον τοῦ Μπιλάλη λεγό-

μενον τὴν 20 τοῦ ἰδίου, καὶ μαθὼν ὅτι οἱ ἀποστάται ἐκτύπησαν τὸν ἑπαρχον Ἀρναούτογλου καὶ τὸν ἐφόνευσαν μὲ δεκαεπτὰ Τούρκους, ὑπέστρεψεν ὁμοῦ μὲ τὸν ταχυδρόμον ἔντρομος, καὶ ἀμφότεροι διηγῆθησαν τὰ ὅσα ἤκουσαν ».

Πρὸς πλήρη ἀπεικόνισιν τῶν πρώτων ἐπεισοδίων τοῦ ἀγῶνος κατὰ τὰς περιγραφὰς τῶν συγχρόνων, ἀπομένει ἡ ἀφήγησις τοῦ Πελοποννησίου ἀγωνιστοῦ καὶ κληρικοῦ (πρωτοσυγγέλου τῆς Μητροπόλεως Χριστιανουπόλεως - Τριφυλλίας) Ἀμβροσίου Φραντζῆ, ἔχουσα οὕτω : « Κατὰ δὲ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν (14 Μαρτίου) ὁ Νικόλαος Σολιώτης μὲ 15 συμπολίτας του ἐφόνευσεν εἰς τὴν Κώμην Ἀγρίδι 3 Ὀθωμανοὺς κατὰ τὴν θέσιν ὀνομαζομένην Πόρταις, ἐρχομένους ἀπὸ Τριπολιτζάν, τὴν δὲ 16 Μαρτίου ὁ αὐτὸς πάλιν συνωδευμένος μὲ τοὺς Πετμεζαίους ἐφόνευσεν εἰς τὴν Κώμην ὀνομαζομένην Βερσοβὰν ἄλλους 28 Ὀθωμανοὺς ἐρχομένους ἀπὸ Σάλωνα καὶ ἀποβάντας εἰς Ἀκράταν, ὁδεύοντας δὲ ἀπὸ τὸ μέρος τῶν Χασσιῶν διὰ Τριπολιτζάν...

» Συνέπεσε δὲ ταυτοχρόνως νὰ εὐρεθῇ εἰς τὰ Καλάβρυτα δι' ὑποθέσεις του ἰδιαιτέρας καὶ τις Σεΐδικεχαγιάς ὀνομαζόμενος, καθὼς καὶ ὁ ἐκ Βυτίνης Νικόλαος Ταμπακόπουλος ἔχων καὶ αὐτὸς νὰ λαμβάνῃ χρήματα, ὡς μεγαλέμπορος καὶ σαράφης (τραπεζίτης) διατελὼν εἰς Τριπολιτζάν. Ἀμφοτέρω οὗτοι ἐμελέτων πρὸ ἡμερῶν τινῶν νὰ ἀναχωρήσωσιν ἐκ Καλαβρύτων διὰ τὴν Τριπολιτζάν, καὶ τὴν 16 Μαρτίου ἐξῆλθον εἰς ὁδοιορίαν ὁμοθυμαδόν Ἕλληνες δὲ τινες ἐκ Καλαβρύτων (στοχαζόμενοι ὅτι μεθ' ἑαυτοῦ ἔφερε χρήματα ὁ Σεΐδικεχαγιάς καὶ μήπως γενομένης τῆς ρήξεως ὠφεληθῶσιν ἄλλοι Ἕλληνες ἐξ αὐτῶν τῶν χρημάτων, πολὺ δὲ μᾶλλον διότι ὁ ἀνόητος ἐνθουσιασμός ἦτον ἐξηπλωμένος καὶ ἐκεῖ) ἐνεδρεύσαντες εἰς τὴν θέσιν Χελωνοσπηλαϊάν, ἅμα φθάσαντα τὸν Σεΐδικεχαγιάν μετὰ τοῦ Ν. Ταμπακοπούλου, ἐπυροβόλησαν αὐτόν· ἄλλα εἶτε ἐκ δειλίας τινός, εἶτε ἐκ προσοχῆς διὰ νὰ μὴ φονεύσωσιν τὸν Ν. Ταμπακόπουλον, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ φονεύσωσι τὸν Σεΐδικεχαγιάν, οὐδὲ καὶ νὰ τὸν πληγώσωσιν.

» Ἐπὶ τῷ αἰφνιδίῳ τούτῳ πυροβολισμῷ ὁ Σεΐδικεχαγιάς μετὰ τοῦ Ταμπακοπούλου κτυπήσαντες τοὺς ἵππους τῶν δρομαίως διεσώθησαν ἀβλαβεῖς εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Φονιά (Φενεώ), κάκειθεν δὲ ὁ μὲν Σεΐδικεχαγιάς ἀπῆλθεν εἰς Τριπολιτζάν, ὁ δὲ Ν. Ταμπακόπουλος εἰς τὴν πατρίδα του τὴν Βυτίνην. Οἱ δὲ πυροβολήσαντες κατὰ τοῦ Σεΐδικεχαγιά Ἕλληνες παρέλαβον μόνον τὸν Σησχανὰν (τὰ ἐπὶ τοῦ φορητοῦ ἵππου ἐπιπλα) τοῦ Ν. Ταμπακοπούλου, τὰ ἐνδύματα καὶ ἀρκετὰ χρήματα, τὰ ὅποια, (κατὰ τὰς δοθείσας πληροφορίας) μέχρι τοῦδε δὲν ἐπεστράφησαν καθ' ὁλοκληρίαν.

» Συνέπεσε δὲ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν νὰ εἶναι βοεβόδας τῶν Καλαβρύτων ὁ Ἰμπράῆμ - Ἀγὰς Ἀρναούτ ὀγλοῦς, ὅστις λαβὼν στενὴν φιλίαν μετὰ τοῦ Μιχαὴλ Κοῦκα (διατελοῦντος παρὰ τῷ Σωτηρίῳ Χαράλάμπῃ, ὡς μυστικοῦ γραμματέως, εἶχε συνεχεῖς μετ' αὐτοῦ μυστικὰς συνδιαλέξεις. Καθ' ὃν

δὲ καιρὸν ἐπιθυροῦντο τὰ τῆς ἑταιρείας καὶ οἱ Ὀθωμανοὶ ὑπόπτευον τὴν παρὰ τῶν Ἑλλήνων ἀποστασίαν, ἡρώτα συνεχῶς ὁ Ἀρναοὺτ ὀγλοῦς τὸν Μιχαὴλ Κοῦκαν μυστικά διὰ τὰ τῷ κοινοποιήσῃ ἐν ὑπάρχει τι ἀφ' ὅσα αὐτὸς ἤκουε καὶ οἱ ἐν Καλαβρύτοις Ὀθωμανοὶ τῷ ἐβεβαίουν. Ἀλλ' ὁ Μιχαὴλ Κοῦκας φρόνιμος ὢν, μὲ λόγους καταπειστικούς ἔπεισε τὸν Βοεβόδαν, καὶ ἀνέφερεν εἰς τὴν ἐν Τριπολιτζᾷ Ὀθωμανικὴν ἐξουσίαν ὅτι εἰς τὰ Καλάβρυτα ὑπάρχει ἄκρα ἡσυχία, καὶ ὅτι οἱ ἐν Καλαβρύτοις Ὀθωμανοί, ἐπιθυμοῦντες νὰ φέρωσι δυστυχῇ ἀποτελέσματα εἰς τὸν ραγιά, διαφημίζουν τοὺς ἀνυπάρχοντες αὐτοὺς λόγους, ὥστε ἐκ τούτου ἡ Ὀθωμανικὴ ἐξουσία πληροφορηθεῖσα ἐξώρισε 5 - 6 Καλαβρυτινοὺς Ὀθωμανοὺς. Ὁ τρόπος οὗτος τοῦ Μιχαὴλ Κοῦκα συνετέλεσεν ἐπὶ πολλὴν διὰ τὰ μὴ ἀνακαλυφθῶσι τὰ σχέδια τῶν προϋχόντων Ἑλλήνων ὅχι μόνον δὲ κατὰ τοῦτο συνετέλεσεν ὁ Μιχαὴλ Κοῦκας, ἀλλὰ καὶ συνεισέφερε καὶ πυρίτιδα ἱκανῆς ποσότητος καὶ μόλυβδον, παρευρεθεὶς καὶ ἀγωνισθεὶς μετὰ τῶν Πετμεζάδων, καὶ τοῦ Σολιώτου εἰς διαφόρους μάχας.

Πεπεισμένοι ὄντες ἀπὸ τοὺς λόγους τοῦ Μ. Κοῦκα ὁ Βοεβόδας τῶν Καλαβρύτων Ἀρναοὺτ ὀγλοῦς, ὅτι δὲν ὑπάρχει τί, ἀνεχώρησε διὰ τὴν Τριπολιτζάν (τὴν πρωτὰν τῆς 17 Μαρτίου) ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐπιστρέψῃ πάλιν εἰς τὴν θέσιν του μετ' ὀλίγας ἡμέρας· ἀλλὰ πρὸ δύο ὥρων τῆς ἀναχωρήσεώς του ἀπέστειλε τὸν Καφφετζῆν του διὰ νὰ προφθάσῃ εἰς τὴν Κώμην Ντάρα (ἰδιοκτησίαν του οὖσαν) καὶ νὰ προετοιμάσῃ τὰ πρὸς τροφήν διὰ τὸ γεῦμα ἐγγὺς οὐσίας τῆς Κώμης αὐτῆς ἐπὶ τῇ ὁδοιπορίᾳ του.

Φθάσας ὁ Καφφετζῆς αὐτοῦ πλησίον τῆς Χελωνοσπηλιάς, καὶ πληροφορηθεὶς ὅσα τὴν παρελθοῦσαν ἐγένοντο αὐτόσε κατὰ τοῦ Σεΐδικεχαγιά, καὶ ὅτι ἐνεδρεῖουν καὶ ἄλλοι παρέμπροσθεν (διὰ ποῖον δὲ ἡ ἐνέδρα αὐτῇ, ἡγνοεῖτο), γενόμενος ἔντρομος ὅλου διόλου ὑπέστρεψεν ὀπίσω, καὶ παρουσιασθεὶς εἰς τὸν Κύριόν του Βοεβόδαν ἀνήγγειλεν αὐτῷ ὅσα καθ' ὁδὸν ἔμαθε προχθέντα κατὰ τοῦ Σεΐδικεχαγιά, καὶ ὅτι ἐνεδρεῖουν καὶ ἄλλοι κλέπται πολλοὶ εἰς τὰς ὁδοὺς, διὰ ποῖον ὅμως, ἀγνοεῖται· ἀκούσας ὁ Βοεβόδας Ἀρναοὺτ ὀγλοῦς ταῦτα παρὰ τοῦ Καφφετζῆ του καὶ σκεφθεὶς ὀλίγον, τὴν ἰδίαν στιγμὴν ἐπέστρεψεν εἰς Καλάβρυτα μεθ' ὅσων εἶχε μεθ' ἑαυτοῦ διὰ συνοδείαν.

Ἀλλ' ὁ πυροβολησθεὶς κατὰ τὴν Χελωνοσπηλίαν Σεΐδικεχαγιάς Λαλιώτης ἀπελθὼν εἰς Τριπολιτζάν, ἀνήγγειλεν ὅσα καθ' ὁδὸν τῷ συνέβησαν εἰς τὴν ἐξουσίαν καὶ εἰς ὅλους τοὺς προκρίτους τῶν Ὀθωμανῶν, οἵτινες πληροφορηθέντες ταῦτα πάντα παρ' αὐτοῦ, κατεταράχθησαν, θορυβηθέντες ὅχι ὀλίγον »¹.

1. Ἀμβρ. Φραντζῆ, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 146 κ.έ. Ἡ ἀφήγησις τοῦ Κ. Δελγιάννη (ἔ.ἀ., σ. 141 κ.έ. καὶ 148 κ.έ.) ἐπαναλαμβάνει ἐν συντομίᾳ τὰ ἐπεισόδια, μετὰ τῆς διαφοράς ὅτι ἀποδίδει ταῦτα εἰς τὴν «ἐγκαρδιῶσιν ἐκ τῆς χάριτος καὶ τῆς ἐλπίδος», ὅτε οἱ προύχοντες τῶν Καλαβρύτων ἔλαβον δι' ἀπεσταλμένων τὴν εἰδησίαν

Λεπτομερεστέρα εἶναι ἡ ἀφήγησις τοῦ Φωτάκου, διαφωτίζουσα πληρέστερον καὶ ἐπὶ τινων συμβάντων, διὰ τὰ ὁποῖα δὲν γίνεται ἢ γίνεται ἀνεπαρκῆς λόγος ὑπὸ τῶν λοιπῶν ἀπομνημονευματογράφων τῆς ἐπαναστάσεως. Διὰ τοῦτο παραθέτομεν ταύτην σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου κατωτέρω :

« Οἱ Τούρκοι, οἱ ὁποῖοι ἦσαν εἰς τὰ χωρία ὡς σεῖ μένιδες καὶ εἰσπράκτορες (τασιλταραῖοι) καὶ ἄλλοι, τὰ ἔβλεπαν πλέον φανερά καὶ δὲν ἤμποροῦσαν τὰ πράγματα πλέον νὰ κρυφθοῦν διὰ τοῦτο διὰ νὰ μὴ πηγαίνουν αὐτοὶ εἰς τὴν Τριπολιτσᾶν καὶ λέγουν ὅ,τι ἔβλεπαν εἰς τὰ χωρία, ἄρχισαν προτύτερα ἀπὸ τὰς 15 Μαρτίου καὶ ὕστερα οἱ Ἕλληνες νὰ σκοτώνουν τοὺς διασκορπισμένους αὐτοὺς Τούρκους ἀνὰ ἕνα ἢ δύο ἢ καὶ περισσότερους, ὅπου τοὺς ἐξεμονάξιαζαν.

Κατ' ἐκείνας δὲ τὰς ἡμέρας ὁ Νικόλαος Ταμβακόπουλος ἀπὸ τὴν Βυτίαν τραπεζίτης τῆς Τριπολιτσᾶς ἀνεχώρησεν ἀπὸ τὰ Καλάβρυτα, διὰ νὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν Τριπολιτσᾶν ἔχων πρὸς ἀσφάλειάν του καὶ συνοδίαν τὸν Σεῖδην Λαλιώτην καὶ ἕως δέκα Τούρκους καὶ Ἕλληνας. Τὴν ὥραν δὲ ὅπου ἀνέβη εἰς τὸ ἄλογόν του, ἡ γυναῖκα τοῦ Σωτήρη Χαρολάμπη τὸν ἐπλησίασε καὶ τοῦ εἶπε κρυφὰ νὰ ἔξῃ τὸν νοῦν του, διότι εἰς τὸν δρόμον θὰ τὸν κτυπήσουν διὰ νὰ πάρουν τὰ χρήματα καὶ τῆς ὁμολογίαις ὅπου ἐχρεώστουν τινὲς πρόκριτοι τῶν Καλαβρυτῶν. Ἀφοῦ δὲ ἔφθασαν εἰς τὸ γεφύρι τοῦ Ἀμψήμαγα ἄλλαξαν τὸν δρόμον τὸν δημόσιον καὶ τὴν νύκτα ἔφθασαν εἰς τὸ χωρίον Κρινόφυτα, ὅπου καὶ ἐκοιμήθηκαν ὀλίγον, καὶ ἔπειτα ἐσηκώθησαν καὶ τὴν αὐτὴν νύκτα ἐπῆγαν εἰς τὸ χωρίον Κράβαρι, τὸ ὅποιον ἦτο ἰδιοκτησία τῶν Κωστάκιδων. Ἐκεῖ ὁ χωρικὸς Κουτσοληᾶς, εἰς τὸ σπίτι τοῦ ὁποίου ἔμειναν, εἶπε πρὸς τὸν Ταμβακόπουλον ὑποπτα λόγια, καὶ διὰ τοῦτο ἐφόρτωσεν ἀμέσως τὰ ζῶα του, καὶ τὰ ἔστειλε μὲ τοὺς δούλους του δι' ἄλλου δρόμου νὰ περάσουν τὴν Χελωνοσπηλιάν, ἔπειτα νὰ κολλήσουν κατὰ τὸ Παγκράτι καὶ ἐκεῖθεν νὰ ὑπάγουν εἰς τοῦ Δάρα ὄριον τῆς πατρίδος του. Ἀφοῦ δὲ τὰ ζῶα μὲ τὰ φορτώματα ἔφθασαν εἰς τὴν Χελωνοσπηλιάν ἔπесαν εἰς τὴν χωσίαν τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ Ἀσημάκη Ζαῦμη, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ὁ Χονδρογιάννης μὲ τὰ παιδιὰ του, ὁ Γ. Δημόπουλος ἀπὸ τὸ Μάζι, ὁ Σταμάτης καὶ ὁ Λαμπρούλιας ἀπὸ τοῦ Μποτιά, οἱ ὁποῖοι ἐκίνησαν ἀπὸ τὴν Κερπινήν, ἐκατέβηκαν εἰς τὸ χωρίον Κάνι, καὶ ἐκεῖθεν ἐπῆραν τὸν Ἀσημάκην καὶ Γιάννην Ντόλκα, καὶ τοιοῦτοτρόπως τὰ φορτώματα διηπάγησαν.

Ὁ δὲ Ταμβακόπουλος μὲ τοὺς συντρόφους του ὠδηγήθη ἀπὸ τὸν Κουτσολιᾶν νὰ ὑπάγῃ δι' ἄλλης ὁδοῦ εἰς τὴν Λυκούριαν καὶ εἰς τὸ σπίτι

ὅτι οἱ Δεληγιανναῖοι, μὴ ἐπηρεασθέντες ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ ἀρχηγὸς των Θεόδωρος εὐρίσκετο ὁμηρος εἰς τὴν Τρίπολιν, ἐκίνουν ἤδη τὸν λαὸν τῆς ἐπαρχίας των εἰς ἐπανάστασιν.

τοῦ Ἀναγνώστη Μακρῆ. Ἀφοῦ δὲ ἔφθασαν ἐκεῖ, ὁ Μακρῆς, ἂν καὶ ἦτο τότε ἄρρωστος, ὅμως ἄδειασε τὸ σπίτι του, ἔβγαλε τὰ πολεμοφόδια, τὰ προετοιμασμένα διὰ τὴν ἐπανάστασιν, καὶ ἐδέχθη τὸν Ταμβακόπουλον καὶ τοὺς Τούρκους, διότι ἦτο φίλος τοῦ Σωτήρη Χαραλάμπη. Τότε ὁ Ἀναγνώστης Κολιόπουλος, προεστὼς καὶ αὐτὸς ὡς καὶ ὁ Μακρῆς, ἔχων τὸν Χονδρογιάννην καὶ τοὺς λοιποὺς ἠθέλησαν νὰ καύσουν τὸ σπίτι τοῦ Μακρῆ καὶ μαζὶ μὲ αὐτὸ τὸν Ταμβακόπουλον καὶ τοὺς Τούρκους, λέγοντες ὅτι τοιαύτην διαταγὴν εἶχαν ἀπὸ τὸν Ζαΐμην, καὶ ὅτι πληρῶνουν τὸ σπῆτι του. Ἀλλ' ὁ Μακρῆς ὡς καὶ ἄλλοι ἐκεῖ φίλοι τοῦ Σ. Χαραλάμπη ἀκούσαντες ταῦτα ἐδυσσαρεστήθησαν καὶ εἶπαν, ὅτι αὐτοὶ δὲν εἶχαν ὁμοίαν διαταγὴν ἀπὸ τὸν Χαραλάμπην. Μετὰ ταῦτα ὁ Κωνσταντῆς υἱὸς τοῦ Μακρῆ καὶ ἄλλοι Λυκουριῶται ἐπῆραν τοὺς περὶ τὸν Ταμβακόπουλον καὶ τοὺς συνώδευσαν ἕως εἰς τοῦ Μπούγα τὸ διάσελον κατὰ τοῦ Φονιᾶ εἰς τὴν Καταβόθραν, καὶ ἐκεῖ τοὺς ἀφῆκαν· ἐκεῖθεν δὲ ὁ Ταμβακόπουλος ἐπῆγεν εἰς τὸ Ζευγαλατιό, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ ἕως ἐδῶ τί ἔγειναν τὰ φορτώματά του, ἐννόησεν ὅμως, ὅτι ὅλα ταῦτα ἐγίνοντο διὰ νὰ φονευθῇ μετὰ τῶν Τούρκων συντρόφων του ἐνθυμηθεὶς τοὺς λόγους τῆς γυναῖκος τοῦ Χαραλάμπη καὶ τοῦ Κουτσολῆ. Ἀπὸ δὲ τὸ χωρίον Ζευγαλατιὸ συνεννοήθη μὲ τοὺς εὐρεθέντας Τούρκους Κεχαγιάδας τοῦ Κάμπου, καὶ μὲ τοὺς συγγενεῖς καὶ πατριώτας του Βυτινιώτας καὶ τοῦ φίλου του Μάρκου Κολοκοτρώνη, οἱ ὅποιοι ἐπῆγαν ὤπλισμένοι καὶ ἐκεῖθεν οὗτοι συνώδευσαν αὐτὸν εἰς τὴν Βυτίαν, τὸν δὲ Σεῖδην μὲ τοὺς Τούρκους εἰς τὴν Τριπολιτσάν. Οἱ δὲ περὶ τὸν Χονδρογιάννην ἀφοῦ ἐπῆραν τὰ φορτώματα, ὡς εἴπαμεν, εἰς τὴν Χελωνοσπηλιάν, ἤρσαν ἐκεῖ κατὰ τύχην τὸν Νικόλ. Γιαννακόπουλον ἀπὸ τὴν Ἀλωνίσταιναν ἀνθρωπον τοῦ Ταμβακοπούλου καὶ ἕνα Ἀράπην Τοῦρκον, ὅστις εἰσέπραττε χρήματα τοῦ Ταμβακοπούλου εἰς τὰ χωρία, τὸν ὅποιον ἐσκότωσαν κατὰ τὸ Κεφαλάρι εἰς τοὺς Μύλους.

Τὴν αὐτὴν ἡμέραν τὴν αὐγὴν, ὅπου οἱ ἄλλοι ἔπαιρναν τὰ φορτώματα τοῦ Ταμβακοπούλου, ὁ Σωτήρης Παπαδέας ἀπὸ Μάζι μὲ τοὺς συντρόφους του Θανάσῃν Φιφέ, τὸν Θανάσῃν Κωστόπουλον Μαζαίους, τὸν Γιαννάκη Βίραν ἀπὸ τὸ χωρίον Κρινόφυτα καὶ τὸν Γαλάνην ἀπὸ τὸ χωρίον Βρόσθαινα, ἐσκότωσε τὸν Ἀράπην τοῦ Ἀρναούτογλου κατὰ τὴν θέσιν Παλαιόπυργον καὶ Κεφαλόβρυσσ· αὐτὸν τὸν ἔστελνεν εἰς τοῦ Λάρα νὰ εἰδοποιήσῃ τοὺς ραγιάδες του νὰ ἔβγουν νὰ τὸν πάρουν καὶ νὰ ἐτοιμάσουν νὰ τὸν δεχθῶν εἰς τὸ χωριό, τὸ ὅποιον ἦτο ἰδιοκτησία του (τσιφλίκι του). Εἰς τὸν Ἀράπην αὐτὸν ἤρσαν καὶ γράμματα τὰ ὅποια ἔστελνεν ὁ Ἀρναούτογλος εἰς τὴν Τριπολιτσάν, καὶ τὰ ἔστελνεν εἰς τὸν Σωτήρη Χαραλάμπην.

Κατὰ τὸ δειλινὸν τῆς αὐτῆς ἡμέρας οἱ ἴδιοι, ἀφοῦ ἦλθαν καὶ ἄλλοι καὶ ἔγειναν ἕως 12, χωσιασμένοι ὀλίγον παραπάνω εἰς τὰ Πλατάνια, ἐσκότωσαν τὸν καφετῆν τοῦ Ἀρναούτογλου, ὁ ὅποιος ἤρχετο μὲ

τὸν σουρτζῆν εἰς τοῦ Δάρα, διὰ νὰ ἐτοιμάσῃ τὸ κατάλυμα (κονάκι) τοῦ ἀφέντη του. Ἀλλὰ τὸν σουρτζῆν ὡς χριστιανὸν τὸν ἄφησαν καὶ ἐκεῖνος ἔτρεξε ὀπίσω καὶ εἰδοποίησε τὸν ἀφέντη του, ὁ ὁποῖος ἤρχετο ἔως μίαν ὥραν μακρύτερα, τὸν σκοτωμὸν τοῦ καφετζῆ ἀπὸ τοὺς κλέφτας. Ἐγύρισε λοιπὸν ὁ Ἀρναούτογλους εὐθὺς ὀπίσω διὰ τὰ Καλάβρυτα καὶ περνῶν νύκτα ἀπὸ τὰ Σουδενὰ ἄφησε δύο φορτώματα ἀπὸ τὰ πράγματά του εἰς τὸ σπίτι τοῦ Ἀσημάκη Σκαλτσᾶ ἀρματωλοῦ καὶ ἐπῆγε καὶ ἐκλείσθη εἰς τὰ Καλάβρυτα.

Τὴν ἄλλην ἡμέραν οἱ ἴδιοι ἐπίασαν τοῦ Ἀμπήμαγα τὸ γεφύρι καὶ ἐφύλαγαν τὸν δημόσιον δρόμον διὰ νὰ σκοτώσουν Τούρκους· ἐκεῖ ἔτυχε νὰ ἔρχεται ἀπὸ τὰς Πάτρας ὁ Σελήμαγας, κλειδοῦχος (τζινδάραγας) τοῦ Ναυπλίου, μὲ ἄλλους τρεῖς Τούρκους, τοὺς ἐπίασαν ζωντανούς καὶ τοὺς ἐπῆραν τὰ χρήματά των· καὶ τὸν μὲν Σελήμαγαν τὸν ἐζήτησαν ἀπὸ τὸν Σωτήρη Παπαδέα, ὡς ἀγάν των καὶ καλὸν ἄνθρωπον, ὁ καπετάνιος τοῦ χωρίου Ἀρμπουνα Γεώργιος Πετροῦτσος καὶ οἱ ἄλλοι χωριανοὶ του, καὶ ἀφοῦ τοὺς τὸν ἔδωσαν, τὸν ἔστειλαν εἰς τὸ σπίτι του εἰς τὸ Νάυπλιον, τοὺς δὲ ἄλλους τοὺς ἔστειλαν ἔπειτα εἰς τὰ Καλάβρυτα. Κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας ἐσκοτώσεν ὁ Ν. Σολιώτης μὲ τὸν Ἀναγνώστη Κορδῆν καὶ λοιποὺς εἰς τὸ Ἀγρίδι εἰς τῆς Κλουκίνας τοὺς γυφτοχαρτισίδες. Καὶ πάλιν δὲ ὁ ἴδιος ἔπειτα ἀπὸ τρεῖς ἡμέρας ἐσκοτώσε τοὺς Ἀλβανούς εἰς Βερσοβὰ τῶν Χασίων. Τότε συγχρόνως ἐσκοτώσαν ὁ Σταθᾶς Πανόπουλος, Ἀθανάσιος Κίσος, Πανάγος Βλάντης καὶ δύο ἄλλοι ἐκ τῶν χωρίων Μοστίτσι καὶ Καστέλι τῶν Καλαβρύτων συνοδεύοντες τοὺς Ἀσήμαγαν καὶ Ὁμέραγαν Μουκατελεμισίδες, διαμένοντας εἰς τὰ χωρία ταῦτα, τὰ ὅποια ἦσαν ἰδιοκτησία των, καὶ περνῶντας ἀπὸ τὸ Σοπωτὸν πολλὰ πρῶτὶ τῆς 21 μαρτίου ἐφόνευσαν αὐτοὺς ἡμίσειαν ὥραν μακρὰν τῆς κωμοπόλεως εἰς τὴν θέσιν, τὴν ὀνομαζομένην Ἀνάγυρος.

Ὁ Ναθαναὴλ ἡγούμενος τοῦ μοναστηρίου Φονιά καὶ ὁ ἀδελφός του, οἵτινες ἦσαν ἀπὸ τὸ χωρίον Ἀγρίδι τῆς Κλουκίνας, οἱ δύο αὐτοὶ ἀδελφοὶ εἶχαν μνηθῆ τὸ μυστήριον τῆς Ἐταιρίας ὡς καὶ οἱ ἄλλοι μοναχοὶ τῆς Μονῆς, ἦτοι ὁ Σεραφεῖμ καὶ ὁ Σάββας ἀπὸ τὰ Χαλκιάνικα, ὁ Ἀθανάσιος ἀπὸ τὰ Καλύβια τοῦ Φονιά, καὶ τέλος ὁ Ἀνανίας καὶ ὁ Συνέσιος ἀπὸ τὴν Ζαροῦχλαν τῶν Καλαβρύτων»¹.

1. Φωτάκου, ἑ.ἀ., τ. Α', σ. 64-69. Ὁ Φωτᾶκος (ἑ.ἀ., τ. Α', σ. 69 κ.ε.) ἀφηγείται ἐν συνεχείᾳ καὶ διάφορα ἄλλα μικροπεισόδια καὶ φόνους Τούρκων ἀνὰ τὴν Πελοπόννησον, ὡς προανακρούσματα ἢ ἀπαρχὰς τῆς ἐπαναστάσεως, ἐπιλέγων (σ. 57) : « ὅλα αὐτὰ τὰ κτυπήματα ἐγένιναν ἀπὸ τῆς 15 ἕως τῆς 21 Μαρτίου, ἐζήτησα νὰ βάλω ἡμερομηνίαν καθενὸς σκοτωμοῦ, ἀλλ' εἶναι ὅλοι αἱ ἡμερομηνίαι ἀσύμφωνοι περὶ τούτου καὶ ἐγὼ δὲν ἡμπόρεσα αὐτὰ οὔτε νὰ τὰ μάθω ἀκριβῶς ὅλα πότε ἐγιναν· διότι δὲν μᾶς ἤρχοντο αἱ εἰδήσεις εὐθὺς ». Κατὰ τὸν Ἰω. Φιλήμονα (Δοκ. Ἑλλ. Ἐπαν., τ. Γ', σ. 8) : « ἄρχεται σὺν θεῷ τῆς ἐπαναστάσεως ὁ σπινθὴρ ἀπὸ τῆς 18

Μολονότι ὁ πυροβοληθεὶς Σεῦδης κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ, αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ ἀσήμαντον γεγονός τοῦτο ἐτρομοκράτησε τοὺς Τούρκους τῆς περιφερείας χαρακτηρισθὲν ὡς ἐνδεικτικὸν ἐνάρξεως τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων. Συνέπεσε δὲ κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην νὰ μεταβαίῃ εἰς Τρίπολιν ὁ διοικητὴς τῶν Καλαβρύτων Ἀρναούτογλου, ὁ ὁποῖος πληροφορηθεὶς καθ' ὁδὸν τὰ τῆς ἀποπείρας καὶ ἔχων ἤδη συγκεντρώσει περὶ τῆς ἐπαναστατικῆς κινήσεως ἱκανὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα μετέφερεν εἰς τὸν πασὰν εἰς Τρίπολιν, ἐφαντάσθη ὅτι ἐξεργάγῃ ἤδη ἡ ἐπανάστασις καὶ τρομοκρατημένους ἔσπευσε νὰ ἐπανεῖλθῃ εἰς Καλάβρυτα διὰ νὰ λάβῃ μέτρα ἀμύνης. Ἐκεῖ ἐγένετο γνωστὸν ὅτι δύο ἄλλοι σπαῆδες ἐκ Τριπόλεως ἐφονεύθησαν παρὰ τὸ Λιβάρτσι, χωρίον ἐγγὺς τῶν Καλαβρύτων. Ἐγνώσθη ἐπίσης ὅτι κλέφται τινὲς τῆς περιφερείας ὑπὸ τὸν Σολιώτην ἐφόνευσαν εἰσπράκτορα φόρων καὶ τρεῖς κομιστὰς γραμμάτων τοῦ τοποτηρητοῦ τῆς Τριπολιτσᾶς πρὸς τὸν Χουρσίτ. Τέλος καὶ μερικοὶ ἄλλοι Τούρκοι, ἀποβιβασθέντες ἐκ Σαλώνων εἰς Ἀκράταν διὰ νὰ μεταβοῦν εἰς Τρίπολιν, ἐφονεύθησαν ἢ συνελήφθησαν ὑπὸ τῶν κλεφτῶν.

Τὰ μικροεπεισόδια αὐτά, συνήθη εἰς ἄλλας περιστάσεις καὶ ἄξια μόνον ἀποστολῆς τουρκικῶν τιμῶν καταδικωτικῶν ἀποσπασμάτων πρὸς σύλληψιν τῶν κλεφτῶν, ἥδη ἐλάμβανον, οὐχὶ ἀδίκως, εἰς τὰ ὅμματα τῶν Τούρκων χαρακτηριστὰ πρῶτων ἐκδηλώσεων τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Ἀρναούτογλου διέταξε νὰ κλεισθοῦν πάντες οἱ Τούρκοι τῆς περιφερείας μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των εἰς τοὺς τρεῖς ὄχυρους πύργους τῶν Καλαβρύτων, ὡς ἐν πολεμικῇ καταστάσει. Ἀλλὰ τὸ γεγονός τοῦ ἐγκλεισμοῦ τῶν Τούρκων εἰς τὰ ὄχυρά παρέσχεν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἔτι μεγαλυτέρους φόβους ἐπιθέσεως κατ' αὐτῶν καὶ τῆς οἰκογενείας των καὶ ἐπέσπευσε τὰς ἐπαναστατικὰς ἐκδηλώσεις των¹.

Μαρτίου... » καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐξιστορεῖ τὰ τῶν Καλαβρύτων. Ἐπίσης ὁ Φιλίμων, ἔ.ἀ., σ. 406, σημ. τῆς σ. 8, γράφει : « οὕτως ἐξηγείται καὶ περιγραφὴ τις τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην γενομένων, μνηολογούμενη τῇ 20 Ἰουνίου 1821 ἐν Ὑδρᾷ καὶ ἀρχομένη ὡς ἀκολούθως : « εἰς τὸ μέρος τῶν Καλαβρύτων μαρτίου 18 ἐκηρύχθη πρῶτον ἡ ἐλευθερία » ἔπειτα εἰς τὸ μέρος Πάτρας καὶ Βοστίτζας ».

1. Π. Πατρῶν Γερμανοῦ, ἔ.ἀ., σ. 88 : « Ἐκ τοιούτων λοιπὸν συμβεβηκότων φοβηθέντες οἱ ἐν Καλαβρύτοις Τούρκοι, ἐκλείσθησαν ὅλοι σὺν γυναίξιν καὶ τέκνοις εἰς δύο πύργους καὶ ἐκεῖ ἐστοχάζοντο νὰ διαφυλαχθοῦν, ἕως ὅτου νὰ τοὺς προφθάσῃ ἄλλοθεν βοήθεια. Εἰς δὲ τὴν Τριπολιτῆαν, γνωστῶν γενομένων τῶν τοιούτων, εὐθὺς ἐφυλάκωσαν τοὺς Ἀρχιερεῖς καὶ Προεστῶτας καὶ ἐξηγγιώθησαν οἱ Τούρκοι ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων ἐπαπειλοῦντες γενικὸν ὀλεθρον ». Ὁ Ἀρναούτογλου κατήγετο ἐξ ἐπισήμου καὶ ἰσχυρᾶς Ὀθωμανικῆς οἰκογενείας. Ἐκτὸς τοῦ ἀζώματος τοῦ βοεβόδα, ἔφερε πολλοὺς τίτλους οἰκογενειακοὺς μετὰ παραχωρήσεως βασιλικῶν εἰσοδημάτων καὶ τοιφλικίων, ἔχαιρε δὲ μεγάλης ὑπολήψεως μεταξὺ τῶν Τούρκων τῆς Πελοποννήσου. Ἡ φθάσασα εἰς Τρίπολιν ψευδὴς εἰδήσις ὅτι εἶχε φονευθῇ καθ' ὁδόν, εἶχεν ἔξαγριώσει

Τότε ὁ Χαραλάμης συνήθροισε τοὺς πάντοτε προθύμους πρὸς ἑναρξιν ἐχθροπραξιῶν κλέφτας τῆς περιφερείας καὶ λοιποὺς ὀλοφόρους ὑπὸ τοὺς Πετμεζάδες, οἱ ὁποῖοι εἰσῆλθον εἰς τὰ Καλάβρυτα καὶ ἐπολιορκήσαν τοὺς πύργους. Μετὰ βροχεῖαν πολιορκίαν οἱ Τοῦρκοι ἠναγκάσθησαν νὰ παραδοθῶν. Τὸ ἀναμφισβητήτως πολεμικὸν αὐτὸ ἐπεισόδιον τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως, γνωστὸν εἰς Βοστίτζαν ἐτρομοκράτησε τοὺς ἐκεῖ Τοῦρκους, οἱ ὁποῖοι ἔσπευσαν μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν Πελοπόννησον καὶ νὰ καταφύγουν εἰς Σάλωνα¹.

Σχεδὸν ταυτοχρόνως καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς προσυνεννόησεως ἐξελίσσοντο εἰς τὰς Πάτρας σοβαρώτερα γεγονότα. Πληροφορηθέντες ὅτι οἱ πρόκριτοι τῆς Ἀχαΐας δὲν μετέβησαν εἰς Τρίπολιν, οἱ Τοῦρκοι ἔσπευσαν νὰ ἀσφαλίσουν τὰς οἰκογενεῖας των εἰς τὸ φρούριον, τὰ δὲ σημειωθέντα μικροεπεισόδια τῶν κλεφτῶν ἡδραῖωσαν τοὺς φόβους των. Ἐγκλεισθέντες καὶ αὐτοὶ εἰς τὸ φρούριον ἤρχισαν νὰ προκαλοῦν τοὺς Ἕλληνας. Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἕλληνες, χθесиноὶ ραγιαδες, ἤδη ὠπλισμένοι καὶ συγκεντρωμένοι καθ' ὁμάδας, ἦσαν προκλητικώτεροι. Ἡ σύγκρουσις ἦτο ἀναπόφευκτος. Τὴν νύκτα τῆς 21ης πρὸς τὴν 22αν Μαρτίου, ἐν σῶμα Τοῦρκων, καταφεύγον ἐκ Ρίου εἰς Πάτρας, διέσχισε τὴν πόλιν καί, ἀφοῦ ἔκαυσε μερικὰς οἰκίας, ἠθέλησε νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν Χριστιανικὴν συνοικίαν. Ἐκεῖ εὗρε τοὺς Ἕλληνας συγκεντρωμένους ἐν ἀμύνῃ. Οἱ ἐν τῷ φρουρίῳ Τοῦρκοι ἀκούοντες τοὺς πυροβολισμοὺς ἤρχισαν νὰ κανονιοβολοῦν τὰς ἐλληνικὰς συνοικίας. Ὁ πόλεμος πλέον ἐκηρύχθη φανερά. Καθ' ὃν δὲ χρόνον οἱ Πατρινοὶ ἡμύνοντο ἐπιτυχῶς καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς νυκτὸς καὶ ἠγωνίζοντο νὰ ἐκκενώσουν τὴν πόλιν ἀπὸ τὰ γυναικόπαιδα, ἀπέστειλαν ἐσπευσμένως εἰδησιν πρὸς ἀπάσας τὰς διευθύνσεις, ὅπου ἐγνώριζον ὅτι εὐρίσκονται οἱ διάφοροι ἀρχηγοί, ἀγγέλλοντες ὅτι ὁ πόλεμος ἤρχισε καὶ ἦτο ἀνάγκη νὰ σπεύσουν μετὰ δυνάμεων. Ὁ αὐτόπτης καὶ πρωταγωνιστὴς τῶν πολεμικῶν τούτων συμβάντων τῶν Πατρῶν Γερμανὸς περιγράφει ταῦτα ὡς ἑξῆς : « Βλέποντας δὲ οἱ Πατράιοι Ἕλληνες, ὅτι πλέον δὲν ἐπιδέχεται θεραπείαν τὸ πρᾶγμα, τὰς μὲν φαμίλιας των ἔβγαλον ἔξω τῆς πόλεως, ἔγραψαν δὲ εἰς τὰ Νεξερὰ πρὸς τὸν Π. Π(ατρῶν) ὅ τε Νικόλαος Λόντος, ὁ Ἰωάννης Παπα-

τὸν τουρκικὸν ὄχλον καὶ ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ κλεισθοῦν σιδηροδέσμιοι εἰς μπουδρούμιον οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Πρόκριτοι (Ἀ. Φραντζῆ, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 150 κ.ε. — Ν. Σπηλιάδου, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 29).

1. Σπ. Τρικούπη, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 48 κ.ε. Καὶ κατὰ τὸν Κ. Μαργαρίτην (Σύντομα τινὰ ἀπομνημονεύματα τῆς ἱστορίας τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος, Ἀθ. 1853, σ. 50) : « Πρῶτοι οἱ ἐν Καλαβρύτοις προύχοντες ἔδωσαν τὸ σημεῖον τῆς ἀποστασίας φονεύσαντες τοὺς ἐκεῖ κατοίκους Τοῦρκους καὶ τὸν προύχοντα Ἀρναούτογλου, τούτοις συγχρόνως καὶ οἱ κάτοικοι Ἕλληνες τῶν Παλαιῶν Πατρῶν ». Πάντως οὐδ' ὁ Ἀρναούτογλου οὐδ' ἄλλος τις τῶν ἐν Καλαβρύτοις Τοῦρκων ἐφονεύθη, ἀλλὰ πάντες παρεδόθησαν καὶ ἐθωρήθησαν αἰχμάλωτοι.

δ(ιαμαντόπουλος) καὶ ἄλλοι τινές, νὰ προφθάσῃ εἰς βοήθειαν ὅτι κινδυνεύει ὅλη ἡ πόλις. Ὅθεν ἀμέσως ὁ Π. Πατρῶν καὶ ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης ἔγραψαν πρὸς τοὺς Καπιταναίους Κουμανιώτας νὰ τρέξουν μὲ ὅσους ἀνθρώπους ἔχουν τὴν δὲ ἐπιούσαν ἐκίνησαν καὶ αὐτοί, ἔχοντες περίπου πεντακοσίους στρατιώτας καὶ ἐμβῆκαν εἰς τὰς Πάτρας καὶ εὐθὺς ἔγινε στενωπάτη πολιορκία τῶν Τουρκῶν εἰς τὸ φρούριον »¹. Ἐκ τῆς ἀφηγήσεως ταύτης τοῦ Π. Πατρῶν Γερμανοῦ συνάγεται ἀναμφιβόλως ὅτι τὰ πρῶτα ἐπαναστατικά ἐπεισόδια τῶν Πατρῶν, τὰ ὁποῖα ἦσαν καὶ πραγματικὰ πολεμικὰ γεγονότα ἐν Πελοποννήσῳ, ἐσημειώθησαν ἐκ τῆς ἀναποφεύκτου πλέον φορᾶς τῶν πραγμάτων καὶ τοῦ ἐπικρατοῦντος ἀμοτέρωθεν ἀναβρασμοῦ, ἄνευ συμμετοχῆς ἢ καθοδηγήσεως τοῦ Ἀρχιερέως καὶ τῶν προκρίτων, οἵτινες παρέμενον μέχρι τῆς στιγμῆς αὐτῆς εἰς τὰ ὄρεϊνὰ καταφύγια τῶν ἐν ἀμυχανίᾳ περὶ τοῦ πρακτέου, ἔσπευσαν δὲ καὶ ἀνέλαβον τὴν ἡγεσίαν τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, ὅταν οὐσιαστικῶς ἡ ἐπανάστασις εἶχε κηρυχθῇ καὶ οὐδεμία ὑπῆρχεν ὁδὸς ὑποχωρήσεως.

Πράγματι, ἀπὸ τῆς πρωίας τῆς 22^{ας} Μαρτίου ἤρχισαν νὰ συρρέουν εἰς τὰς Πάτρας μετὰ ὀπλοφόρων ὁ Λόντος, ὁ Ζαΐμης, ὁ Φωτήλας, ὁ Παπαδιαμαντόπουλος καὶ οἱ λοιποὶ ἄλλοι ἀρχηγοὶ τῆς Ἑταιρείας. Ὁ Λόντος ὕψωσε προχειροποίητον ἐπαναστατικὴν σημαίαν ἐξ ἐρυθροῦ ὑφάσματος, ἔχουσαν ἐν τῷ μέσῳ μέλανα σταυρόν. Ἐντὸς ὀλίγου κατέφθασε καὶ ὁ Π. Πατρῶν Γερμανὸς μετὰ τοῦ ἐπισκόπου Κερνίτσης, τοῦ Ζαΐμη καὶ τοῦ Ροῦφου, ἐπὶ κεφαλῇς ὀπλοφόρων ἢ ἀκόμη, ἐλλείψει ὀπλων, ροπαλοφόρων. Οἱ Ἕλληνες τῶν Πατρῶν, οἱ ὁποῖοι, ὀλιγάριθμοι καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἄμαχοι ἢ στεροῦμενοι ὀπλων, συνετήρουν μέχρι στιγμῆς τὸν ἀγῶνα μόνον μὲ τὴν ἐνίσχυσιν εὐρισκομένων ἐν Πάτραις Ἑπτανησίων, ἐπὶ τῇ θέᾳ τῶν προκρίτων καὶ τοῦ ἐπισκόπου τῶν ἐπὶ κεφαλῇς ὀπλοφόρων, ἀνεθάρρουν καὶ ἤρχισαν νὰ κραυγάζουν μετ' ἐνθουσιασμοῦ « Ζήτω ἡ ἐλευθερία. Ζήτω οἱ ἀρχηγοί. Μαζὶ καὶ εἰς τὴν Πόλιν νὰ δώσῃ ὁ Θεός ». Πάντες ἔσπευσαν πρὸς τὸν Ἅγιον Γεώργιον, τμῆμα τῆς πόλεως, εἰς τὸ ὁποῖον ἦσαν συγκεντρωμένοι οἱ Ἑπτανήσιοι, ἀποκρούοντες μὲ ἡρωισμόν τοὺς Τούρκους.

Ἐκεῖ, εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ὁ Π. Πατρῶν Γερμανὸς διέταξε καὶ ἔστησαν σταυρόν, τὸν ὁποῖον ἡσπάζοντο πάντες δίδοντες ὄρκον ὑπὲρ πατρίδος καὶ ἐλευθερίας. Οἱ ἀρχηγοὶ διεμοίρασαν εἰς τοὺς ἄνδρας τῶν ἐθνόσημα ἐξ ἐρυθροῦ ὑφάσματος μετὰ κυανόχρου σταυροῦ, κατεσκευασθῆσαν δὲ προχειρῶς καὶ σημαῖαι δι' ἕκαστον πολεμικὸν σῶμα. Συγχρόνως ἐστάλησαν ἀγγελιαφόροι πρὸς ὅλας τὰς διευθύνσεις τῆς Πελοποννήσου διὰ

1. Π. Πατρῶν Γερμανοῦ, ἑ.ἀ., σ. 88. Ὁ ἐκδότης Ἱ. Φιλήμων εἰς τὸ σημείον τοῦτο σημειοῖ : « Πρὸ αὐτοῦ (δηλ. τοῦ Γερμανοῦ) εἶχεν ἐμβῇ ὁ Ἀνδρέας Λόντος περὶ τὸ μεσημέριον ».

νά ἀναγγεῖλουν εἰς τοὺς προκρίτους, τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς ἀρχηγούς ἐνόπλων σωμάτων ὅτι ἡ ἐπανάστασις ἤρχισε καὶ ὅτι πάντες ὤφειλον νὰ κινηθοῦν διὰ τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνα¹.

Ὁ Π. Πατρῶν Γερμανὸς ἀπηύθυνε τότε « πρὸς τοὺς ἐν Πάτραις προξένους τῶν ξένων ἐπικρατειῶν » τὴν προκήρυξιν τῆς ἐλευθερίας, ἡ ὁποία εἶναι ἡ δευτέρα μετὰ τὴν προκήρυξιν τοῦ Ὑψηλάντου ἐν Μολδοβλαχία καὶ ἡ πρώτη ἐν Ἑλλάδι. « Ἡμεῖς, λέγει ἡ προκήρυξις τοῦ Γερμανοῦ, τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος τῶν Χριστιανῶν, βλέποντες ὅτι μᾶς καταφρονεῖ τὸ Ὀθωμανικὸν γένος καὶ σκοπεύει τὸν ὀλεθρον ἐναντίον μας πότε μ' ἔναν πότε μ' ἄλλον τρόπον, ἀπεφασίσαμεν σταθερῶς ἢ ν' ἀποθάνωμεν ὅλοι ἢ νὰ ἐλευθερωθῶμεν, καὶ τοῦτον ἔνεκα βαστοῦμεν τὰ ὅπλα εἰς χεῖρας ζητούντες τὰ δικαιώματά μας. Ὅντες λοιπὸν βέβαιοι ὅτι ὅλα τὰ Χριστιανικὰ βασίλεια γνωρίζουν τὰ δίκαιά μας καὶ ὅχι μόνον δὲν θέλουν μᾶς ἐναντιωθῶν, ἀλλὰ καὶ θέλουν μᾶς συνδράμῃ καὶ ὅτι ἔχουν εἰς μνήμην ὅτι οἱ ἐνδοξοὶ πρόγονοί μας ἐφάνησαν ποτὲ ὡφέλιμοι εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, διὰ τοῦτο εἰδοποιούμεν τὴν ἐκλαμπρότητά σας καὶ σᾶς παρακαλοῦμεν νὰ προσπαθήσετε νὰ εἰμεθα ὑπὸ τὴν εὐνοίαν καὶ προστασίαν τοῦ μεγάλου κράτους τούτου. »² Λακωνικωτάτη, ἀλλὰ καὶ πλήρης νοήματος, ἡ προκήρυξις τοῦ Π. Πατρῶν περιλάμβανε πᾶν ὅ,τι ἡδύνατο νὰ χαρακτηρίσῃ τὸν ἀγῶνα τοῦ 1821: Τὴν ἀποφασιν τοῦ ἔθνους πρὸς ἐλευθερίαν ἢ θάνατον, τὴν προβολὴν τοῦ ἐνδόξου παρελθόντος τῆς φυλῆς, τὴν ἐκκλησιν βοηθείας ἐκ μέρους τῶν Χριστιανι-

1. Τὰ πρῶτα πολεμικὰ γεγονότα τῶν Πατρῶν ἐκθέτει ἐν ἐκτάσει ὁ αὐτόπτης μάρτυς καὶ πρωταγωνιστὴς Π. Πατρῶν Γερμανὸς (ἑ.ἀ., σ. 88 κ.ἐ.). Βλ. ἐπίσης Σπ. Τρικοῦπη, ἑ.ἀ., τ. Α', σ. 48 κ.ἐ. — Ν. Σπηλιᾶδου, ἑ.ἀ., τ. Α', σ. 59 κ.ἐ. Ὁμιλήσαμεν ἀνωτέρω (σ. 21 κ.ἐ.) περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Πουκεβίλ, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει δημιουργήματα γονίμου φαντασίας, προωρισμένα νὰ θέλῃουν τὸ εὐρωπαϊκὸν κοινόν, ἀλλ' εἰδικῶς ὡς πρὸς τὰ γεγονότα τῶν Πατρῶν, τὰ ὁποῖα ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ὁδγος παρηκολούθησεν ἐκ τοῦ συστάδην, εὐρεθεὶς ἐκεῖ ὡς πρόξενος τῆς Γαλλίας καὶ διεβίβασεν ἐν ἐκτάσει, ἐν εἰδῇ ἡμερολογίου, λαβὼν ἐνεργὸν μέρος εἰς τὰ τῆς προστασίας τῶν ἀμάχων κ.λ.π., ἀποτελεῖ πηγὴν ἀξίαν προσοχῆς.

2. Ὁ Π. Πατρῶν Γερμανὸς (ἑ.ἀ., σ. 92) γράφει: « Ἐν τοσούτῳ, οἱ Ἀρχηγοὶ ἔγραψαν ἐπιστολὰς πρὸς ἕνα ἕκαστον τῶν ἐκεῖ εὐρισκομένων Κονσόλων παριστῶντες τὰ δίκαια, ἅτινα τοὺς ἐβίβασαν νὰ λάβουν τὰ ὅπλα κατὰ τῶν τυράννων, καὶ ὅτι σέβονται τὰς διοικήσεις των, καὶ ὅτι ἐλπίζουν τὴν παρὰ τῶν βασιλέων των φιάνθρωπον καὶ χριστιανικὴν υπεράσπισιν, καὶ τοὺς παρεκάλουν νὰ κάμουν γνωστὰ τὰ δίκαια τῶν Ἑλλήνων » οἱ δὲ Κόνσολοι ἀπεκρίθησαν ἁπλοῦς, ὅτι θέλει κάμουν τὸ χρέος των. Ἐξέδωκαν δὲ οἱ ἀρχηγοὶ καὶ προκηρύξεις εἰς τοὺς Ἕλληνας προτρεπτικὰς, δι' ὧν τοὺς ἐνθύμιζον τὴν προπατορικὴν εὐγένειαν καὶ ἀνδρείαν. Γενικὸν χαρακτῆρα διακρυφύσκει τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων εἶχεν ἡ διασθηθεῖσα ὡς ἀνωτέρω, συνταχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Π. Πατρῶν Γερμανοῦ καὶ σταλεῖσα ἐκ μέρους τούτου καὶ τῶν προκριτῶν τῆς Ἀχαΐας πρὸς τοὺς ἐν Πάτραις πρὸς τοὺς τῶν ξένων κρατῶν, δημοσιευθεῖσα δὲ ὑπὸ τούτων μετ' ἐλάχιστον χρόνον εἰς τὸν Εὐρωπαϊκὸν τύπον. Βλ.

κῶν λαῶν. 'Η ἑλληνικὴ ἐπανάστασις εἶχε κηρυχθῇ κατ' ὅλους τοὺς τύπους ἐν 'Αχαΐᾳ.

'Αλλά, κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς χρόνον, εἰς τὴν ἄλλην πλευρὰν τῆς Πελοποννήσου, τὴν Μάνην, ἐξελίσσοντο ἐξ ἴσου σημαντικὰ γεγονότα. 'Ο ἡγεμὼν ἢ μῆψης τῆς Μάνης Πέτρος Μαυρομιχάλης, ἂν καὶ μεμνημένος εἰς τὴν 'Εταιρείαν, ἐδίσταζε νὰ προβῇ εἰς κήρυξιν τῆς ἐπαναστάσεως. 'Ηθελε πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ ἐξακριβώσῃ ἂν ἦσαν ἀληθῆ τὰ ὑπὸ τῶν ἀποστόλων τῆς 'Εταιρείας διασπειρόμενα περὶ ρωσικῆς ἐνισχύσεως. Πρὸς τοῦτο ὁ Πετρόμπεης ἀπέστειλεν εἰς Πετρούπολιν τὸν ἐμπιστόν του Κυριάκον Καμαρηνὸν κομίζοντα καὶ ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Καποδίστριαν. Πράγματι, φθάσας εἰς Ρωσίαν, ὁ Καμαρηνὸς ἐπέτυχε νὰ συναντήσῃ τὸν Καποδίστριαν, ὁ ὁποῖος διέψευσε τὰ διαδιδόμενα καὶ ἐνεχείρησεν ἐπιστολὴν, εἰς τὴν ὁποίαν συνίστα πρὸς τὸν Μπέην ἡσυχίαν καὶ ἀποχὴν ἀπὸ πάσης ἐπαναστατικῆς ἐνεργείας. 'Αλλ' οἱ Φιλικοὶ δὲν ἐδίστασαν νὰ πνίξουν εἰς τὸν Προῦθον, ἐνῶ ἔπλεε πρὸς τὸ Γαλάτσι, τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ Μαυρομιχάλη, ὁ ὁποῖος παρέμεινε οὕτως ἐν ἀγνοίᾳ τῆς πραγματικῆς καταστάσεως¹.

'Ο Μαυρομιχάλης ἐξ ἄλλου εἶχε προσωπικοὺς λόγους δισταγμοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὴν κήρυξιν τῆς ἐπαναστάσεως, ἀφοῦ εἷς υἱὸς του εὗρίσκετο ὡς ὄμηρος τῆς πίστεώς του εἰς Κωνσταντινούπολιν. Καὶ οἱ μὲν Φιλικοί, διὰ νὰ ἀποφύγουν κάθε ζημίαν ἐκ τοῦ πατρικοῦ φίλτρου, κατώρθωσαν νὰ τὸν φυγαδεύσουν. 'Αλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ἄλλος υἱὸς του, κατόπιν τῆς προσκλήσεως

καὶ Σπ. Τρικοῦπη, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 50. — 'Ιω. Φιλήμονος, 'Ιστ. Δοκίμιον περὶ ἑλλήν. ἐπαναστ., τ. Α', σ. 22. 'Η ὑπὸ τοῦ Πουκεβίλ (ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 184) δημοσιευθεῖσα εἶναι ἐν τῇ γαλλικῇ μεταφράσει ἐλαφρῶς παρηλλαγμένη, ἔχει δὲ ὑπογραφάς: Γερμανός, ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν, Προκόπιος 'Επίσκοπος Καλαβρυτῶν, 'Ανδρέας Ζαΐμης, 'Ανδρέας Λόντος, Βενιζέλος Ρούφος, Παπαδιαμαντόπουλος, Σωτηράκης. Φέρει χρονολογίαν 26 Μαρτίου. 'Η ὑπὸ τοῦ Ν. Σπηλιδίου (ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 60) δημοσιευμένη διαφέρει ἐπίσης φραστικῶς τῆς ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Σπ. Τρικοῦπη καὶ 'Ιω. Φιλήμονος ὡς ἀνωτ. γνωστῆς, ἀποτελοῦσα σχεδὸν ἐπὶ λέξει μετάφρασιν τῆς ἐκ τοῦ Πουκεβίλ γνωστῆς, φέρει δὲ ἐπίσης χρονολογίαν 26 Μαρτίου καὶ καθορίζει ὡς ἀποστολεῖς πρὸς τοὺς προξένους τοὺς Π. Πατρῶν Γερμανόν, Κερνίκης Προκόπιον, 'Ανδρέαν Ζαΐμην, 'Ανδρέαν Λόντον, Μπ. Ρούφον, Σ. Θεοχαρόπουλον καὶ 'Ιω. Παπαδιαμαντόπουλον.

1. 'Ο Καποδίστριας ἐπληροφορήθη βραδύτερον τὸν ὑπὸ τῶν Φιλικῶν φόνον τοῦ Καμαρηνοῦ, ὁμιλεῖ δὲ περὶ τοῦ γεγονότος τούτου μετὰ πικρίας καὶ ἀγανακτήσεως ἐν τῇ « αὐτοβιογραφίᾳ » του (ἔκδ. Μ. Λάσκαρη, 'Αθ. 1940, σ. 97). 'Η ἐπιστολὴ τοῦ Καποδιστρίου πρὸς τὸν Πετρόμπεην ἀνευρέθη ἐν τῷ γαλλικῷ πρωτοτύπῳ καὶ ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐν τῷ ρωσικῷ περιοδικῷ Sbornik russkago istoričeskago obščestva, τ. 3, σ. 297 κ.ἐ. 'Ἐχει δημοσιευθῇ ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει εἰς τὸ ἡμέτερον ἔργον: « 'Η Μάνη καὶ ἡ 'Οθωμανικὴ αὐτοκρατορία », σ. 237 κ.ἐ. Οἱ Φιλικοὶ εἶχον ἀποκρύψει ἐπιμελῶς τὸν φόνον τοῦ Καμαρηνοῦ, ὁ δὲ Πετρόμπεης ἐπληροφορήθη τούτον ἱκανὸν χρόνον μετὰ τὴν κήρυξιν τῆς ἐπαναστάσεως.

τῶν Ἀρχιερέων καὶ προκρίτων ὑπὸ τοῦ πασᾶ, εἶχε σταλῆ εἰς Τρίπολιν, ὅπου ἐκρατήθη. Αἱ ἰδιαιτεრაὶ ὅμως συνθῆκαι, ὑπὸ τὰς ὁποίας διετελεῖ ἡ Μάνη, συνετέλεσαν ἀκόμη περισσότερον ἢ εἰς τὴν Ἀχαΐαν, ὥστε ἡ λογικὴ καὶ ἡ συντηρητικότης εἰς οὐδὲν νὰ ἰσχύσουν. Ἐκεῖ οὔτε τουρκικὴ ἀρχή, οὔτε Τοῦρκος κἂν κατώκει καὶ διὰ τοῦτο τὸ μυστικὸν τῆς ἐπαναστάσεως διεδόθη μὲ ὀλιγωτέρας προφυλάξεις εἰς τὸν λαόν. Οἱ καπεταναῖοι, σχεδὸν ἀνεξάρτητοι εἰς τὰς καπετανίας των, ἦσαν πάντες φιλοπόλεμοι. Ἐτι πλέον, αἱ ἄλλαι ἰσχύουσαι καὶ ἀντίπαλοι τῶν Μαυρομιχαλαίων ἡγεμονικαὶ οἰκογένειαι, ὡς τῶν Τζαννετάκηδων καὶ τοῦ Μούρτζινου, καθίσταντο ἀκόμη δημοτικώτεραι διὰ τῆς δεδηλωμένης καὶ ἐπιδεικτικῆς προσχωρήσεως καὶ τῆς ἀνεπιφυλάκτου ἐνισχύσεως τοῦ λαϊκοῦ φρονήματος πρὸς ἄμεσον κήρυξιν τῆς ἐπαναστάσεως.

Πάντως, ἡ Ἑταιρεία εἶχε κατορθώσει νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν στενὴν συνεργασίαν ἀντιμαχομένων ἡγετικῶν οἰκογενειῶν τῆς Μάνης. Ἦδη ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1819, μεταβάς εἰς Μάνην ὁ Χριστόφορος Περραιβός, ὡς ἀπεσταλμένος τῆς Ἑταιρείας, ἐπέτυχε νὰ συμφιλώσῃ τὰς τρεῖς ἡγεμονικὰς καὶ ἐν συνεχεῖ ἕως τότε διαμάχῃ οἰκογενείας τῶν Μαυρομιχαλαίων, τῶν Γρηγοράκηδων καὶ τῶν Τρουπάκηδων. Ὑπεγράφη μάλιστα ὑπὸ τῶν ἀρχηγῶν τῶν οἰκογενειῶν τούτων καὶ σφζόμενον συμφωνητικόν, εἰς τὸ ὁποῖον μεθ' ὅρκου παρέχεται ἡ διαβεβαίωσις ὅτι θὰ παρέμενον ἡνωμένοι καὶ θὰ διετήρουν τὸν λαὸν τῆς Μάνης ἀδιάσπαστον χάριν τοῦ παρασκευαζομένου γενικοῦ καλοῦ τῆς Ἑλλάδος («ἐκρίναμεν συμφέρον καὶ ἀναγκαῖον διὰ τὴν ἀσφάλειαν καὶ τὴν δόξαν τῆς πατρίδος μας καὶ διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ χρέους μας καὶ αὐτοπροαιρέτου ὅρκου πρὸς τὴν γενικὴν πατρίδα καὶ μητέρα ἡμῶν Ἑλλάδα νὰ κάμωμεν τὴν παρούσαν ξεχωριστὴν καὶ ἀδιαίρετον ὁμοψυχίαν τῶν τριῶν ἡμῶν οἰκογενειῶν διὰ χαλινὸν καὶ παιδείαν τῶν ἐνδεχομένων συμβεβηκότων.»)¹

Ἐπῆλθε καὶ ἄλλο εὐνοϊκὸν περιστατικόν. Ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ὁ ὁποῖος διέμενε εἰς τὴν Ἐπτανήσον, ἐπικεκρηγμένος ἀπὸ τοὺς Τούρκους, κατὰ τὰς ἀρχάς τοῦ Ἰανουαρίου κατήλθεν εἰς τὴν Μάνην. Ἡ εἴδησις αὐτὴ ἐνίσχυσε τὰς ὑποψίας τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν τῆς Τριπόλεως, αἱ ὁποῖαι ἀπέστειλαν διαταγὴν πρὸς τὸν Πετρόμπετην νὰ συλλάβῃ ἢ νὰ ἐξορίσῃ τὸν ἐπικίνδυνον ἀρχικλέφτην ἀμέσως. Τοῦτο ἦτο ἀδύνατον καὶ ἂν ἀκόμη ἤθελεν ὁ Μπέης, διότι ὁ Κολοκοτρώνης ἐφιλοξενεῖτο εἰς τὸν πύργον τοῦ Μπούρτζινου καὶ αἱ ἀντίπαλοι οἰκογένειαι εἶχον ἀναλάβει αὐτὸν ὑπὸ τὴν προστασίαν

1. Τὸ πλήρες κείμενον τοῦ συμφωνητικοῦ τούτου μεταξὺ τῶν ἰσχυρῶν οἰκογενειῶν τῆς Μάνης ἐδημοσιεύθη ἐν Ἰω. Φιλ. ἡμ. ο. σ., Δοκ. ἱστορ. περὶ τῆς ἑλλ. ἐπαναστάσεως, τ. Α', σ. 158 κ.ἑ. καὶ ἀνεδημοσιεύθη ἐν τῷ ἔργῳ ἡμῶν, Ἡ Μάνη καὶ ἡ Ὀθωμαν. αὐτοκρατορία, σ. 229 κ.ἑ.

των¹. Οὕτως, ἐνῶ οἱ Τοῦρκοι δὲν ἔπαυον νὰ ἀπαιτοῦν τὴν σύλληψιν ἢ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Κολοκοτρώνη, ἀπειλοῦντες εἰσβολὴν εἰς τὴν Μάνην, αὐτὸς περιέτρεχε τὰ χωρία ἐλευθέρως καὶ συννεοῖτο ἀπροκαλύπτως μὲ τοὺς καπεταναίους. Κατὰ τὸν Μάρτιον ὁλόκληρος ἡ Μάνη ἔδιδεν εἰκόνα πολεμικοῦ στρατοπέδου. Οὐδεμία πλέον λογικὴ ἢ ἄνωθεν ἐνέργεια θὰ ἠδύνατο νὰ κατευνάσῃ τὸ ἔξαφθὲν πολεμικὸν μένος τοῦ φύσει ἄλλωστε φιλοπολέμου καὶ μισοτούρκου ἐκείνου πληθυσμοῦ. Καὶ ἂν ἀκόμη ἡ ἄλλη Ἑλλάς δὲν ἐκινεῖτο εἰς ἐπανάστασιν, ἡ Μάνη θὰ ἐκινεῖτο, χωρὶς βεβαίως ἐλπίδα ἐπιτυχίας, ὡς πολλάκις ἐγένετο ἐπὶ Τουρκοκρατίας.

Ἐνώπιον τῆς κυριαρχούσης γενικῆς καταστάσεως ταύτης ἐξεμηνίσθησαν καὶ οἱ τελευταῖοι δισταγμοὶ τοῦ Μπέη. Τὴν 22^{αν} Μαρτίου ἐκηρύχθη ἡ ἐπανάστασις. Οἱ κάτοικοι τῆς δυτικῆς Μάνης ὑπὸ τὸν Πετρόμπεην καὶ τὸν Κολοκοτρώνην καὶ τοὺς ἐπιτοπίους Μανιάτας ἀρχηγοὺς εἰσέβαλον εἰς τὴν Μεσσηνίαν καὶ τὴν 23^{ην} Μαρτίου κατέλαβον τὴν Καλαμάταν, ὅπου ἤδη ἀπὸ ἄλλων κατευθύνσεων κατέφθανον ὁ Παπαφλέσσας, ὁ Ἀναγνωσταρᾶς καὶ ὁ Νικηταρᾶς. Οἱ αἰφνιδιασθέντες Τοῦρκοι παρεδόθησαν ἄνευ ἀντιστάσεως. Ὁ παντὸς ἄλλου ἐπὶ τοῦ προκειμένου πλέον ἀρμόδιος Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ἀφηγείται ὡς ἑξῆς τὰ τῆς εἰσβολῆς εἰς Καλαμάταν: « Εἰς τὴν 23 Μαρτίου ἐπιάσαμε τοὺς Τούρκους εἰς τὴν Καλαμάτα, τὸν Ἀρναούτογλου σημαντικὸν Τούρκον τῆς Τριπολιτσᾶς. Εἴμεθα 2000 Μανιάταις, ὁ Πετρόμπεης, ὁ Μούρτζινος, Κυβέλος Ἀντικὴ Σπάρτη — 100 ἦτον οἱ Τοῦρκοι μαζεμένοι, ὡς 10000 ἡ φήμη τους μεγάλη. Ἡ Ἀνατολικὴ Σπάρτη (Μάνη) ἐκινήθη τὴν ἴδια ὥρα. Ὁ Τζαννετάκης μὲ τὴν Κακαβουλιὰ ἐκινήθη διὰ τὸν Μυστρά »².

1. Θ. Κολοκοτρώνη, Διήγησις συμβάντων τῆς ἑλλην. φυλῆς, σ. 49 κ.έ. — Ἀμβρ. Φραντζῆς, ἑ.ἀ., τ. Α', σ. 323 κ.έ.

2. Θ. Κολοκοτρώνη, Διήγησις..., σ. 51. Ὁ Κ. Δεληγιάννης (ἑ.ἀ., τ. Α', σ. 141 καὶ 152 κ.έ.) ἀποδίδει τὴν ἑναρξιν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Μεσσηνίᾳ εἰς τὰ γράμματα τὰ ὁποῖα ἀπέστειλε δι' εἰδικῶν δρομέων πρὸς τὸν στενὸν ἐξ ἀγχιστείας συγγενὴ του προύχοντα Παπασώην νὰ εἰδοποιήσῃ τὸν Πετρόμπεην, τὸν Κολοκοτρώνην καὶ ἄλλους ἀρχηγοὺς τῆς Μάνης καὶ τῆς Λακεδαίμονος ὅτι « καὶ ἡμεῖς καὶ αὐτοὶ (οἱ ἐν Λαύρᾳ) ἐξεσχίσαμεν τὸ προσωπεῖον καὶ ἀρχίσαμεν ἐχθροπραξίας φανεράς καὶ τὸ πρᾶγμα δὲν ἐπιδέχεται πλέον ἀναβολὴν ὅχι μίαν ἡμέραν, ἀλλ' οὐδεμίαν ὥραν ». Ταῦτα δέον νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀσύστατα ἐξ αὐτῆς τῆς ἀλληλουχίας τῶν γεγονότων καὶ ἀνεξαρτήτως ἀκόμη τῶν λοιπῶν συγχρόνων μαρτυριῶν. Καθ' ὃν χρόνον παρεσκευάζοντο ἐν Μάνῃ δι' ἐξόρμησιν πρὸς Καλαμάταν, πᾶν ἄλλο ἢ εἶχε « ἐσχισθῇ τὸ προσωπεῖον » ἐν Ἀχαΐᾳ, ἔτι δὲ περισσότερον ἐν Γορτυνίᾳ, ἔνθα ἡ κράτης τοῦ Θεοδωράκη Δεληγιάννη ἐν Τριπόλει ἐστέρει τοὺς Δεληγιανναίους πάσης τομηρᾶς πρωτοβουλίας. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι κατὰ τὰς δραματικὰς διὰ τὸ ἔθνος ἡμέρας ἐκείνας τῆς νεοκρητικῆς διαταραχῆς καὶ γενικῆς ἀνυπομονησίας διεσταυροῦντο ἀπεσταλμένοι τῶν προκρίτων καὶ ὀπλαρχηγῶν ἀπὸ τῆς μῆς περιφερείας εἰς τὴν ἄλλην τῆς Πελοποννήσου. Οἱ ἀπεσταλμένοι αὐτοὶ δὲν ἀνήγγελλον ἐπαναστατικὰ ἐπεισόδια, ἀλλ' ἐπε-

Ἀλλὰ καὶ ὁ ἐπίσης γνώστης τῶν γεγονότων τῆς Μεσσηνίας Φωτάκος περιγράφει ταῦτα ὡς ἀκολούθως: «ἐβγήκαν εἰς τὰς 22 Μαρτίου εἰς τὰς Καλάμας ὁ Π. Μαυρομιχάλης, οἱ Καπετανάκηδες, οἱ Κουμουνδουράκηδες, ὁ Π. Μούρτζινος, ὁ Ἀναγνωσταρᾶς, ὁ Π. Κεφάλας, ὁ Νικήτας Σταματελόπουλος, ὁ Ἀρχιμ. Φλέσσας, ὁ Μῆτρος Πέτροβας καὶ λοιποὶ καπεταναῖοι μὲ 2500 στρατιώτας Μανιάταις καὶ ἄλλους, ὅπου ἀμέσως ἐπαρεδόθησαν οἱ Τοῦρκοι τῶν Καλαμῶν εἰς τὸν Π. Μαυρομιχάλην... Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐψάλη δοξολογία ἀπὸ τοὺς Καλαματιανοὺς ἱερεῖς εἰς τὸν ποταμὸν καὶ τότε οἱ ἄλλοι μὲν ἐπῆγαν νὰ πολιορκήσουν τὰ φρούρια τῆς Μεσσηνίας, ὁ δὲ Κολοκοτρώνης μὲ 300 Μανιάτας, τοὺς ὁποίους ἐπῆρεν ἀπὸ τὸν Μούρτζινον καὶ ἀπὸ τὸν Π. Μαυρομιχάλην, ὁ Ἀναγνωσταρᾶς, ὁ Ἀρχ. Φλέσσας καὶ ὁ Π. Κεφάλας ἐξεστράτευσαν τὴν 24 Μαρτίου διὰ τὰ Μεσόγεια τῆς Πελοποννήσου διὰ νὰ γενικεύσουν τὴν ἐπανάστασιν»¹.

Ὁ Σπ. Τρικοῦπης ἀφηγεῖται ἐπίσης παραστατικώτατα τὰ πρῶτα αὐτὰ πολεμικὰ γεγονότα εἰς τὴν Μεσσηνίαν: «Πρώτη ἡ Μάνη, μαθοῦσα τὰ συμβάντα ταῦτα (τῆς Ἀχαΐας) ἐχύθη τὴν 23 Μαρτίου εἰς Καλαμάταν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἡγεμόνος Πετρόμπεη... Ἐξεπλάγησαν οἱ ἐν Καλαμάτᾳ Τοῦρκοι ἰδόντες ἐν τῇ πόλει τόσα πλήθη ἐνόπλων, καὶ μαθόντες τὸν σκοπὸν τῆς ἐκστρατείας παρέδωκαν τὰ ὅπλα καὶ τὰ πράγματά των, παρεδόθησαν καὶ αὐτοὶ ἐπὶ ἀσφαλείᾳ ζωῆς καὶ τιμῆς καὶ δὲν ἐκακόπαθαν. Τούτου δὲ γενομένου ἐψάλη πάνδημος δοξολογία ἐπὶ τὸν παραρρέοντα ποταμὸν, καὶ ἔγινε δέησις πρὸς τὸν Κύριον τῶν Δυνάμεων ὑπὲρ ἐνισχύσεως τῶν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἀγωνιζομένων. Διεσπάρησαν δ' ἐκεῖθεν διάφοροι ὀπλαρχηγοὶ εἰς διάφορα μέρη»².

διώκον νὰ πληροφορηθοῦν διαθέσεις, τελικὰς ἀποφάσεις, τυχὸν ἀναβολὴν ἢ ἡμέραν ἐνάρξεως τοῦ Ἀγῶνος κ.λ.π. Ὁ Ἀμβρ. Φραντζῆς (ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 140, σημ. 1) γράφει: «ἔγραψεν ὁ Κανέλλος Δεληγιάννης καὶ εἰς τὸν Μητροπολίτην Μονεμβασίας νὰ ὁμολήσῃ εἰς τὸν Μπέην τῆς Μάνης διὰ νὰ μὴ γίνῃ ἐναρξίς, καθ' ὅτι τὰ πάντα ἦσαν ἀνέτοιμα».

1. Φωτάκου, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 78.

2. Σπ. Τρικοῦπης, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 54. Εἶναι ἐμφανῶς ἀνακριβὲς τὸ ὑπὸ τοῦ Τρικοῦπης γραφόμενον, ὅτι ὁ Πετρόμπεης καὶ ὁ Κολοκοτρώνης ἐξώρμησαν ἐκ Μάνης, ἀφοῦ ἐπληροφορήθησαν τὰ γεγονότα τῆς Ἀχαΐας, τὰ ὁποῖα ἐγένοντο σχεδὸν συγχρόνως. Μόνον αἱ παρεμφερεῖς περιστάσεις ὠδήγησαν ἀναποφεύκτως εἰς τὴν σχεδὸν ταυτόχρονον ἐκρηξίν τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὴν Ἀχαΐαν καὶ εἰς τὴν Μεσσηνίαν. Τὰ τῆς εἰσβολῆς τῶν Πετρόμπεη, Κολοκοτρώνη κ.λ.π. μετὰ τῶν Μανιατῶν εἰς Μεσσηνίαν καὶ τῆς καταλήψεως τῆς Καλαμάτας ἀφηγεῖται ἐκτενέστερον ὁ Ἀμβρ. Φραντζῆς, ἔ.ἀ., σ. 328 κ.ἐ. Πάντως συμφωνοῦν ὅτι ἡ κατάληψις τῆς Καλαμάτας ἐγένετο τὴν 23ην Μαρτίου. Ἀλλ' ὁ Φραντζῆς γράφει ὅτι ἤδη ἀπὸ τῆς 22ας Μαρτίου, ἀποφασισθεῖσης ὀριστικῶς ἐν Μάνῃ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐπαναστάσεως, εἶχον εἰσελθεῖ ἀνεμποδίστως εἰς Καλαμάταν ὁ Θ. Κολοκοτρώνης, ὁ Μούρτζινος, ὁ Ἀναγνωσταρᾶς, ὁ Παπαφλέσσας, ὁ Νικηταρᾶς καὶ οἱ υἱοὶ τοῦ Π. Μαυρομιχάλη, καὶ πολλοὶ πρόκρι-

Τὰ ἐπαναστατικά γεγονότα τῆς Μεσσηνίας διεκοσμήθησαν καὶ ταῦτα, ὡς ἐκεῖνα τῆς Ἀχαΐας, διὰ τῶν λίαν ἐνωρίς ἀναπτυχθέντων θρύλων μέχρι τοῦ σημείου, ὥστε, μολοντί οἱ πλεῖστοι πρωταγωνισταὶ τῶν ἐπέξησαν ἐπὶ δεκάδας ἔτων μετὰ τὴν ἐπανάστασιν, τινὲς δὲ τούτων ἔγραψαν καὶ ἀπομνημονεύματα, νὰ ἐμφανίζονται ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης περιπεπλεγμένα καὶ νὰ ἀποτελοῦν ἀντικείμενον ζωηρῶν ἀντιλογιῶν καὶ ἀμφισβητήσεων. 'Η κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἐμπεριστατωμένη ἱστορικὴ ἔρευνα διελύκανε καὶ ἀποκατέστησε τὰ γεγονότα ταῦτα σχεδὸν ἐν τῇ ὁλότῃ τῶν. Εἰς τὴν Μάνην καὶ τὴν Μεσσηνίαν, ὅλως ἀνεξαρτήτως τῶν τεκταινομένων ἐν Ἀχαΐᾳ, τὸ ἐπαναστατικὸν ἡφαίστειον ἐκόχλαζεν ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1821, κάθ' ἡμέραν, ἡ ὁποία παρήρχετο, ὡδήγει πλησιέστερον πρὸς τὴν ἔκρηξιν τοῦ ἡφαιστείου. Τοῦτο ὤφειλετο κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὰς ἐνεργείας τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, ἡ ὁποία εἶχεν ἀποδώσει ὅλως ἰδιάζουσαν σημασίαν εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν, λόγῳ ἰδίως τῶν πολεμικῶν δυνάμεων τῆς Μάνης, διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐλέχθη ἤδη, ὅτι δι' ἀποστόλων τῆς Ἑταιρείας εἶχον μνηθῇ εἰς τὴν Μάνην ὄχι μόνον ὁ Μπέης Πέτρος Μαυρομυχᾶλης καὶ πολλὰ μέλη τῆς οἰκογενείας του, ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ καπεταναῖοι καὶ ἄλλοι σημαίνοντες Μανιάται, πολλοὶ τῶν ὁποίων εἶχον ἤδη κυριαρχηθῇ ὑπὸ ἐπαναστατικῷ μένους καὶ ἐξώθουν πρὸς ἄμεινον ἑναρξιν τῆς ἐπαναστάσεως. Εἰς τὴν Μεσσηνίαν ἐπίσης εἶχον μνηθῇ σχεδὸν πάντες οἱ πρόκριτοι. Ἡ παρουσία τοῦ Κολοκοτρώνη εἰς τὴν Μάνην, τοῦ Παπαφλέσσα καὶ τοῦ Νικηταρά εἰς τὴν Μεσσηνίαν, ἐξηπτεν ἔτι περισσότερον τὰ πνεύματα. Οἱ πρού-

τοι τῆς Μάνης μετὰ πολλῶν ὀπλοφόρων. Ὁ Φωτᾶκος (ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 78, σημ. 1) γράφει: « τὴν αὐτὴν ἡμέραν (δηλ. τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐπαναστάσεως εἰς Μεσσηνίαν) ἤρχισεν ἡ ἐπανάστασις εἰς τὰς Πάτρας καὶ μίαν ἡμέραν πρωτίτερα εἰς τὰ Καλάβρυτα. Παντοῦ λοιπὸν εἰς τὴν Πελοπόννησον ἐγινε συγχρόνως ἡ ἐπανάστασις. Ἀλλὰ περιέργον εἶναι πῶς ἐχώρησεν εἰς τὸν νοῦν τοῦ κυρίου Τρικοῦπης ὅτι αὐθιμερὸν ὅσοι καπεταναῖοι ἦσαν εἰς τὴν Μάνην ἄκουσαν τὴν ἐπανάστασιν τῶν Πατρῶν καὶ ἐκινήθησαν. Τὰ αὐτὰ λέγει ὁ Π. Πατρῶν εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του σ. 18 καὶ φαίνεται ὅτι ἀπὸ δῶ ὁ ἱστορικός μας τὰ ἔλαβεν ». Τὰ ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ (ἐν 4 ἐκδ. σ. 89) γραφόμενα εἶναι ἀσαφῆ καὶ ἂν ἐκεῖθεν ἦντλησεν ὁ Σπ. Τρικοῦπης μᾶλλον παρηγομήνευσεν. Ὁ Π. Πατρῶν Γερμανὸς γράφει ὅτι οἱ ἀρχηγοὶ τῆς πολιορκίας τῶν Πατρῶν ἔστειλαν « ἀνθρώπους εἰς τὸν Πετρόμπετην, εἰς τοὺς Δεληγιανναίους εἰς τὴν Γαστούνην καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Πελοποννήσου, δίδοντες τὴν εἰδησιν τῶν συμβεβηκότων καὶ παρακινουῦντες νὰ μὴν ἀναβάλουν τὸν καιρὸν ὅτι πλέον ἄλλη θεραπεία δὲν εἶναι ». Ἐν συνεχείᾳ γράφει ὅτι τότε « πρῶτοι οἱ Μανιάται μετὰ τοῦ Πετρόμπετη ἐμβήκαν εἰς τὴν Καλαμάταν », ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν πρέπει νὰ συναγεται ὅτι ἡ εἰσβολὴ εἰς Καλαμάταν ἐγένετο, ἀφοῦ ἐλήφθησαν τὰ γράμματα, τὰ ὁποῖα, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν μέσων συγκοινωνίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων κατοχῆς ἐνδιαμέσων ἐδαφῶν, ἀπρὸς τὸ διὰ νὰ φθάσουν τοὐλάχιστον τριήμερον, ἐνῶ ἡ ἀπὸ Μάνης πρὸς Καλαμάταν εἰσβολὴ ἐγένετο τὴν ἰδίαν ἡμέραν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Γερμανὸς ἔγραψεν, ἂν μὴ τὴν προσηγουμένην !

χοντες τῶν Καλαμῶν ἦσαν διηρημένοι, πολλοὶ δὲ ἐξ αὐτῶν, ὅπως καὶ εἰς ἄλλας περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος, εἰς μάτην ἀναμένοντες ἐνισχύσεις ἢ τοῦλάχιστον πολεμοφόδια καὶ διαβλέποντες τὸ ἀσύστατον τῶν ὄσων διέσπειρεν ὁ Παπαφλέσσας, ἦσαν διστακτικοί, φοβούμενοι τὰς φοβεράς συνεπειὰς διὰ τὸ γένος εἰς περίπτωσιν ἀποτυχίας. Ἄλλ' αἱ πολεμικαὶ προπαρασκευαὶ ἀνὰ τὴν Μάνην καὶ τὴν Μεσσηνίαν ἐγίνοντο ἤδη ἀπροκαλύπτως, πολεμικὰ σώματα συνεκροτοῦντο καὶ μετεκινοῦντο ἀδιαλείπτως, καταλαμβάνοντα ἐλίκαιρα πρὸς ἐξόρμησιν σημεία, ἐν γένει δὲ ἀπὸ τῶν μέσων Μαρτίου αἱ περιοχαὶ αὐταί, μολονότι δὲν εἶχε κηρυχθῇ ἐπισήμως ὁ ἀγών, ἦτο προφανὲς ὅτι παρσκευάζοντο πρὸς διεξαγωγὴν πολέμου, κατ' οὐσίαν δὲ εὗρισκοντο ἐν ἐπαναστάσει. Ἄν δὲν ἐσημειώθησαν προηγουμένως ἐπεισόδια φόνων Τούρκων, ἐπιθέσεων κατὰ τουρκικῶν ἀρχῶν κλπ., ὥς ἐκεῖνα τῆς Ἀχαΐας, τοῦτο ὠφείλετο εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὴν Μάνην δὲν ὑπῆρχον Τούρκοι, εἰς δὲ τὴν Μεσσηνίαν αἱ, ὀλιγάριθμοι ἄλλως τε, τουρκικαὶ οἰκογένειαι, τρομοκρατημέναι, εἶχον καταφύγει εἰς τὰ φρούρια ἢ πλησίον τῶν τουρκικῶν φρουρῶν, μὴ μετακινούμεναι ἢ μὴ δίδουσαι ἄλλην τινὰ ἀφορμὴν εἰς τοὺς Ἕλληνας, οἱ ὅποιοι παρέμενον οὕτως ἀνενόχλητοι εἰς τὰς ἐπαναστατικὰς προπαρασκευὰς τῶν.

Πράγματι, ὁ βοεβόδας τῶν Καλαμῶν Σουλεϊμάν Ἀρναούτογλου δὲν διέθετεν εἰμὴ 150 Τούρκους φρουροὺς, οἱ ὅποιοι ἦτο προφανὲς ὅτι δὲν ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὰ πανταχόθεν περισφιγγόντα τὴν πόλιν σώματα τῶν Ἑλλήνων. Οἱ πρόκριτοι τῶν Καλαμῶν ἔπαιζον καὶ αὐτοὶ τὸ παιγνίδιον τῶν συναδέλφων τῶν τῶν ἄλλων περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος, προσποιούμενοι ὅτι δὲν γνωρίζουν ἀπολύτως τίποτε καὶ ἀποδίδοντες τὰς ἐπαναστατικὰς κινήσεις εἰς ἄνευ σημασίας πράξεις διαφόρων «ταραχοποιῶν» ἢ εἰς ὑποκινήσεις τῶν ὀργάνων τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ὁ Ἀρναούτογλου εἰς τὴν ἀρχὴν ἠθέλησε νὰ εὖρη ἀσφάλειαν εἰς τὸ σύνθηδες μέτρον τῶν Τούρκων διουκητῶν τῶν ἄλλων περιφερειῶν, τῆς περισυλλογῆς ὁμήρων. Ἄλλ' ἦτο προφανὲς ὅτι, μὴ ἀναμένων βοήθειαν καὶ στερούμενος ὁ ἴδιος ἐπαρχῶν δυνάμεων, δὲν προσέθετε τίποτε εἰς τὴν ἀσφάλειάν του καὶ ἐχειροτέρευν μᾶλλον τὴν κατάστασιν διὰ τῆς περισυλλογῆς ὁμήρων, πολλοὶ τῶν ὁποίων, τέκνα προκριτῶν, εἶχον ἤδη σπεῦσει νὰ προσέλθουν πρὸς παραπλάνησίν του. Μερικοὶ σημαίνοντες προύχοντες, θεωρούμενοι ἕως τότε ὡς ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν τουρκικὴν ἐξουσίαν καὶ ἀπολαμβάνοντες ἰδιαιτέρων περιποιήσεων, ἔπεισαν τὸν Βοεβόδαν νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὸν Πετρόμπεην, θεωρούμενον ἀκόμη πιστὸν εἰς τὸν Σουλτᾶνον καὶ ἔχοντα δύο υἱοὺς ὁμήρους, τὸν ἕνα εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ τὸν ἄλλον εἰς Τρίπολιν, νὰ στείλῃ εἰς Καλαμάταν σῶμα Μανιατῶν πρὸς προστασίαν τῆς πόλεως ἀπὸ τῶν «κακοποιῶν κλεφτῶν». Εἰς τὴν κατάστασιν εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε περιέλθει ὁ Ἀρναούτογλου, περισφιγγόμενος πανταχόθεν καὶ ἐν πλήρει ἀπομονώσει ἀπὸ τῆς ἐν Τριπόλει ἑδρας τῆς

Τουρκικῆς διοικήσεως, ἐδέχθη τὴν πρότασιν ὥς μόνην σανίδα σωτηρίας.

Ὁ Πετρόμπεης, διατελὼν ἐν μυστικῇ συνεννοήσει μετὰ τῶν προκρίτων τῶν Καλαμῶν, ἔσπευσε νὰ « ὑπακούσῃ » εἰς τὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ βοεβόδα πρόσκλησιν. Ἦδη ἀπὸ τῆς 20ῆς Μαρτίου σῶμα 150 Μανιατῶν ὑπὸ τὸν Ἡλίαν Μαυρομιχάλην διήλθε τὸ ὄριον τοῦ Ἀλμυροῦ καὶ ἐστρατοπέδευσεν εἰς τὸ ἄκρον τῆς πόλεως. Ἡ θεὰ τοῦ σώματος αὐτοῦ τῶν Μανιατῶν ὥς « προστατῶν » τῆς τουρκικῆς φρουρᾶς, ἐνίσχυσε τὸ ἠθικὸν τῶν ἑλληνικῶν πολεμικῶν ὁμάδων Μεσσηνίας, αἱ ὁποῖαι βαθμηδόν, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς νυκτός, μετεκινοῦντο καὶ κατελάμβανον τοὺς πέριξ τῆς πόλεως λόφους. Ἦδη ἀπὸ τῆς πρωίας τῆς 22ας μερικοὶ ἀπετόλμων νὰ εἰσέρχωνται ἐνοπλοὶ ἐντὸς τῆς πόλεως. Οἱ προύχοντες συνεσκέπτοντο νύκτα καὶ ἡμέραν εὐρισκόμενοι ἐν στενῇ ἐπαφῇ μετὰ τῶν πολεμικῶν ἀρχηγῶν τῆς Μάνης καὶ τῆς Μεσσηνίας. Ὁ Ἡλίας Μαυρομιχάλης συνέστησεν εἰς τὸν Βοεβόδαν νὰ περιορισθοῦν οἱ Τούρκοι στρατιῶται ἄνεν ὀπλῶν εἰς τὴν περὶ τὸ φρούριον περιοχὴν διὰ νὰ ἀποσοβηθοῦν αἱ συμπλοκαὶ καὶ ἡ ἐξολόθρευσις τῶν ὑπὸ ἐπαναστατῶν, θὰ ἀνελάμβανε δὲ αὐτὸς τὴν φρουρὰν τῆς πόλεως. Ὁ Ἀρναούτογλου, μὴ ἔχων πλέον τι ἄλλο νὰ πράξῃ, ὑπέκυψε καὶ εἰς τοῦτο. Συγχρόνως, ὑποκινήθεις καὶ πάλιν ἀπὸ σκοποῦ ὑπὸ τῶν προκρίτων, ἐζήτησε νὰ σπεύσῃ προσωπικῶς μεθ' ὅλων τῶν δυνάμεών του ὁ Πετρόμπεης, « ὡς μόνῃ ἐγγύησι διὰ τὴν τουρκικὴν ἐξουσίαν ».

Τὸ ἀπόγευμα τῆς 22ας Μαρτίου αἱ ἑλληνικαὶ πολεμικαὶ ὁμάδες ἤρχισαν βαθμηδόν νὰ κατέρχωνται ἐκ τῶν γύρωθεν λόφων καὶ νὰ εἰσδύουν εἰς τὴν πόλιν. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς νυκτός ἡ πόλις τῆς Καλαμάτας εἶχε περιέλθει ἐξ ὀλοκλήρου εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων ἐπαναστατῶν, ἐνῶ εἰς τοὺς βορειοδυτικούς τῆς πόλεως λόφους, περὶ τὴν Μονὴν τῆς Βελανιδιάς, εἶχον στήσει τὸ στρατηγεῖόν των ὁ Γρηγόριος Φλέσσας ἢ Παπαφλέσσας, ὁ Νικήτας Σταματελόπουλος ἢ Νικηταρᾶς, ὁ Ἀναγνώστης Παπαγεωργίου ἢ Ἀναγνωσταρᾶς, ὁ Π. Κεφάλας καὶ ἄλλοι ἀρχηγοὶ τῆς Μεσσηνίας. Τὴν νύκτα τῆς 22ας πρὸς 23ην Μαρτίου, ὁ Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, περιστοιχιζόμενος ἀπὸ τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνην, τὸν Μούρτζινον, τοὺς Καπετανάκηδες, τοὺς Κουμουντουράκηδες, τὸν Παναγιώτην Βενετσανάκον καὶ τοὺς ἄλλους καπεταναίους τῆς Μάνης, ἐξώρμησεν ἀπὸ τὰς χαράδρας τοῦ Ταυγέτου πρὸς τὴν πεδιάδα τῆς Μεσσηνίας ἐπὶ κεφαλῆς 2.500 Μανιατῶν. Εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν τῆς Καλαμάτας κατὰ τὰς πρωινὰς ὥρας τῆς ἰδίας ἡμέρας, ἔσπευσαν δὲ σχεδὸν συγχρόνως νὰ εἰσέλθουν εἰς τὴν πόλιν καὶ ὁ Παπαφλέσσας, ὁ Νικηταρᾶς καὶ οἱ ἄλλοι παραμονεύοντες εἰς τοὺς γύρωθεν λόφους Μεσσηνίου ἀρχηγοί. Ἐγένετο ἀμέσως σύσκεψις, εἰς τὴν ὁποίαν μετέσχον καὶ οἱ σπεύσαντες πρόκριτοι τῶν Καλαμῶν. Ἀπεφασίσθη νὰ κηρυχθῇ ἀμέσως καὶ ἐπισήμως ἡ ἐπανάστασις. Ὁ Πετρόμπεης ἐκάλεσεν ἀμέσως τὸν Ἀρναούτογλου, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνεκρίνωσεν ὅτι ἐφθασεν εἰς Καλαμάταν ὄχι διὰ νὰ ὑπερα-

σπίση τὴν τουρκικὴν ἐξουσίαν, ἀλλ' ὡς ἐλευθερωτῆς τοῦ Γένους του, ἐξή-
τησε δὲ νὰ τοῦ παραδοθοῦν ἀμέσως τὸ φρούριον καὶ πάντα τὰ πυρομαχικὰ
τῆς φρουρᾶς, ἡ ὁποία θὰ ἔμεινε ἀνενόχλητος. 'Ο 'Αρναούτογλου ὑπέκυψε
καὶ παρέδωκεν ἀμέσως διὰ πρωτοκόλλου τὰ πολεμικὰ κτίρια, τὰ ὅπλα καὶ τὰ
ἄλλα πολεμικὰ εἶδη. 'Εν τῷ μεταξὺ χιλιάδες λαοὶ συνέτρεον πρὸς τὸν ἀνοι-
κτὸν χώρον παρὰ τὴν κοίτην τοῦ παραρρέοντος τὴν πόλιν χειμάρρου Νέδον-
τος, ὅπου περὶ τὴν μεσημβρίαν προσῆλθον καὶ πάντες οἱ πολεμικοὶ ἀρχη-
γοί. 'Εκεῖ ἐψάλη ἡ περιλάλητος δοξολογία, κατὰ τὴν ὁποίαν εἰκοσιτέσσαρες
ἱερεῖς καὶ ἱερομόναχοι, ἐνδεδυμένοι τὰς ἱερατικὰς στολὰς τῶν καὶ φέροντες
τὰς ἀγίας εἰκόνας, ἠὺλόγησαν τὰς ἐπαναστατικὰς σημαίας καὶ ἀνέπεμψαν
δεήσεις πρὸς εὐδῶσιν τοῦ ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνος. 'Ο Πετρόμπεης, ἔχων
ἤδη κατὰ τὴν σύσκεψιν τῶν πολεμικῶν ἀρχηγῶν καὶ προκρίτων ἀναγνωρι-
σθῇ « ἀρχιστράτηγος τῶν σαρατατικῶν στρατευμάτων », ἔδωκεν ὄρκον ὅτι
θὰ ἀγωνισθῇ μέχρι ἐσχάτων διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος, ὠρκίσθησαν
δὲ τείνοντες τὴν χεῖρα καὶ πάντες οἱ πολεμισταί. 'Ο ἀγὼν τῆς ἐλευθερίας
τῶν Ἑλλήνων εἶχεν οὕτω κηρυχθῇ πλέον καθ' ὅλους τοὺς τύπους ἀπὸ τῆς
μεσημβρίας τῆς 23ης Μαρτίου 1821¹.

1. Εἰδικὸς τόμος ἐκδοθεὶς ὑπὸ τοῦ « Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν Γραμμάτων »
φέρων τίτλον « Ἡ Καλαμάτα καὶ ἡ ἐπανάστασις τοῦ 21 », 1948, ἀποβλέπει εἰς τὴν
προσαγωγὴν στοιχείων ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις δὲν ἤρχισεν ἐν Ἀχαΐᾳ, ἀλλ' ἐν
Μεσσηνίᾳ. Ἐκτὸς τῶν ἐν αὐτῷ δημοσιευομένων φιλολογικῶν δοκιμῶν, ἱστορικαὶ
τινες ἔρευναι παρουσιάζουν πολὺ ἐνδιαφέρον, ἰδιαιτέρως δὲ αἱ ἐμπεριστατωμένα
καὶ περιλαμβάνουσαι πλουσιωτάτην βιβλιογραφίαν πραγματεῖαι τοῦ Σ. Τ. Σκοπε-
τέα « Ἡ ἑναρξίς τοῦ ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνος », σ. 49 κ.έ. καὶ « Ἡ κήρυξις τῆς
ἐπανάστασεως κατὰ τὴν 23ην Μαρτίου ἐν Καλάμαις », σ. 81 κ.έ. Ἐν σ. 29 κ.έ. ἀνέκ-
δοτον χειρόγραφον τοῦ Παπαπολυζῶη Κουτουμάνου περὶ τῶν συνεννοήσεων τῶν
τελευταίων ἡμερῶν καὶ τῆς ἐισβολῆς εἰς Καλαμάταν. Ἐν σ. 19 κ.έ. ἄρθρον τοῦ Γ.
Κυριακοῦ « Ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις τὴν 23ην Μαρτίου 1821 ἐν Καλάμαις », διὰ τοῦ
ὁποίου ἐπιχειρεῖται βάσει οἰκογενειακῶν παραδόσεων καὶ ἀρχεαῶν τινῶν στοιχείων
ἡ ἀπόδειξις ὅτι ὁ προῦχων τῶν Καλαμῶν Ἰωάννης Κυριακὸς διεξήγαγε τὰς μυστι-
κὰς συνεννοήσεις τῶν τελευταίων ἡμερῶν. Ἐπίσης, κατὰ τὸ ἄρθρον τοῦτο, εἰς ἐπι-
τηδεύς ἐνεργείας τοῦ Ἱ. Κυριακοῦ ὠφείλετο ἡ πρόσκλησις τοῦ Πετρόμπεη καὶ τῶν
Μανιατῶν δῆθεν πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως, εἰς δὲ τὴν οἰκίαν τοῦ Κυριακοῦ ἐξήτησεν
ἄσυλον ὁ 'Αρναούτογλου, τὸν ὁποῖον ἐκεῖ ἐπεσκέφθησαν ὁ Πετρόμπεης, ὁ Παπαφλέσ-
σας καὶ ὁ Νικηταρᾶς διὰ νὰ τοῦ ἀναγγείλουν τὴν ἑναρξιν τῆς ἐπανάστασεως καὶ νὰ
ἀπαιτήσουν τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως. Ἐν σ. 33 κ.έ. εἰς ἄρθρον τοῦ καθηγητοῦ Σ.
Κορυγέα « Ἡ Μεσσηνιακὴ ἐπέτειος τοῦ ἀγῶνος », ὑποστηρίζεται ἐπίσης βάσει ἱστορι-
κῶν στοιχείων ὅτι ἐν Μεσσηνίᾳ ἤρχισεν ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1821. Περὶ τοῦ θέματος
τούτου βλ. ἐπίσης: Ν. Σπηλιᾶδου, ἑ.ἀ., τ. Α', σ. 77 κ.έ. — Θ. Κολοκοτρώνη,
Διήγησις..., σ. 49 κ.έ. — Α. Φραντζῆ, ἑ.ἀ., τ. Α', σ. 323 κ.έ. — Ἱ. Κολοκο-
τρώνη, Ἐπιστολαί, σ. 9. — Ἱ. Φιλήμονος, ἑ.ἀ., σ. 47 κ.έ. — Χρ. Δουκᾶκη,
Μεσσηνιακά, τ. Γ', σ. 219 κ.έ. — Δ. Κοκκίνου, Ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, τ. Α',
σ. 277 κ.έ. καὶ « Τὰ γεγονότα τῆς Μεσσηνίας καὶ ἡ προκήρυξις πρὸς τὰς Δυνάμεις » ἐν

Οἱ τῆς ἀνατολικῆς Μάνης εἰσέβαλον πρὸς τὴν Λακεδαίμονα, ἐξεδιώξαν τοὺς πολεμικωτάτους ἀλλὰ τρομοκρατηθέντας Βουρδουνιώτες Τούρκους, κατέλαβον τὸν Μυστράν καὶ ἐπολιόρκησαν τὴν Μονεμβασίαν. Εἰς τὴν Καλαμάταν ἐπάλῃ δοξολογία παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ διασχιζόντος τὴν πόλιν ποταμοῦ καὶ ἐγένετο δέησις ὑπὲρ κατευοδώσεως τοῦ Ἀγῶνος. Τὴν 24^{ην} Μαρτίου ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Γρηγόριος Δικαῖος Παπαφλέσσας, ἀποχωρισθέντες ἐκ τῶν λοιπῶν ἐν Καλαμάτᾳ ἀρχηγῶν, ἐξώρμησαν πρὸς τὴν κεντρικὴν Πελοπόννησον καὶ ἀπὸ τὴν Σκάλαν ἀπηύθυνον πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Ἀρκαδίας ἐπαναστατικὴν προκήρυξιν, ἣ ὁποία ἤρχιζεν : « Ἡ ὥρα ἐφθάσε, τὸ στάδιον τῆς δόξης καὶ τῆς ἐλευθερίας ἠνοιχθῇ, τὰ πάντα ἰδικά μας καὶ ὁ Θεὸς τοῦ παντός μεθ' ἡμῶν ἔσται· μὴ ποτηθῇτε εἰς τὸ παραμικρόν. Σεῖς εἰσθε ἀτρόμητοι καὶ τῶν προγόνων μας ἀπόγονοι· γενικῶς ὀπλισθῇτε μὲ ἀνοικτὰ μπαϊράκια καὶ τρέξατε ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος... »¹. Εἰς τὴν Καλαμάταν συνεστήθη τότε ἡ πρώτη ἐπαναστατικὴ ἐξουσία καὶ πρώτη νεοελληνικὴ ἀρχή, λαβοῦσα τὸ ὄνομα « Μεσσηνιακὴ Γερουσία », ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, ἀνακηρυχθέντος συγχρόνως ἀρχιστρατήγου τῶν « Σπαρτιατικῶν δυνάμεων ». Ὑπὸ τὰς ἰδιότητας ταύτας ὁ Πετρόμπεης τὴν 25^{ην} Μαρτίου ἐξέδωκε τὴν προκήρυξιν τῆς ἐλευθερίας « πρὸς τὰς Εὐρωπαϊκάς αὐλὰς », ἣ ὁποία ἤρχιζεν οὕτω : « Ὁ ἀνυπόφορος ζυγὸς τῆς Ὀθωμανικῆς τυραννίας εἰς τὸ διάστημα ἐνὸς καὶ ἐπέκεινα αἰῶνος κατήν-

ἐφημ. « Πρωΐα » 28 Μαρτίου 1930. — Σπ. Μελέα, « Ματωμένα ράσα », σ. 114 κ.έ. — Δ. Πετρακάκου, Κοινοβουλευτικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, τ. Α', σ. 239 κ.έ. — Ἀ. Δασκαλάκη, ἐ.ά., σ. 84 κ.έ. Βλ. ἐπίσης βιβλιογραφίαν ἄνωτ., σ. 12 σημ. 1. Διὰ τοῦ Β.Δ. τῆς 17 Ἀπριλίου 1947 καθιερώθη ἡ 23^η Μαρτίου ὡς τοπικὴ ἐν Καλαμάτᾳ ἐορτὴ καὶ μετὰ τῆς αἰτιολογίας ὅτι τὴν 23^{ην} Μαρτίου 1821 « ἡ πόλις τῶν Καλαμῶν ἀπέτιναξε πρώτη τὸν τουρκικὸν ζυγόν », ἔκτοτε δὲ ἐορτάζεται πανηγυρικῶς.

1. Θ. Κολοκοτρώνη, Διήγησις..., σ. 51 « Εἰς τὴν Καλαμάταν ἐκάμαμεν συνέλευσι, πόθεν νὰ πρωτοκινίσωμε τὰ στρατεύματα. Οἱ Καλαματιανοὶ ἐκατάφεραν τὸν Μπέη νὰ πάμε εἰς τὴν Κορώνην διὰ νὰ μὴ βάλουν σπαθὶ οἱ Τούρκοι εἰς τοὺς Χριστιανοὺς. Ἐγὼ δὲν ἐστέρχθηκα, εἶπα νὰ πάμε εἰς τὴν παλαιὰν Ἀρκαδίαν, εἰς τὸ κέντρο, διὰ νὰ βοηθοῦμε τοὺς ἄλλους... ἔκοφα εὐθὺς δύο σημαῖες μὲ σταυρὸ καὶ ἐκίνησα... Τὰς 24 τοῦ Μάρτη ἐφθάσαμε εἰς ἕνα χωριὸ τῆς Μεσσηνίας, Σκάλα λεγόμενον... ». Τὰ γεγονότα τῆς Ἀρκαδίας καὶ τῆς ὅλης κεντρικῆς Πελοποννήσου ἀφηγεῖται λιάν ἐκτενῶς μετὰ γραφικωτάτων περιγραφῶν ὁ Ἀμβρ. Φραντζῆς (ἐ.ά., τ. Α', σ. 355 κ.έ.), ὁ ὁποῖος, πρωτοσύγγελλος τοῦ Μητροπολίτου Χριστιανουπόλεως, εὐρέθῃ εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν καὶ ὑπῆρξεν αὐτόπτης μάρτυς, λαβὼν ἐνεργὸν μέρος εἰς αὐτά. Ἡ ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Ἀμβρ. Φραντζῆ δημοσιευομένη προκήρυξις τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ τοῦ Παπαφλέσσα χρονολογεῖται « 23 Μαρτίου. Πρῶτον ἔτος τῆς ἐλευθερίας. Καλαμάτα ». Ἐν Ἰω. Κολοκοτρώνη, Ἑλλήν. Ὑπομνήματα, σ. 9 τὴν αὐτὴν, ἀλλ' « ἐν Σκάλα » φέρει χρονολογίαν. Τὰ πρῶτα γεγονότα τῆς Λακεδαίμονος καὶ τῆς κεντρικῆς Πελοποννήσου βλ. ἐπίσης ἐν Σπ. Τρικόπῃ, ἐ.ά., τ. Α', σ. 54 κ.έ., ὡς καὶ εἰς τὰ ἐσχάτως δημοσιευθέντα ἀπομνημονεύματα τοῦ Γενναίου (Ἰωάννου) Θ. Κολοκοτρώνη (ἐκδ. « Βιβλιοθήκη » 1955), σ. 33 κ.έ.

τησε εἰς μίαν ἀκμήν, ὥστε νὰ μὴ μένῃ ἄλλο εἰς τοὺς δυστυχεῖς Πελοποννησίους Ἑλληνας εἰ μὴ μόνον πνοὴ καὶ αὐτὴ διὰ νὰ ὠθῇ κυρίως τοὺς ἐγκαρδίους ἀναστεναγμούς μας». Ἀφοῦ δὲ περιέγραφε τὰ δεινὰ τῆς δουλείας, κατέληγεν: «Ἐν ἐνὶ λόγῳ ἀπεφασίσαμεν ἢ νὰ ἐλευθερωθῶμεν ἢ νὰ ἀποθάνωμεν. Διὸ καὶ παρακαλοῦμεν τὴν συνδρομὴν ὅλων τῶν ἐξευγενισμένων Εὐρωπαϊκῶν ἔθνων, ὥστε νὰ δυνηθῶμεν νὰ φθάσωμεν εἰς τὸν ἱερὸν καὶ δίκαιον σκοπὸν μας καὶ νὰ λάβωμεν τὰ δικάμας καὶ νὰ ἀναστήσωμεν τὸ τεταλαιπωρημένον ἑλληνικὸν γένος μας. Δικαίῳ τῷ λόγῳ ἡ μήτηρ μας Ἑλλάς, ἐκ τῆς ὁποίας καὶ σεῖς ἐφωτίσθητε, ἀπαιτεῖ ὅσον τάχιστα τὴν συνδρομὴν σας, διὰ τὴν ὁποίαν καὶ ἡμεῖς θέλομεν δεῖξει ἐν καιρῷ πραγματικῶς τὴν εὐγνωμοσύνην μας»¹.

Ἀσπρταίως ἡ ἐπανάστασις διεδόθη ἀνὰ τὴν λοιπὴν Πελοπόννησον, ὅπου οἱ Τοῦρκοι, πληροφορούμενοι τὰ γεγονότα τῶν Πατρῶν καὶ τῶν Καλαμῶν, ἔσπευδον ἔντρομοι νὰ ἐγκαταλείψουν πόλεις καὶ χωριά καὶ νὰ κλεισθοῦν μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των καὶ τῶν τοπικῶν φρουρῶν εἰς τὰ φρούρια. Οἱ Τοῦρκοι τῆς περιφερείας τῆς Κορίνθου ἀπὸ τῆς 27ης Μαρτίου ἀνῆλθον

1. Σπ. Τρικοῦπη, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 252. Πλήρη τὰ κείμενα τῶν προκηρῦξεων τῆς ἐπανάστασεως εἰς τὴν Μολδαβίαν, τὴν Πελοπόννησον, τὴν δυτικὴν Χέρσον Ἑλλάδα καὶ Κρήτην, ὡς καὶ τῆς γενικῆς διακηρύξεως τοῦ Ἀγῶνος ὑπὸ τῆς ἐν Ἐπιδαύρῳ Α' ἔθνικῆς συνελεύσεως, δημοσιεύομεν ἐν παραρτήματι. Ἡ προκήρυξις τοῦ Πετρόμπει ἐπιγράφεται: «Πρὸς τὰς Εὐρωπαϊκὰς αὐλὰς ἐκ μέρους τοῦ φιλογενοῦς ἀρχιστρατήγου τῶν σπαρτιατικῶν στρατευμάτων Πέτρου Μαυρομιχάλη, καὶ τῆς μεσσηνιακῆς Γερουσίας τῆς ἐν Καλαμάτῃ» καὶ ὑπογράφεται «ἐν τῷ σπαρτιατικῷ στρατοπέδῳ τῆς Καλαμάτας τῇ 25 μαρτίου, 1821. Πέτρος Μαυρομιχάλης, ἡγεμὼν καὶ ἀρχιστράτηγος», καὶ «ἡ μεσσηνιακὴ Γερουσία ἡ ἐν Καλαμάτῃ». Περὶ τῆς προκηρύξεως ταύτης βλ. Σ. Κουγέα, Ἡ ἐπαναστατικὴ προκήρυξις τῆς Καλαμάτας καὶ ὁ συντάκτης αὐτῆς, ἐν περ. «Νέα Ἑστία», τ. 45 (1949), σ. 394 κ.ἐ. — Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ ἐπαναστατικὴ προκήρυξις καὶ ὁ συντάκτης αὐτῆς, ἐν περ. «Ἑλληνικὴ Δημογραφία», τ. Ζ' (1951), σ. 437 κ.ἐ. — Β. Παναγιωτοπούλου, Ἡ προκήρυξις τῆς Μεσσηνιακῆς Γερουσίας πρὸς τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐλὰς, «Δελτ. Ἰστ. καὶ Ἑθν. Ἑταιρ. τῆς Ἑλλ.», τ. 12 (1958), σ. 137 κ.ἐ. Ἡ ὑποστηριχθεῖσα τελευταίως (Β. Παναγιωτοπούλου, ἔ.ἀ.) ἐκδοχὴ, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ προκήρυξις αὕτη συνετάχθη ὑπὸ τοῦ πνευματικοῦ περιβάλλοντος τοῦ Ἀλ. Ὑψηλάντου ἐν Μολδοβλαχίᾳ, δὲν φαίνεται εἰς ἡμᾶς ἀκριβής. Τὰ ὑπὸ τοῦ Ἑμμ. Ξάνθου (ἀπομνημονεύματα, σ. 25) μνημονευόμενα καὶ εἰς τινὰ ἰδιωτικὰ ἔγγραφα ὑπαινισσόμενα περὶ ἀποστολῆς «τῶν προκηρῦξεων τοῦ πολέμου» εἰς τὸν Δικαῖον Φλέσσαν καὶ ἄλλους, παρερμηνεύονται. Ἄνευ ἀμφιβολίας, πρόκειται περὶ τῶν «προκηρῦξεων», δηλ. τῶν ἐντύπων τῆς προκηρύξεως τοῦ Ἀλεξ. Ὑψηλάντου, ἡ ὁποία ἐξεδόθη ἐν Ἰασίῳ τὴν 25ην Φεβρουαρίου 1821 καὶ ἐστάλη ἀμέσως δι' ἐμπιστὸν πρὸς τοὺς κατὰ τόπους ἐκπροσώπους τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας καὶ τοὺς ἐνδεδειγμένους δι' ἀρχηγούς τοῦ Ἀγῶνος. Ἐχομεν πληθὺς ἱστορικῶν μαρτυριῶν ὅτι ἡ προκήρυξις αὕτη εἶχε σταλῇ εἰς Πελοπόννησον, Στερεάν Ἑλλάδα, Μακεδονίαν καὶ Νήσους καὶ ὅτι εἰς τινὰς περιοχὰς εἶχεν ἤδη φθάσει καὶ ἀναγνωσθῇ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐπανάστασεως. Ἐξ ἄλλου, οὐδὲν ἐκ τοῦ κειμένου τούτου ἐπι-

εἰς τὴν Ἀκροκόρινθον, ὅπου ἐπολιορκήθησαν ἀπὸ τοὺς ὀπλοφοροῦντας, ὡς ἐντεταμένους τὴν φύλαξιν τοῦ Ἰσθμοῦ, Δερβενοχωρίτας καὶ τὸν Ἀναγνώστην Πετμεζᾶν. Οἱ τοῦ Ἀργους ἐκλείσθησαν εἰς τὸ Ναύπλιον. Οἱ τῆς Γαστούνης, ἀφοῦ ἐν ἀρχῇ κατέφυγον εἰς τὸ Χλομοῦτσι ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Λαλιωτῶν Τούρκων, μετέβησαν εἰς τὰς Πάτρας. Οἱ τῆς Ἀρκαδίας μετὰ τὴν προέλασιν τοῦ Κολοκοτρῶνη, ὑπὸ τοῦ ὁποίου κατεδιώκοντο πανταχόθεν καὶ ἀπεδεκατίζοντο, ὅσοι δὲν ἐπρόλαβον νὰ μεταβοῦν εἰς Τρίπολιν, ἐκλείσθησαν εἰς τὸ παλαιὸν φρούριον τῆς Καρυταίνης, ὅπου, πολιορκηθέντες στενῶς ὑπὸ τοῦ Ἠλία Μαυρομιχάλη καὶ τοῦ Κανέλλου Δεληγιάννη, παρεδόθησαν τὴν 29^{ην} Μαρτίου¹. Οὕτω, ἐντὸς μιᾶς καὶ μόνης ἑβδομάδος ἀφ' ὅτου ἐρρίφθη ἡ πρώτη ἐπαναστατικὴ βολή, ἄνευ καθιερωμένου πολεμικοῦ σχεδίου καὶ ἐνῶ μέχρι τῆς προτεραίας οἱ ἀρχηγοὶ δὲν ἐγνώριζον κἂν ἂν καί ποτε θὰ κηρυχθῇ ἡ ἐπανάστασις, ἐκραγέντος αὐτομάτως τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἡραιστείου, οἱ Ἕλληνες εἶχον καταστῇ κύριοι ἀπάσης τῆς ὑπαίθρου καὶ τῶν πλείστων πόλεων τῆς Πελοποννήσου, ἐνῶ οἱ Τούρκοι εἶχον ἐγκλεισθῇ εἰς τὰ φρούρια καὶ εἷς τινὰς ὠχυρωμένας πόλεις².

τρέπει ὑπόθεσιν συντάξεως ἐν Μολδοβλαχίᾳ ἐν τῷ στρατοπέδῳ τοῦ Ὑψηλάντου· τοῦναντίον, ἡ κνεία τῶν «Πελοποννησίων Γραικῶν», τοῦ «Σπαρτιατικοῦ στρατοπέδου τῆς Καλαμάτας», τῆς «Μεσσηνιακῆς Γερουσίας» κλπ. πείθουν περὶ τοῦ περιορισμένου κατὰ τόπον καὶ χρόνον χαρακτήρος. Φαίνεται δὲ εἰς ἡμᾶς καὶ παράλογος ἡ ὑπόθεσις ὅτι ὁ Ἄλ. Ὑψηλάντης θὰ ἀπέστειλε πρὸς τὸν Παπαφλέσσαν, ἢ ἔστω καὶ πρὸς τὸν Πετρόμπετην, προκήρυξιν ἀπευθυνομένην «πρὸς τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐλὰς», ἀποξενούμενος τοῦ βασικοῦ τούτου δικαιώματος ὡς γενικοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Ἀγῶνος, ἢ τοῦλάχιστον χωρὶς νὰ διαβιβάσῃ παρόμοιον κείμενον καὶ πρὸς τοὺς λοιποὺς τοπικοὺς ἀρχηγούς τῆς Πελοποννήσου, τῶν νήσων κλπ., ἐκ τῆς συμμετοχῆς τῶν ὁποίων ἐξηρτάτο ἐξ ἴσου ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐπαναστάσεως. Καὶ ἐκ πάντων τῶν εἰς χεῖρας ἡμῶν ἱστορικῶν στοιχείων εἶναι ἀποδεδειγμένον ὅτι οὐδεὶς ἄλλος ἐκ τῶν ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα τοπικῶν ἀρχηγῶν ἔλαβε παρόμοιον κείμενον, οὐδ' ἄλλο τι πλὴν τῆς προκηρύξεως τοῦ Ἰασίου καὶ τῶν συνήθων παρορμήσεων ἡ ὁδηγιῶν πρὸς ἔναρξιν τῆς ἐπαναστάσεως. Πρέπει λοιπὸν νὰ θεωρησῶμεν ὡς βεβαιωμένον ὅτι καὶ ἡ προκηρύξις τοῦ Πετρόμπετη, ὡς καὶ πᾶσαι αἱ λοιπαὶ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα συνετάχθησαν ἐπὶ τόπου.

Σημειωτέον ὅτι ὁ Πετρόμπετης ἀπηύθυνεν ὑπὸ τύπον ἐκκλήσεων καὶ ἄλλας προκηρύξεις, ἰδιαίτερώς δὲ τὴν πλήρη ὑψηλὴν νοημάτων ἀλλὰ καὶ ἐκτάκτου πολιτικοῦ τῆτος προκήρυξιν πρὸς τοὺς Ἀμερικανούς (βλ. κατωτέρω ἐν παραρτήματι προκηρύξεων ἀρ. 4, σχόλια). Ἐφ' ὅσον δὲ τὸ πνευματικὸν περιβάλλον τοῦ Πετρόμπετη ἦτο ἱκανὸν νὰ συντάξῃ κείμενα, ὡς ἐκεῖνο πρὸς τοὺς Ἀμερικανούς, περὶ τοῦ ὁποίου δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι συνετάχθη ἐπὶ τόπου, ἦτο βεβαίως ἱκανὸν καὶ πρὸς σύνταξιν κειμένου, ὡς ἡ προκήρυξις τοῦ ἀρχιστρατήγου καὶ τῆς Μεσσηνιακῆς Γερουσίας.

1. Θ. Κολοκοτρῶνη, Διήγησις..., σ. 52 κ.ἑ. — Ἀμβρ. Φρατζῆ, ἑ.ἄ., τ. Α', σ. 293 κ.ἑ. — Π. Πατρῶν Γερμανοῦ, ἑ.ἄ., σ. 9 κ.ἑ. — Ἰω. Κολοκοτρῶνη, Ἑλλήν. ὑπομνήματα, σ. 9 κ.ἑ. — τοῦ αὐτοῦ (Γενναίου Κολοκοτρῶνη) ἀπομνημονεῖματα, σ. 33 κ.ἑ. — Σπ. Τρικούπη, ἑ.ἄ., σ. 54 κ.ἑ.

2. Σπ. Τρικούπη, ἑ.ἄ., τ. Α', σ. 60: «Οἱ κατοικοῦντες τὰς ἀτειχίστους

Τὰ ἐν σχέσει πρὸς τὴν Πελοπόννησον συμπεράσματα τῆς παρούσης μελέτης, σκοπούσης οὐχὶ τὴν ἐξιστόρησιν τῶν ἀρχῶν τῆς ἐπαναστάσεως, ἀλλὰ τὴν δι' ἡλεγγμένων ἱστορικῶν δεδομένων διαπίστωσιν τῶν ἐπεισοδίων, τὰ ὁποῖα ἀπετέλεσαν τὴν ἀπαρχὴν αὐτῆς, δυνάμεθα νὰ συνοψίσωμεν εἰς τὰ ἀκόλουθα. Ἡ σημειωθείσα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς Τουρκοκρατίας οἰκονομικὴ εὐημερία, ὥς καὶ ἡ ἐκ παραλλήλου ἀνύψωσις τοῦ μορφωτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ἐπιπέδου διὰ τῆς ἀπανταχοῦ ιδρύσεως ἑλληνικῶν σχολείων, τῆς διδασκαλίας τῶν βιβλίων τῶν διδασκάλων τοῦ Γένους καὶ τῆς εὐχερεστερας ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν, εἶχον συντελέσει ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' ἰδιαίτερος ἐν Πελοποννήσῳ εἰς τὴν τόνωσιν τοῦ ἔθνικοῦ φρονήματος καὶ τὴν ἐνίσχυσιν τῆς ιδέας τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος. Ἐξ ἄλλου, εἰς τὴν Πελοπόννησον ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς ἦτο περὶπου τετραπλάσιος τοῦ τουρκικοῦ, οἱ Ἕλληνες ἀτελόμενον σχετικῆς ἐλευθερίας καὶ οἱ τῆς ὑπαίθρου, ἰδίως τῶν ὄρεινῶν περιφερειῶν, ἦσαν ἡσυχασμένοι εἰς τὰ ὅπλα. Οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία εὗρε τόσον γόνιμον ἔδαφος πρὸς διάδοσιν τοῦ « μυστικοῦ » δι' ἀθρόων μυσήσεων καὶ παρασκευῆν τῆς ἐπαναστάσεως, ὅσον εἰς τὴν Πελοπόννησον. Κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ 1820 ὑπολογίζεται ὅτι οἱ μεμνημένοι ὄλων τῶν βαθμῶν ὑπερέβαινον τὰς εἴκοσι χιλιάδας, ἀνῆκον δὲ εἰς ἀπάσας τὰς κοινωνικὰς τάξεις καὶ ἐπαγγελματικὰς ἀσχολίας ἀπὸ τῶν προκρίτων καὶ ἀρχιερέων μέχρι τῶν ἱερέων ἐφημερίων, τῶν διδασκάλων, τῶν κλεφτῶν, τῶν ἐργατῶν καὶ τῶν γεωργῶν. Τὰ ὑπὸ τῶν ἀποστόλων τῆς Ἐταιρείας διασπειρόμενα ἐπιτηδεῖως ἀπατηλὰ ψεύδη περὶ Καποδίστρια, ὥς ἀρχηγοῦ αὐτῆς, περὶ προσεχοῦς κηρύξεως πολέμου ὑπὸ τοῦ Τσάρου, καθόδου ρωσικῶν στρατιῶν πρὸς τὴν Πελοπόννησον,

πόλεις καὶ τὰ χωρία τῆς Πελοποννήσου Τούρκοι κυριευθέντες ὑπὸ πανικοῦ φόβου, ἐγκατέλειπον τὰς ἐστίας των καὶ συνεσσωρεύθησαν ἐντὸς τῶν φρουρῶν ἐν διαστήματι τριῶν ἑβδομάδων ἀφ' οὗτου τρεῖς τέσσαρες ὀπλοφόροι Καλαβρυτινοὶ ἔστησαν ἐνέδραν. Δίαν χαρακτηριστικὰ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀμφισβητουμένην ἐναρξιν τοῦ Ἀγῶνος, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ συμπεράσματα ἡμῶν, εἶναι ὅσα εἶχε γράψει ὁ συγγραφεὺς τῶν Παραλληλῶν βίων τῶν ἀνδρῶν τοῦ Ἀγῶνος Ἀναστ. Γούδας: « Ὁ δὲ ἀγὼν κατὰ μὲν τὴν ἐπικρατεστέραν δοξασίαν, ἥτις φρονοῦμεν ὅτι δὲν εἶναι καὶ ἡ ἀληθινὴ, ἐξεργάγη τὸ πρῶτον ἐν τῇ Ἀγίᾳ Λαύρᾳ καὶ κατὰ τινα ἐπὶ τὸ ποιητικώτερον πελτανημένον τρόπον, ἔνθα εἶχον ἀπέλθει ὁ Γερμανὸς καὶ οἱ ἄλλοι. Κατὰ δὲ τοὺς Μεσσηνίους ἐξεργάγη ἐν Καλάμαις ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ ἄλλοι ἰσχυρίζομενοι ὅτι πρῶτος ἔδωκε τὸ σύνθημα τῆς ἐπαναστάσεως ὁ Παπαδιαμαντόπουλος ἐν Πάτραις ἐκ τῆς οἰκίας του. Τὸ δὲ πιθανώτερον πάντων εἶναι ὅτι ὁ ἀγὼν ἐξεργάγη συνάμα καὶ ἴσως κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν καὶ εἰς τὰ τρία αὐτὰ μέρη οὐχὶ ὁμοῦ τὴν 25^{ην} Μαρτίου, ὥσπερ κοινῶς πιστεύεται, ἀλλὰ τρεῖς ἡ τέσσαρας ἡμέρας πρότερον... Τὸ ἀληθὲς δὲ εἶναι ὅτι ἡμέρα μὲν ἐνάβησε τοῦ ἀγῶνος εἶχεν ὀρισθῇ ἡ εἰκοστὴ πέμπτῃ Μαρτίου· ἀλλ' ἐνιαχοῦ ἐπέσπευσαν τοῦτο αἱ περιστάσεις κατὰ τρεῖς ἡ τέσσαρας ἡμέρας ἀλλ' ἀλλὰ δὲ ἀνέβαλον, μέχρις οὗ διευκρινισθῶσι κάλλιον τὰ πράγματα. » (Ἀναστ. Γούδας, Βίοι παράλληλοι, τ. 5, 1872 (ἐν βίῳ Ἰω. Παπαδιαμαντοπούλου), σ. 339 κ.ε.).

αἰφνιδιαστικῆς καταλήψεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως κ.λ.π., ἐξῆπτον τὸν ἐνθουσιασμόν, ἐφανάτιζον τὰ ἀνυπομονοῦντα πλήρη καὶ ὠδήγουν πρὸς αὐτόματον ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως.

Οἱ πρόκριτοι καὶ οἱ ἀρχιερεῖς, μεμυημένοι σχεδὸν πάντες, ἠνθόουν καὶ προώθουν ἐντέχνως τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα. Εἶχον ὁμῶς συναίσθησιν τῶν εὐθυνῶν των ὡς ἀνεγνωρισμένων ὑπὸ τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας τοπικῶν ἡγετῶν καὶ ἐκλυδωνίζοντο ἐκ τῆς σκέψεως τῶν φοβερῶν συνεπειῶν εἰς περιπτώσιν ἀποτυχίας, συνεπειῶν αἱ ὁποῖαι ἦτο δυνατόν νὰ φθάσουν μέχρις ὀλοκληρωτικῆς ἐξολοθρεύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, ὡς ἄλλωστε διεκήρυττον ἀπειλητικῶς καὶ εἰδοποιοῦν ἀπεριφράστως πρὸς καταπτώσιν των οἱ ἤδη ὑποπευόμενοι τὴν παρασκευὴν ἐπαναστατικοῦ κινήματος Τοῦρκοι. Πρὸ παντὸς ἄλλου ἐπέμενον, οὐχὶ ἀλόγως ἄλλωστε, νὰ διαπιστώσουν ὅτι τὰ διασπειρόμενα ὑπὸ τῶν ἀποστόλων τῆς Ἑταιρείας καὶ ἰδίως τοῦ Παπαφλέσσα περὶ ἀποστολῆς πολεμοφοδίων, καθόδου ρωσικῶν δυνάμεων κ.λ.π., ἦσαν ἀκριβῆ. Ἡ κατὰ τὰ τέλη Ἰανουαρίου 1821 μυστικὴ συνέλευσις τῶν προκριτῶν ἐν Βοστίτζῃ οὐδεμίαν ἔλαβε συγκεκριμένην ἀπόφασιν περὶ κηρύξεως τῆς ἐπαναστάσεως ἢ, ἀκριβέστερον, ἔλαβε τὴν ἀπόφασιν νὰ μὴ κηρυχθῇ ἐπανάστασις, ἂν δὲν καταφθάσουν ἐκ Ρωσίας σαφεῖς καὶ κατηγορηματικαὶ διαβεβαιώσεις. Καὶ αὐτὸς ὁ Μπέης τῆς Μάνης, Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, ἐφαίνετο ἀποφασισμένος νὰ μὴ κινηθῇ, ἂν δὲν ἐλάμβανε τὰς ἀναμενομένας διαβεβαιώσεις διὰ τοῦ ἀπεσταλμένου εἰς Ρωσίαν Καμαρηνοῦ, ὁ ὁποῖος ὁμῶς ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε φονευθῇ ὑπὸ τῶν Φιλικῶν. Ἡ ἀνάμνησις τῶν συμφορῶν, τὰς ὁποίας εἶχον ὑποστῇ οἱ Ἕλληνες τῆς Πελοποννήσου μετὰ τὰ Ὀρλωφικά, κατεπνίγετο μὲν ἐν τῇ λαϊκῇ ψυχῇ ὑπὸ τοῦ ἀλλόφρονος ἐνθουσιασμοῦ διὰ τὴν ἐλευθερίαν, ὑφίστατο ὁμῶς ζῶσα καὶ συνετάραττε τὴν σκέψιν τῶν προκριτῶν, παραλύουσα πᾶσαν ἀλόγιστον ἐνέργειαν.

Ἡ εὐτυχὴς σύμπτωσις τῆς ἀποστασίας τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ἀπεμάκρυνεν ἐκ τῆς Πελοποννήσου μέγα μέρος τῶν τουρκικῶν δυνάμεων καὶ ἠνάγκασε τοὺς παραμεινάντας Τοῦρκους νὰ μὴ λάβουν ἄμεσα μέτρα πρὸς τρομοκράτησιν τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ καὶ κατὰπνίξιν τῆς ἐπαναστατικῆς κινήσεως ἐν τῇ γενέσει της. Ἀσφαλῶς διετέλουν ἐν γνώσει, ἔστω καὶ εἰς γενικὰς γραμμάς, τῆς ἐπικρατούσης ἀναταραχῆς, ἀλλ' ἐφανάτιζον ὅτι δι' ἡπίας πολιτικῆς δὲν ἐξώθουν τὰ πράγματα πρὸς ἀμέσους ἀνωμαλίας καὶ ἐκέρδιζον χρόνον, ἕως ὅτου θὰ ἔληγεν ἡ περιπέτεια τῆς Ἡπείρου καὶ θὰ ἐστέλλοντο εἰς Πελοπόννησον ἰσχυραὶ δυνάμεις. Εἰς τὴν πολιτικὴν αὐτὴν συνετέλουν λίαν ἐπιτηδεῖως οἱ πρόκριτοι καὶ οἱ ἀρχιερεῖς, διαβεβαιοῦντες ὅτι ἐπρόκειτο ἀπλῶς περὶ ἐνεργειῶν τοῦ Ἀλῆ καὶ ἐξορκίζοντες νὰ μὴ ληφθοῦν καταπιεστικὰ ἢ ἄλλα βίαια μέτρα, τὰ ὁποῖα θὰ ἔρριπτον τοὺς ραγιαδες εἰς τὰ δίκτυα τῶν πρακτόρων τοῦ προγεγραμμένου πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων. Ἀλλ' οἱ Ἕλληνες τὴν μοιρολατρικὴν αὐτὴν ἀδράνειαν τῶν Τούρκων ὑπελάμβανον ὡς

ἀδυναμίαν καὶ ἐνεθαρρύνοντο εἰς ἐντονωτέραν ἐπαναστατικὴν κίνησιν. Κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 1821 ἡ Πελοπόννησος εἶχε μεταβληθῇ εἰς ἀληθὲς ἐπαναστατικὸν ἡφαίστειον, ἐνῶ δὲ οἱ πρόκριτοι καὶ οἱ ἀρχιερεῖς ἠγωνίου, ἀμφιρρέποντες πρὸ τῶν συνεπειῶν τοῦ μεγάλου ἐγχειρήματος καὶ ἐν ἀναμονῇ σαφῶν καὶ ἐγκύρων εἰδήσεων ἐκ Ρωσίας, αἱ μέσαι καὶ λαϊκαὶ τάξεις εἰργάζοντο νυχθημερὸν πρὸς παρασκευὴν τοῦ Ἀγῶνος καὶ τὸ ἐπαναστατικὸν μένος ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἐκυρίαρχει εἰς τὰς ψυχάς.

Ἡ 25ῃ Μαρτίου εἶχεν ὀρισθῇ ὡς ἡμέρα ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος ἐν Πελοποννήσῳ καὶ λόγῳ τῶν συμβολισμῶν αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τοῦ καταλλήλου τῆς ἐποχῆς πρὸς πολεμικὰς συγκεντρώσεις καὶ ἐπιχειρήσεις. Οἱ πολεμικοὶ ἰδίως ἀρχηγοί, ὡς ὁ Κολοκοτρώνης, ὁ Φωτᾶκος, ὁ Παπαφλέσσας καὶ οἱ καπεταναῖοι τῆς Μάνης, εἶχον εἰδοποιηθῇ καὶ ἐφαινοντο κινούμενοι πρὸς ἔναρξιν τῆς ἐπαναστάσεως κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην. Ἀλλὰ τὰ γεγονότα ἐξελίσσοντο ραγδαίως καὶ ἐξώθουν πρὸς λύσεις ἐκρηκτικῆς καταστάσεως πρὸ τῆς ἡμέρας ταύτης. Ἦτο προφανὲς πλέον ὅτι τὰ μυστικά τῆς Ἐταιρείας εἶχον προδοθῇ καὶ οἱ Τοῦρκοι διετέλουν ἐν γνώσει τῆς παρασκευαζομένης ἐπαναστάσεως, πᾶσα δὲ ἡμέρα παρερχομένη ἐν ἀδρανεῖᾳ ἦτο δυνατόν νὰ ὀδηγήσῃ εἰς ἀνεπανορθώτους καταστροφάς. Ἐξ ἄλλου, οἱ Τοῦρκοι διοικηταί, οἱ ὅποιοι ἐτήρουν ἕως τότε ἐφεκτικὴν στάσιν, παραμένοντες ἐν μοιρολατρικῇ ἀδρανεῖᾳ, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν καὶ ἔτι περισσότερον ἀπὸ τῶν μέσων Μαρτίου, βέβαιοι πλέον περὶ τῶν τεκταινομένων καὶ ἐπηρεαζόμενοι ἐκ τῆς ἐκνευριστικῆς ἀπογνώσεως, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον περιέλθει οἱ διεσπαρμένοι ἀνὰ τὴν Πελοπόννησον καὶ παρακολουθοῦντες ἐκ τοῦ πλησίον τὴν ἐπαναστατικὴν κίνησιν τῶν Ἑλλήνων ἔντρομοι τουρκικοὶ πληθυσμοί, ἤρχισαν νὰ λαμβάνουν βεβιασμένα μέτρα. Ἀλλὰ τὰ μέτρα ταῦτα (ἐπισκευαὶ φρουρῶν, συγκεντρώσεις τῶν τουρκικῶν πληθυσμῶν εἰς ὄχυράς θέσεις, πρόσκλησις τῶν προκρίτων καὶ ἀρχιερέων εἰς Τριπολιτσάν κ.λ.π.) ἀντὶ νὰ καταπιῶσιν τοὺς Ἕλληνας, ὡς ἐφανατίζοντο, ἠῦξησαν τὸν ἐπαναστατικὸν πυρετὸν εἰς τὸ κατακόρυφον καὶ ἐπέσπευσαν τὴν ἔναρξιν τῆς ἐπαναστάσεως.

Ἐκ τῶν ἐγκύρων πηγῶν τῆς ἱστορίας τοῦ Ἀγῶνος, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς λογικῆς ἀλληλουχίας τῶν διαδραματισθέντων γεγονότων συνάγεται ὅτι οὐδὲν ἐπαναστατικὸν γεγονὸς ἐσημειώθη ἐν τῇ Μονῇ τῆς Ἀγίας Λαύρας. Κατὰ τὴν 25ην Μαρτίου οὐδεὶς εὗρίσκετο ἐν Λαύρᾳ, κατὰ δὲ τὰς ἡμέρας τῆς ἐκεῖ διαμονῆς, ἐν εἵδει χρυσφυγέτου, τῶν μὴ μεταβάντων εἰς Τριπολιτσάν προκρίτων καὶ ἀρχιερέων τῆς Ἀχαΐας, δὲν ἐκηρύχθη ἡ ἐπανάστασις. Ἀλλ' ἡ ἐκεῖ προσφυγὴ καὶ διαμονὴ ἐπὶ ἑβδομάδα περίπου (10 ἕως 16 ἢ 17 Μαρτίου) τοῦ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ, τοῦ ἐπισκόπου Κερνίκης, τῶν Ἀνδρέα καὶ Ἀσημάκη Ζαΐμη, τοῦ Ἀνδρέα Λόντου, τοῦ Φωτῆλα, τοῦ Σωτήρη Χαγαλάμη καὶ τοῦ Σωτήρη Θεοχαροπούλου ὑπῆρξε λίαν εὐεργετικὴ διὰ τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα καὶ ἄνευ ἀμφιβολίας συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐκρηξιν τῆς ἐπανα-

στάσεως. Ἄν οἱ προύχοντες καὶ ἀρχιερεῖς οὗτοι τῆς Ἀχαΐας, ἀντὶ νὰ μεταβοῦν εἰς Λαύραν μετέβαινον εἰς Τριπολιτσάν, ὁ παρασκευαζόμενος εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ἐπαναστατικὸς ἀγὼν θὰ παρέμενε ἀκέφαλος ἐξ ὁλοκλήρου καὶ εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ δὲν θὰ ἐξερογγνύετο ἢ θὰ κατεπνίγετο ἐν τῇ γενέσει του, ὁπότε θὰ ἦτο λίαν προβληματικὴ ἡ ἔκρηξις καὶ ἡ ἐν συνεχείᾳ ἐπιτυχία τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὰς λοιπὰς περιοχὰς τῆς Πελοποννήσου. Εἰς τὴν Λαύραν δὲν ἐκήρυξαν μὲν τὴν ἐπανάστασιν, δὲν ἀπέκλεισαν ὅμως τὴν ἐντὸς τῶν προσεχῶν ἡμερῶν κήρυξιν τῆς : « Εἰ δὲ καὶ καθολικεύσει τὸ πρᾶγμα ἡ Διοίκησις καὶ μεταχειρισθῇ τὰ ὅπλα καὶ τὴν βίαν γενικῶς ἐναντίον τῶν ὁμογενῶν, τότε ἐξ ἀνάγκης νὰ λάβωσι τὰ ὅπλα καὶ νὰ κινήσωσι καὶ τοὺς λοιποὺς ὁμογενεῖς εἰς ὑπεράσπισιν ἑαυτῶν », γράφει χαρακτηριστικῶς ὁ Π. Πατρῶν Γερμανὸς εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του. Τὰ ἀπομνημονεύματα ταῦτα ὁ Γερμανὸς ἤρchiσε νὰ γράφῃ ἐλάχιστον χρόνον μετὰ τὴν ἐκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως, τοῦτο δὲ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἔχει ἰδιαίτησιν σημασίαν. Διότι ὑπῆρχεν ἀκόμη ἡ τάσις εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ Ἀγῶνος νὰ ἀποδίδουν τὴν κήρυξιν αὐτοῦ εἰς τὰ μέτρα βίας τῶν Τούρκων, ἐνῶ ἐν τῇ πραγματικότητι τὰ μέτρα αὐτὰ ἤλθον πολὺ ἄργα διὰ νὰ προλάβουν τὴν ἐπανάστασιν καὶ ἀπλῶς ἐπέσπευσαν αὐτὴν κατὰ τινὰς ἡμέρας. Τοῦτ' αὐτὸ δύναται νὰ λεχθῇ καὶ διὰ τὴν προδοσίαν τῶν μυστικῶν τῆς Ἐταιρείας, προδοσίαν, ἡ ὁποία προβάλλεται καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἀρχηγῶν τοῦ Ἀγῶνος τῆς Πελοποννήσου, ὡς αἰτία ἐπισπεύσεως τῆς ἐνάρξεως τοῦ Ἀγῶνος¹.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, εἰς τὴν Λαύραν ἐγένοντο αἱ δραματικαὶ συσκέψεις τῆς τελευταίας ὥρας, ἐγκαταλείποντες δὲ τὴν ἱστορικὴν αὐτὴν Μοῆν οἱ πρόκριτοι καὶ οἱ ἀρχιερεῖς τῆς Ἀχαΐας, ἃν δὲν εἶχον εἰσέτι λάβει συγκεκριμένας ἀποφάσεις, πάντως διετέλουν ἐν πλήρει συναισθήσει τοῦ ἐπικειμένου μεγάλου ἔγχειρμάτος, τοῦ ὁποίου ἔμελλον νὰ εἶναι οἱ πρωταγωνισταί. Ἡ κατὰ μικρὰς ὁμάδας ἀπομάκρυνσις τῶν ἐκ Λαύρας κρίνεται συνήθως ὡς

1. Τὴν 24ην Μαρτίου 1821 οἱ « προύχοντες τῆς Πελοποννήσου » γράφουν ἐκ τοῦ στρατοπέδου τῶν Βερβαίων πρὸς τοὺς « Ὑδραῖο - Σπεταιῶτας » : « ἔχετε δίκαιον νὰ αἰτιολογήσθε μὲ τὸ νὰ ἠκολούθησε παρακαίρῳ τὸ κίνημα, καὶ ἡμπορεῖτε νὰ μᾶς κατηγορήσετε, μὴν ἡξεύροντας τὰς αἰτίας· ἀλλῶς ὅμως δὲν ἐγένετο πλέον, ἀφοῦ ὑπὸ τουρκολάτρου παρεδόθη τὸ μυστικόν. Διὰ τοῦτο ἐκίνησαμεν, καὶ ὅθεν ἐκτυπήσαμεν, Θεοῦ βοηθείᾳ ἐδόσαμεν τέλος... ». (Ἀ ν α ρ γ. Ἀ ν α ρ γ ὁ υ, Τὰ Σπεταιωτικά, τ. Α', Ἀθ. 1821, σ. 150 — Ἀρχεῖα Ὑδρας, τ. 7, σ. 9). Ἐπίσης εἰς ἕτερον ἔγγραφον ἀπευθυνθὲν ἐκ Μυστρᾶ τὴν 2 Ἀπριλίου 1821 ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Ἑλίου Ἀνθίμου καὶ τῶν « προυχόντων Λακεδαιμόνος » πρὸς τοὺς « προκρίτους καὶ καπετanaίους τῶν Σπεταιῶν » γράφεται : « Ὁ ἱερὸς σκοπὸς ἐπειδὴ καὶ ἐξεσκαπέσθη εἰς τοὺς Ὀθωμανοὺς καὶ ἀπὸ διάφορα κινήματα τῶν Μοραῖτῶν καὶ ἀπὸ τὰς χονδράς ἐτοιμασίας τῶν Νήσων σας, βλέποντας φανερά τὸν κίνδυνον καὶ ἀφανισμόν τοῦ Γένους, ἐκινήθη ἡ ὑπόθεσις πρῶτον ἀπὸ τὰ Καλάβρυτα καὶ δευτέρον ἐκ μέρους τῆς Μάνης... ». (Ἀ ν α ρ γ ὁ υ, ἑ.ἀ., τ. Α', σ. 152).

προφύλαξις, ἵνα μὴ συλληφθῶν πάντες ὁμοῦ. Ἄλλ' εἰς τὴν ὁρεινὴν περιοχὴν τῶν Καλαβρῦτων, ἔνθα εὐρίσκοντο καὶ ἔνθα οἱ ὀλίγοι περιδεεῖς Τοῦρκοι ἔσπευδον ἢ νὰ φύγουν μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των ἢ νὰ κλεισθῶν εἰς πύργους, δὲν ὑπῆρχε κατὰ τὰς στιγμὰς ἐκεῖνας κίνδυνος συλλήψεως των. Τὰ «ἀσφαλῆ μέρη», εἰς τὰ ὁποῖα μετέβησαν «μερισθέντες ἐκ Λαύρας» ἦσαν ἀκριβῶς ἐκεῖνα, εἰς τὰ ὁποῖα ἕκαστος ἐκ τούτων, τρεῖς μόλις ἢ τέσσαρας ἡμέρας βραδύτερον, ἡδυνήθη νὰ συναγάγῃ δυνάμεις καὶ νὰ σπεύσῃ πρὸς βοήθειαν τῆς ἡδὴ ἐν ἐπαναστάσει πόλεως τῶν Πατρῶν.

Ὡς πρὸς τὰ πρῶτα ἐπεισόδια ἐπιθέσεων ἐναντίον Τοῦρκων ὑπὸ Κλεφτῶν ἢ ἄλλων ἐνόπλων Ἑλλήνων, ταῦτα πρέπει νὰ θεωρηθῶν ὡς μὴ ἔχοντα ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν συγκέντρωσιν τῆς Λαύρας, οὐδὲ πρὸς τὰ ἐκτυλιχθέντα ἐν συνεχείᾳ ἐπαναστατικὰ γεγονότα εἰς Καλάβρυτα, Πάτρας, Μεσσηνίαν καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου. Εἰς ἄλλας περιστάσεις θὰ ἐξακρατηρίζοντο ὡς ληστρικοὶ ἢ ἔστω ἡρωϊκαὶ πράξεις τῶν Κλεφτῶν, συνηθέσταται εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπὶ Τουρκοκρατίας, δικαιολογοῦσαι τὴν κινητοποιήσιν μερικῶν τουρκικῶν ἀποσπασμάτων, ἴσως καὶ τὸν καταλογισμὸν εὐθύνῃς εἰς τοὺς προκρίτους τῆς περιφερείας διὰ τὴν διασάλευσιν τῆς τάξεως. Ἄλλ' ὑπὸ τὰς περιστάσεις ἐκεῖνας ὁρθῶς ἀπεδόθη εἰς ταῦτα ἰδιαιτέρα σημασία καὶ κατεγράφησαν ἐπιμελῶς ὑπὸ τῆς ἱστορίας, καθ' ὅσον ἀπετέλεσαν τὸ προανάκρουσμα τῆς ἐν συνεχείᾳ ραγδαίας ἐξελίξεως τῶν καθ' αὐτὸ ἐπαναστατικῶν γεγονότων. Βεβαίως, ἂν δὲν ἦσαν μεμνημένοι εἰς τὸ παρασκευαζόμενον κίνημα καὶ ἂν δὲν ἀνυπομόνουν εἰς τὴν ἔκρηξιν αὐτοῦ ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμήν, οἱ Κλέφται θὰ ἐδίσταζον πολὺ εἰς διάπραξιν παρομοίων πράξεων, τὰς ὁποίας θὰ ἀπεδοκίμαζον ἢ καὶ θὰ ὑπεχεοῦντο νὰ τιμωρήσουν παραδειγματικῶς οἱ ὑπεύθυνοι πρόκριτοι καὶ καπεταναῖοι τῆς περιοχῆς. Ἀλλὰ καὶ οἱ Τοῦρκοι, ἂν δὲν διετέλουν ἐν γνώσει τοῦ παρασκευαζόμενου κινήματος δὲν θὰ κατελαμβάνοντο ἐκ νευρικότητος καὶ τρόμου ἐξ αἰτίας παρομοίων ἀσημάντων, αὐτῶν καθ' ἑαυτά, ἐπεισοδίων, οὐδὲ θὰ προσέβαινον εἰς βεβιασμένα μέτρα πολεμικῆς καταστάσεως, ὥς ὁ ἐγκλεισμὸς εἰς τοὺς πύργους τῶν Καλαβρῦτων ἢ συγκέντρωσις τῶν γυναικοπαίδων εἰς Βοστίτζαν κ.λ.π., τὰ ὁποῖα ἐπέτεινον τὴν γενικὴν σύγχυσιν καὶ ἐπέσπευσαν τὴν ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως.

Εἰς τὰς Πάτρας αἱ πρῶται ἐπαναστατικαὶ συγκρούσεις μεταξὺ τῶν ὀχυρωθέντων εἰς τὸ φρούριον Τοῦρκων καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ὑπῆρξαν αὐτόματοι καὶ ἀμελέτητοι, προκληθεῖσαι μοιραίως συνεπείᾳ τοῦ ἀμοιβαίου παροξυσμοῦ καὶ ἄνευ τῆς παρουσίας τῶν προκρίτων καὶ ὀπλαρχηγῶν, οἱ ὁποῖοι κατέφθασαν μετὰ δυνάμεων πρὸς ἐπιβαλλομένην ἐπίσημον ἑναρξιν τοῦ Ἀγώνος, ὅτε πλέον εἶχον ἀρχίσει αἱ καθαρῶς ἐπαναστατικοῦ χαρακτῆρος συγκρούσεις. Εἰς τὴν Καλαμάταν αἱ ἀσθενεῖς καὶ περιδεεῖς τουρκικαὶ δυνάμεις οὐδεμίαν ἔδωσαν ἀφορμὴν. Ἄλλ' ἡδὴ τὸ ἡφαίστειον τῆς Μάνης ἦτο ὥριμον νὰ ἐξαπολύσῃ ἐκ τοῦ κρατῆρός του τὴν ἐπαναστατικὴν λάβαν.

Ἄνευ ἀμφιβολίας, ὁ Κολοκοτρώνης καὶ οἱ ἀρχηγοὶ τῆς Μάνης ἐτέλουν ἐν ἐπαφῇ καὶ συνεννοήσει μετὰ τῶν ἀρχηγῶν τῆς Ἀχαΐας καὶ τῆς Ἀρκαδίας. Ἐξ οὐδεμιᾶς ὁμως ἐγκύρου πηγῆς δύναται νὰ συναχθῇ συμπέρασμα ἐνάροξεως τῆς ἐπαναστάσεως κατόπιν κοινῆς συνεννόησεως. Ἡ ἀπὸ τῆς 21-22 Μαρτίου εἰσβολὴ εἰς τὴν Καλαμάταν καὶ ἡ κήρυξις ἐκεῖ τῆς ἐπαναστάσεως μετ' ἀσυγκρατήτου μέχρι παραληρήματος ἐπαναστατικοῦ ἐνθουσιασμοῦ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν καπεταναίων τῆς Μάνης, καθίστων προφανές εἰς τοὺς ἀρχηγούς ὅτι κάθε ἡμέρα, ἡ ὁποία θὰ ἐχάνετο, ἐδημιουργεῖ κινδύνους διὰ τὴν ἐπανάστασιν. Ἐξ ἄλλου, ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Παπαφλέσσας ἐβιάζοντο νὰ καταληφθῇ τὸ ταχύτερον ἡ Μεσσηνία καὶ ἡ Λακεδαίμων, ἵνα ἐπαναστατικαὶ δυνάμεις φθάσουν τὸ ταχύτερον πρὸς τὴν κεντρικὴν Πελοπόννησον, ὅπου θὰ ἐπαίζοντο αἱ τύχαι τοῦ ἀγῶνος. Οὕτως, ἡ ταυτότης συναισθημάτων καὶ περιστάσεων ὠδήγησαν εἰς ταυτόχρονον καὶ σχεδὸν αὐτόματον ἐκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Πελοποννήσῳ.

Ἡ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΩΝ ΝΑΥΤΙΚΩΝ ΝΗΣΩΝ

Ἀγὼν ἀνεξαρτησίας τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους ἄνευ τῆς συμμετοχῆς τῶν τριῶν ναυτικῶν νήσων Ὑδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ νοηθῇ καὶ θὰ ἀπετέλει πραγματικὴν παραφροσύνην. Μόνον ἡ κυριαρχία τοῦ ἐν ἐπαναστάσει ἐλληνικοῦ στόλου, τοῦλάχιστον κατὰ τὴν πρώτην περίοδον, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ παρεμποδίσῃ τὴν ἄμεσον διὰ θαλάσσης ἀποστολὴν ἀπὸ Μακεδονίας ἢ Μ. Ἀσίας ἰσχυρῶν τουρκικῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι θὰ κατέπνιγον ἅμα τῇ γενέσει τῆς τῆς ἐπανάστασις. Οἱ Φιλικοὶ ἐγνώριζον τοῦτο καλῶς καὶ ἐφρόντισαν ἐγκαίρως νὰ διασπείρουν εἰς τὰς νήσους ἀποστόλους πρὸς μύησιν τῶν προκρίτων καὶ ἄλλων προσώπων τοπικῆς ἐπιρροῆς. Κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐπαναστάσεως σχεδὸν πάντες οἱ πρόκριτοι καὶ οἱ πλοίαρχοι ἦσαν μεμυημένοι, οἱ τελευταῖοι τούτων κατὰ τὰ ταξιδιά των, ἰδίως εἰς λιμένας τοῦ Εὐξείνου καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἤρχοντο εἰς ἐπαφὴν μετὰ Φιλικῶν. Αἱ ἐντέχνως διασπειρόμεναι παραπλανητικαὶ φῆμαι περὶ ἐπικειμένου ρωσοτουρκικοῦ πολέμου, προσεχοῦς ἀποστολῆς ρωσικῶν δυνάμεων καὶ πυρομαχικῶν κ.λ.π., εἶχον φθάσει μέχρι τῶν λαϊκῶν τάξεων, μεγαλοποιούμεναι ἀπὸ στόματος εἰς στόμα καὶ κινεῖν τὸν ἐνθουσιασμόν καὶ τὴν ἀνυπομονησίαν. Ὁ ἐκρηκτικὸς Παπαφλέσσας δὲν παρέλειψε νὰ διέλθῃ καὶ ἐκεῖθεν!

Περισσότερον πάντων τῶν ἄλλων οἱ πρόκριτοι καὶ οἱ ἄλλοι ἡγέται τῆς Πελοποννήσου ἐγνώριζον καλῶς ὅτι ἐκρηξίς τῆς ἐπαναστάσεως ἄνευ αὐτοχρόνου συμμετοχῆς τῶν τριῶν νήσων θὰ εἶχε καταστρεπτικὰς συνεπείας. Διότι οἱ Τοῦρκοι θὰ ἔστρεφον ἁμέσως τὰς ἀπὸ θαλάσσης μετακινούμενας

δυνάμεις των πρὸς τὴν Πελοπόννησον, ἡ ὁποία εἶχε κενωθῇ στρατευμάτων, λόγφ τῆς ἀποστασίας τοῦ Ἀλῆ. Ἦδη κατὰ τὴν μυστικὴν σύνοδον ἐν Βοστίτῃ εἶχε ληφθῇ ἀπόφασις νὰ μὴ κινηθῇ ἡ Πελοπόννησος πρὶν «ἐξετασθῇ ἡ διάθεσις τῶν προκρίτων Ὑδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν πρὸς τὸν ἀγῶνα». Κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ἐκρήξεως τῆς ἐπαναστάσεως ἐπεκράτει πυρετώδης κίνησις μεταξὺ Πελοποννήσου καὶ νήσων, οἱ δὲ μυστικοὶ ἀπεσταλμένοι διεσταυροῦντο πρὸς περισυλλογὴν πληροφοριῶν καὶ ἀνταλλαγὴν ἀπόψεων ἐπὶ τοῦ ἐπικειμένου μεγάλου ἐγχειρήματος. Ὁ Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, οἱ Δεληγιανναῖοι, οἱ πρόκριτοι τῆς Ἀχαΐας ἔστρεφον μετ' ἀγωνίας τὰ βλέμματα πρὸς τὰς ἡρωϊκὰς ἐκεῖνας νησίδας, ἐκ τῶν ἀποφάσεων καὶ ἐνεργειῶν τῶν ὁποίων ἐξηρτάτο ἡ τύχη τοῦ ἀγῶνος τῆς ἐλευθερίας¹.

Τὸ ναυτικὸν τῆς Ὑδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν εἶχεν ἀρχίσει νὰ λαμβάνῃ ἔκτασιν καὶ νὰ κυριαρχῇ εἰς τὸ Αἰγαῖον ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου καὶ τῆς ρωσοτουρκικῆς συνθήκης τοῦ Κιουτσούκ-Καϊναρτζῆ καὶ τὴν συμπληρωμάτων της, ὅτε οἱ Ἕλληνες ναυτικοὶ ἔλαβον τὸ δικαίωμα νὰ διαπλέουν ἀφόβως τὸν Βόσπορον ὑπὸ ρωσικὴν σημαίαν καὶ νὰ διεξάγουν ἐπικερδῶς τὸ ἐμπόριον Εὐξείνου-Μεσογείου. Τὰ γεγονότα τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, τὰ ὁποία ὠδήγησαν εἰς ἀναστάτωσιν τῆς Μεσογείου, ἔρριψαν τὰς θαλασσίους μεταφορὰς σχεδὸν ὁλοκληρωτικῶς εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων ναυτικῶν. Ἡ διάσπαισις τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν Ἀγγλων καὶ Αὐστριακῶν πρὸς τροφοδοσίαν εἰς ὠρισμένους λιμένας ἀποκεκλεισμένων

1. Ἦδη τὴν 21^{ην} Ἰανουαρίου 1821, δηλαδὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς μυστικῆς συγκεντρώσεως προυνόχτων καὶ ἀρχιερέων εἰς Βοστίτζαν (βλ. ἄνωτ., σ. 32), ὁ Π. Πατρὼν Γερμανός, οἱ λοιποὶ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ προυνόχτες τῆς Ἀχαΐας ἀπευθύνουν ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς προκρίτους Ὑδρας καὶ Σπετσῶν, διὰ τῆς ὁποίας ἀναγγέλλουν ὅτι, μεταβάντες ἐκεῖ ἀπεσταλμένοι των «διὰ νὰ κοινολογήσωσι ὅσας ἰδέας καὶ φρονήματα ἔχομεν ἡμεῖς περὶ τοῦ προκειμένου σκοποῦ», ζητεῖ «νὰ κοινολογήσουν καὶ ἐκεῖνοι τοὺς σκοποὺς καὶ τὰ φρονήματά των περὶ τοῦ προκειμένου... ἵνα συντρέχουν εἰς τὸ ἔργον ἐκ συμφώνου». (Ἰ. Ἀ. ν. Ἀ. ν. α. ρ. γ. ὑ. ρ. ο. υ., Τὰ Σπετσιωτικά, τ. Α', Ἀθ. 1861, σ. 149. — Ἀρχ. Ὑδρας, τ. Ζ', σ. 7). Καὶ ἐκ Μάνης ἐπίσης εἶχε σταλῇ εἰς Ὑδραν καὶ Σπέτσας πρὸς μυστικὰς συνεννοήσεις μετὰ τῶν προκρίτων ὁ υἱὸς τοῦ Μπέη, ἐγκατέλειπε δὲ τὰς νήσους εὐθὺς ὡς ἐκηρύχθη ἡ ἐπανάστασις εἰς τὴν Πελοπόννησον (Ἰ. Ἀ. ν. Ἀ. ν. α. ρ. γ. ὑ. ρ. ο. υ., ἔ.ἀ., σ. 156. — Ἀρχ. Ὑδρας, τ. Ζ', σ. 11). Ὁ πρόκριτος τῆς Κυνουρίας Ἀναγνώστης Κοντάκης (Ἀπομνημονεύματα, σ. 30) γράφει : «Τὴν 15 Ἰανουαρίου 1821 μαθόντες οἱ προσετώτες τῆς Πελοποννήσου ὅτι τὸ πρᾶγμα ἤρχισε νὰ κοινοποιῇται πάρα πολὺ εἰς Σπέτσας, ἀπέστειλαν ἐμένα καὶ τὸν Κωνσταντῖνον Ζαφειρόπουλον διὰ νὰ ἐμιλῶμεν τῶν προκρίτων νὰ εἶναι μυστικότης ὅσον τὸ δυνατόν καὶ νὰ ἐρωτήσωμεν τὸν κύρ Λάζαρον Κουντουριώτην, ἂν ἔχῃ καμμίαν βάραιμον ἰδεάν ἀπὸ ἀξιοπιστοτέραν πηγὴν, ὁ ὁποῖος ἔγραψεν ὅτι ὁ Καποδίστριας εἶναι εἰς τὴν ὑπόθεσιν». Ὁ Κοντάκης ἐπίσης (ἔ.ἀ., σ. 31) γράφει ὅτι κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ ἀγῶνος εἶχε στείλει τὸν γυναικάδελφόν του εἰς Σπέτσας, ὁπόθεν μετέφερεν εἰς Ἅγιον Πέτρον κρυφίως διὰ πλοίων πυρομαχικὰ καὶ ἀραβόσιτον.

Γάλλων ἀπέφερε κολοσιαιᾶ κέρδη, τὰ ὅποια συνέτεινον εἰς ναυπηγήσεις περισσοτέρων καὶ μεγαλυτέρων πλοίων. Ἡ ἀνάγκη τῆς ὑπερασπίσεως τῶν πλοίων καὶ τῶν φορτίων των ἀπὸ τῶν ἐνεργούντων τοὺς ἀποκλεισμούς καὶ τῶν πειρατῶν ὠδήγησεν εἰς ἐξοπλισμούς, οἱ ὅποιοι, προϊόντος τοῦ χρόνου, καθίσταντο τελειότεροι, δίδοντες εἰς τὰ ἐμπορικὰ αὐτὰ πλοῖα ὕψιν πραγματικῶν πολεμικῶν μονάδων. Τὰ ἑλληνικὰ καράβια ἐξωπλίσθησαν βαθμηδὸν διὰ μεγάλων κανονίων, οἱ δὲ Ἕλληνες ναυτικοὶ ἐξέμαθον τελείως τὴν ναυτικὴν πολεμικὴν τέχνην, διασχίζοντες ἀφόβως τὰς θαλάσσας ὡς ἄλλοι κουρσάροι, παλαιότεροι ἡρωϊκῶς ὄχι μόνον πρὸς τὰ κύματα, ἀλλὰ καὶ πρὸς πολεμικοὺς ἀντιπάλους, θαλασσοπόροι καὶ συγχρόνως θαλασσομάχοι. Κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐπαναστάσεως ἡ Ὑδρα εἶχε 92 μεγάλα καὶ ἀρτίως ἐξωπλισμένα μὲ ἰσχυρὰ κανόνια καράβια, αἱ Σπέτσαι 44 καὶ τὰ Ψαρὰ 40. Ἰσχυρὰ τινα καὶ καλῶς ἐξωπλισμένα πλοῖα εἶχον μερικαὶ ἄλλαι νῆσοι, ἰδίως ἡ Κάσος, καὶ ὀλίγα τινα ἢ Μύκονος. Ἐπίσης ἐξωπλισμένα τινα πλοῖα εἶχε καὶ τὸ εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον Γαλαξειδί. Ταῦτα πάντα διετέθησαν διὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας¹.

Κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐπαναστάσεως ἐπεκράτει μεγάλη δυσπραγία εἰς τὰς ἑλληνικὰς ναυτικὰς νήσους. Ἡ σημειωθείσα μεγάλη παραγωγή εἰς τὴν

1. Ὡς πρώτη ἐμπεριστατωμένη μελέτη περὶ τῶν ναυτικῶν νήσων κατὰ τοὺς προεπαναστατικοὺς χρόνους δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ ἐν Παρισίοις εἰς τὴν Société des observateurs de l'homme γενομένη ὑπὸ τοῦ Ἀδ. Κοραῆ ἀνακοίνωσις, δημοσιευθεῖσα μὲ τὸν τίτλον : « Mémoires sur l'état actuel de la civilisation en Grèce », Paris, 1803 (ἑλλην. μετφρ. Ἀθ. 1853). Οἱ πρῶτοι ἐξ τόμου τῆς σειρᾶς τῶν ἀρχαίων τῆς Ὑδρας παρέχουν λίαν ἐναργῆ εἰκόνα τοῦ κατὰ θάλασσαν ἐμπορίου καὶ τῆς ἐν γένει δραστηριότητος τῶν ναυτικῶν νήσων κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας. Βλ. καὶ Σπ. Τρικοῦπη, Ἰστ. ἑλλην. ἐπαν., τ. Α', σ. 114 κ.ε. — Ἀν. Ὁρλάνδου, Τὰ ναυτικά, Ἀθ. 1869, τ. Α' εἰσαγωγή. — Π. Ὁμηρίδου, Συνοπτικὴ ἱστορία τῶν τριῶν ναυτικῶν νήσων Ὑδρας, Πετζῶν καὶ Ψαρῶν, Ναύπλιον 1831. — Κ. Ἀλεξάνδρῃ, Αἱ ναυτικαὶ ἐπιχειρήσεις τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος, Ἀθ. 1930. — Γ. Λαζαροπούλου, Τὸ πολεμικὸν ναυτικὸν τῆς Ἑλλάδος (1821-1833), Ἀθ. 1936. — Κωνστ. Παπαρηγόπουλου, Ἰστ. ἑλλην. ἔθνους, τ. Ε', σ. 147 κ.ε.

Τὸν ἀριθμὸν τῶν πλοίων τῶν ναυτικῶν νήσων κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐπαναστάσεως ἐλάβομεν ἐκ τοῦ Σπ. Τρικοῦπη (ἑ.ἀ., τ. Α', σ. 117), ὅστις ὁμῶς εἶναι ἐμφανῶς εἰμηνέστερος πρὸς τὴν Ὑδραν. Κατὰ τὸν Ἀ. Ὁρλάνδον (ἑ.ἀ., τ. Α', σ. 55), στηριζόμενον εἰς τὸν « Διανεμητικὸν πίνακα » τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν τῆς 10ης Ἰουλίου 1856 (βάσει τοῦ ὁποίου ἐχορηγήθησαν ἀποζημιώσεις), τὰ ἀξιόμαχα πλοῖα τῆς Ὑδρας ἀνήρχοντο μόνον περὶ τὰ ἐξήκοντα, πλὴν μικρῶν τινῶν (σκοῦναι) καὶ τινων πεπαιωμένων, οὐδόλως χρησιμοποιηθέντων, ἢ τινων χρησιμευσάντων ὡς πυρπολικῶν. Τὸν στόλον τῶν Σπετσῶν ἀναβιβάζει εἰς 52, χωρὶς νὰ ὑπολογισθοῦν 27 « βυκογολέται » ναυπηγηθεῖσαι ἐπὶ τόπου κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος. Τὰ πλοῖα τῶν Ψαριανῶν ὑπολογίζει εἰς 40. Βλ. καὶ « Ἀναφοραὶ τῶν Ὑδραίων περὶ τῶν τοῦ Ἀγῶνος ἀπαιτήσεων », Ἀθ. 1851.

δυτικὴν Εὐρώπην ἡτόνισε τὰς ἐκ Ρωσίας μεταφορὰς σίτου, αἱ ὁποῖαι ἔως τότε εὐρίσκοντο σχεδὸν ἀποκλειστικῶς εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων. Πολλὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη, ἰδίως ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Γαλλία, ἐνίσχυνον πολλαπλῶς τὸ ἐμπορικὸν ναυτικὸν τῶν πρὸς ἀπόσπασιν ἐκ τῶν χειρῶν τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἐμπορίου τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου. Οὕτω, σχεδὸν ὅλα τὰ πλοῖα τῶν νήσων, ἰδίως τὰ μεγάλα τῆς Ὑδρας καὶ τῶν Σπετσῶν, παρέμενον ἡγκυροβολημένα εἰς τοὺς λιμένας ἐν ἀπραξίᾳ, τὰ δὲ πληρώματα συνωστίζοντο εἰς τὰς προκυμαίας ἄνευ ἀσχολίας. Ὅσον παρήρχετο ὁ χρόνος καὶ ἐξηντλοῦντο τὰ ἀποθέματα τῶν ναυτικῶν χωρὶς νὰ παρέχωνται νέα μερίσματα ἐκ κερδῶν, ἠῦξεν ἡ δυσφορία καὶ ἐσημειοῦτο νευρικότης καὶ ἀναταραχὴ, τὴν ὁποίαν εἰς μάτην προσεπάθουν νὰ κατευνάσουν οἱ πλουσιώτατοι πρόκριτοι, προσφερόμενοι εἰς βοηθήματα.

Ἐκ τῆς δυσμενοῦς αὐτῆς διὰ τὸ ἑλληνικὸν ναυτικὸν καταστάσεως τῶν ἡμερῶν ἐκείνων ἐπωφελήθη σημαντικῶς ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις. Σχεδὸν πάντα τὰ πλοῖα εὐρέθησαν εἰς τὰς νήσους τῶν ἔτοιμα πρὸς ἔναρξιν θαλασσίαν ἐπιχειρήσεων τοῦ ἀγῶνος, εἰς τὸ γεγονὸς δὲ τοῦτο ὀφείλονται κυρίως αἱ πρῶται κατὰ θάλασσαν ἐπιτυχίαι. Ἄν ἦσαν δισκορπισμένα εἰς ἀπομεμακρυσμένους λιμένας καὶ ἔπλεον εἰς μακρινὰς θαλάσσας χάριν τοῦ διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου, καὶ ἡ σύναξις τῶν θὰ ἦτο δυσχερὲς πρὸς ἄμεσον ἔναρξιν ὁμαδικῶν ἐπιχειρήσεων, ἀλλὰ καὶ ἡ προθυμία τόσον τῶν προκρίτων ὅσον καὶ τῶν λαϊκῶν τάξεων πρὸς ἄμεσον συμμετοχὴν εἰς τὴν ἐπανάστασιν θὰ ἦτο μικροτέρα, ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι πολλὰ τῶν πλοίων τούτων, πλέοντα ἀνυλόπτως καὶ μεμονωμένως, θὰ ἔπιπτον εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων καὶ τὰ πληρώματα θὰ κατεσφάζοντο. Ἐκτὸς τούτου, ἡ ἀσφυκτικὴ συρροή τῶν πληρωμάτων εἰς τὰς μικρὰς νήσους, καὶ μάλιστα εἰς ἐποχὴν ἀνεργίας καὶ δυσπραγίας, παρεῖχεν ἄφθονον ὅσον καὶ εὐφλεκτον ὑλικόν, πρόθυμον πρὸς παρακενδυνευμένης ἐπαναστατικᾶς πράξεως, ἐπηρέασε δὲ σπουδαίως, ἰδίως εἰς τὴν Ὑδραν, ἔνθα ἦτο καὶ πολυπληθέστερον, τὴν ἔναρξιν τῆς ἐπαναστάσεως.

Αἱ Σπέτσαι κατεῖχοντο ἤδη ὑπὸ τοῦ μεγαλυτέρου ἐπαναστατικοῦ μένου. Ἡ συχνὴ ἐπίσκεψις τῶν Φιλικῶν καὶ ἡ ἄμεσος ἐπαφὴ μετὰ τῶν ἐπαναστατικῶν στοιχείων τῆς ἡπειρωτικῆς πλευρᾶς, χάρις εἰς τὴν ἐγγυτάτην ἀπόστασιν, συνετέλουν, ὥστε ὁ ἐπαναστατικὸς ἀναβρασμός, ὁ ὁποῖος εἶχε κυριαρχήσει εἰς τὴν Πελοπόννησον, νὰ παρακολουθῆται καὶ νὰ μεταδίδεται εἰς τὴν νήσον. Οἱ Μποτасаῖοι καὶ ὁ Γεώργιος Πάνος, ἐκ τῶν πρώτων μεμνημένων, ἐπεξέτεινον τὸ ἐπαναστατικὸν δίκτυον καὶ ἐξώθουν τὰς λαϊκὰς μάζας. Τὰ πρῶτα ἐπαναστατικὰ γεγονότα τῶν Καλαβρύτων, τῶν Πατρῶν, τῆς Καλαμάτας, καὶ τὰ ἀμέσως ἐπακολουθήσαντα, διὰ τῆς ἀπὸ Μεσσηνίας καὶ Λακεδαίμονος ἐισβολῆς πρὸς τὴν κεντρικὴν Πελοπόννησον, γεγονότα, μεταδιδόμενα ἀπὸ στόματος εἰς στόμα, ἐγίνοντο ἀστραπιαίως γνωστὰ εἰς τὰς

Σπέτσας. Ἄλλωστε οἱ εἰδικοί ἀπεσταλμένοι κατέφθανον ἀδιαλείπτως, μεγαλοποιῶντες τοὺς πρώτους θριάμβους καὶ ἐξωθοῦντες διὰ πατριωτικῶν ἐκκλήσεων πρὸς ἄμεσον συμμετοχὴν, λόγῳ τῆς ἐπείγουσας ἀνάγκης πολιορκίας ἀπὸ θαλάσσης ὠρισμένων Πελοποννησιακῶν πόλεων καὶ φρουρίων. Ὁ Γρηγ. Δικαῖος Παπαφλέσσας, ὁ ὁποῖος εἶχε παραμείνει εἰς Σπέτσας καὶ συνδεθῆ μετὰ πολλῶν Σπετσιωτῶν, δὲν ἔπαυε νὰ ἀποστέλλῃ φλογερὰ γράμματα, παροτρύνων πρὸς ἄμεσον ἐπανάστασιν καὶ πολιορκίαν τοῦ Ναυπλίου. Οἱ Φιλικοὶ τῆς Πελοποννήσου προσέφυγον ἀκόμη καὶ εἰς τὸν ἀσκητὴν τῆς παρακειμένης τῶν Σπετσῶν ἐρημονήσου Καμένης Εὐθύμιον, θεωρούμενον ὡς ἅγιον καὶ χαίροντα βαθυτάτου σεβασμοῦ ἐκ μέρους τῶν Σπετσιωτῶν, ὁ ὁποῖος ἀπέστειλε προκήρυξιν, ἀναγνώσθεισαν δημοσίᾳ, διὰ τῆς ὁποίας παρώτρυνεν αὐτοὺς ἐν ὀνόματι τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ Γένους νὰ σπεύσουν πρὸς ἐπανάστασιν. Ἀσυγκράτητον ἐνθουσιασμὸν προεκάλεσεν ἰδίᾳ ἡ ἐν Καλαμάτᾳ προκήρυξις τοῦ Πετρόμπεη, ἡ ὁποία ἐστάλη ἁμέσως εἰς Σπέτσας καὶ ἀνεγνώσθη δημοσίᾳ ὑπὸ τῶν ἐταιριστῶν.

Τὸ ἐπαναστατικὸν μένος εἶχε καταλάβει ὅλας τὰς τάξεις καί, μὴ ὑπάρχοντος Τούρκου ἐν τῇ νήσῳ, ἡ ἐπανάστασις ἀπεφασίσθη διὰ κοινῆς βοῆς, ἀφοῦ παρεσκευάσθη ὁ στόλος πρὸς ἄμεσον δρᾶσιν. Ὑπὸ τὸν ἀκράτητον ἐνθουσιασμὸν τοῦ πλήθους καὶ τῶν πληρωμάτων, τὴν 2αν ἢ 3ην Ἀπριλίου τὰ πλοῖα τῶν Σπετσῶν ἀνεπέτασαν τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἄνευ χρονοτριβῆς ἐξώρμησαν πρὸς ἐπαναστατικὴν δρᾶσιν. Διηρέθησαν εἰς τρεῖς ὁμάδας, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ πρώτη ἔπλευσε πρὸς ἀπὸ θαλάσσης ἀποκλεισμόν τῆς ἤδη πολιορκουμένης ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων Μονεμβασίας, ἡ δευτέρα ἐστράφη πρὸς τὸν Ἀργολικόν, ὅπου ἤρχιζον ἐπιχειρήσεις πρὸς πολιορκίαν τοῦ Ναυπλίου καὶ ἡ τρίτη ἠνοίχθη πρὸς τὸ πέλαγος, αἰφνιδιάζουσα καὶ αἰχμαλωτίζουσα τουρκικὰ πλοῖα, μεταφερόμενα ἐν θριάμβῳ εἰς τὴν νήσον¹.

1. Ἀν. Ἀναργύρου, Τὰ Σπετσιωτικά, τ. Α', σ. 149 κ.έ. — Ἀ. Ὁρλάνδου, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 55 κ.έ. — Π. Ὀμηρίδου, ἔ.ἀ. — Ν. Σπηλιᾶδου, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 79 κ.έ. — Σπ. Τρικούπη, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 118 κ.έ. Κατὰ τὸν Τρικούπην αἱ Σπέτσαι ἀνύψωσαν τὴν ἐπαναστατικὴν σημαίαν εἰς τὰ πλοῖα τῶν τὴν 26ην Μαρτίου. Ἀλλὰ κατὰ τὸν Ἀναργύρου (ἔ.ἀ., σ. 60), Σπετσιώτην μελετήσαντα εἰδικώτερον τὰ τῶν Σπετσῶν, «οἱ Σπετσιῶται ὑψωσαν κατὰ τὴν 2 καὶ 3 Ἀπριλίου 1821 διὰ μεγάλης τελετῆς καὶ πολυκρότου κανονιοβολισμῶν τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας ἐπὶ τῶν πλοίων των, ἐξ ὧν τινὰ μὲν εἶχον ἐξέλθει τοῦ λιμένος τὴν προτεραίαν, ὅλα δὲ τὰ ἄλλα παρετάχθησαν τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἔμπροσθεν τῆς πόλεως εἰς τὸν πορθμὸν». (Βλ. καὶ Φιλ. ἡμονος, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 100). Αἱ δύο ἐκδοχαὶ δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστοι. Ἦδη ἀπὸ τῆς 26ης Μαρτίου σημειοῦνται ἐπαναστατικαὶ πράξεις τῶν Σπετσιωτῶν, ὡς ἡ ἀποστολὴ πυρομαχικῶν καὶ κανονίων πρὸς τὰς ἀπέναντι Πελοποννησιακὰς ἀκτὰς καὶ ὁ ἐκπλῶς Σπετσιωτικῶν τινῶν πλοίων πρὸς καταδίωξιν τουρκικῶν ἢ βοήθειαν τῶν Πελοποννησίων. Ἀλλ' ἡ 3η Ἀπριλίου συνέπιπτε πρὸς τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων καὶ καθ' ὅλας τὰς ἐνδείξεις ἐπεφυλάχθη διὰ τὴν ἡμέραν αὐτὴν ὁ ἐπίση-

Ἡ μικρὰ καὶ βραχέως νῆσος τῶν Ψαρῶν, ἡ ὁποία, χάρις εἰς τὴν παράτολμον δραστηριότητα καὶ τὴν εἰς τὰς ἐπικινδύνους θαλασσοπορίας ὀρμητικότητα τῶν γενναίων κατοίκων της, εἶχεν ἀνυψωθῇ εἰς τὴν τρίτην ναυτικὴν δύναμιν τῆς Ἑλλάδος, εὐρισκομένη εἰς τὰ ἀνοικτὰ τῆς Χίου, ἦτο πολὺ ἀπομεμακρυσμένη τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν δύο ἄλλων ναυτικῶν νήσων¹. Εἶχεν ὅμως τὸ πλεονέκτημα νὰ εὐρίσκεται ἐγγύτερον πρὸς τὰς ἀκτὰς τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τὰ Δαρδανέλλια, νὰ τελῇ διὰ τῶν πλοίων της ἐν ἀδιακόπῃ ἐπικοινωνία μετὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Μολδοβλαχίας καὶ τῆς Ρωσίας καὶ νὰ πληροφοροῦται ταχύτατα τὰ συμβαίνοντα ἐν τῇ Ὄθωμανικῇ αὐτοκρατορίᾳ. Ψαριανοὶ πλοίαρχοι εἶχον ἥδη μυθῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τούτων δὲ ὁ Νικόλαος Ἀποστόλης καὶ ὁ Δημήτριος Μαμουνης ἐχρησίμευον ὡς ἔφοροι. Τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1821 ὁ σταλὲς ὑπὸ τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου Δημήτριος Θέμελης ἐπεσκέφθη τὰ Ψαρά, ὅπου προέβη εἰς ἀθρόας κατηχήσεις καὶ συνέστησεν ἐκ τῶν Ἀντ. Κατσουλέρη, Κυρ. Μαμουνη, Γεωργ. Κομνηνοῦ καὶ Νικ. Σπανοῦ νέαν ἐφορίαν, ἡ ὁποία ἀπεκλήθη «Ἐφορία δήμου τῶν Ἀχαιῶν». Χάρις εἰς τὸ δημοκρατικὸν σύστημα κοινοτικῆς αὐτονομίας, τὸ ὁποῖον ἴσχυεν εἰς τὰ Ψαρά, τὰ μυστικά τῆς Ἐταιρείας εἶχον διαδοθῇ εὐρύτατα καὶ ἡ ἐπανάστασις παρεσκευάζετο ἀπροκαλύπτως. Ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου ἀπηγορεύθη εἰς τὰ Ψαριανὰ πλοῖα νὰ πλέουν πρὸς τὸν Εὐξείνιον διὰ νὰ μὴ ἀποκλεισθοῦν, διὰ μυστικῶν δὲ ἀγγελιαφόρων κατεβάλλετο προσπάθεια νὰ συγκεντρωθοῦν ἐγ-

μος πανηγυρισμὸς τῆς εἰσόδου τῆς νήσου εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας. Οἱ εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Βερβένων Πελοποννήσιοι ὀπλαρχηγοὶ ἔχαιρέτισαν δι' ἐνθουσιώδους ἐπιστολῆς τῆς 10^{ης} Ἀπριλίου τὴν εἰσοδὸν τῶν Σπετσῶν εἰς τὴν ἐπανάστασιν : « Ἀδελφοί χαίρετε, ὅτι ἐστάθητε οἱ πρῶτοι πρῶτοι εἰς τὸν ἀκροβολισμὸν τῶν ἐχθρῶν, πρῶτοι εἰς τὴν ἱστορίαν, πρῶτοι εἰς τὴν ἀθανασίαν ». (Ἰ. Φιλιμόνοφ, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 100). Καὶ ἀπὸ τὰς ἄλλας περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος ἐστάλησαν ἐνθουσιώδεις ἐπιστολαὶ πρὸς τὰς Σπέτσας (Ὁρλάνδου, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 62 κ.ἐ.). Ἡ ἐπαναστατικὴ σημαία τῶν Σπετσῶν, ἐκ τῶν πλέον γραφικῶν τοῦ Ἀγῶνος, ἦτο κυανόχρους μετ' ἐρυθροῦ πλαισίου καὶ ἐρυθρῶν συμβολικῶν ἀναπαράστάσεων. Ἀνωθεν ἀνεστραμμένης ἡμισελήνου προέβαλε σταυρός, δεξιὰ τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε λόγχη καὶ ἀριστερὰ ἀγκυρα φέρουσα ὄφιν περιτυλιγμένον, ἐνῶ γύψ μετὰξὺ σταυροῦ καὶ ἀγκύρας, κατέτρωγε τὴν γλῶσσαν τοῦ ὄφεως. Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῆς ἡμισελήνου, αἱ λέξεις « ἐλευθερία ἡ θάνατος ».

1. Περὶ τῆς εἰς Ψαρά προπαρασκευῆς καὶ κηρύξεως τῆς ἐπανάστασεως βλ. ἐν Κωνστ. Νικόδημον, Ὑπόμνημα περὶ τῆς νήσου τῶν Ψαρῶν, Ἀθ. 1862, τ. Α', σ. 99 κ.ἐ. Κατὰ τὸν Νικόδημον (ἔ.ἀ., σ. 105), κατὰ τὰς παραμονάς τῆς ἐπανάστασεως τὰ Ψαρά εἶχον πληθυσμὸν ἐκ 1300 οἰκογενειῶν καὶ πλοῖα μεγάλα μὲν πεντήκοντα τρία (ἐκ τῶν ὁποίων τέσσαρα ἀπεκλείσθησαν εἰς λιμένας τοῦ Εὐξείνου), μικρότερα δὲ καὶ γολέτας δέκα, μίστικα εἰκοσι καὶ σακολέβας τρεῖς. Δὲν ἦσαν ὅμως τόσον καλῶς ἐξοπλισμένα ὅσον ἐκεῖνα τῆς Ὑδρας καὶ τῶν Σπετσῶν, κανόνια εἶχον μόνον τὰ ἀπαραίτητα πρὸς ἀπόκρουσιν πειρατικῶν ἐπιδρομῶν καὶ πυρομαχικὰ ἐλάχιστα.

καίρως εἰς τὸν λιμένα τῶν Ψαρῶν πλοῖα τινα, τὰ ὅποια εὐρίσκοντο διὰ φορτώσεις εἰς διαφόρους τουρκικοὺς λιμένας.

Κατὰ τὰς ἀρχάς Μαρτίου ἔφθασεν εἰς Ψαρά μέσῳ τοῦ Θέμελι ηἱ προκῆρυξις τοῦ Ὑψηλάντου εἰς Μολδοβλαχίαν καὶ ἀνεγνώσθη εἰς μυστικὴν συνεδρίᾳσιν τῆς Δημογεροντίας. Ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης διετάχθη γενικὸς ἐξοπλισμὸς τῶν πλοίων, ἐκλήθη ἐπαιγόντως νὰ ἐπαναπλεύσῃ ἐν ἀπὸ τὰ μέγαλα καράβια, τὸ ὅποιον ἐξεφόρτωνεν ἐμπορεύματα εἰς τὴν γειτονικὴν Χίον καὶ ἀπηγορεύθη οἰοσδῆποτε ἀπόπλους. Συγχρόνως, διὰ ταχυπλοῦ ἐστάλησαν ἀγγελιαφόροι εἰς τὴν Ὑδραν καὶ τὰς Σπέτσας, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἵνα ἀναγγεῖλουν τὰς πολεμικὰς παρασκευάς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἵνα πληροφορηθοῦν τὰς ἐκεῖ διαθέσεις ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἑναρξίν τοῦ ἀγῶνος.

Τὴν 8ην Ἀπριλίου ἐπέστρεψεν εἰς Ψαρά ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ὁ ἐκεῖ ἀπεσταλμένος δι' ὑποθέσεις τῆς νήσου, ἀναγγεῖλας ὅτι συναλαμβάνοντο καὶ ἐφυλακίζοντο Φαναριῶται καὶ ἀρχιερεῖς, συνεκεντροῦντο στρατεύματα καὶ ἐπέκειντο μεγάλοι σφαγαί. Ὁ ἐπαναστατικὸς ἀναβρασμὸς εἶχε φθάσει εἰς τὸ κατακόρυφον καὶ οἱ δημογέροντες μετὰ δυσκολίας συνεκράτουν τὸ πλῆθος ἐν ἀναμονῇ εἰδήσεων ἐκ τῆς Ὑδρας καὶ τῶν Σπετσῶν. Ἐπὶ τέλους, τὴν Κυριακὴν τοῦ Πάσχα 10 Ἀπριλίου κατέπλευσεν εἰς Ψαρά πλοῖον τῶν Σπετσῶν φέρον ὑπερηφάνως ἀναπεπταμένην τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας. Ὁ πλοίαρχος τούτου Γκίκας Στούπας ἀνήγγειλεν, ὅτι αἱ Σπέτσαι εὐρίσκοντο ἐν ἐπαναστάσει καὶ τὰ σπετσιωτικὰ πλοῖα ἐν πολεμικῇ δρᾷσει, ἀπέπλευσε δὲ ἀμέσως πρὸς συνέχισιν καταδιώξεως τουρκικῶν πλοίων. Ἀσυγκράτητοι πλέον οἱ Ψαριανοὶ ἔσπευσαν πρὸς τὸ κτίριον τῆς Δημογεροντίας, κατεβίβασαν καὶ κατεξέσχισαν τὴν τουρκικὴν σημαίαν καὶ συνέτριψαν τὰ ἄλλα ὀθωμανικὰ σύμβολα, ἀνταλλάσσοντες ἀσπασμοὺς καὶ ἀνακράζοντες « Χριστὸς ἀνέστη - Ἑλλὰς ἀνέστη ». Νέα ταχύπλοα ἐστάλησαν πρὸς ἀναγγελίαν τοῦ γεγονότος εἰς Ὑδραν καὶ Σπέτσας, συγχρόνως δὲ πρὸς ἑκκλησίαν ἀποστολῆς πλοίων διὰ κοινὴν δρᾶσιν πρὸς παρεμπόδισιν μετακινήσεων τοῦ τουρκικοῦ στόλου καὶ μεταφορᾶς τουρκικῶν στρατευμάτων.

Αἱ πολεμικαὶ παρασκευαὶ δὲν εἶχον εἰσέτι περατωθῇ. Τὸ δημοκρατικὸν σύστημα τῆς νήσου εἶχε παρεμποδίσει τὴν συρροὴν μεγάλου πλούτου, ὥς εἶχε συμβῇ εἰς τὴν Ὑδραν καὶ τὰς Σπέτσας, τὰ δὲ μέσα ἦσαν πενιχρά. Πρὶν ἐκπλεύσῃ ὁ στόλος πρὸς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις, ἔπρεπε νὰ ὀχυρωθοῦν ὁ λιμὴν καὶ ἄλλα ἐπικαίρα σημεῖα τῆς νήσου, πρὸς ἀμυναν ἀπὸ ἐνδεχομένης ἐπιθέσεως τῶν Τούρκων. Ἡ ὀχύρωσις ἐγένετο ἐκ τῶν ἐνόντων, διότι δὲν ὑπῆρχον ἐπαρκῆ μεγάλα κανόνια, ἐχρειάσθη δὲ ἐν συνεχείᾳ νὰ γίνουν εἰδικῶς ἐπὶ τούτῳ αἰφνιδιαστικαὶ ἐπιδρομαὶ τῶν Ψαριανῶν ναυμάχων εἰς διάφορα τουρκικὰ ὀχυρὰ τῶν νήσων, ἰδίως εἰς τὸ φρούριον Ξυλόκαστρον τῆς Ἱμβρου καὶ εἰς τὰ ἐπὶ τῆς ἑναντί ἀκτῆς τοῦ Μέλανος κόλπου ὀχυρώματα, διὰ νὰ ἀρπαγοῦν τὰ κανόνια καὶ νὰ μεταφερθοῦν πρὸς τοποθέτησιν εἰς τὴν νῆσον

των. Ἀλλ' ὁ καιρὸς ἐπέιγε, διότι ἤδη οἱ Τοῦρκοι συνεκέντρωνον στρατεύματα εἰς τὰς πλησίον μικρασιατικὰς ἀκτὰς καὶ ἔπρεπε νὰ παρεμποδισθῇ ἡ μεταφορὰ τούτων εἰς τὰς ἐπαναστατικὰς ἐστίας τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, ἰδίως τῆς Πελοποννήσου.

Τὴν 20ὴν Ἀπριλίου σύμπας ὁ λαὸς τῶν Ψαρῶν συνήχθη εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἀγίου Νικολάου, ὅπου ἐψάλη δοξολογία ὑπὲρ εὐδοσίσεως τοῦ ἀγώνος. Ἐν λιτανείᾳ ὁ λαός, ἡγουμένων τῶν ἱερέων μετὰ τῶν ἱερῶν των ἀμφίων, μετέβη, ψάλλον καθ' ὁδὸν ὕμνους, εἰς τὴν δημογεροντίαν, ὅπου ὑψώθη ἡ ἐπαναστατικὴ σημαία, καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς τὸν λιμένα, ὅπου τὰ πλοῖα ὑπὸ τοὺς κρότους τῶν τηλεβόλων καὶ τὰς ζητωκραυγὰς τοῦ λαοῦ, ὕψωσαν ἐπίσης τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως¹. Εὐθὺς ἔπειτα ἀπέπλευσε μία μοῖρα τοῦ Ψαριανοῦ στόλου, ἐξώρμησε δὲ πρὸς τὰ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας, βυθίζουσα ἡ αἰχμαλωτίζουσα τουρκικὰ πλοῖα καὶ παρεμποδίζουσα πᾶσαν μεταφορὰν τουρκικῶν στρατευμάτων. Ἄλλα πλοῖα ἐστάλησαν πρὸς τὴν Χαλκιδικὴν καὶ τὸ βορειοανατολικὸν Αἰγαῖον δι' ἐπιδρομὰς καὶ περιπολίας. Τὸ ὑπόλοιπον τοῦ Ψαριανοῦ στόλου ἀνέμενεν ἐνίσχυσιν ἐκ τῶν δύο ἄλλων νήσων πρὸς συντονισμένην πολεμικὴν δρᾶσιν κατὰ τῶν Τούρκων.

Τὴν 25ην Ἀπριλίου κατέπλευσεν ὕδραϊκὴ μοῖρα, ὁπότε τὰ πλοῖα τῶν Ψαριανῶν μετὰ τῶν Ὑδραίων ἀπέπλευσαν πρὸς ἀποκλεισμόν τῆς Χίου καὶ ἄλλας ἐπιχειρήσεις. Ἡ ἐπαναστατικὴ προκήρυξις ἐξεδόθη ὑπὸ τῆς Βουλῆς τῶν Ψαρῶν ἐν εἵδει διπλώματος ἐγχειρισθέντος εἰς ἕκαστον πλοίαρχον. Τὸ κείμενον συνετάχθη εἰς Ὑδραν, χρησιμεύσαν καὶ διὰ τοὺς Ὑδραίους πλοίαρχους, ἀναγεγραμμένου εἰδικῶς εἰς ἕκαστον τούτων τοῦ ὀνόματος τοῦ πλοίου, τοῦ πλοιάρχου καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κανονίων. Ἐχει χαρακτῆρα ἐπαναστατικῆς προκηρύξεως, ἐν τῇ ὁποίᾳ περιγράφονται τὰ δεινὰ τοῦ ἔθνους τὰ ὀδηγήσαντα εἰς τὴν κήρυξιν τοῦ ἀγώνος τῆς ἐλευθερίας, διότι θὰ ἀνεγινώσκετο ὑπὸ τῶν περιπολούντων ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον πολεμικῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, πρὸς τὰς ὁποίας ἐγίνετο ἔκκλησις νὰ σεβασθοῦν τὴν ἐπαναστατικὴν σημαίαν τῶν Ἑλλήνων καὶ νὰ μὴ παρεμβάλουν ἐμπόδια εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας των. Διὰ τοῦτο τὸ ἐν εἵδει προκηρύξεως πρὸς τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐτὰς δίπλωμα τοῦτο ἦτο συνεταγμένον παραπλευρῶς καὶ εἰς εὐρωπαϊκὴν γλῶσσαν².

1. Ἡ σημαία τῶν Ψαρῶν ἀπεικόνιζε τοὺς αὐτοὺς συμβολισμοὺς ἐκείνης τῶν Σπεσιῶν, ὡς καὶ ἡ ὀλίγον ἔπειτα ὑψωθείσα τῆς Ὑδρας. Ἐκάστη τούτων διέφερεν ἐλαφρῶς εἰς τὰ σχέδια τῶν συμβολικῶν ἀναπαραστάσεων καὶ εἰς τοὺς χρωματισμούς.

2. Βλ. τὸ κείμενον αὐτοῦ εἰς τὸ ἐν τέλει τῆς παρούσης μελέτης παράρτημα προκηρύξεων τοῦ ἀγώνος ὑπ' ἀριθμ. 6. Τὸ εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς κοινότητος Ὑδρας (τ. Ζ', σ. 19) δημοσιευόμενον φέρει καὶ μετάφρασιν ἰταλικήν. Ὁ Κωνσταντῖνος Νικολαΐδης (ἑ.ἀ., σ. 111) δημοσιεύει τὸ ἑλληνικὸν κείμενον, γράφων ὅτι ἦτο «γεγραμμένον εἰς ἑλληνικὴν καὶ γαλλικὴν διάλεκτον».

Δυσχερεστέρα καὶ πολυπλοκωτέρα διὰ τὴν κήρυξιν τῆς ἐπαναστάσεως ἦτο ἡ κατάστασις εἰς τὴν Ὑδραν. Κυρίως τὴν νῆσον αὐτὴν εἶχε πλήξει ἡ δυσπραγία τοῦ τελευταίου καιροῦ, ἡ ὁποία εἶχε προκαλέσει τὴν ἀκινήσιαν σχεδὸν ὁλοκλήρου τοῦ ὑδραϊκοῦ στόλου ἐντὸς τοῦ λιμένος. Οἱ προύχοντες τῆς Ὑδρας, ἔχοντες ἤδη συγκεντρώσει μεγάλα πλοῦτη εἰς ἀνεγερθέντα ἐπὶ τοῦ βράχου τῆς νήσου μεγαλοπρεπῆ ἀρχοντικά, διεπνέοντο ὑπὸ λίαν συντηρητικῶν αἰσθημάτων. Ἐφοβοῦντο ὅτι ἡ ἐπανάστασις θὰ ὠδήγει τὸ ἔθνος εἰς πολὺ χειροτέρας συμφορὰς ἐκείνων τῶν Ὀρλωφικῶν, τὰς ὁποίας ἐπέσειον εἰς πάντα ὁμιλοῦντα εἰς αὐτοὺς περὶ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος. Ἰδιαιτέρως ἐφοβοῦντο τὴν καταστροφὴν τῆς νήσου των, πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν καὶ τὴν αἴγλην τῆς ὁποίας ἦσαν προσκεκολλημένοι μετὰ πάθους. Οὐδείς ἠδύνατο νὰ ἀμφισβητήσῃ τὸν ἑλληνικὸν πατριωτισμὸν των, ἡ δὲ καθόλου ζωὴ των ἐνεπνέετο ἐκ τῶν ἑλληνικῶν παραδόσεων. Τὰ πλοῖα των ἔφερον τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ὀνόματα καὶ αὐτοὶ συνεισέφερον προθύμως διὰ τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν. Ἄλλ' ἀπέκρουον μετ' ἀγανακτήσεως τὰς βολιδοσκοπήσεις τῶν Φιλικῶν, δηλοῦντες ὅτι δὲν ἐννοοῦν νὰ ἐμπλακοῦν εἰς νέας ἐπαναστατικὰς περιπετείας, ἂν αἱ ἀσαφεῖς καὶ ἀπατηλαὶ διαβεβαιώσεις περὶ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου, καθόδου ρωσικῶν δυνάμεων κ.λ.π., δὲν καταστοῦν προηγουμένως πραγματικότης.

Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας οἱ ἀπόστολοι τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας πᾶν ἄλλο ἢ γόνιμον ἔδαφος εὗρον εἰς τὴν Ὑδραν πρὸς παρασκευὴν τῆς ἐπανάστασεως. Ὀλίγοι ἦσαν οἱ μυηθέντες, καὶ αὐτοὶ ἐκ τῆς τάξεως τῶν πλοιαρχῶν, προσεικλύνθησαν δὲ τελικῶς καὶ τινες ἐνθουσιῶντες νέοι, τέκνα προκρίτων, ἐν ἀγνοίᾳ τῶν γονέων των. Ἡ ἐπαναστατικὴ κίνησις τῆς Πελοποννήσου διεσπείρετο ἐπιτηδεῖως ὑπὸ τῶν Φιλικῶν, συνοδευομένη ὑπὸ συνταρακτικῶν διαδόσεων περὶ κηρύξεως ρωσοτουρκικοῦ πολέμου, θριαμβευτικῶν νικῶν τοῦ Ὑψηλάντου εἰς Μολδοβλαχίαν καὶ κεραυνοβόλου καθόδου μετὰ μεγάλης στρατιᾶς πρὸς νότον. Τὰ πλήθη ἐκινοῦντο πρὸς ἐνθουσιασμούς, ἀλλ' οἱ κυβερνῶντες πρόκριτοι, ἐνισχυόμενοι ὑφ' ὁλοκλήρου τῆς τάξεως των, παρέμενον ἀκλόνητοι εἰς τὴν πολιτικὴν αὐτὴν γραμμὴν ἀποχῆς ἀπὸ πάσης ἐπαναστατικῆς ἐνεργείας. Ἀναμφισβητήτως δὲ ἐν ἀρχῇ δὲν ἐσκέπτοντο κἂν νὰ καιροσκοπήσουν ἐπιφυλάσσοντες τὰς περαιτέρω ἀποφάσεις των ἀναλόγως τῆς ἐξελίξεως τῆς καταστάσεως. Διότι ἔσπευσαν νὰ ἀποστείλουν διὰ πλοίων πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸν ἀριθμὸν Ὑδραίων ναυτῶν, τοὺς ὁποίους ἡ Ὑδρα, ἔναντι τῆς ἀναγνωρίσεως αὐτονομίας καὶ αὐτοκυβερνήσεως ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου, ἦτο ὑποχρεωμένη νὰ στέλλῃ κατ' ἔτος πρὸς ὑπηρεσίαν εἰς τὸ τουρκικὸν ναυτικόν. Διὰ τῆς πράξεως ταύτης δὲν ἐπεδείκνυν μόνον πίστιν καὶ ὑπακοὴν πρὸς τὴν Πύλιν, παρέχοντες ἀπὸ τὴν διαβεβαίωσιν ἀποχῆς ἀπὸ πάσης μελλοντικῆς ἐπαναστατικῆς πράξεως, ἀλλὰ καὶ ἐξεβίαζον τὸν πληθυσμὸν πρὸς τὴν ἀποχὴν ταύτην, δεδομένου ὅτι τὰ ἀποστελλόμενα τέκνα τῶν

Ὑδραίων θὰ κατεσφάζοντο εὐθὺς ὥς θὰ ἀνηγγέλλετο ἡ ἐπανάστασις τῆς Ὑδρας. Πάντως, οἱ πρόκριτοι τῆς Ὑδρας ἐτέλουν ἐν γνώσει τῶν τεκταινόμενων ἐν Πελοποννήσῳ καί, παρὰ τὴν ἐφεκτικὴν στάσιν των, εὐρίσκοντο ἐν ἐπικοινωνίᾳ μετὰ τῶν Πελοποννησίων ἀρχηγῶν δι' εἰδικῶν ἀπεσταλμένων, οἱ ὅποιοι κατέφθανον εἰς Ὑδραν, παρακολουθοῦντες ἀγρύπνως τὰ ἐξελισσόμενα γεγονότα.

Τὰ πρῶτα ἐπαναστατικὰ ἐπεισόδια τῶν Πατρῶν καὶ τῆς Καλαμάτας εἶχον ἤδη λάβει χώραν, αἱ προκηρύξεις τοῦ ἀγώνος τῆς ἐλευθερίας εἶχον διαδοθῇ, μάχαι ἐκ τοῦ συστάδην συνήπτοντο μεταξὺ Ἑλλήνων ἐπαναστατῶν καὶ Τούρκων ἀνὰ τὴν Πελοπόννησον, ἡ ὁποία ἔδιδεν εἰκόνα ἐν ἐκρήξει ἡφαιστείου, ἀλλὰ τὸ διοικοῦν σῶμα τῶν προκρίτων τῆς Ὑδρας ἐξηκολούθει νὰ κρατῇ τὴν νῆσον ἐν παθητικῇ ἀκινήσει. Εἰς μάτην κατέφθανον ἀπεσταλμένοι τῶν ἀρχηγῶν τῆς Πελοποννήσου καὶ ἰδίᾳ τοῦ Πετρόμπεη, τοῦ Κολοκοτρώνη, τοῦ Παπαφλέσσα, κομίζοντες ἐπιστολὰς καὶ ἐξορκίζοντες ἄμεσον ἔξοδον εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ ἀποστολὴν βοηθείας ἀπὸ θαλάσσης. Οἱ ἐκεῖ εὐρισκόμενοι πολυάριθμοι Πελοποννήσιοι καὶ οἱ μεμνημένοι ὥς Φίλικοὶ συνετάρασσαν τὸν λαὸν διαδίδοντες μεγαλοποιημένας τὰς ἐν Πελοποννήσῳ νίκας καὶ ἀναγινώσκοντες δημοσίᾳ τὰς ἐπαναστατικὰς προκηρύξεις. Ἡ δυσφορία τοῦ λαοῦ ἔφθασεν εἰς τὸ κατακόρυφον, ὅτε ἀνηγγέλλη ὅτι αἱ Σπέτσαι ὕψωσαν ἤδη τὴν ἐπαναστατικὴν σημαίαν καὶ τὰ σπετσιωτικὰ πλοῖα ἀπέπλεον πρὸς συμμετοχὴν εἰς κατὰ θάλασσαν πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις. Ἐκεῖ ὅπου εἶχε περιέλθει ἡ κατάσταση ἦτο μοιραῖον νὰ σημειωθῇ κίνημα κοινωνικο - πολιτικοῦ χαρακτῆρος, πρὶν ἐκραγῇ ἡ ἐθνικὴ ἐπανάστασις.

Ὁ Ἀντώνιος Οἰκονόμου, πλοίαρχος δευτερευούσης τάξεως, ἀλλ' ἀτρόμητος καὶ γενναῖος ναυτικός, ἀπολέσας τὸ πλοῖόν του κατόπιν ναυαγίου παρὰ τὰ Γάδεια, εἶχε μεταβῇ εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς ἐξεύρεσιν χρημάτων δι' ἀπόκτησιν ἄλλου. Ἐκεῖ ἐμνήθη εἰς τὸ μυστήριον τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας καὶ συνεδέθη μετὰ τοῦ Γρηγ. Παπαφλέσσα, μετὰ τοῦ ὁποίου ὁμοίᾳζε κατὰ τὸν χαρακτῆρα εἰς ἐκρηκτικὰς ἐκδηλώσεις ἐνθουσιασμοῦ. Ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ὑδραν ἄπρακτος ὥς πρὸς τὴν προσωπικὴν του ὑπόθεσιν, ἀλλ' ἀφιερωμένος ψυχῇ τε καὶ σώματι εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἐλευθερίας, χάριν τῆς ὁποίας ἐπροπαγάνδιζε δημοσίᾳ, ἐφάμιλλος τοῦ Παπαφλέσσα εἰς διασποράν τῶν συνήθων ἀπατηλῶν ἐπαγγελιῶν τῆς Ἐταιρείας καὶ εἰς μέταδοσιν τῆς ἐπαναστατικῆς φλογός. Ὁ Οἰκονόμου ἐξεμεταλλεύθη τὴν δυσφορίαν τῶν ἀδρανούντων πληρωμάτων καὶ τὴν λαϊκὴν κατακραυγὴν ἐκ τῆς ἀπραξίας, ἰδίᾳ ἀφ' ἧς ἐγνώσθησαν τὰ πρῶτα ἐπαναστατικὰ γεγονότα. Πρὸς ἀνατροπὴν ὅμως τοῦ ἰσχύοντος ἀριστοκρατικοῦ πολιτικοῦ συστήματος τῆς Ὑδρας, τὸ ὁποῖον ἔθεωρεῖτο ὡς πρόσκομμα διὰ τὴν ἄμεσον συμμετοχὴν εἰς τὴν ἐπανάστασιν, ἐνήργησε μετὰ μεγάλης ἐπιτηδεύτητος. Ἐχων ὥς ἐμπίστους συνεργοὺς τὸν Θεόδωρον Γκίκαν (υἱὸν προκρίτου, ἀλλὰ δρῶντα

ἐν ἀγνοίᾳ τοῦτου), τὸν Ὑδραῖον Πέτρον Μάρκεξην καὶ τὸν Πελοποννησίον Γεώργιον Ἀγαλλόπουλον, προσπειθήθη ὅτι ἐκ τῶν ἀνέργων ναυτῶν ἐστρατολόγει ἐθελοντικῶς σῶμα 500 ἀνδρῶν πρὸς ἐκστρατείαν εἰς Πελοπόννησον. Οἱ πρόκριτοι δὲν ἀντέδρασαν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἵνα μὴ κατηγορηθῶν ὡς ἀντιπράττοντες εἰς τὸ ἀπελευθερωτικὸν κίνημα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἵνα ἀπαλλαγῶν τῆς παρουσίας τοῦ ταραχοποιοῦ πλοιάρχου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν στοιχείων. Ἀλλ' ὁ Οἰκονόμου, ἀφοῦ ἐνέπλησεν ἕξ ἐνθουσιασμοῦ τὰς καρδίας τῶν ὁπαδῶν του, ἀναγγέλλων πραγματικὰς καὶ φανταστικὰς νίκας τῶν Πελοποννησίων καὶ τοῦ Ὑψηλάντου, τὴν νύκτα τῆς 27ης Μαρτίου διέταξε νὰ ἡγήσων οἱ κώδωνες, ἐνῶ ἄλλοι, περιτρέχοντες τὰς ὁδοὺς, ἐκραύγαζον « στ' ἄρματα, στ' ἄρματα ». Οἱ προύχοντες, καταληφθέντες αἰφνιδιαστικῶς, ἔκρινον φρόνιμον νὰ κλεισθῶν εἰς τὰς κατοικίας των, ἐνῶ ὁ λαὸς ἔτρεξεν εἰς τὴν προκυμαίαν. Τότε ὁ Οἰκονόμου κατέλαβεν ἕξ ἐφόδον τὰ πλοῖα, εἰς τὰ κανόνια τῶν ὁποίων ἐτοποθέτησεν ἐμπίστους του, καὶ διένειμεν ὅπλα εἰς τοὺς πληθυνομένους ὁπαδοὺς του. Τὴν πρωτὰν τῆς 28ης Μαρτίου ἦτο ἀπόλυτος κύριος τῆς καταστάσεως.

Ἡ διοικοῦσα κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν δημογεροντία τῆς νήσου, ἀποτελουμένη ἐκ τῶν Λαζ. Κουντουριώτου, Δημ. Τσαμαδοῦ, Βασ. Βουδούρη καὶ Γκίκα Γκιώνη, συνῆλθεν εἰς τὸ μοναστήρι, πρὸς σύσκεψιν περὶ τοῦ πρακτέου. Ἀλλ' ὁ ἐπαγρυπνῶν καὶ φοβούμενος τὴν ἐπιρροὴν τῶν Οἰκονόμου, ἐξαπέλυσεν ἀλαλάζοντα καὶ ἀπειλοῦντα πλήθη, οἱ δὲ διοικοῦντες πρόκριτοι ἔσπευσαν νὰ διαφύγουν ἀπὸ τῶν ὀπισθίων θυρίδων καὶ νὰ κρυβοῦν. Ὁ Οἰκονόμου κατηύθυνε τὸν λαὸν πρὸς τὸ Διοικητήριον, ὅπου καθηρέθη καὶ ἐξεβλήθη ὁ διοικητὴς-βέης Νικολὸς Κοκοβίλας. Κατόπιν προσέλαίᾳς περὶ πατρίδος καὶ ἀγῶνος ἐλευθερίας, ἡ ὁποία συνεκίνησεν ἔτι περισσότερον καὶ ἐφαντίσει τὰ πλήθη, ἀνεκηρύχθη αὐτὸς ἀρχηγὸς τῆς Ὑδρας καὶ ἔλαβεν εἰς χεῖράς του ἀπάσας τὰς ἐξουσίας. Οἱ ἀνήκοντες εἰς τὴν τάξιν τῶν προυχόντων-οἰκοκυραίων ἐτήρησαν ἐν ἀρχῇ παθητικὴν στάσιν, ἀγνοοῦντες τὸ πραξικοπήμα, ἀλλὰ μὴ ἀντιδρῶντες, πιθανῶς δ' ἐλπίζοντες εἰς ταχεῖαν ἐπανάκτησιν τῆς ἐπιρροῆς των χάρις εἰς τὸ εὐμετάβολον τῶν διαθέσεων τοῦ ὄχλου. Ἀλλ' ὁ Οἰκονόμου ἐκέρδιζε συνεχῶς ἔδαφος, ἐξάπτων τὰ πλήθη καὶ ταυτίζων τὸ κοινωνικόν του πραξικοπήμα πρὸς τὴν ἐθνικὴν ἐπανάστασιν. Ἐσεβάσθη τὴν ζωὴν καὶ τὴν περιουσίαν τῶν προκρίτων καὶ ἔλαβε μέτρα προφυλάξεώς των. Ἐν τούτοις ὑπεχρέωσεν αὐτοὺς διὰ τῶν ἀπειλητικῶν κραυγῶν τοῦ πλήθους νὰ καταβάλλουν τὸ σημαντικὸν ποσὸν τῶν 130 χιλιάδων διστηλῶν διὰ τὴν συγκρότησιν καὶ τροφοδοσίαν τῶν πληρωμάτων καὶ τὴν ὅλην παρασκευὴν τοῦ ἀγῶνος¹.

1. Τὰ σχετικὰ πρὸς τὸ πρῶτον ἔτος τοῦ ἀγῶνος ἔγγραφα εὗρισκονται ἐν τῷ Ζ' τόμῳ τῶν Ἀρχείων τῆς νήσου Ὑδρας. Τὰ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ἀντ. Οἰκονόμου

Κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας εἶχον ἔλθει καὶ εὐρίσκοντο ἀκόμη εἰς τὴν Ὑδραν ὁ πρόκριτος τῶν Σπετσῶν Γιάννης Μέξας καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Πετρόμπε Γεώργιος Μαυρομικάλης, ἀποσταλέντες διὰ τὰ ἀναγγεῖλουν τὰ ἐπαναστατικά ἐπεισόδια τῆς Πελοποννήσου καὶ κομίζοντες ἐπιστολάς μετ' ἐκκλησιῶν καὶ πατριωτικῶν παρορμήσεων, πρὸς ἔξοδον τῆς νήσου εἰς τὸν ἀγῶνα¹. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἀμφότεροι, βλέποντες τὴν ἀμφίρροπον καὶ διστακτικὴν εἰσέτι στάσιν τῶν προκριτῶν, ἐνίσχυσαν κρυφίως τὰς προθέσεις τοῦ Οἰκονόμου. Πάντως, εὐθὺς ὡς ἐξεργάγη τὸ πραξικόπημα, ὁ Μέξας ἔσπευσε νὰ εἰδοποιήσῃ τὰς Σπέτσας. Τὴν 30^{ην} Μαρτίου, ὑπὸ τὸ πρόσχημα νὰ παραλάβουν τὸν Σπετσιώτην πρόκριτον, κατέπλευσαν εἰς τὸν λιμένα τῆς Ὑδρας δύο μεγάλα πλοῖα τῶν Σπετσῶν φέροντα ὑπερηφάνως ἀναπεπταμένην τὴν ἐπαναστατικὴν σημαίαν. Τότε ὁ λαὸς ἐκυριαρχήθη ὑπὸ ἐξάλλου ἐνθουσιασμοῦ, ἀπαιτῶν νὰ ὑψωθῇ ἡ ἐπαναστατικὴ σημαία καὶ εἰς τὰ πλοῖα τῆς Ὑδρας. Οἱ πρῶχοντες ἀντελήφθησαν ὅτι δὲν ὑπῆρχε πλέον καιρὸς καιροσκοπικῆς ἀναμονῆς. Τὴν 31^{ην} Μαρτίου, συνελθόντες πάντες, υπέγραψαν ἀπὸ κοινοῦ ἔγγραφον, διὰ τοῦ ὁποῖου παρεδίδοντο ἐπισήμως εἰς τὸν Ἀντ. Οἰκονόμου πᾶσαι αἱ ἐξουσίαι πολιτικά, οἰκονομικά, δικαστικά καὶ ἀστυνομικά, μολοντόι θὰ ἐλάμβανεν ὡς συμβούλους ἐξ αὐτῶν δώδεκα, ἐκλεγομένους ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου. Τὸ δὲ σημαντικώτερον ἦτο ὅτι παρεδίδετο εἰς αὐτὸν ἀπόλυτος ἐξουσία διὰ τὴν κήρυξιν τῆς ἐπαναστάσεως, τὴν ὁργάνωσιν ἐκστρατειῶν καὶ τὴν ἐν γένει συμμετοχὴν τῆς Ὑδρας εἰς τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα: «Ὁ ρηθὲς διοικητὴς κύριος καπ. Ἀντώνης ἔχει ἀπόλυτον ἐξουσίαν, χορεῖας τυχοῦσης, νὰ ἐκστρατεύσῃ διὰ ξηρᾶς τε καὶ θαλάσσης κατ' ἀρέσκειαν πᾶσαν ἀναγκαίουσαν δύναμιν, ἐπὶ κεφαλῇ τῆς ὁποίας δύναται νὰ ἀπέλθῃ καὶ ὁ ἴδιος ὧσπερ τε βουλῇ. Ἡμεῖς δὲ οἱ κάτωθεν γεγραμμένοι προσεστώτες οἱ φέροντες τὸ πρόσωπον τοῦ κοινοῦ τούτου ὑποσχόμεθα ἐτοιμῶς καὶ ἀναντιρρήτως προμηθεῦσαι τὴν τοιαύτην δύναμιν καὶ τὴν ἔξοδον τοιαύτης ἐκστρατείας»².

Ἀπὸ τῆς στιγμῆς αὐτῆς καὶ μολοντόι ἡ ἔμπρακτος συμμετοχὴ τῆς Ὑδρας εἰς τὸν ἀγῶνα καθυστέρησεν ἐπὶ 15 εἰσέτι ἡμέρας, οὐσιαστικῶς μετὰ τὴν πλήρη ἐπιτυχίαν τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἐπαναστάσεως, εἶχε κηρυχθῇ καὶ ἡ ἐθνικὴ ἐπανάστασις. Ἐκ τῶν πρώτων ἔργων τῆς νέας διοικήσεως ἦτο ἡ ἀποστολὴ ταχυπλοῦ πρὸς εἰδοποίησιν τοῦ μεταφέροντος τοὺς

καὶ τῶν κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας γενομένων παρασκευῶν περιγράφονται λεπτομερέστερον ἐν Ἰω. Φιλήμονος (ἑ.ἀ., τ. Γ', σ. 106 κ.ἐ.). — Σπ. Τρικούπη (ἑ.ἀ., τ. Α', σ. 120 κ.ἐ.).

1. Ἀρχεῖον Ὑδρας, τ. Ζ', σ. 11. Ἐν ἀρχῇ τοῦ τόμου τούτου δημοσιεύονται καὶ τὰ σταλέντα ὑπὸ νήσων ἢ ἄλλων περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος ἔγγραφα ὑπὸ τύπον ἐκκλησιῶν προσχωρήσεως εἰς τὴν ἐπανάστασιν καὶ ἀποστολῆς βοθητῶν.

2. Ἀρχ. Ὑδρας, τ. Ζ', σ. 10 κ.ἐ. Βλ. καὶ Σπ. Τρικούπη, ἑ.ἀ., τ. Α', σ. 272. — Φιλήμονος, ἑ.ἀ., τ. Γ', σ. 110.

Ἐδραίους ναύτας πρὸς ὑπηρεσίαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν νὰ ἐπαναπλεύσῃ ἀμέσως εἰς Ὑδραν. Κατ' εὐτυχὴ σύμπτωσιν, λόγῳ κακοκαιρίας τὸ πλοῖον αὐτὸ εἶχε ποδίσει εἰς τὸν λιμένα τῆς Μήλου καὶ οὕτως ἀνέκρουσε πρῦμαν, διασωθέντων τῶν Ἐδραίων νέων ἐκ βεβαίας σφαγῆς. Ἀλλ' οἱ ἤδη ὑπηρετοῦντες εἰς τὸν τουρκικὸν ναύσταθμον, μὴ εἰδοποιηθέντες ἐγκαίρως νὰ διαφύγουν, κατεσφάγησαν ἅπαντες.

Ἀφ' ἧς στιγμῆς οἱ πρόκριτοι τῆς Ὑδρας ἀπεδέχθησαν τὴν εἴσοδον τῆς νήσου εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας καὶ ἤρχισαν αἱ προετοιμασίαι τῶν πλοίων, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ πλεῖστα ἀνῆκον εἰς τὴν τάξιν των, καὶ τῶν πληρωμάτων των, ἡ θέσις τοῦ Οἰκονόμου, ἀποδεχθέντος κατ' ἀνάγκην τὴν συμμετοχὴν των εἰς τὴν διοίκησιν, ἐκλονίζετο καὶ βαθμυδὸν ἔχανε τὸν δικτατορικὸν τῆς χαρακτῆρα τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ πραξικοπήματος. Ἡ λαϊκὴ τάξις ἀπέβλεπε καὶ πάλιν πρὸς τοὺς προκρίτους ὡς πρὸς τοὺς πατροπαραδότους ἡγέτας, τοὺς ἱκανοὺς νὰ κυβερνήσουν τὴν νήσον καὶ τὸν λαόν τῆς κατὰ τὰς κρίσεις ἐκείνας περιστάσεις, ἀκόμη δὲ νὰ διευθύνουν τὸν ἀγῶνα τῆς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας. Οἱ ἀσκούντες μεγίστην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν πληρωμάτων κυβερνῆται τῶν πλοίων εἶχον δεχθῇ τὴν παραχώρησιν τῆς ἐξουσίας εἰς τὸν Οἰκονόμου μόνον διότι αἰφνιδιάσθησαν, προσέκειντο δὲ πρὸς τοὺς προκρίτους, ἐκ τῶν ὁποίων εἶχον συνηθίσαι νὰ λαμβάνουν διαταγὰς καὶ μετὰ τῶν ὁποίων εἶχον συνδέσει τὰ συμφέροντά των. Ἐξ ἄλλου, τὸ πανελλήνιον κύρος τῶν προυχόντων παρέμενεν ἀμείωτον, παρὰ δὲ τὰ μεσολαμβάναντα ἑσωτερικὰ γεγονότα, πρόκριτοι, καπεταναῖοι καὶ ἄλλοι πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ ἀρχηγοὶ τῶν νήσων, τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς λοιπῆς ἐν ἐπαναστάσει Ἑλλάδος κατὰ τὰς δραματικὰς ἐκείνας ἡμέρας ἀπηυθύνοντο « πρὸς τοὺς εὐγενεστάτους καὶ φιλογενεστάτους προεστώτας καὶ δημογέροντας », « πρὸς τοὺς εὐγενεστάτους ἀρχοντας... », « πρὸς τοὺς τιμίους ἀδελφούς προκρίτους » κ.λ.π. τῆς Ὑδρας. Μολονότι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ ἐπὶ μακρὸν διάστημα τοῦ ἀγῶνος ἐξακολουθοῦν τὰ ἔξ Ὑδρας ἐκπεμπόμενα ἔγγραφα νὰ φέρουν ὑπογραφὴν « οἱ κάτοικοι τῆς νήσου Ὑδρας », ὡς καθιέρωσεν ὁ ἀρχηγὸς τοῦ λαϊκοῦ κινήματος, ἀντὶ « οἱ πρόκριτοι τῆς νήσου Ὑδρας », ὡς ἔσχευε πρὶν ἀκόμη κηρυχθῇ ἐπισήμως ἡ ἐθνικὴ ἐπανάστασις, τὸ κοινωνικὸν κίνημα, τὸ ὁποῖον ὠδήγησεν εἰς ταύτην, βαίνει πρὸς τὴν δύσιν του. Ὡς ἀρχηγὸς τοῦ στόλου ὠρίσθη ἐκλεγείς ὑπὸ τῶν πλοιάρχων εἰς ἐκ τῶν πλουσιωτέρων καὶ ἰσχυροτέρων προκρίτων τῆς Ὑδρας, ὁ Γιακουμάκης Τομπάζης. Ὁ ἠρωϊκὸς ἀλλ' ἀτυχὴς Οἰκονόμος, πρὶν ἀκόμη πληρώσῃ διὰ τῆς ζωῆς του τὸ μεγαλεπήβολον ἐθνικο-κοινωνικὸν ἐγχείρημά του, ἐφθίετο διὰ τῆς συστηματικῆς ἀντιδράσεως τῶν προκρίτων, οἱ ὁποῖοι βαθμυδὸν λαμβάνουν καὶ πάλιν τὴν ἐξουσίαν εἰς χεῖράς των, κατακτῆσαντες ἄλλωστε διὰ τῶν μετέπειτα ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν των συντελεσθέντων ἠρωϊκῶν κατορθωμάτων τοῦ ναυτικοῦ τῆς Ὑδρας καὶ τῆς ὀξυνουστάτης πολιτι-

κῆς των δραστηριότητος ἡγετικὴν θέσιν εἰς τὸν πανελλήνιον ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας¹.

Αἱ εἴκοσι δύο περίπου ἡμέραι ἀπὸ τῆς κηρύξεως τοῦ ἀγῶνος ἐν Πελοποννήσῳ μέχρι τῆς ἐνεργοῦ συμμετοχῆς τοῦ ὑδραϊκοῦ στόλου διέρρευσαν ἐν μέσῳ ἀγωνίας καὶ δραματικῶν ἐκκλήσεων, αἱ ὁποῖαι καθ' ἡμέραν κατέφθινον εἰς τὴν νῆσον δι' εἰδικῶν ἀπεσταλμένων. Μεταξὺ ἄλλων ἐστάλη ὁ ἐπίσκοπος Ἑλους Ἀνθιμος, ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων ἡγετικῶν προσωπικοτήτων τῆς Πελοποννήσου, κομίζων δραματικὴν ἐκκλήσιν, ὑπογεγραμμένην ὑπὸ πάντων τῶν Πελοποννησίων ἀρχηγῶν. Εἰς τὰς πλείστας τῶν ἐκκλήσεων τούτων ἀναγγέλλονται νῆκαι, ἵνα ἀναπερώσουν τὸ φρόνημα τῶν Ὑδραίων, ἀλλ' ἐκφράζονται ζῶηραι ἀνησυχίαι διὰ τὴν ἔκβασιν τοῦ ὅλου ἀρξαμένου ἐπαναστατικοῦ ἀγῶνος, ἂν δὲν σπεύσῃ ἄνευ χρονοτριβῆς στιγμῆς ὁ ὑδραϊκὸς

1. Τὸ τέλος τοῦ Ἀντ. Οἰκονόμου ὑπῆρξε δραματικόν. Ἡ ἔρις μετὰ τῶν προκρίτων ἤρξανε καθημερινῶς. Ἰδίως ἡ προσπάθειά του ὅπως τοποθετήσῃ ὡς κυβερνήτας τῶν ἀποπλεόντων πλοίων πρόσωπα τῆς ἐμπιστοσύνης του, τὰ ὁποῖα τὸν ἐνίσχυσαν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἐπικράτησιν, συνήντα σθεναράν ἀντίδρασιν ἐκ μέρους τῶν προκρίτων καὶ συγχρόνως τὸν ἀπέξένου πολλῶν ἰσχυρῶν πλοίαρχων, οἱ ὅποιοι ἐτάχθησαν μὲ τὴν ἀριστοκρατικὴν μερίδα καὶ ἐκηρύχθησαν λυσσώδεις πολέμιοι του. Ἐξ ἄλλου, ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν πληρωμάτων διὰ τοῦ ἀπόπλου τοῦ στόλου, τὸν ἐστένησε τῶν φανατικωτέρων καὶ εἰλικρινεστέρων ὑποστηρικτῶν τοῦ κινήματός του. Τὴν 12^{ην} Μαΐου ἀντίπαλοι πλοίαρχοι μετὰ τῶν ὁπαδῶν των ὤρμησαν εἰς τὸ Διοικητήριον, ἐνῶ πλοῖα προκρίτων ἤρχισαν νὰ κανονιοβολοῦν ἀπὸ τοῦ λιμένος τὸ Διοικητήριον. Ὁ Οἰκονόμος, μετ' ἀπεγνωσμένην καὶ αἱματηρὰν πάλην, ἐγκατέλειπε μετὰ τῶν ὁπαδῶν του τὸ Διοικητήριον καί, ἀφοῦ εἰς μάτην ἠγωνίσθη νὰ διαφύγῃ διὰ πλοίου, περιπλανηθεὶς εἰς τὰ πέριξ ὠρύματα, τελικῶς παρεδόθη ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ μεταφερθῇ εἰς Πελοπόννησον. Διέφυγε τὴν κατὰ τὸν πλοῦν δολοφονίαν, λόγῳ ἀρνήσεως τῶν ναυτῶν νὰ ἐκτελέσουν τὴν ἐντολὴν αὐτήν. Κατ' ἀπαίτησιν τῶν προυχόντων τῆς Ὑδρας περιωρίσθη ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων ἀρχηγῶν εἰς τὸ Μέγα Σπήλαιον, ὁπόθεν μετ' ἐπαμνηνον διέφυγε. Φαίνεται ὅτι εἶχεν ἐνθαρρύνσεις ἐκ μέρους Ὑδραίων νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς Ὑδραν καὶ ἀναλάβῃ τὴν ἡγεσίαν, λόγῳ τῆς ὑφισταμένης δυσαρρακείας εἰς τὴν λαϊκὴν τάξιν. Οἱ ἀνησυχήσαντες πρόκριτοι ἠπειλήσαν διὰ τῶν ἐν τῇ ἐθνικῇ συνελεύσει πληρεξουσίων των ὅτι ἡ Ὑδρα θὰ παύσῃ νὰ μετέχῃ εἰς τὸν ἀγῶνα, ἂν δὲν ἐξοδωθῇ ἡ διαταγὴ αὐτή, ἐπυροβολήθῃ καὶ ἐφονεύθῃ, ἐνῶ οἱ συνοδευόντες αὐτὸν ἀρέφθησαν ἀνενόχλητοι. Οὕτως ἔληξε διὰ τοὺς Ὑδραίους προκρίτους ὁ ἐφιάλτης αὐτὸς τοῦ κινδύνου νέας ἀναταραχῆς καὶ ἀποκατεστάθῃ ἡ ἡσυχία, ἡ ὁποία ἐπέτρεψεν εἰς τὴν νῆσον νὰ ἀφιερωθῇ ἐξ ὁλοκλήρου ἀπερίσπαστος εἰς τὸν ἡρωϊκὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας. Ἐξέλειπεν ὁμως διὰ τοῦ δραματικοῦ αὐτοῦ τέλους εἰς ἐκ τῶν ἡρωϊκωτέρων κηρύκων τῆς ἐπαναστάσεως διὰ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἔθνους. (Φιλήμονος, ἐ.ἀ., τ. Γ', σ. 332 κ.ἐ. καὶ τ. Δ', σ. 353 κ.ἐ. — Σπ. Τρικούπη, ἐ.ἀ., τ. Α', σ. 182 κ.ἐ. καὶ τ. Β', σ. 98 κ.ἐ.).

στολόος¹. Ἐξαιρετικῶς ἔντονος καὶ σχεδὸν ἐπιτιμητικὴ ὑπῆρξεν ἡ ἔκκλησις τῶν Σπετσῶν². Ἵνα δὲ κινήσουν περισσότερον τὸν ἐνθουσιασμόν τῶν Ὑδραίων, τὰ σπεταισιωτικὰ πλοῖα, φέροντα ὑπερφάνως τὴν ἐπαναστατικὴν σημαίαν, περιέπλεον ἀδιακόπως τὸν λιμένα τῆς Ὑδρας καὶ πολλάκις ἠγκυροβόλουν ἀντικρὺ αὐτῆς. Ὅτε δὲ σπεταισιωτικὸς στολίσκος ἠχμαλώτισε τουρκικὰ πλοῖα, ἔπλευσεν ἐπιδεικτικῶς μετὰ τῶν τροπαίων τοῦ ἐγγύτατα τοῦ λιμένος τῆς Ὑδρας, ἵνα κινήσῃ τὸν ἐνθουσιασμόν καὶ τὴν ἄμυλλαν.

Ὅτε ἐπὶ τέλους ἐτελείωσαν αἱ προπαρασκευαί, ἐπεβλήθησαν δὲ αἱ ἀπο-

1. Εἰς τὴν δραματικὴν αὐτὴν ἔκκλησιν τῶν ἀρχηγῶν τῆς Πελοποννήσου γράφονται μεταξὺ ἄλλων: « Μολονότε καὶ πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ἡμερῶν κοινῶς καὶ πρὸς τὴν φιλογενεῖαν σας ἐκδιηγούμενοι τὴν ἐνέδραν τῶν κοινῶν ἐχθρῶν διὰ τὴν ὁποίαν ἠναγκάσθημεν νὰ λάβωμεν τὰ ὅπλα εἰς τὰς χεῖρας πρὸς διαφέντευσιν τῶν ἱερωτέρων πραγμάτων μας, θρησκείας, τιμῆς, οὐσίας καὶ τὸ δὴ μᾶλλον ζωῆς, μ' ὅλον ταῦτα δὲν ἤξιώθημεν ἀποκρίσεώς σας. Ἀδελφοί, ἡ Ἑλλάς σὰς κράζει καὶ σὰς ζητεῖ συμμαχούς της, ἐπειδὴ καὶ σὰς νομίζει τέκνα τῆς γνήσιας, καὶ δὲν ἐλπίζει εἰς τὴν σάλπιγγά της νὰ μὴν κινήθῃ τὸ αἷμα τῆς ἐλευθερίας, τὸ ὁποῖον κυκλοφορεῖ εἰς τὰς φλέβας σας... Μὴν ἀργοπορεῖτε ἀδελφοί, ἐπειδὴ ὁ καιρὸς παρέχεται... εἰς τὸ χεῖρ σας στέκει νὰ ἐλευθερώσωμεν καὶ νὰ διασώσωμεν τὸ ἔθνος μας καὶ νὰ ἀπολαύσωμεν τοὺς ἑπαίλους τῶν ἄλλων ἐθνῶν καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἣ τὸ ἐναντίον νὰ τὸ ἀπολέσωμεν ὀριστικῶς... ». Τὴν ἔκκλησιν ὑπογράφουν οἱ Ἑλούς Ἀνθιμος, Βρεσθένης Θεοδόρητος, ἐπίσκοπος Μαιτζίνης, Δημήτριος Καραμάνος, Ἰωάννης Κονδάκης, Κανέλλος Δεληγιάννης, Νικόλαος Δεληγιάννης, Ἀνδρέας Παπαδιαμαντόπουλος, Ἀρχιμανδρίτης Γρηγόριος Δικαῖος, Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, Ἀναγνώστης Παπαγεωργίου, Ἡλίας μπεϊσεδὲς Μαυρομυχάλης, Παναγιώτης Γιατράκος, Κυριακούλης Μαυρομυχάλης καὶ Χαράλαμπος Μάλης Κύριος. (Χειρόγρ. Ἱστορ. καὶ Ἑθνολ. Ἐταιρείας, 18066. Ἐδημοσιεῦθη εἰς Ἀρχ. Ὑδρας, τ. Ζ', σ. 13).

2. Ἰδοὺ τὸ κείμενον τῆς δραματικῆς αὐτῆς ἐκκήσεως τῶν Σπετσῶν: « Πρὸς τοὺς τιμίους, φιλογενεῖς καὶ φιλοπάτριδας τῆς νήσου Ὑδρας. Τῇ 13 Ἀπριλίου 1821. Σπετζεῖς. Χαίρετε. Εἰς μεγάλην ἀπορίαν εὐρισκόμεθα, ἀδελφοί, διὰ τὴν ἀταραξίαν σας εἰς καιρὸν μάλιστα ὅπου σὰς εἶδομεν κατ' ἀρχὰς εἰς μεγάλον ἐνθουσιασμόν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος καὶ ἐν ταύτῳ εἶδομεν καὶ γράμμα σας ἐφορησμένον μετὰ τῆς κοινῆς ὑμῶν σφραγίδος, ἐν ᾧ μᾶς ἐβεβαίωνετε τὴν ἐξοδὸν τῶν καραβίων σας· ἀμέσως λοιπὸν καὶ ἡμεῖς ἀκολουθήσαμεν κατὰ τὴν γνώμην σας· τώρα ὅμως βλέπομεν εἰς ὑμᾶς ἐκ τοῦ ἐναντίου νὰ φαίνεσθε ἀδιάφοροι· τί τὸ αἶτιον ὅμως δὲν ἤξεύρομεν καὶ αὐτὸ μᾶς λυπεῖ μεγάλως καὶ δειλιᾷ ὅλον τὸ γένος. Λοιπὸν, ἀδελφοί, ὡς ὁμογενεῖς, μὴ θέλετε τὸ κακὸν τῆς δυστυχούς πατρίδος, ἣ ὁποία κλαίει καὶ θρηνεῖ μὲ πικρὰ δάκρυα καὶ ἔκτεπει τὰς χεῖρας της ζητῶντας βοήθειαν ἀπὸ τὰ ταλαιπώρα τέκνα της. Δράμετε λοιπὸν, ἀδελφοί, πρὸς βοήθειάν της καὶ αὐτὴ σὰς ὑπόσχεται τοὺς ἀμαρτανίλους στεφάνους νὰ λάβετε ἐξ Ἰσοῦ. Θέλει ἐπληροφορηθῆτε διὰ τὴν κίνησιν τῶν Ἱπρωιῶτων ἀπὸ τὸν συμπατριώτην μας καπετὰν Γκίκα Τζούττα· ὁμοίως εἰσθε πεπληροφορημένοι διὰ τοὺς θριάμβους τῶν ἀδελφῶν μας, ὅτινες πολεμοῦν μετὰ τὸν θάνατον τῆς ἰδίας ζωῆς των ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἐλευθερίας. Δράμωμεν τοῖνυν καὶ ἡμεῖς, ἵνα τοὺς στεφάνους τῆς δόξης ἀναδυσώμεθα. Ἐρρωσθε χαίροντες· μένομεν δὲ εἰς τὴν ἀγάπην σας. Οἱ ἀδελφοί καὶ πρόκριτοι τῆς νήσου Σπετζῶν ». (Χειρόγρ. 18068 τῆς Ἱστορ. καὶ Ἑθν. Ἐτ. Ἐδημοσιεῦθη εἰς Ἀρχ. Ὑδρ., τ. Σ', σ. 15).

ψεις τῶν προκρίτων ὡς πρὸς τὴν διευθέτησιν τῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως τῆς νήσου, ἐξαναγκασθέντος εἰς ὑποχώρησιν σχεδὸν εἰς πάντα τοῦ Οἰκονόμου, ἡ Ὑδρα ἔλαβε τὴν ἀπόφασιν τῆς ἐνεργοῦ συμμετοχῆς εἰς τὴν ἐπανάστασιν. Τὴν 15^{ην} Ἀπριλίου, ἐπελθούσης πλήρους συναδελφωσύνης, οἱ πρόκριτοι, ὁ Οἰκονόμος, οἱ πλοίαρχοι καὶ ὁ λαὸς μετέβησαν εἰς τὸν ναόν, ὅπου ἐψάλλε δοξολογία ὑπὲρ εὐδοώσεως τοῦ ἀγῶνος. Ὁ ἐπίσκοπος τῆς νήσου Γεράσιμος ὑψολόγησε τὴν ἐπαναστατικὴν σημαίαν καί, ἀκολουθούμενος ἐν λιτανείᾳ ὑπὸ τοῦ πλήθους, μετέβη εἰς τὸ διοικητήριον καὶ ἐνέπηξε ταύτην ἐκεῖ ὅπου ἄλλοτε ὑψοῦτο ἡ τουρκικὴ σημαία ὑπὸ τὰς ζιτωκραυγὰς τοῦ λαοῦ καὶ τοὺς ἤχους τῶν κανονίων τῶν πλοίων. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἡ Ὑδρα μετεῖχεν ἐνεργῶς τοῦ ἀγῶνος τῆς ἐλευθερίας. Τὴν ἐπομένην ὁ ὕδραϊκὸς στόλος ἀπέπλευσεν, ἵνα ἐνωθῇ μετὰ τοῦ στόλου τῶν Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν πρὸς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον¹. Συγχρόνως, ἡ Ὑδρα διὰ ταχυπλόων ἀπέστειλε πρὸς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου γράμματα, διὰ τῶν ὁποίων ἀνηγγέλλετο θριαμβευτικῶς ἡ ἑναρξίς τῆς ἐπαναστάσεως καὶ παρωτρύνετο ἡ ἄμεσος συμμετοχὴ τῶν κατοίκων εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἔθνους.

Ἦτο προφανὲς ὅτι μετὰ τὴν εἰς τὸν ἀγῶνα εἴσοδον τῶν τριῶν ναυτικῶν νήσων δὲν θὰ παρέμενον ἀπαθεῖς αἱ λοιποὶ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου, εἰς τὰς πλείστας τῶν ὁποίων οἱ ἀπόστολοι τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας εἶχον ἤδη κατηχήσει πρόσωπα ἀσχοῦντα τοπικὴν ἐπιρροήν. Οἱ πληθυσμοὶ τῶν Κυκλάδων καὶ τῶν Σποράδων, αἱ ὁποῖαι ἔχαιρον αὐτονομίας καὶ ἐλάχιστοι ἢ οὐδὲν ὑπῆρχον εἰς αὐτὰς Τοῦρκοι, ἔσπευδον μετ' ἐνθουσιασμοῦ νὰ προσχωρήσουν εἰς τὸν ἀγῶνα εὐθὺς ὡς ἀντίκρυζον τὴν ἐπαναστατικὴν σημαίαν τῶν περιπλεόντων ἠνωμένων στόλων τῶν τριῶν ναυτικῶν νήσων. Ἀπὸ τῆς ἐπομένης τῆς προσχωρήσεώς της εἰς τὸν ἀγῶνα, ἡ Ὑδρα ἀπηύθυνε προκηρύξεις « πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς Ἑλλήνας τῶν Κυκλάδων νήσων », ἀναγγέλλουσας τὴν ἐπανάστασιν καὶ τὰς πρῶτας νίκας, τινὲς τῶν ὁποίων ἦσαν ἐξωγκωμέναι ἢ καὶ φανταστικά². Μόνον οἱ καθολικοὶ Ἑλλήνες τῶν Κυκλάδων δὲν ἐφαίνοντο

1. Πρέπει πάντως νὰ τονισθῇ ὅτι πολλοὶ ἐπαναστατικοὶ ἐνέργειαι εἶχον γίνεαι κατὰ τὸ δεκαπενθήμερον αὐτὸ διάστημα τῆς ἀπραξίας, ὡς ἡ ἀποστολὴ κανονίων καὶ πολεμοφιδίων εἰς Πελοπόννησον κ.λ.π. Εἶχον ἐπίσης συνταχθῇ ἤδη αἱ ἐπαναστατικοὶ προκηρύξεις καὶ ἐκδοθῇ τὰ διπλώματα τῶν πλοίαρχων, τὰ ὁποῖα εἶχον καὶ αὐτὰ χαρακτηριστὰ ἐπαναστατικῶν διακηρύξεων (βλ. ἀνωτ. σ. 80). Τέλος εἶχον κατασκευασθῇ καὶ παραδοθῇ εἰς τὰ πλοῖα αἱ ἐπαναστατικαὶ σημαίαι.

2. Ἀρχ. Ὑδρας, τ. Ζ', σ. 19: « Οἱ ἐχθροὶ ἐντρομοὶ καὶ πεφοβισμένοι εἰς τὴν γενναιότητα τῶν ἀνδρείων Ἑλλήνων ἄλλοι μὲν προτείνουσι συνθήκας ὑποταγῆς, καὶ ἄλλοι φεύγουσι, διασκορπιζόμενοι ἐνθε κάκειθεν. Ἐκατὸν πενήκοντα χιλιάδες ἀνδρείων Ἑλλήνων, στρατεύμενοι κατὰ τοῦ τυράννου πέραν τοῦ Δουνάβεως, ἐπισφραγίζουσι τὸν εὐγενῆ σκοπὸν καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ γένους μας ». (βλ. ἐν παρῳρήματι, ἀρ. 7). Σχεδὸν πᾶσαι αἱ προκηρύξεις καὶ ἐπιστολαὶ τῆς Ὑδρας κατὰ τὴν

διατεθειμένοι νὰ μετᾶσχουν εἰς τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα, ἀπέβαινον δ' εἰς μάτην αἱ πρὸς αὐτοὺς γενόμεναι ἐκκλήσεις τῶν ἀρχηγῶν τῆς ἐπαναστάσεως. Οἱ χρονογράφοι καὶ ἱστορικοὶ τοῦ ἀγῶνος ὁμιλοῦν μετὰ μεγάλης ἀγανακτήσεως κατὰ τῶν καθολικῶν τῶν νήσων διὰ τὴν παθητικὴν τῶν στάσιν καὶ τὴν ἐν γένει διαγωγὴν τῶν κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ ἀγῶνος καὶ μετέπειτα¹. Κατὰ τὸν Σπ. Τρικούπην «τόσσην κλίσιν ἔδειξαν πρὸς τοὺς Τούρκους οἱ δυτικοφρονες, καὶ τόσσην ὀλίγην πεποίθησιν εἶχον ἐπὶ τῇ εὐδοῳσει τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος, ὥστε συνεισέφερον διπλοὺς φόρους, τοὺς μὲν ἐξ ἀνάγκης χάριν τῶν Ἑλλήνων, τοὺς δὲ ἐκ προαιρέσεως χάριν τῶν Τούρκων». Βέβαιον πάντως εἶναι ὅτι οἱ καθολικοὶ Ἕλληνες τῶν Κυκλάδων, διατελοῦντες ὑπὸ τὴν πατροπαράδοτον προστασίαν τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας καὶ χαίροντες εἰδικῶν προνομίων, οὐδεμίαν ἡσθάνοντο διάθεσιν πρὸς ἓνα παρακεκινδυνευμένον ἄγῶνα, τοῦ ὁποίου ἡ ἀποτυχία θὰ ἐστοίχιζε πολλὰς θυσίας.

Ἐκ τῶν μεγάλων, ἐγγὺς τῶν μικρασιατικῶν ἀκτῶν, νήσων τοῦ Αἰγαίου, ἡ Χίος ἐπέσυρε πρώτη τὴν προσοχὴν τῶν ἐπαναστατῶν καὶ λόγῳ τῆς γεωγραφικῆς τῆς θέσεως, ἀλλὰ κυρίως λόγῳ τοῦ πλούτου τῶν κατοίκων, ὁ ὁποῖος θὰ ἦτο δυνατόν νὰ χρησιμοποιηθῇ διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ ἀγῶνος. Τῇ ἐπιμονῇ τοῦ Νεοφύτου Βάμβα, ὁ ἑλληνικὸς στόλος περὶ τὰ τέλη Ἀπριλίου ὑπὸ τὸν Τομπάζην ἔπλευσε πρὸς τὴν Χίον. Προκήρυξις τῆς Ὑδρας διε-

ἐποχὴν αὐτὴν, προφανῶς πρὸς ἀναπτέρωσιν τοῦ φρονήματος καὶ ὑποκίνησιν ἐπαναστατικοῦ ζήλου, ὁμιλοῦν περὶ νικῶν τοῦ στρατοῦ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας εἰς Μολδοβλαχίαν, θριαμβευτικῆς μετὰ μεγάλων δυνάμεων προελάσεως τοῦ Ὑψηλάντου πρὸς τὴν Θράκην κ.λ.π. Τῶν προκηρύξεων τούτων πρέπει νὰ μαντεύσωμεν ὡς ἐμπνευστὴν τὸν ἀκόμη ἐν τῇ διοικήσει τῆς νήσου ἐνθουσιώδη ἐπαναστάτην Ἀντ. Οἰκονόμου, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Παπαφλέσσα, φανατικὸς Φιλικός, διέσπειρε παρομοίας συνταρακτικὰς ἐιδήσεις.

1. Σπ. Τρικούπη, ἐ.ἀ., τ. Α', σ. 124 κ.ε. — Ἰ. Φιλῆμονος, ἐ.ἀ., τ. Γ', σ. 116 κ.ε. Τὴν 20ὴν Ἀπριλίου 1821 ἡ Ὑδρα ἀπηύθυνε πρὸς τοὺς καθολικοὺς τῶν νήσων τὴν κατωτέρω διακήρυξιν: «Χριστιανοὶ τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας. Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς μᾶς διδάσκει καὶ μᾶς προστατίνει νὰ ἀγαπῶμεν τὸν πλησίον. Τί πλησιέστερον παρὰ τοὺς ὁμογενεῖς, ὁποιοῦδήποτε θρησκειώματος καὶ ἂν εἴναι; Εἶναι συνδεδεμένοι μὲ τὰ αὐτὰ γενικά συμφέροντα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα κρέμονται καὶ τὰ μερικά, συνδεδεμένοι εἰς ἀγάπην ἀπὸ τὸ αὐτὸ γένος, ἀπὸ τὴν αὐτὴν πατρίδα. Ἡμεῖς δὲ οἱ Ἀνατολικοὶ καὶ Δυτικοὶ Χριστιανοὶ εἴμεθα συνδεδεμένοι καὶ μὲ τὸν αὐτὸν πανάγιον σταυρόν, ἐπάνω εἰς τὸν ὅποιον ἤπλωσε τὰς ἀχράντους χεῖρας του ὁ θεάνθρωπος ἡμῶν Κύριος. Ἐγέρθητε λοιπὸν συμφώνως μὲ τοὺς Ἀνατολικούς ἀδελφούς σας. Ὁ αὐτὸς ἡλῖος διέρχεται καὶ συνέχει τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Δύσιν. Καὶ σεῖς, ἀδελφοί, συνευφρανείσθε, καὶ σεῖς συνεπάσχετε. Συγκινηθῆτε λοιπὸν, ἀδελφοί Χριστιανοὶ καὶ ὁμογενεῖς. Ἄς ἐνωθῶμεν ὅλοι ὑπὸ τὴν αὐτὴν σημαίαν μὲ τὸ αὐτὸ πνεῦμα. Κοινὴ ἡ ἐλευθερία, κοινὰ καὶ τὰ ἐκ τῆς ἐλευθερίας ἀγαθὰ. Δεῖξτε εἰς ὅλα τὰ φωτισμένα ἔθνη, ὅτι εἰς τὴν φωνὴν τῆς κοινῆς Πατρίδος ἐφάνητε ἐξ ἰσοῦ τέκνα εὐπειθῆ. Τὰ ὀνόματά σας ἄς συνταχθῶσι μὲ τὰ ἰδικὰ μας εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Ἑθνῶν». (Ἀρχ. Ὑδρ., τ. Ζ', σ. 30).

σκορπίσθη εἰς τὴν ὑπαιθρον πρὸς ἐπανάστασιν τῶν χωρικῶν. Ἄλλ' οἱ Τούρκοι ἐπρόλαβον νὰ κλείσουν εἰς τὸ φρούριον τὸν ἀρχιερέα καὶ τοὺς ἐπιφανεστέρους προκρίτους. Οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ἦσαν ἤδη διστακτικοί, φοβούμενοι τὴν εὐκολὸν ἀπὸ τῶν ἔναντι μικρασιατικῶν ἀκτῶν ἐπιδρομὴν ἰσχυρῶν τουρκικῶν δυνάμεων. Μετὰ τὴν σύλληψιν τῶν προκρίτων, τῶν ὁποίων ἐκινδύνευεν ἡ ζωὴ, ἐτάχθησαν ἀνεπιφυλάκτως ἐναντίον τῆς ἐπαναστατικῆς κινήσεως καὶ οἱ χωρικοί, ἀπομονωθέντες, ἠπράκτησαν. Ὡς ἐκ τούτου ὁ ἐλληνικὸς στόλος ἠναγκάσθη νὰ ἀποπλεύσῃ ἄνευ ἀποτελέσματος, ἀπολέσας πολύτιμον χρόνον δεκαήμερον, τὸν ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ χρησιμοποίησιν λίαν ἐπωφελῶς πρὸς αἰφνιδιαστικὰς ἐπιθέσεις διεσκορπισμένων ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον τουρκικῶν πολεμικῶν καὶ ἐμπορικῶν πλοίων.

Τὸ ἐπεισόδιον αὐτὸ ἠϋξησε τὰ προφυλακτικὰ μέτρα τῶν Τούρκων δι' ἀποστολῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως καὶ συλλήψεως περισσοτέρων ὁμήρων. Παρῆλθε σχεδὸν ἔτος ἀπὸ τῆς κηρύξεως τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα ἐν σχετικῇ ἡσυχίᾳ καὶ ἐφαίνετο πράγματι παραφροσύνῃ νὰ ἐπαναστατήσῃ ἡ Χίος, διότι οὐδεὶς ἔπρεπε νὰ ἀμφιβάλλῃ ὅτι θὰ καθίστατο εὐχερστάτα λεία τῶν τουρκικῶν ὀρδῶν. Ἐκστρατεία ἀπὸ Πελοποννήσου, σχεδιασθεῖσα ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου, ἐματαιώθη ἐκ τοῦ βεβαίου τῆς ἀποτυχίας τῆς. Ἐν τούτοις, κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Μαρτίου 1822 ὁ ἔχων ἄλλοτε ὑπηρετήσει εἰς τὸν γαλλικὸν στρατὸν ὡς λοχαγὸς Ἀντώνιος Μπουρνιάς, διαπεραιωθεὶς εἰς τὴν ἤδη ἐν ἐπαναστάσει Σάμον, ἔπεισε τὸν ἐκεῖ ἀρχηγὸν Λυκοῦργον Λογοθέτην νὰ ὀργανώσουν ἐκστρατείαν πρὸς κατάληψιν τῆς Χίου. Τὴν 10^{ην} Μαρτίου 1822 περὶ τὰς 2500 Ἕλληνες, κατὰ τὸ πλεῖστον Σάμιοι, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Λογοθέτου καὶ τοῦ Μπουρνιά, ἀπεβίβάσθησαν αἰφνιδιαστικῶς εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Χίου καί, ἐνισχυθέντες ὑπὸ χωρικῶν, κατέλαβον τὴν πόλιν, ὅπου ἐψάλλη δοξολογία ἐπὶ τῇ ἐναρξί τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος τῆς νήσου. Ἄλλ' οἱ Τούρκοι ὠχυρώθησαν εἰς τὸ φρούριον, ἀναμένοντες ἐνισχύσεις. Τὴν 30^{ην} Μαρτίου κατέπλευσεν ἰσχυρὰ μοῖρα τουρκικοῦ στόλου κομίζουσα 7000 Τούρκους, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀγρίους πολεμιστὰς τῆς Ἀνατολῆς, διψῶντας δι' αἷμα καὶ λεηλασίας. Ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν ἡ Χίος ἀνεκατελήφθη. Ὁ πληθυσμὸς κατεσφάγη ἢ ἐσύρθη εἰς τὰ δουλαιμῶρια τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ ὠραία νῆσος, ἡ ὁποία ἕως τότε ἦνθει εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὰ γράμματα, μετεβλήθη εἰς κόλασιν, αἱ δὲ συνταρακτικαὶ ἐκεῖναι σκηναὶ τοῦ ὀλέθρου προὔξενησαν πολὺν πάταγον εἰς ὅλον τὸν πεπολιτισμένον κόσμον καὶ ἐχρησίμευσεν ὡς θέμα μεγάλων ποιητῶν καὶ καλλιτεχνῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης¹.

1. Ἄ. Βλαστοῦ, Τὰ Χιακά, τ. 1-2, Ἐρμούπολις 1840, ἐν τ. Β', σ. 183 κ.ε. — Σπ. Τρικούπη, ἑ.ἀ., τ. Α', σ. 128 κ.ε. καὶ τ. Β', σ. 146 κ.ε. — Χιακὸν Ἀρχεῖον (ἐκδ. Γ.ω. Βλαχογιάννη), τ. 1-5, ἐν τ. Α', Ἀθ. 1924, σ. 3 κ.ε.

Ἰδιαίτεραν σημασίαν διὰ τὴν ἐπανάστασιν εἶχεν ἡ προσχώρησις τῆς Σάμου. Ἐγγύτατα τῶν μικρασιατικῶν ἀκτῶν, ἀπὸ τῶν ὁποίων χωρίζεται διὰ πορθμοῦ πλάτους ἑνὸς μιλίου, ἡ Σάμος δὲν ἐφαίνετο ἐκ πρώτης ὄψεως ἔνδεδειγμένη πρὸς ἐπανάστασιν, καθ' ὅσον εὐκόλως θὰ κατεκλύζετο ὑπὸ τουρκικῶν ὁρδῶν. Ἐν τούτοις, ἡ ἑκτασίς τῆς νήσου καὶ τὸ ἐν μέρει ὄρεινόν τοῦ ἐδάφους ἐπέτρεπον ἀνταρσίας. Ἔτι πλέον, ἡ φύσις τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῆς, ἰδίως τῶν 25 χωρίων, συνολικῶς ἕξ χιλιάδων Ἑλλήνων, κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπηλύδων ἀπὸ τοῦ 16^{ου} αἰῶνος, ἐν σχετικῇ ἀνεξαρτησίᾳ ζώντων καὶ διατηρούντων πολεμικὸν φρόνημα, καθίστα πρόσφορον τὴν ἐπαναστατικὴν κίνησιν. Ὁ πληθυσμὸς ἦτο διηρημένος εἰς δύο ἀλληλομαχομένας μερίδας, τὴν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τῶν προυχόντων ἀριστοκρατικῆν, καλουμένην τῶν «καλλικαντζάρων», καὶ τὴν λαϊκὴν, τῶν «καρμανιόλων». Ἀπὸ τοῦ 1813 εἶχεν ἐπικρατήσῃ ἡ ἀριστοκρατικὴ μερίς, οἱ δὲ ἀρχηγοὶ τῆς ἀντιπάλου εἶχον ἐκδιωχθῆ ἔκ τῆς νήσου. Μεταξὺ τούτων ἦτο ὁ Γεώργιος Λογοθέτης, φλογερὸς δημοκράτης καὶ πατριώτης, ὁ ὁποῖος κατέφυγεν εἰς τὴν Σμύρνην. Ἐκεῖ τῷ 1819 ἐμνήθη εἰς τὴν Φιλικὴν Ἐταιρείαν, λαβὼν καὶ τὸ ὄνομα Λυκοῦργος, τὸ ὁποῖον ἔκτοτε ἔχρησιμοποιεῖ. Ἀπὸ τῆς Σμύρνης ὁ Λογοθέτης διὰ μυστικῶν ἀπεσταλμένων εἰς Σάμον ἢ συναντῶν ταξιδεύοντας Σαμίους, κατήγει εἰς τὰ μυστικά τῆς Ἐταιρείας καὶ ἐξήπτε τὰ πνεύματα πρὸς ἐπανάστασιν.

Τὴν 17^{ην} Ἀπριλίου ἔπλευσαν εἰς τὸν λιμένα τῆς κομποπόλεως Βαθὺ δύο σπετσιωτικὰ πλοῖα, φέροντα τὴν ἐπαναστατικὴν σημαίαν καὶ κανονιοβολοῦντα ἐπιδεικτικῶς. Κυριαρχηθέντες ὑπ' ἐνθουσιασμοῦ οἱ κάτοικοι τοῦ Βαθέος μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Κωνσταντῖνον Λαχανᾶν, προσεχώρησαν εἰς τὴν ἐπανάστασιν, τὸ δὲ αἰφνίδιον ἐπαναστατικὸν μένος ὤθησεν αὐτοὺς (ἴσως καὶ ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ ἐκθέσουν τοὺς ἀντιπάλους τῶν πολιτικῶς προκρίτους τῆς Χώρας, οἱ ὁποῖοι ἐπροστατεύοντο ὑπὸ τῶν Τούρκων) εἰς τὴν πάντως κατακριτέαν πρᾶξιν τῆς σφαγῆς μερικῶν Τούρκων εὐρισκομένων ἐκεῖ χάριν ἐμπορίου. Τὴν ἐπομένην ἔλαβον τὰ ὅπλα διὰ νὰ στραφοῦν κατὰ τῆς πρωτεύουσας Χώρας. Ἄλλ' οἱ πρόκριτοι, ἀρνούμενοι προσχώρησιν εἰς τὴν ἐπανάστασιν, συνέστησαν σῶμα ἐνόπλων πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν εἰσβολέων καὶ ἐξήτησαν ἀποστολὴν τουρκικῶν δυνάμεων καὶ τουρκικῶν πλοίων ἀπὸ τῆς Ρόδου.

Ἄλλ' ἡ ἐπανάστασις διεδίδετο ἀνὰ τὴν ὑπαιθρον καὶ ἡ Χώρα βαθμηδὸν περιεσφίγγετο. Τότε οἱ πρόκριτοι, βλέποντες ὅτι πᾶσα περαιτέρω ἀντίστασις ἀπέβαινεν ἀνευ αποτελέσματος, ἐφυγάδευσαν ἐν καιρῷ νυκτὸς τοὺς ἐν τῇ Χώρᾳ Τούρκους καὶ ἐδέχθησαν τοὺς ἐπαναστάτας. Οὕτως ἡ Σάμος εὐρίσκετο ἐν ἐπαναστάσει ἀπὸ τῆς 26^{ης} Ἀπριλίου. Ἠοχισαν τότε νὰ καταφθάνουν οἱ φυγάδες τῆς ἀντιθέτου πολιτικῆς μερίδος καὶ ἐκ τῶν πρώτων ὁ Γεώργιος - Λυκοῦργος Λογοθέτης, ὅστις διὰ λαϊκῆς βοῆς ἀνέλαβε τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἀγῶνος, ἔχων συμπαραστάτην τὸν ἐκ Πάτιμου Δημή-

τριον Θέμελιν, ἐπιφορτισμένον τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς δι' ἐγγράφων τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου. Ὁ Λογοθέτης πρὸ τῆς ἐνεργοῦ ἐπαναστατικῆς δράσεως ἔσπευσε νὰ ὀργανώσῃ τὴν διοίκησιν τῆς νήσου δημοκρατικῶς καὶ τὰς πρώτας στρατιωτικὰς δυνάμεις, διορίσας χιλιάρχους καὶ ὑποδιοικητὰς εἰς τὰ διάφορα τμήματα τῆς νήσου. Τὴν 8ην Μαΐου ὕψωσεν εἰς τὸ Καρλό-βασι, παρατεταγμένων τῶν ἐπαναστατικῶν δυνάμεων, τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας, φέρουσαν σταυρὸν καὶ τὰ γράμματα «ἐλευθερία ἢ θάνατος», εὐλογοῦντος τοῦ Μητροπολίτου τῆς νήσου καὶ τοῦ κλήρου ἐν δοξολογίᾳ. Ἀπὸ τῆς ἐπομένης ὁ Λογοθέτης περιεφέρετο εἰς τὰ χωρία ὑψώνων τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως μετὰ θρησκευτικῶν τελετῶν καὶ κηρύττων τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας, ἐνῷ οἱ Σάμιοι προσήρχοντο ἐνθουσιωδῶς εἰς τὰ συγκροτούμενα στρατιωτικὰ σώματα¹.

Σχεδὸν συγχρόνως ἐκινήθη καὶ ἡ Κάσος, ἡ ὁποία εἶχεν ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὴν ἐπανάστασιν, καθ' ὅσον τὸ ναυτικὸν αὐτῆς ἦτο τέταρτον, μετὰ τὸ ναυτικὸν τῆς Ὑδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν. Ἡ νήσος ὑπῆγετο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ βέη τῆς Ρόδου, ἀλλ' ὁ πυκνότητος πληθυσμὸς τῆς, φθάνων τὰς ὀκτὼ χιλιάδας, ἦτο ἐξ ὁλοκλήρου ἑλληνικός. Ἡ Κάσος διέθετε δεκαπέντε μεγάλα πλοῖα καλῶς ὥπλισμένα διὰ κανονίων, ἐκτὸς τῶν μικροτέρων καὶ βοηθητικῶν. Οἱ ὑπερχίλιοι Κάσιοι, οἱ ἐπανδρουῦντες τὰ πλοῖα, ἦσαν καλῶς ἡσκημένοι καὶ γενναῖοι ναυτικοί, ἐφάμιλλοι τῶν Ὑδραίων, Σπετσιωτῶν καὶ Ψαριανῶν. Μόλις ἐγνώσθη ἐκεῖ ἡ ἐπανάστασις τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν ναυτικῶν νήσων, συνῆλθον οἱ πλοίαρχοι τῇ πρωτοβουλίᾳ τῶν μεμνημένων εἰς τὴν Ἑταιρείαν πλοίαρχων Κανταριζόγλου καὶ Παπακανάρη καὶ ἀπεφάσισαν ὁμοφώνως τὴν κήρυξιν τῆς ἐπανάστασεως. Ὁ λαὸς μετέσχεν ἐνθουσιωδῶς, ἐνῷ δὲ ὑψοῦτο ἡ σημαία τῆς ἐπανάστασεως μετ' ἐκκλησιαστικῆς τελετῆς καὶ κανονιοβολισμῶν, πάντες, ἕκαστος κατὰ τὰς δυνάμεις του, προσέφερον ὅ,τι διέθετον διὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας².

Τὸ παράδειγμα τῆς Κάσου ἠκολούθησαν αἱ λοιπαί, πλην τῆς Ρόδου, νῆσοι τῆς Δωδεκανήσου, Κάρπαθος, Χάλκη, Νίσυρος, Κάλυμνος, Λέρος, Πάτμος καὶ Ἀστυπάλαια. Ἀλλ' ἦτο προφανὲς ὅτι εἰς τὴν ἀπομεμακρυσμένην τῶν μεγάλων ἐπαναστατικῶν κέντρων περιοχὴν αὐτήν, ὅπου ἡ ἀπὸ τῶν μικρασιατικῶν ἀκτῶν μεταφορὰ τουρκικῶν στρατευμάτων ἦτο εὐκόλος, ἡ δὲ μικρότης τοῦ ἐδάφους ἐκάστης νήσου δὲν ἐπέτρεπε συγκέντρωσιν ἰσχυρῶν

1. Β. Σταματιάδου, Τὰ Σαμιακά, τ. 1-2, Σάμος, 1899, ἐν τ. Α', σ. 32 κ.έ. — Ἰω. Φιλήμονος, ἔ.ἀ., τ. Γ', σ. 118 κ.έ. — Σπ. Τρικούπη, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 130 κ.έ.

2. Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Κάσου, τ. Α', σ. 23 κ.έ. — Ἰ. Φιλήμονος, ἔ.ἀ., τ. Γ', σ. 125.

ἐπαναστατικῶν δυνάμεων, ὁ ἀγὼν τῆς ἐλευθερίας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διατηρηθῇ ἐπὶ μακρόν. Ἐξ ἄλλου, ἡ μεγαλυτέρα τῶν νήσων Ρόδος εἶχε πολλοὺς Τούρκους καὶ ἐκεῖ ἦδρευον ἰσχυραὶ δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι οὐ μόνον κατέπνιγον ἐγκαίρως πᾶσαν ἐπαναστατικὴν κίνησιν, ἀλλὰ καὶ παρεκώλυον συντονισμένην ἐπαναστατικὴν δρασίαν.

Θεμελιώδη σημασίαν διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως θὰ εἶχεν ἡ συμμετοχὴ τῆς Κρήτης. Ἡ μεγαλυτέρα αὐτῇ ἐλληνικὴ νῆσος εἶχε συγχρόνως τὴν ποικιλίαν τοῦ ἐδάφους εἰς τὰς ὄρεινὰς καὶ ἐν πολλοῖς ἀπρόσιτους περιοχάς, ὅπου θὰ ἦτο δυνατόν νὰ συντηρηθῇ ἐπαναστατικὸς ἀγὼν ἐπὶ μακρόν. Ἐπὶ πλέον, οἱ Ἕλληνες τῆς Κρήτης ἦσαν γενναῖοι καὶ φιλοπόλεμοι, κυριαρχούμενοι ὑπὸ πατριωτικοῦ μένους καὶ πολλὰς κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Τουρκοκρατίας κινήντες εἰς ἀπελευθερωτικοὺς ἀγῶνας. Ἐν τούτοις, αἱ περιστάσεις ἦσαν λίαν δυσμενεῖς διὰ τὴν ἔκρηξιν ἐπαναστατικοῦ κινήματος εἰς τὴν Κρήτην. Ἐκ πληθυσμοῦ 300.000 περίπου ψυχῶν, περὶ τὰς 130.000 ὑπελογίζοντο οἱ Τούρκοι, ἦσαν δὲ πάντες φιλοπόλεμοι, ἄγριοι, διαπνεόμενοι ὑπὸ φανατισμοῦ καὶ κατατυραννοῦντες τοὺς ραγιάδες, πρὸς τοὺς ὁποίους συμπεριφερόντο ὡς πρὸς δούλους. Ἀπὸ τῶν παραμονῶν τῆς ἐπαναστάσεως, οἱ Τούρκοι ἐπεδόθησαν εἰς βιαιοπραγίας πρὸς ἐκφοβισμόν, καὶ διὰ παντὸς μέσου ἀφήρουν τὰ τυχόν ὑπάρχοντα ὅπλα τῶν ραγιάδων. Πλὴν τῶν ὄρεινῶν περιφερειῶν, ἰδίως τῶν Σφακιῶν, οἱ Ἕλληνες τῆς Κρήτης, παρακολουθούμενοι καὶ κατατυραννόμενοι, ἐστεροῦντο ὅπλων καὶ παντὸς συνδέσμου πρὸς ἀνάπτυξιν ἐπαναστατικῆς κινήσεως. Οἱ τρεῖς πασάδες Ἡρακλείου (μεγάλου Κάστρου), Ρεθύμνης καὶ Χανίων (Κυδωνίας), συνηγωνίζοντο εἰς θηριωδίας πρὸς ἀπομύζησιν τῶν Χριστιανῶν καὶ παρεμπόδισιν πάσης ἐπαναστατικῆς προθέσεως. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἔργον τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας ἐλάχιστα εἶχε διαδοθῇ εἰς τὴν Κρήτην. Μόλις κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐπαναστάσεως κατηχήθησάν τινες ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου τῆς Ἐταιρείας Νικολάου Βαρελτζόγλου ἡ Καρατζᾶ, ἰδίως εἰς τὴν περιφέρειαν τῶν Σφακιῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ κατήχησις αὐτὴ μᾶλλον ἔβλαπεν ἢ ὠφέλησε τὸν τοπικὸν ἀγῶνα, διότι συγχρόνως ἐδίδοντο, ὡς συνήθως, ὑποσχέσεις ὅτι θὰ φθάσουν διὰ πλοίων μεγάλαι ποσότητες πολεμεφοδίων, αἱ ὁποῖαι οὐδέποτε ἔφθασαν καὶ οἱ ἐκεῖ Κρήτες δὲν προέβησαν εἰς ἰδίας προσπάθειάς προμηθείας πολεμικοῦ ὕλικου.

Ὅτε ἐγνώσθη ἡ ἐπανάστασις εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ μολονότι οὐδεμία εἶχεν εἰσέτι ἐκδηλωθῇ ἐπιτόπιος ἐπαναστατικὴ κίνησις, οἱ Τούρκοι ἤρχισαν συστηματικῶς νὰ διαπράττουν θηριωδίας, αἱ ὁποῖαι ἀπέβλεπον πλέον εἰς ἐξόντωσιν ἢ εἰς τρομοκρατήσιν τοῦ πληθυσμοῦ. Εἰς μάτην οἱ ἀρχιερεῖς δι' ἐγκυκλίων παρῶρουν τὸν πληθυσμόν, ὅπως παραμείνῃ ἀφιερωμένος εἰς τὰ εἰρηνικὰ ἔργα καὶ προσεφέροντο οἱ ἴδιοι εἰς ἐγγύησιν πίστεως τοῦ ποιμνίου τῶν. Πρῶτοι συνελήφθησαν ὁ ἐπίσκοπος Κισάμου Μελχισεδὲκ καὶ οἱ

διδάσκαλοι Χανίων καὶ Ρεθύμνης, οἱ ὁποῖοι, μετὰ πολλὰ μαρτύρια, ἀπηγγονίσθησαν. Περὶ τὰ μέσα Ἰουνίου ἐγνώσθησαν αἱ πρῶται νίκαί τῶν Ἑλλήνων καὶ ἡ ἐξόντωσις πολλῶν Τούρκων, ὅποτε ὁ ὄχλος ἀφηνίασε. Εἰς τὰ Χανιά ἠνοιχθήσαν αἱ ἀποθήκαι ὀπλῶν καὶ ἀφοῦ ἀνεγνώσθη φετφᾶς τοῦ πασᾶ ἐπιτρέπων τὴν ἐξόντωσιν τῶν Χριστιανῶν, θηριώδεις Τούρκοι ἐξώρμησαν πρὸς τὰς ἑλληνικὰς συνοικίας, ὅπου ἄνδρες καὶ γυναϊκόπαιδα κατεσφάζοντο, πλὴν τῶν νεορῶν γυναϊκῶν, αἱ ὁποῖαι ἀνηρπάζοντο καὶ ἐπωλοῦντο εἰς τὴν ἀγορὰν τῆς πόλεως. Αἱ θηριωδία αὐταὶ μετεδόθησαν ταχέως καὶ εἰς τὰς ἄλλας περιοχὰς τῆς νήσου. Οἱ Ἕλληνες τῶν πόλεων ἔσπευδον νὰ ζητήσουν σωτηρίαν εἰς τὴν ὑπαιθρον, ἰδίως εἰς ὄρεινὰς περιοχὰς, ὅπου ὅμως κατεδιώκοντο ἀγρίως. Ὁ ἀγὼν τῆς ἐλευθερίας εἶχε καταστῇ πλέον διὰ τοὺς Κρήτας τὸ μόνον μέσον σωτηρίας ἀπὸ τῆς πλήρους ἐξολοθρεύσεως. Εἰς τὴν περιφέρειαν τῶν Σφακιῶν ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου ἤρχισαν νὰ σχηματίζονται αἱ πρῶται ἔνοπλοι ὁμάδες μὲ συγκεκριμένον καὶ ἐνσυνείδητον πλέον χαρακτῆρα.

Τὴν 14ην Ἰουνίου 1821 γνωστὸς θηριώδης Τούρκος ὀνομαζόμενος Ταμπουρατζῆς, παραλαβὼν 60 ἐξ ἴσου θηριώδεις Τούρκους, ἐξώρμησεν ἐκ τοῦ φρουρίου τῆς Κυδωνίας (Χανίων) διὰ νὰ ἐξοντώσῃ τοὺς Χριστιανοὺς τῶν πλησίον περιοχῶν. Ἀλλὰ σαράντα Κρήτες ὀπλοφόροι, Ριζῆται καὶ Σφακιανοί, τοὺς ἀντιμετώπισαν παρὰ τὴν θέσιν Λοῦλος αἰφνιδιαστικῶς καὶ κατόπιν κρατερᾶς πάλης τοὺς ἔτρεψαν εἰς φυγὴν, φονεύσαντες πολλοὺς ἐξ αὐτῶν. Τὸ ἐπείσوديον αὐτὸ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ πρῶτον τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ἐν Κρήτῃ. Τὴν ἐπομένην οἱ Τούρκοι κατεκρεοῦργησαν πρὸς ἐκδίκησιν πάντας τοὺς ἐγκλείστους Ἕλληνας εἰς τὸ φρούριον, κλείσαντες δὲ τὰς πύλας τῆς πόλεως ἀπὸ πρῶας, ἐφόνευσαν πάντας τοὺς ἀνευρεθέντας Ἕλληνας σὺν γυναϊξὶ καὶ τέκνοις. Αἱ πρωτοφανεῖς αὐταὶ θηριωδία ἐπανελήφθησαν καὶ εἰς ἄλλας πόλεις, ἰδιαιτέρως δὲ εἰς Ἡράκλειον (μεγάλον Κάστρο), ὅπου, ἐκτὸς τῶν ἐγκλείστων προκρίτων, ἐφονεύθη ὁ ἀρχιεπίσκοπος καὶ οἱ πέντε ἐπίσκοποι.

Ἀλλ' ἤδη οἱ Κρήτες, παρὰ τὰ πρωτοφανῆ εἰς θηριωδίας μέτρα αὐτὰ, εἶχον λάβει τὴν ἀπόφασιν τῆς ἐπαναστάσεως καί, διαφεύγοντες πρὸς τὰς ὄρεινὰς περιοχὰς, ἐσχημάτιζον ἐπαναστατικὰς ὁμάδας. Πλοῖα τῆς ἐπαναστατήσεως Κάσου, περιπλέοντα τὴν Κρήτην, παρημπόδιζον τὰς ἐπικοινωνίας τῶν Τούρκων, συγχρόνως δὲ μετέφερον πυρομαχικὰ τινα εἰς τοὺς ἐπαναστάτας. Κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἰουλίου οἱ Τούρκοι τῆς Ρεθύμνου, τῶν Χανίων, τοῦ Ἡρακλείου, τοῦ Κισάμου καὶ ἄλλων περιοχῶν, ἐνωθέντες ἐξώρμησαν πρὸς κατάληψιν τῶν Σφακιῶν, ὅπου ἦτο ἡ καρδιά τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Κρήτης. Οἱ αἰφνιδιασθέντες Ἕλληνες ὑπεχώρησαν εἰς τὴν ἀρχὴν εἰς πλέον ἀπροσίτους περιοχὰς, προσβάλλοντες αὐτοὺς αἰφνιδιαστικῶς διὰ μικρῶν ὁμάδων. Συγκεντρωθέντες παρὰ τὸ χωρίον Φουρνὲς ὑπὸ τὸν Δασκαλάκη, τὸν Χάλην καὶ τὸν Φασούλην, συνῆψαν κρατερὰν μάχην, τρέψαντες τελικῶς τοὺς

Τούρκους εἰς φυγὴν, φρονεύσαντες 300 καὶ αἰχμαλωτίσαντες 40, κυριεύσαντες πολλὰ ζῶα, σημαίας, κανόνια, πολεμοφόδια καὶ τροφάς. Αὕτῃ ἦτο ἡ πρώτη ἐκ τοῦ συστάδην μάχης ἐπαναστάσεως εἰς τὴν Κρήτην, ἡ δὲ πρώτη αὕτῃ νίκη συνέτεινε σπουδαίως εἰς τὴν ἐνθάρρυνσιν τῶν Κρητῶν καὶ τὴν ἐξάπλωσιν τῆς ἐπαναστάσεως. Εἰς τὰ Σφακιά συνῆλθον τότε οἱ ἐπισημότεροι τῶν κατοίκων καὶ τινες ἐκ τῶν γειτονικῶν περιφερειῶν καὶ ἐλήφθησαν αἱ πρῶται κοιναὶ ἀποφάσεις διὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἀγῶνος τῆς ἐλευθερίας. Ὁρίσθησαν οἱ κατὰ περιοχάς ἀρχηγοὶ τῶν ὅπλων, συνελέγησαν χρήματα καὶ ἐστάλησαν ἀντιπρόσωποι τῆς Κρήτης εἰς Ὑδραν πρὸς προμήθειαν ὅπλων καὶ πυρομαχικῶν. Ἦδη ἡ Κρήτῃ ἦτο ἐν ἐπαναστάσει¹.

Εἰς τὴν Κύπρον αἱ περιστάσεις ἦσαν πολὺ δυσμενέστεραι καὶ ἐκείνων τῆς Κρήτης. Ἐκ τῶν 100 περίπου χιλιάδων κατοίκων τῆς νήσου αἱ 80.000 ἦσαν Ἕλληνες. Ἀλλ' οἱ ἐκεῖ Τοῦρκοι, ἀπόγονοι τῶν ἀπὸ Ἀσίας ὀρδῶν, αἱ ὁποῖαι ἐγκατεστάθησαν ἐκεῖ μονίμως μετὰ τὴν κατὰκτησιν τῆς νήσου ἀπὸ τῶν Βενετῶν, ἦσαν ἄγριοι καὶ αἰμοχαρεῖς, κατέχοντες μέγα μέρος τῶν γαιῶν καὶ προνομιοῦχα τσιφλίκια καὶ φέροντες ὅπλα. Περὶ τὰς 10.000 τούτων ἦσαν ἐγκατεστημένοι εἰς τὴν πρωτεύουσαν Λευκωσίαν, ὅπου κατέκουν μόνον 5.000 Χριστιανοί. Ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία δὲν παρέλειψε νὰ διασπείρῃ καὶ ἐκεῖ ἀποστόλους, οἱ ὅποιοι ἦλθον εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου, τῶν ἐπισκόπων καὶ τῶν προκρίτων. Πάντες ὑπεσχέθησαν χρηματικὰς βοηθείας, ἀλλὰ συγχρόνως ἐξέθεσαν τὸ ἀδύνατον τῆς ἐνεργοῦ συμμετοχῆς τῆς Κύπρου εἰς τὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα. Ἡ νήσος ἦτο λίαν ἀπομεμαρυσμένη τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος, μὴ δυναμένη νὰ λάβῃ οὐδεμίαν βοήθειαν παρὰ ταύτης. Εὐρισκομένη ἐγγύτατα τῶν μικρασιατικῶν ἀκτῶν, εὐθὺς ὥς ἐκηρύσσετο ἐπανάστασις θὰ ὑφίστατο ὀλικὸν ὄλεθρον ἐκ τῶν πολυαρίθμων ὀρδῶν, αἱ ὁποῖαι θὰ κατέκλυζον αὐτὴν ἐντὸς ὀλιγίστου χρόνου. Πράγματι, ἐπανάστασις εἰς τὴν Κύπρον οὐδεμίαν εἶχεν ἐλπίδα ἐπιτυχίας καὶ ἐφαίνετο ἀληθὴς παραφροσύνη, συνεπάγουσα πλήρη καταστροφὴν τοῦ ἐκεῖ Ἑλληνισμοῦ.

Παρὰ ταῦτα, ὁ σταλεὶς τότε νέος διοικητὴς Κουτσοῦκ Μεχμέτ, εὐθὺς ὥς ἀνηγγέλθη ἡ ἐπανάστασις τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν Μολδοβλαχίαν καὶ τὴν Πελοπόννησον, ἐζήτησε παρὰ τῆς Πύλης καὶ ἔλαβε τὴν ἄδειαν νὰ κατασφάξῃ οἰουσδήποτε καὶ ὅσουσδήποτε ἐκ τῶν Χριστιανῶν ἥθελε κρίνει σκόπιμον. Οἱ ἐντόπιοι Τοῦρκοι ἐξώθουν πρὸς ὅσον τὸ δυνατόν μεγαλύτερον ἀριθμὸν προγραφῶν, ἀποβλέποντες καὶ εἰς τὰ ὀλικά ὀφέλη, τὰ ὁποῖα θὰ

1. Κ. Κριτοβουλίδου, Ἀπομνημονεύματα τοῦ περὶ αὐτονομίας τῆς Ἑλλάδος πολέμου τῶν Κρητῶν, Ἀθ. 1859, σ. 1 κ.ε. — Σπ. Ζαμπελίου καὶ Κριτοβουλίδου, Ἱστορία τῶν ἐπαναστάσεων τῆς Κρήτης, συμπληρωθεῖσα ὑπὸ Ἱω. Κονδολάκη, Ἀθ. 1893, σ. 295 κ.ε. — Στ. Ξανθοῦδιδου, Ἐπίτομος ἱστορία τῆς Κρήτης, Ἀθ. 1909, σ. 126 κ.ε.

εἶχον ἐκ τῆς κατασχέσεως τῶν περιουσιῶν τῶν σφαγιαζομένων. Συγχρόνως ἐστάλησαν πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν τουρκικῶν φρουρῶν 4000 πολεμοχαρεῖς Ἀσιᾶται ὑπὸ τὸν πασάν τῆς Πτολεμαίδος. Ἀφοῦ διετάχθη γενικὸς ἀφοπλισμὸς τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν ἐφαρμοσθεῖσαν καὶ εἰς τὴν ὑπόλοιπον Ἑλλάδα μέθοδον τῶν Τούρκων, οἱ ἐπιφανέστεροι ἐκλείσθησαν ἀμέσως εἰς φυλακὰς. Τὴν 9ην Ἰουλίου ἐγκαινιάσθησαν αἱ σφαγαὶ διὰ τοῦ ἀπαγχονισμοῦ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κυπριανοῦ καὶ τοῦ δημοσίου ἀποκεφαλισμοῦ τῶν Μητροπολιτῶν Πάφου Χρυσάνθου, Κιτίου Μελετίου καὶ Κυρηνίας Λαυρεντίου. Κατὰ τὰς ἐπομένας ἡμέρας ἀπαγχονίσθησαν ὑπὲρ τοὺς διακοσίους κληρικοὶ καὶ πρόκριτοι τῆς νήσου, ἀρκετῶν διαφυγόντων δι' εὐρωπαϊκῶν πλοίων, εὐρεθέντων εἰς τοὺς λιμένας τῆς νήσου καὶ μὲ τὴν συνδρομὴν τῶν ξένων προξένων. Οὕτως ἡ Κύπρος, μολοντί ἐπλήρωσε τὸν φόρον τοῦ αἵματος ὥς καὶ πᾶν τὸ λοιπὸν ἑλληνικὸν ἔθνος, ἀπεξενώθη τελείως τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως¹.

Ἡ ΚΗΡΥΞΙΣ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΣΤΕΡΕΑΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΝ

Εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα τὸ ἐθνικὸν φρόνημα ἦτο καλλιεργημένον παρεμφερῶς πρὸς τὸ τῆς Πελοποννήσου, εἰς δὲ τὰς ὀρεινὰς περιοχὰς ὑπῆρχον πάντοτε ἐν ἐνεργείᾳ οἱ ἐπαναστατικοὶ κρατῆρες τῶν ἀρματολικῶν καὶ κλειφτικῶν σωμάτων. Ἐν τούτοις, κατὰ τὴν τελευταίαν ἀποστασίαν ὁ Ἀλῆς διὰ τοῦ δόλου καὶ τῶν συστηματικῶν ἐπιχειρήσεων εἶχε κατορθώσει τὴν ἐξόντωσιν τῶν διασημοτέρων καὶ ἱκανωτέρων Ἑλλήνων ὀπλαρχηγῶν, ἐπιτύχει δὲ τὴν διάλυσιν ἢ τὴν πλήρη ὑποταγὴν τῶν περισσοτέρων ἑλληνικῶν πολεμικῶν ὁμάδων. Κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐπαναστάσεως ἡ ἐπικήρυξις τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἐπέτρεπεν εὐχερεστέραν πὼς κίνησιν ἑλληνικῶν πολεμικῶν σωμάτων, οἱ δὲ Σουλιῶται, κατόπιν συμμαχίας μετὰ τούτου, εἶχον ἐπανελθεῖ ἀνενόχλητοι εἰς τὰ ἀπρόσιτα κρησφύγετά των. Ἀλλ' ἡ Ἡπειρος εἶχε κατακλυσθῆ ὑπὸ τουρκικῶν στρατευμάτων ἐξ αἰτίας τῆς ἀποστασίας τοῦ Ἀλῆ, δὲν ἡδύνατο δὲ πλέον νὰ γίνῃ λόγος περὶ συμμετοχῆς αὐτῆς εἰς ἐθνικὴν ἐπανάστασιν καὶ ἦτο προφανές ὅτι τὴν μόνην συμβολὴν θὰ ἀπετέλουν αἱ ἀπὸ Ἡπείρου πρὸς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα ἐγκαιροὶ μετακινήσεις τῶν Σουλιωτῶν καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων πολεμιστῶν. Πάντως, εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα πᾶν

1. Ἀθ. Σακελλαρίου, Τὰ Κυπριακά, τ. 1-2, Ἀθ. 1890-1891, ἐν τ. Α', σ. 580 κ.ε. — Γ. Κυπριάδου, Ἀπομνημονεύματα τῶν κατὰ τὸ 1821 ἐν τῇ Κύπρῳ τραγικῶν σκηνῶν. — Φ. Ζαννέτου, Ἡ Κύπρος κατὰ τὸν ἀγῶνα τῆς Παλιγγενεσίας, Ἀθ. 1930. — G. Hill, A history of Cyprus, Cambridge, 1952, τ. Δ', σ. 142 κ.ε.

ἄλλο ἢ πρόσφορος ἐφαίνετο ἡ κατάστασις πρὸς ἐπικράτησιν ἑλληνικοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος. Ὑπῆρχον φρουρία πολλὰ καὶ ἰσχυρά, εἰς δὲ τὰς πόλεις, ἔνθα καὶ οἱ Τοῦρκοι ἦσαν πολυπληθέστεροι, ἦσαν ἐγκατεστημένοι ἰσχυραὶ τουρκικαὶ φρουραί. Αἱ τουρκικαὶ στρατιαί, αἱ ὁποῖαι ἔδρων εἰς τὴν Ἡπείρου, μετὰ τὸν ἐγκλωβισμόν τοῦ Ἀλῆ εἰς τὰ Ἰωάννινα καὶ τὴν ἐπικειμένην πλήρη ἐξολόθρευσίν του, ἦσαν ἔτοιμοι δι' ἐξόρμησιν πρὸς τὴν Στερεάν Ἑλλάδα εἰς περίπτωσιν ἐκρήξεως ἐπαναστάσεως. Ἰδίως ἡ δυτικὴ Χέρσος Ἑλλάς, λόγῳ τῆς μετὰ τῆς Ἡπείρου γειτνιάσεώς της εὐρίσκετο ὑπὸ τὴν ἀμεσον ἀπειλὴν τῆς εἰσβολῆς μεγάλων τουρκικῶν δυνάμεων. Οἱ μεμνημένοι εἰς τὴν Φιλικὴν Ἐταιρείαν ἦσαν σχετικῶς ὀλίγοι, ἀνήκοντες ἰδίως εἰς τὰς τάξεις τῶν λογίων-διδασκάλων καὶ τῶν ὀπλαρχηγῶν. Ἀλλ' ὁ πολεμικὸς πυρετὸς τῆς Πελοποννήσου εἶχε διαδοθῇ καὶ πάντες ἀνέμενον, χωρὶς νὰ ἔχουν συγκεκριμένην τινὰ ἰδέαν, τὴν ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἐκρηξίν ἐπαναστατικοῦ κινήματος.

Εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα κυριώτερος ὀπλαρχηγὸς ἦτο ὁ Πανουργιᾶς, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν τελευταίαν προεπαναστατικὴν περίοδον, ἀφοῦ κατεδιώχθη ἀμειλίκτως εἰς τὰ ὄρη, ὑπεχρέωθη νὰ δηλώσῃ ὑποταγὴν καὶ νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ἀλῆ. Εὐθὺς ὥς ἐκινήθησαν ἐναντίον του τὰ τουρκικὰ στρατεύματα, ἐγκατέλειπε τὰ Ἰωάννινα καὶ ἐγκατεστάθῃ εἰς τὴν περιόχην τῶν Σαλῶνων (Ἀμφίσσης), ὅπου, ἐπὶ κεφαλῇς ἰσχυροῦ σώματος Ἑλληνῶν πολεμιστῶν, κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπολειμμάτων τῶν παλαιῶν ἀρματολῶν, παρηκολούθει ἀγρύπνως τὰ τεκταινόμενα εἰς τὴν Πελοπόννησον, εὐρισκόμενος συγχρόνως εἰς στενὴν ἐπαφὴν μετὰ τῶν ἄλλων ὀπλαρχηγῶν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, ἰδίως τοῦ Διάκου καὶ τοῦ Δουβουνιώτου. Τὴν 24^{ην} Μαρτίου, μόλις ἐπληροφορήθη ὅτι ἤρχισαν αἱ ἐπαναστατικαὶ συγκρούσεις εἰς τὴν Ἀχαΐαν, ἐκάλεσεν εἰς τὴν πλησίον τῶν Σαλῶνων μονὴν τοῦ προφήτου Ἡλίου τοὺς προκρίτους τῆς πόλεως καὶ τῶν πέριξ χωρίων. Κατόπιν μυστικῆς συσκέψεως, συμφωνήθη νὰ κινήθῃ ἀμέσως ἡ ἐπαρχία πρὸς ἐπανάστασιν καὶ ὑψώθῃ εἰς τὴν μονὴν ἡ ἐπαναστατικὴ σημαία καὶ πάντες οἱ παρόντες ἔδωσαν ὄρκον πίστεως εἰς τὸν ἀγῶνα. Ἀπεφασίσθη νὰ γίνῃ ἀμέσως ἐπίθεσις πρὸς κατάληψιν τῶν Σαλῶνων πρὶν προετοιμασθῶν οἱ ἐκεῖ Τοῦρκοι, οἱ ὁποῖοι, τρομοκρατηθέντες καὶ ἐκ τῆς ἀρίξεως πολλῶν Τούρκων προσφύγων ἐκ Βοστίτζης τῆς Πελοποννήσου, οἱ ὁποῖοι ἀφηγήθησαν τὰ ἐκεῖ ἐπαναστατικά συμβάντα, ἐλάμβανον ἐσπευσμένως πολεμικὰ μέτρα καὶ ἐκλείοντο εἰς τὸ φρούριον. Συγχρόνως ὁ Πανουργιᾶς ἀπέστειλε τοὺς συγγενεῖς του καὶ πρωτοπαλλήλαρα Θανάσην Μανίκαν καὶ Γιάννην Γκούραν πρὸς ἐξέγερσιν τῶν γειτονικῶν περιοχῶν καὶ στρατολογίαν.

Ἐκ τῶν πρώτων ἐσπευσαν νὰ μετᾶσχουν οἱ Ἕλληνες τοῦ Γαλαξειδίου. Ἡ ναυτικὴ αὐτὴ πολίχνη, ἡ ὁποία ἄλλωστε εὐρίσκετο ἐν ἀμέσῳ ἐπαφῇ μετὰ τῶν Ἑλλήνων τῶν Πατρῶν καὶ εἰς τὴν ὁποίαν δὲν κατόικουν Τοῦρκοι, εἶχεν

ὅλως ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὴν ἐπανάστασιν, διότι εἶχεν εἰς τὴν διάθεσίν της περὶ τὰ τεσσαράκοντα μεγάλα καὶ μικρὰ πλοῖα πλήρως ἐξοπλισμένα καὶ ἐναποθηκευμένον πολεμικὸν ὑλικόν.

Τὴν νύκτα τῆς 26ης πρὸς τὴν 27ην Μαρτίου ὁ Πανουργιᾶς, ἔχων ἤδη συγκροτήσει ἰσχυρὰν δύναμιν, ἐξώρμησε πρὸς τὰ Σάλωνα, τὰ ὁποῖα περὶ τὰ ἐξημερώματα ἀπέκλεισε πανταχόθεν. Οἱ Τοῦρκοι ἐκλείσθησαν εἰς τὸ φρούριον, ὅπου ἀντέταξαν σθεναρὰν ἀμυναν. Οἱ Γαλαξειδιῶται μετέφερον ὅπλα καὶ κανόνια, ὥστε ἐγένετο κανονικῶς μετ' ἐφόδων ἡ πολιορκία. Τὴν 10ην Ἀπριλίου ἡμέραν τοῦ Πάσχα, οἱ πολιορκούμενοι, στεροῦμενοι τροφῶν καὶ ὕδατος, παρεδόθησαν. Οὕτω κατεκτήθη τὸ πρῶτον ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι φρούριον, ὅπου οἱ ἐπαναστάται εὗρον καὶ πολὺ πολεμικὸν ὑλικόν. Συγχρόνως ἀνεπτερώθη τὸ ἠθικὸν τῶν Ἑλλήνων καὶ διεδόθη ἡ ἐπανάστασις.

Καθ' ὃν χρόνον ἐπολιορκοῦντο ἀκόμη τὰ Σάλωνα, ὁ ὀπλαρχηγὸς Δῆμος Σκαλτσᾶς ὕψωσε τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ κατέλαβε τὸ Λιδωρικί, ἐνῶ ὁ ὑπαρχηγὸς τοῦ πολεμικοῦ σώματος Θεοδωρὴς Χαλβατζῆς κατέλαβε τὸ Μαλανδρινόν. Οὕτως, ἐντὸς ὀλιγίστου χρόνου αἱ ἐπαρχιαί Ἀμφίσσης καὶ Λαοιδίος περιήλθον εἰς τοὺς Ἑλληνας. Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Λεβαδείας ἔδρα ὡς ἀρχηγὸς ἀρματολικοῦ σώματος ὁ Θανάσης Διάκος, μόλις τριακονταετής, μία τῶν εὐγενεστέρων, ἥρωικωτέρων καὶ ἀνωτέρων μορφῶν τῆς πρώτης φάσεως τοῦ ἀγῶνος τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας. Ὁ Διάκος, μεμνημένος εἰς τὰ ἐπαναστατικὰ σχέδια, εἶχε τὴν φιλοδοξίαν νὰ ἐγκαινιάσῃ πρῶτος αὐτὸς τὸν ἀγῶνα. Ἀλλ' αἱ διχογνωμιαί τῶν πολεμικῶν ἀρχηγῶν καὶ τῶν προκρίτων τῆς περιφερείας, τὸν ἠνάγκασαν νὰ ἀπολέσῃ μερικὰς ἡμέρας, ἕως ὅτου ἐπιτύχῃ συμφιλίωσιν καὶ συμφωνίας.

Τὴν 24ην Μαρτίου ἀπὸ συμφώνου μετὰ τῶν Λογοθέτου, Λάμπρου Νάκου καὶ Φίλωνος εἶχεν ἀποστείλει εἰς τὴν Πελοπόννησον τὸν ἔμπιστον Βασίλειον Βουῦσγον πρὸς τὸν ἐν Πάτραις Ἰωάννην Βλασσόπουλον, διὰ νὰ πληροφορηθῇ τὰ ἐκεῖ παρασκευαζόμενα. Ἀλλ' ὁ Βουῦσγος, ὅτε ἐφθασεν εἰς Γαλαξειδί, ἐπληροφορήθη τὰς πρώτας συγκρούσεις ἐν Ἀχαΐᾳ καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν Ἀράχωβαν, ὅπου ἀνήγγειλε τὴν ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Πελοποννήσῳ, προτρέψας νὰ σπεύσουν καὶ καταλάβουν τὰς διόδους ἐπικοινωνίας μεταξὺ Ἀμφίσσης καὶ Λεβαδείας. Αὐτὸς ὁ ἴδιος, ἀφοῦ ἐφόνευσε Τούρκους ταχυδρομούς, μεταφέροντας εἰδήσεις καὶ ὁδηγίας τῶν Τούρκων τῆς Ἀμφίσσης πρὸς τοὺς τῆς Λεβαδείας, ἔσπευσε νὰ συναντήσῃ τὸν Διάκον καὶ τοὺς συσχεπτομένους μετ' αὐτοῦ προκρίτους τῆς Λεβαδείας πρὸς ἀναγγελίαν τῶν γεγονότων. Ὁ Διάκος, μετὰ μεγάλης τέχνης τρομοκρατήσας τὸν βοεβόδαν τῆς πόλεως διὰ διαδόσεων περὶ ἐπικειμένης ἀφίξεως ἀνταρτικῶν δυνάμεων ἀπὸ Πελοποννήσου, ἐπέτυχε τὴν ἄδειαν στρατολογίας δῆθεν πρὸς ἀντιμετώπισίν των, πράγματι δὲ πρὸς ἀενόχλητον συγκρότησιν ἰσχυροῦ στρατιωτικοῦ σώματος. Τὴν 30ην Μαρτίου ἀπέβαλε τὸ προσωπεῖον καί, ὑψώσας τὴν

σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως, εἰσῆλθεν αἰφνιδιαστικῶς εἰς τὴν πόλιν τῆς Λεβαδείας. Οἱ Τοῦρκοι ὠχυρώθησαν εἰς τὸ φρούριον καὶ εἰς οἰκίας κειμένας εἰς τὴν ἐν τῷ μέσῳ τῆς πόλεως ὄχυρὰν θέσιν τῆς Ὠρας. Ὁ ἀγὼν διήρκεσεν ἐλάχιστον, διότι Ἀλβανοὶ ὑπεχρέωσαν τοὺς Τοῦρκους πρὸς παραδόσιν. Ἡ ἐπανάστασις ἐκηρύχθη τότε διὰ τελετῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ ἀρχιερεῖς Ταλαντίου Νεόφυτος καὶ Ἀμφίσσης Ἡσαΐας ἠυλόγησαν τὴν ὑπὸ τοῦ Διάκου σχεδιασθεῖσαν προχειροποίητον ἐπαναστατικὴν σημαίαν χρώματος λευκοῦ μετὰ τῆς εἰκόνος τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ μὲ τὰ γράμματα «ἐλευθερία ἢ θάνατος». Συγχρόνως, κατ' ἐντολὴν τοῦ Διάκου, ὁ Κοντουσόπουλος κατέλαβε τὴν ἐπαρχίαν Ταλαντίου καὶ ὁ Βοῦσγος τὰς Θήβας.

Εἰς τὰς ἐπαρχίας Ζητουνίου (Λαμίας) καὶ Βονδονίτισης ἔδρων δύο ἰσχυροὶ ὀπλαρχηγοί, ὁ Δουβουνιώτης καὶ ὁ Κοντογιάννης, ἀμφοτέροι μεμνημένοι ὥς ὁ Πανουργιᾶς καὶ ὁ Διάκος, μέσῳ τῶν ἀπεσταλμένων τῆς Ἐταιρείας Κωνσταντίνου Σακελλίωνος καὶ Ἀθαν. Ζαρίφη. Ὁ Δουβουνιώτης ἔσπευσεν ἀμέσως πρὸς στρατολογίαν καὶ ἐπολιόρκησε τὸ φρούριον τῆς Βονδονίτισης. Κατέφθασαν ἐκεῖ καὶ δυνάμεις τοῦ Πανουργιᾶ ὑπὸ τὸν Κομνᾶν Τράκαν, ὥς καὶ ὁ Διάκος αὐτοπροσώπως μὲ ὅλας τὰς ὑπ' αὐτὸν δυνάμεις. Ἐστράφησαν τότε πρὸς πολιορκίαν τοῦ ἰσχυροῦ φρουρίου τῆς Ὑπάτης (Νέας Πάτρας, Πατρατσικίου), ὅπου ἔσπευσε καὶ ὁ Πανουργιᾶς. Ἡ κατάληψις τοῦ ὄχυροῦ τούτου φρουρίου, ἡ ὁποία θὰ εἶχε μεγάλην ἀτήρησιν διὰ τὴν ἐπανάστασιν, εἶναι πιθανὸν ὅτι θὰ ἐπραγματοποιεῖτο, ἂν οἱ Τοῦρκοι αἰφνιδιάζοντο διὰ κεραυνοβόλου ἐπιθέσεως, ὥς συνέβη εἰς τὰ Σάλωνα καὶ τὴν Λεβαδείαν. Δυστυχῶς ὁ ἰσχυρὸς ὀπλαρχηγὸς τῆς περιφερείας Μίτσος Κοντογιάννης ἐφάνη εἰς τὴν ἀρχὴν διστακτικὸς, καιροσκοπῶν μᾶλλον ἵνα μὴ ἀπολέσῃ τὴν ὑπερέχουσαν θέσιν του καὶ παραδοκῶν τὴν ἐξέλιξιν τῶν γεγονότων, προφασιζόμενος ὅτι δὲν συνηθροίσθησαν εἰσέτι δυνάμεις ἐπαρκεῖς διὰ παρομοίας ἐκτάσεως ἐπιχείρησιν. Ὅτε ἐπὶ τέλους ἐπείσθη νὰ μετάσχῃ εἰς ἐκστρατείαν τῶν ἠνωμένων ὀπλαρχηγῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος κατὰ τῆς Ὑπάτης, ἡ φάσις τοῦ αἰφνιδιασμοῦ εἶχε παρέλθει. Οἱ Τοῦρκοι εἶχον κλεισθῇ εἰς τὸ καλῶς παρασκευασθὲν φρούριον, ὁπόθεν ἀντιμετώπιζαν κρατερῶς τὰς πρώτας ἐπιθέσεις τῶν Ἑλλήνων ἐπαναστατῶν, συγχρόνως δὲ εἰδοποίησαν τὸν Κιοσσὲ Μεχμέτ πασᾶν καὶ τὸν Ὁμέρ πασᾶν Βρυώνην πρὸς ἀποστολὴν δυνάμεων. Οὕτω, τὴν νύκτα τῆς 18ης πρὸς τὴν 19ν Ἀπριλίου, ἐνῷ οἱ Ἕλληνες εἶχον καταλάβει τὴν κάτω πόλιν, οἱ δὲ Τοῦρκοι εἶχον ξανατλήσει τὰς τροφὰς καὶ ἡτοιμάζοντο πρὸς παραδόσιν, ἐφάνησαν μακρόθεν ἐπερχόμεναι ἰσχυραὶ τουρκικαὶ δυνάμεις ἀπὸ τὸ Λιανοκλάδι. Οἱ Ἕλληνες, φοβηθέντες μὴ ἀποκλεισθοῦν, βαλλόμενοι ἀπὸ δύο πλευρῶν, καὶ ἐξοντωθοῦν, ἠναγκάσθησαν νὰ διαλύσουν ἔσπευσμένως τὴν πολιορκίαν. Οὕτω δὲν ἐπετεύχθη ἡ κατάληψις τῆς Ὑπάτης καὶ τοῦ Ζητουνίου (Λαμίας), ὅπου οἱ Ἕλληνες θὰ εἶχον ἰσχυρὰς βάσεις πρὸς περαιτέρω διεξαγωγὴν τοῦ ἀγῶ-

νος. Πάντως ἡ ἐπανάστασις ἐφαίνετο κυριαρχοῦσα ἤδη ἀνὰ τὴν ἀνατολικήν Ἑλλάδα¹.

Ἐμεινεν ἀκόμη ἡ Ἀττική, ἡ ὁποία ἐστερεῖτο, λόγῳ τῆς συστάσεως τοῦ ἐδάφους, ἰσχυρῶν ἀρματολικῶν δυνάμεων. Τὰ χωρία τῆς Ἀττικῆς κατωκοῦντο μόνον ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ ἐντὸς τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἔζων μερικαὶ ἑκατοντάδες τουρκικῶν οἰκογενειῶν. Τὸ φρούριον ὅμως τῆς Ἀκροπόλεως ἐθεωρεῖτο ἐκ τῶν ἰσχυροτέρων τῆς Ἑλλάδος, ὑπῆρχε δὲ ἐκεῖ ἰσχυρὰ φρουρὰ ἐξουσιάζουσα τὴν πόλιν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐφαίνοντο ἥσυχοι καὶ εἶχον ἐπιτύχει διὰ τῶν συνήθων διαβεβαιώσεων νὰ πείσουν τοὺς Τούρκους, ὅτι τὰ διαδιδόμενα ἦσαν τεχνάσματα τῶν πρακτόρων τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καὶ ὅτι οὐδεμία ἀνωμαλία ἐπρόκειτο νὰ συμβῇ. Διὰ τοῦτο καὶ οὐδεμία πολεμικὴ παρασκευὴ εἶχε γίνεи. Ὅτε ὅμως οἱ Τούρκοι ἐπληροφορήθησαν τὰ ἐπαναστατικὰ γεγονότα τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, ἐθορυβήθησαν τοσοῦτο μᾶλλον, καθ' ὅσον οἱ χωρικοὶ ἤρχισαν νὰ προβαίνουν εἰς διαφόρους βιαιοπραγίας. Μετέφερον ἐν σπουδῇ τροφὰς καὶ τὰ πράγματά των εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, ὅπου καὶ τελικῶς ἐκλείσθησαν, ἀφοῦ τὴν 11^{ην} Ἀπριλίου συνέλαβον αἰφνιδιαστικῶς τρεῖς προκρίτους καὶ ἄλλους 10 περιφερομένους εἰς τὰς ὁδοὺς Ἀθηναίους, τοὺς ὁποίους ἐφυλάκισαν ὡς ὁμήρους. Ἀλλ' ἦτο πλέον ἀργὰ διὰ τοιαύτας προφυλάξεις, αἱ ὁποῖαι, ἀντὶ νὰ ἀποσοβήσουν, ἐπέσπευσαν τὰ γεγονότα.

Τὰ χωρία τῆς Ἀττικῆς ἤδη ἐκινοῦντο. Εἰς τὰ Χασιά ὁ Μελέτης Βασιλείου, μεμυημένος εἰς τὴν Φιλικὴν Ἐταιρείαν, εἶχεν ἐπιτύχει νὰ ἀναγνωρίσῃ ἡ περιοχὴ αὐτὴ ὡς « Δερβένι », διότι ἔδιδεν ἄνοδον πρὸς τὴν Πάργηθα καὶ οὕτως εἶχε λάβει τὸ προνόμιον τῆς διατηρήσεως ὁλοφόρων. Τὴν 1^{ην} Ἀπριλίου ὁ Μελέτης, ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς ὑπερασπίσεως τῆς περιοχῆς ἀπὸ κλεπτῶν, οἱ ὁποῖοι δῆθεν ἐπρόκειτο νὰ ἐπιδράμουν, ὥλισε τοὺς χωρικοὺς καί, σχηματίσας οὕτω μικρὰν πολεμικὴν ὁμάδα, ἐστρατοπέδευσεν εἰς τὸ Μενίδι, ὅπου ἐνισχύθη καὶ ὑπὸ πολλῶν χωρικῶν. Ὁ Ὀμέρβης τῆς Καρύστου διεπεραιώθη εἰς Κάλαμον πρὸς διαπίστωσιν τῆς ἐν Ἀττικῇ καταστάσεως. Ὁ Μελέτης τότε ἔσπευσε νὰ τὸν προσβάλλῃ καὶ νὰ τὸν ἐξαναγκάσῃ πρὸς ἀναχώρησιν. Ἦτο αὐτὴ ἡ πρώτη ἐπαναστατικὴ πρᾶξις ἐν τῇ Ἀττικῇ. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ἐπαναστατήσαντες κάτοικοι τῶν χωρίων δὲν συνεφώνουν ἐκ ποίου ἐκ τούτων θὰ προήρχετο ὁ ἀρχηγός, ἀπηυθύνθησαν πρὸς τοὺς προκρίτους τῆς Λεβαδείας, οἱ ὁποῖοι, ἀντὶ νὰ στείλουν ἓνα ἐκ τῶν ἐμπείρων καπεταναίων, ἀπέστειλαν τὸν Δῆμον Ἀντωνίου, κατηχητὴν τῆς Ἐταιρείας καὶ φέροντα εὐρωπαϊκὴν ἐνδυμασίαν μετὰ λαμπρῶν ἐπωμίδων καὶ περιεφραλαίας, ἀλλ' οὐδὲν γνωρίζοντα περὶ διεξαγωγῆς πολέμου. Οἱ ἀγαθοὶ χωρι-

1. Ἱ. Φιλιμόνοϋς, ἔ.ἀ., τ. Γ', σ. 66 κ.ἐ. — Σπ. Τρικουόπη, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 135 κ.ἐ.

κοὶ ἀπεθαύμαζον μὲν τὴν λαμπρὰν αὐτοσχέδιον στολὴν τοῦ ἑταιριστοῦ, ὁ ὁποῖος κατέπλησσε καὶ διὰ τῶν συνήθων διαβεβαιώσεων ὅτι κατέρχονται ρωσικαὶ δυνάμεις, προελαύνει ὁ Ὑψηλάντης κ.λ.π., ταχέως ὅμως ἀντελήφθησαν ὅτι οὗτος δὲν ἦτο κατάλληλος ὡς πολεμικὸς ἀρχηγός. Δι' ὃ καὶ ἀνέλαβε πάλιν τὰς ἐπαναστατικὰς τῶν ἐπιχειρήσεις ὁ Μελέτης Βασιλεῖον.

Τὴν νύκτα τῆς 25^{ης} Ἀπριλίου περὶ τοὺς 600 χωρικοὺς τῆς Ἀττικῆς συνεκεντρώθησαν εἰς τὸ Μενίδι καὶ ἐξώρμησαν πρὸς τὰς Ἀθήνας, πολλοὶ τούτων, ἑλλείψει ὅπλων, φέροντες λόγχας ἢ ρόπαλα. Χωρὶς νὰ γίνουσι ἀντιληπτοί, ἔφθασαν εἰς τὸ μεταξὺ τῶν πυλῶν ἀγίων Ἀποστόλων καὶ Μπουμπουνίστρας τεῖχος, ὅπου τινές, ἀνερχόμενοι ὁ εἰς ἐπὶ τῶν ὤμων τοῦ ἄλλου, ἐπήδησαν εἰς τὸ ἐσωτερικόν. Αἰφνιδιάσαντες καὶ φρονεῦσαντες τοὺς Τούρκους φρουροὺς ἤνοιξαν τὰς πύλας πρὸς εἴσοδον τῶν λοιπῶν καὶ διεσπάρησαν ἀνὰ τὴν πόλιν, πυροβολοῦντες καὶ κραυγάζοντες « Χριστὸς ἀνέστη· Ἐλευθερία ». Οἱ ἐλάχιστοι διαμένοντες ἀκόμη εἰς τὴν πόλιν Τούρκοι ἀλλόφρονες ἀνεζήτουν σωτηρίαν ἀνερχόμενοι εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, ἀλλ' οἱ πλεῖστοι ἐφονεύθησαν καὶ τινες προέλαβον νὰ καταφύγουν εἰς τὰ προξενεῖα. Τὴν 28^{ην} Ἀπριλίου ὑψώθη ἡ σημαία τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὸ Διοικητήριον καὶ ἐσχηματίσθη πενταμελὴς ἐπιτροπὴ διοικήσεως καὶ διεξαγωγῆς τοῦ ἀγῶνος. Ἐν τῷ μεταξὺ ἔσπευδον μαχεται ἔκ τῶν γειτονικῶν νήσων, οὕτως ὥστε ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν ἐσχηματίσθη στράτευμα ἐκ 3.000 ἀνδρῶν. Καταπλεύσαν ὑδραῖκὸν πλοῖον, ὡς καὶ μερικοὶ Κεφαλλῆνες, ἐκόμισαν ὅπλα καὶ κανόνια, τὰ ὅποια ἐστήθησαν εἰς διάφορα σημεῖα πρὸς κανονιοβολισμὸν τῶν φρουρῶν. Οὕτως ἡ Ἀττικὴ δολόκληρος μετεῖχε τοῦ ἀγῶνος καὶ ἤρχιζεν ἡ πολιορκία τὴν ἐγκλείστων εἰς τὴν Ἀκρόπολιν Τούρκων¹.

Εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, ὡς ἔξετέθη ἤδη, ἡ κατάστασις ἦτο λίαν περιπεπλεγμένη λόγῳ τῆς συρροῆς μεγάλων τουρκικῶν δυνάμεων εἰς τὴν γειτονικὴν Ἠπειρον καὶ τῆς ἐλλείψεως συνοχῆς. Οἱ ὀπλαρχηγοὶ ἐφοβοῦντο τὴν ἀποτυχίαν τοῦ ἀγῶνος, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας θὰ ἐξολοθρευόντο οἱ πληθυσμοὶ καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι. Οἱ Τούρκοι εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ἐφάνησαν πολιτικώτεροι τῶν τῆς Πελοποννήσου, μὴ ἐνοχλοῦντες τοὺς Χριστιανικοὺς πληθυσμοὺς καὶ περιποιούμενοι τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν ἀρματωλικῶν σωμάτων. Ἰδιαιτέρως ὁ δρῶν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα Ὁμὲρ Βρυώνης ὑπέσχετο εἰς αὐτοὺς νέα ἀξιώματα καὶ νέα ἀρματωλίκια, ἐὰν παρέμενον ἀμέτοχοι τῆς ἐπαναστατικῆς κινήσεως. Ὁ πλέον διστακτικὸς ἦτο καὶ ὁ ἰσχυρότερος ὀπλαρχηγὸς τῆς Αἰτωλοακαρνανίας, ὁ Γεώργιος Βαρνακιώτης, πρὸς τὸν ὁποῖον κυρίως εἶχε στρέψει τὰ δίκτυά του ὁ Ὁμὲρ Βρυώνης, διατηρῶν

1. Δ. Σοῦρμελῆ, Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνα, Ἀθ. 1853, σ. 9 κ.ἑ. — Ἱ. Φιλήμονος, ἑ.ἀ., τ. Γ', σ. 126 κ.ἑ. — Σπ. Τρεκούπη, ἑ.ἀ., τ. Α', σ. 140 κ.ἑ.

φιλικὴν ἀλληλογραφίαν καὶ παρέχων ἀφειδῶς ὑποσχέσεις. Ὁ Βαρνακιώτης ἦτο μεμυημένος εἰς τὴν ἐπαναστατικὴν κίνησιν, ἀλλ' ἐφοβείτο τὰς φοβερὰς συνεπειὰς τῆς ἀποτυχίας καὶ προυτίμα νὰ καιροσκοπῇ, καραδοκῶν τὴν ἐξέλιξιν τῶν γεγονότων. Οὕτω, διέρρεον ἡμέραι, ἐβδομάδες, ἀκόμη καὶ μῆνες ἀπὸ τῆς κηρύξεως τῆς ἐπαναστάσεως εἰς Πελοπόννησον καί, ἐνῶ ἡ λοιπὴ Ἑλλάς εἶχε μεταβληθῇ εἰς ἐπαναστατικὸν ἡφαίστειον ἐν ἐκρήξει, ἡ Αἰτωλοακαρνανία, παρὰ τὰς δραματικὰς ἐκκλήσεις, αἱ ὁποῖαι κατέφθανον πανταχόθεν, παρέμενεν ἐν ἀκινήσει. Οἱ ὀπλαρχηγοί, καὶ ἰδίως ὁ Μακρῆς καὶ ὁ Βαρνακιώτης, παρσκευάζοντο δραστηρίως, ἀλλὰ περιεπλανῶντο εἰς ἀπροσίτους περιοχάς, ἵνα μὴ ἐμπέσουν εἰς παγίδα τῶν Τούρκων, καὶ ἀνέμενον.

Αἱ εἰδήσεις, αἱ ὁποῖαι κατέφθανον πανταχόθεν περὶ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ αἱ συνήθως μεγαλοποιούμεναι ἐπιτυχίαι τῶν ἐπαναστατῶν ἐνίσχυνον πάντως τὸ ἐθνικὸν φρόνημα τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν ἀδημονίαν πρὸς συμμετοχὴν εἰς τὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα. Ὅτε ἰδίως ἀνηγγέλθησαν αἱ νίκαι τῆς Γραβιάς, τοῦ Βαλτετσίου καὶ τῶν Δολιανῶν, οἱ ὀπλαρχηγοὶ τῆς Αἰτωλοακαρνανίας ἤρχισαν τὰς μυστικὰς συνεννοήσεις πρὸς ἑναρξιν τοῦ ἀγώνος. Ἡ συμμαχία τῶν Σουλιωτῶν μετὰ τῶν Ἀλβανῶν, ἀπειλοῦσα τὰ νῶτα τῶν Τούρκων, ἐφαίνετο ὡς παρέχουσα ἐπὶ τινα χρόνον ἀσφάλειαν ἀπὸ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν ἐν Ἡπείρῳ μεγάλων τουρκικῶν δυνάμεων. Ἐτι πλέον, ὁ διευθύνων τὰς κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἐπιχειρήσεις Χουρσίτ πασᾶς, μὴ συμφωνῶν πρὸς τὴν διαλλακτικὴν πολιτικὴν τοῦ Ὁμέρ Βρυῶνῃ καὶ προβλέπων ὅτι μοιραίως θὰ μετείχον ἀργὰ ἢ γρήγορα καὶ οἱ ὀπλαρχηγοὶ τῆς Αἰτωλοακαρνανίας εἰς τὴν ἐπανάστασιν, εἶχε δώσει μυστικὰς πρὸς τὸν δερβέναγαν, φύλακα τῶν ὄρειων διόδων, ὁδηγίας, νὰ συλλάβῃ διὰ δόλου καὶ ἐξοντώσῃ τούτους. Ἀλλ' αἱ ἐντολαὶ αὗται περιῆλθον εἰς γνώσιν τοῦ Βαρνακιώτη, ὁ ὁποῖος, ἐκμανεῖς, ἐστράφη εὐθὺς πρὸς ἄμεσον κήρυξιν τῆς ἐπαναστάσεως.

Ὁ Βαρνακιώτης, κατόπιν συνεννοήσεως μετὰ τῶν λοιπῶν ὀπλαρχηγῶν, ὥρισε τὴν κήρυξιν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν ὅλῃ τῇ Αἰτωλοακαρνανίᾳ τὴν 26^{ην} Μαΐου. Ἀλλ', ὅπως συνέβη καὶ εἰς τὰς ἄλλας περιφερείας, καὶ ἐκεῖ προέλαβον τὰ γεγονότα λόγῳ τοῦ ἐπαναστατικοῦ ὁργασμοῦ τῶν λαϊκῶν μαζῶν. Οἱ Τούρκοι τοῦ Μεσολογγίου, τρομοκρατηθέντες ἐκ τῶν διαδόσεων ὅτι κατέρχονται ἐκ τῶν βουνῶν σώματα κλεπτῶν, περὶ τὰ μέσα Μαΐου ἐγκατέλειψαν τὴν πόλιν σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις καί, συνοδευόμενοι ὑπὸ τῆς τουρκικῆς φρουρᾶς, κατέφυγον εἰς τὸ Βραχῶρι (Ἀγρίνιον). Τὴν ἐπομένην ὁ ὀπλαρχηγὸς τῆς περιοχῆς Δημ. Μακρῆς, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἤδη ἀρχίσει νὰ ἐπιτίθεται κατὰ τῶν Τούρκων ὑπαλλήλων καὶ νὰ διαρπάζῃ τὰ μεταφερόμενα χρήματα, κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν γενομένων ἐν Ἀχαΐᾳ, εἰσηλθεν ἀκολούτως μετὰ τῶν παλληκαριῶν του εἰς τὸ Μεσολόγγιον. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν εἰσέπλευσαν εἰς τὸν λιμένα τὰ ἔξω τοῦ κόλπου περιπλέοντα ἑλληνικὰ πλοῖα. Τὴν 20^{ην} Μαΐου κατελήφθη ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν τὸ Διοικητήριον τῆς πόλεως καὶ

ἀνεπετάσθη ἐκεῖ ἡ ἐπαναστατικὴ σημαία. Τὰ γεγονότα ταῦτα ἀνηγγέλθησαν ἀμέσως πρὸς τοὺς λοιποὺς ὀπλαρχηγούς τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ ἰσχυρότεροι, Μακρῆς, Βαρνακιώτης, Ἰσκος καὶ Βλαχόπουλος, συνήθησαν τὰς δυνάμεις τῶν πρὸς ἐκστρατείαν κατὰ τοῦ Βραχωρίου, ὅπου εἶχον συγκεντρωθῇ αἱ τουρκικαὶ φρουραὶ καὶ καταφύγει αἱ τουρκικαὶ οἰκογένειαι τῶν ἀνοχυρῶτων πόλεων. Τὴν 25ην Μαΐου ὁ Γ. Βαρνακιώτης ἐξέδωσε προκήρυξιν περὶ ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος, ἡ ὁποία, ἂν καὶ τὸσον καθυστερημένη, εἶναι ἡ πρώτη ἐπαναστατικὴ προκήρυξις τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἐπανάστασις, ἀφοῦ διεδόθη εἰς ὁλόκληρον τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, διεσπάρη πρὸς τὸ Μακρυνόρος καὶ ἐκείθεν πρὸς τὰς ὄρεινὰς περιοχὰς τῆς Ἡπείρου, ἀπὸ ὅπου κατήλθον δύο ἰσχυροὶ ὀπλαρχηγοί, ὁ Γ. Καραϊσκάκης καὶ ὁ Γῶγος Μπακόλας. Τὸ φρούριον τῆς Ναυπάκτου (Ἐπακτος) ἀντέσχευ εἰς τὰς ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης προσβολάς, ὥς καὶ τὸ γειτονικόν, δεσπύζον τοῦ Πατραϊκοῦ κόλπου, « καστέλλι τῆς Ροῦμελης » (Ἀντίρριον). Τὸ Βραχῶρι κατεκτήθη κατόπιν σφοδρῶν ἐπιθέσεων καὶ συμφωνίας μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ ὑπερασπιστῶν Ἀλβανῶν.

Εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ Καρπενησίου ὁ ἀγὼν ἤρχισε τὴν 4ην Ἰουνίου καὶ κατόπιν σφοδρῶν προσβολῶν τῶν Γιολδασαίων καὶ τοῦ Βράσκα οἱ Τοῦρκοι ἀπεχώρησαν παραμεινάσης ὁλοκληροῦ τῆς Εὐρυτανίας εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων. Οὕτω, μολονότι εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα ἡ ἐπανάστασις ἐξεργάγη δύο περίπου μῆνας μετὰ τὴν τῆς Πελοποννήσου, ἡ δρᾶσις τῶν ὀπλαρχηγῶν ἦτο τὸσον σφοδρὰ καὶ συστηματικὴ, ὥστε ἐντὸς δύο ἐβδομαδῶν σχεδὸν εἰς ὅλας τὰς περιοχὰς εἶχον ὑπερισχύσει οἱ Ἕλληνες καὶ ἐκδιωχθῇ ἡ αἰχμαλωτισθῇ οἱ Τοῦρκοι¹.

Ἡ νῆσος Εὐβοία, ἐκτεινομένη κατὰ μῆκος τῶν ἀκτῶν τῆς Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας ἐπὶ ἑκατὸν ἐξήκοντα περίπου μιλλίων ἀπὸ τοῦ Σουνίου μέχρι τοῦ Μαλιακοῦ κόλπου, εἶχεν ὅλως ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν καὶ λόγῳ τοῦ μεγάλου ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, τὸν ὅποιον περιελάμβανεν, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τοῦ ἀμέσου κινδύνου τὸν ὅποιον θὰ διέτρεχε συνεχῶς ἡ ἐπανάστασις ἐκ τῆς εὐχεροῦς ἐκεῖθεν μεταφορᾶς τουρκικῶν στρατευμάτων πρὸς πλευροκόπησιν τῶν ἐν τῇ ἡπειρωτικῇ Ἑλλάδι μαχομένων Ἑλλήνων. Ἐπροστατεύετο διὰ δύο μεγάλων καὶ ἰσχυρῶν φρουρίων, τοῦ δεσπύζοντος ἐπὶ τῆς Χαλκίδος ἐπὶ τοῦ ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς τοῦ πορθμοῦ λόφου τοῦ Καράμπαμπα, καὶ τοῦ τῆς Καρύστου. Ἐπὶ πλέον ὑπῆρχον ἐκεῖ ἰσχυραὶ τουρκικαὶ δυνάμεις, οἱ δὲ ἐγκατεστημένοι Τοῦρκοι ἦσαν ἄγριοι καὶ πολεμοχαρεῖς. Ἡ ἐπανάστασις ὀλίγας εἶχεν ἐλπίδας ἐπιτυχίας, ἰδίως ἂν δὲν διεξή-

1. Ἱ. Φιλήμονος, ἔ.ἀ., τ. Γ', σ. 328 κ.ἐ. — Σπ. Τρικυόπη, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 203 κ.ἐ. — Α. Κουτσαλέζη, « Διαφέροντα καὶ περιεργὰ τινὰ ἱστορήματα ἀναφερόμενα στοὺς πρώτους μῆνες τῆς ἐπανάστασεως στὴν Ἡπειρὸν καὶ Αἰτωλοακαρνανίαν ».

γετο ἄμεσος καὶ κεραυνοβόλος μετὰ σοβαρᾶς ἐνισχύσεως ἀπὸ τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν νήσων ἐπίθεις πρὸς κατάκτησιν τῶν δύο φρουρῶν. Οἱ Τούρκοι, ἀφ' ἧς ἐπληροφορήθησαν τὰ ἐπαναστατικά συμβάντα τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς, ἤρχισαν συλλήψεις ὁμήρων. Τὴν 12ην Ἀπριλίου διετάχθη γενικὸς ἀφοπλισμὸς τῶν κατοίκων. Πολλοὶ πρόκριτοι κατεκρεουργοῦντο πρὸς τρομοκράτησιν τῶν λοιπῶν.

Παρὰ ταῦτα, οἱ ἑλληνικοὶ πληθυσμοὶ εἶχον καταληφθῇ ὑπὸ ἐπαναστατικοῦ μένου καὶ ἀνέμενον τὴν κατάλληλον εὐκαιρίαν πρὸς ἐναρξιν τῆς ἐπαναστάσεως. Κατὰ τὰ τέλη Ἀπριλίου ἔλαβον τὰ ὅπλα οἱ κάτοικοι τῆς Λίμνης, μικρᾶς πόλεως ἐναντι τῆς Λοκρίδος. Ἐσπευσαν πρὸς βοήθειάν των οἱ ὄλιγον πρὶν ἐπαναστατήσαντες κάτοικοι τῶν ἐναντι ἀκτῶν τοῦ Τρίκερι, προσκομίσαντες καὶ τέσσαρα πλοῖα, πολεμοφόδια καὶ τινας ἡσχημένους κλέφτας σταλέντας ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσεύς Ἀνδρούτσου, τοῦ ὁποίου ὁ ἐξάδελφος Βερούσης ἀνεγνωρίσθη ὡς ἀρχηγός. Ὁ Βερούσης προσέβαλεν ἀμέσως τοὺς Τούρκους τοῦ Ξηροχωρίου, ἐκ τῶν ὁποίων πολλοὶ ἐφονεύθησαν καὶ ἄλλοι κατέφυγον εἰς Χαλκίδα. Μία προχειροποίητος ἐκστρατεία κατὰ τοῦ φρουρίου τῆς Χαλκίδος ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, κατόπιν σφοδρᾶς μάχης παρὰ τὸν Τροχόν. Οἱ ἐπαναστάται ὠχυρώθησαν εἰς τὴν παραθαλάσσιον θέσιν Βρυσᾶκια, ὅπου ἀντέσχον εἰς ἐπανειλημμένας προσβολὰς τῶν Τούρκων. Ὁ Βερούσης, αὐταρχικὸς καὶ βίαιος, ἀντικατεστάθη εἰς τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἀγῶνος ὑπὸ τοῦ γενναίου καὶ ἐμπειροπολέμου Εὐβοέως Ἀγγελῆ Γοργίνα, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἤδη ἀναδειχθῇ εἰς τὴν μάχην τῆς Γραβιάς ὑπὸ τὸν Ἀνδρούτσον. Τὸν Μάτιον ἔφθασεν εἰς Εὐβοίαν ὁ ἐκεῖθεν καταγόμενος Νικόλαος Κριεζώτης, ὁ ὁποῖος ἔζη ἀσχολούμενος μὲ ποιμενικὰ ἔργα εἰς Μικρὰν Ἀσίαν, ταχέως δὲ ἀνεδείχθη ἐκ τῶν ἱκανωτέρων καὶ γενναιοτέρων ἀρχηγῶν τῆς ἐν Εὐβοίᾳ ἐπαναστάσεως καὶ ἐν συνεχείᾳ τοῦ ὅλου ἑλληνικοῦ ἀγῶνος. Οὕτω, μολοντόι οἱ Τούρκοι ἐκράτουν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν των τὰ δύο ὄχυρά φρούρια τῆς Χαλκίδος καὶ τῆς Καρύστου μετὰ τῶν ὑπ' αὐτῶν προστατευομένων δύο πόλεων, ἡ ἐπαναστάσις ἐπεξετάθη εἰς ὁλόκληρον τὴν Εὐβοίαν¹.

Ἡ Θεσσαλία κατὰ τὸ μέγιστον μέρος κατφεῖτο ὑπὸ Ἑλλήνων. Οἱ Τούρκοι ἦσαν ἐγκατεστημένοι κυρίως εἰς τὸν Βόλον καὶ τὰ Λεχώνια (Ἰωλκόν). Ἡ περιφέρεια τῆς Ζαγοράς, ἡ ὁποία μετὰ τῶν εἰκοσιτεσσάρων χωρίων τῆς ἦνθει οἰκονομικῶς καὶ ἐτύγγανεν εἰδικῶν προνομίων αὐτοδιοικήσεως, ἀνῆκε σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τοὺς Ἕλληνας, τῶν ὁποίων τὸ πατριωτικὸν φρόνημα ἦτο λίαν ἀνεπτυγμένον χάρις εἰς τὰ λειτουργοῦντα ἐκεῖ ἑλληνικὰ σχολεῖα, τὴν συγκέντρωσιν πολλῶν διδασκάλων καὶ τὴν πνευματικὴν καὶ κοινωνικὴν ἀνάπτυξιν τῶν προκρίτων. Ἐν τούτοις, λόγφ τῆς γεωγραφικῆς

1. Ἰ. Φιλήμονος, ἑ.ἀ., τ. Γ', σ. 135 κ.έ. — Σπ. Τριχοῦπη, ἑ.ἀ., τ. Α', σ. 146 κ.έ.

θέσεως καὶ τῆς συστάσεως τοῦ ἐδάφους τῆς Θεσσαλίας, ἡ ἐπανάστασις δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἔχη πολλὰς ἐλπίδας ἐπιτυχίας. Οὐδαμῶθεν ἡδύνατο νὰ λάβῃ σοβαρὰς ἐνισχύσεις, δεδομένου ὅτι ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Ἡπειρος κατεῖχοντο ὑπὸ πολλῶν ἰσχυρῶν τουρκικῶν στρατιῶν, ἡ Στερεὰ Ἑλλάς ἤδη ἐπάλειεν ἀπεγνωσμένως κατὰ τῶν ἐπιδραμόντων τουρκικῶν στρατευμάτων καὶ αἱ ναυτικαὶ νῆσοι δὲν διέθετον πολλὰ πλοῖα πρὸς ἀποστολὴν εἰς τόσον μακρινὴν ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς ἐπαναστάσεως ἀπόστασιν καὶ μόνιμον ἀποκλεισμόν τῶν παραλίων. Ἄλλ' εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἰδίως εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Μαγνησίας, ἔδρα μυστικῶς ἀφ' ἱκανοῦ χρόνου ὁ διδάσκαλος τοῦ Γένους καὶ διευθυντὴς τοῦ σχολείου τῶν Μηλιῶν Ἀνθιμος Γαζῆς, ὁ ὁποῖος, ἔχων ἤδη μυηθῆ εἰς τὴν Φιλικὴν Ἑταιρείαν, καθ' ὃν χρόνον περιεπλανᾶτο εἰς τὴν Ρωσίαν πρὸς περισυλλογὴν χρημάτων διὰ τὸ σχολεῖόν του, ἐχρησίμευεν ἤδη ὡς ὁ ἐνθουσιωδέστερος ἀπόστολος αὐτῆς. Ὁ Γαζῆς εἶχε κατηχήσει πολλοὺς προκρίτους καὶ ἀρματολοὺς τῆς περιφερείας, μεταξὺ δὲ τούτων καὶ τὸν ἰσχυρὸν ὀπλαρχηγὸν Κυριάκον Βασδέκην, εἰς τὸν ὁποῖον ἡ τουρκικὴ ἐξουσία ἐφαίνετο νὰ ἔχη μεγάλην ἐμπιστοσύνην, διότι εἶχε μετὰσχει ἐνεργῶς εἰς τὸν κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ πόλεμον, εἶχε δὲ παραχωρήσει εἰς αὐτὸν τὰ μεγαλύτερα ἀρματοωλίκια τῆς περιφερείας.

Ἀρματολοὶ καὶ πρόκριτοι, καθοδηγούμενοι μυστικῶς ὑπὸ τοῦ Ἀνθ. Γαζῆ, ἐφαίνοντο μὲν πιστοὶ εἰς τὴν τουρκικὴν ἐξουσίαν, ἐξαπατῶντες αὐτήν, ὡς πρὸς τὰς πραγματικὰς διαθέσεις των, ἀνέμενον δὲ τὴν κατάλληλον εὐκαιρίαν διὰ νὰ ριφθῶν εἰς τὸν ἐπαναστατικὸν ἀγῶνα. Τὴν 5ην Μαΐου 1821 ἐφάνησαν εἰς τὰ παράλια τοῦ Τρίκερι καὶ τοῦ Ἀλμυροῦ πλοῖα τῆς Ὑδρας καὶ τῶν Σπετσῶν, ἔχοντα ἀναπεπταμένην τὴν ἐπαναστατικὴν σημαίαν. Ὁ Ἀνθ. Γαζῆς εὗρε τὴν ποθουμένην εὐκαιρίαν, εἰδοποιήσας πάραυτα χωρικοὺς καὶ ὀπλαρχηγούς πρὸς συγκέντρωσιν δι' ἑναρξίν τῆς ἐπαναστάσεως. Ὁ Τοῦρκος διοικητὴς τῆς Μαγνησίας, ὑποπτευθεὶς τὰς συγκεντρώσεις αὐτάς, ἐξῆλθε μετὰ τουρκικῶν δυνάμεων εἰς τὰ χωρία πρὸς σύλληψιν προκρίτων ὡς ὁμήρων. Ἄλλ' ἦτο ἀργά. Τὴν 7ην Μαΐου οἱ ἐνεδρεύνοντες χωρικοὶ ἐφόρευσαν τὸν διοικητὴν μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν Τούρκων. Συγχρόνως ὁ Κυριάκος Βασδέκης εἰσέβαλεν εἰς Λεχώνια, ὅπου ἐφόνευσε πάντας τοὺς ἐκεῖ Τούρκους περὶ τοὺς 600 περίπου. Κατόπιν οἱ Ἕλληνες ἐστράφησαν κατὰ τοῦ Βόλου, τὸν ὁποῖον καὶ ἐπολιόρησαν, βοηθούμενοι ἀπὸ θαλάσσης ὑπὸ τῶν πλοίων τῆς Ὑδρας καὶ τῶν Σπετσῶν, ὡς καὶ τινων τοῦ Τρίκερι. Συγχρόνως συνεστήθη ἑλληνικὴ τοπικὴ ἐπαναστατικὴ διοίκησις, ἀποκληθεῖσα « Βουλὴ Θεσσαλομαγνησίας », τῆς ὁποίας τὸν ὄργανισμόν ἀνέλαβε νὰ συντάξῃ ὁ Ἀνθιμος Γαζῆς. Οἱ ἐπαναστάται ἐστράφησαν καὶ κατὰ τοῦ Βελεστίνου, καταλαβόντες τὴν πόλιν, ἐνῶ οἱ Τοῦρκοι ἐκλείσθησαν εἰς ὠχυρωμένους πύργους. Δὲν παρῆλθον ὅμως πολλαὶ ἡμέραι καὶ ὁ Μαχμούτ πασᾶς Δράμαλης ἐπέδραμεν ἀπὸ τῆς Λαρίσης μετὰ μεγάλῃς στρατιᾶς, σπεύρων τὸν ὄλεθρον. Τὰ

στρατόπεδα τοῦ Βόλου καὶ τοῦ Βελεστίνου διελύθησαν, τὰ δὲ περισσότερα χωρία κατελήφθησαν καί, ὅσοι ἐκ τῶν Ἑλλήνων δὲν προέλαβον νὰ καταφύγουν εἰς Τρίκκερι ἢ εἰς ὀρεινὰς περιφερείας, κατεσφάγησαν. Ἀλλ' οἱ ὀπλαρχηγοί, εἰθισμένοι εἰς τὴν διαφυγὴν δι' ἐγκαίρων μετατοπίσεων καὶ ἐλιγμῶν, συνεκρότουν νέα στρατόπεδα εἰς ἀσφαλέστερα σημεῖα, μακρὰν τοῦ ὄγκου τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων, διατηροῦντες ἐν ἐνεργείᾳ τὴν ἐπαναστατικὴν φλόγα ἀνὰ τὴν Θεσσαλίαν¹.

Πέραν τοῦ Ὀλύμπου ἑλληνικὴ ἐπανάστασις δὲν ἦτο δυνατόν νὰ στεφθῇ ὑπὸ ἐπιτυχίας, καθ' ὅσον ὑπῆρχον ἐκεῖ διαθέσιμοι μεγάλοι τουρκικαὶ δυνάμεις, ἦτο δὲ εὐχερὴς ἡ ἄμεσος μεταφορὰ νέων ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Θράκης. Πάντως, εἰς τὴν Μακεδονίαν ὑπῆρχον τρεῖς ἐπαναστατικοὶ κρατῆρες δυνατόν νὰ ἐκραγοῦν ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν: Ἡ χερσόνησος τοῦ Ἄθω (μοαί τοῦ Ἁγίου Ὁρους), ἡ Χαλκιδικὴ καὶ τὰ ὄρη καὶ τὰ ἐδάφη πρὸς Ἑδεσσαν· Νάουσαν τῆς δυτικῆς πλευρᾶς. Τὸ δυστύχημα ἦτο ὅτι ἐκαστῇ τῶν περιοχῶν τούτων ἦτο ἀπομεμονωμένη τῆς ἄλλης, ὁ συντονισμὸς ἐπαναστατικῆς δράσεως ἦτο δύσκολος, οὐδ' ἐπετεύχθη ποτέ, οἱ δὲ Τοῦρκοι, κατακλύζοντες τὰ ἐνδιάμεσα πεδινὰ ἐδάφη, ἦτο εὐκολόν νὰ ἐπιτύχουν πλήρη ἀπομόνωσιν πρὸς ἀλληλοδιάδοχον ἐξόντωσιν.

Τὰ μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἐτύγχανον παλαιῶν προνομίων, βάσει τῶν ὁποίων αὐτοδιωκοῦντο, ἀπαγορευομένης τῆς εἰσόδου τουρκικῶν στρατευμάτων. Οἱ μοναχοί, ζῶντες εἰς τὰ εἴκοσι μοναστήρια καὶ τὰς πολυαριθμοὺς σκήτας, ἀνῆρχοντο περὶ τὰς 10 χιλιάδας, ἦσαν δὲ θερμοὶ πατριῶται, συνδυάζοντες τὸν φανατισμὸν τῆς ὁρθοδόξου πίστεως τῶν μετὰ τοῦ πόθου τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας. Μερικοὶ ἡγούμενοι μοναστηρίων εἶχον ἤδη κατηχηθῇ ὑπὸ ἀποστόλων τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας. Ὁ πλούσιος πρόκριτος τῶν Σερρῶν Ἑμμανουὴλ Παπᾶς, τύπος ἡρωϊκοῦ καὶ ἐνθουσιώδους πατριώτου, εὐρέθεις ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 1820, ἐμνήθη εἰς τὴν Φιλικὴν Ἑταιρείαν καὶ συνέλαβε τὸ σχέδιον τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Λαβὼν σχετικὴν ἐκ μέρους τοῦ Ὑψηλάντου ἐντολήν, ἡγόρασε σημαντικὰς ποσότητας πολεμοφοδίων καὶ ὅπλων, τὰς ὁποίας διὰ πλοίου Λημνίου μετέφερε περὶ τὰ τέλη Μαρτίου 1821 εἰς τὴν χερσόνησον τοῦ Ἄθω. Οἱ περισσότεροί ἡγούμενοι, μεμνημένοι εἰς τὴν Φιλικὴν Ἑταιρείαν ἢ κινηθέντες ἐκ τῶν συνήθων διαδόσεων τῶν Φιλικῶν περὶ ἐπικειμένης καθόδου ρωσικῶν στρατευμάτων κ.λ.π. ἐδέχθησαν προθύμως αὐτὸν καὶ τὴν ἐκφόρτωσιν τοῦ πολεμικοῦ ὕλικου. Ὁ Παπᾶς ἐκάλεσε γενικὴν συνέλευσιν τῶν ἡγουμένων καὶ προϊσταμένων, οἱ ὅποιοι, ἀφοῦ ἐπεδείχθησαν τὰ πληρεξούσια γράμματα τῆς Ἀνωτάτης Ἀρχῆς, ἠὲλόγησαν τὸν ἀγῶνα καὶ ἐπέτρε-

1. Ἱ. Φιλήμονος, ἔ.ἀ., τ. Γ', σ. 133 κ.ἐ. — Σπ. Τρικούπη, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 143 κ.ἐ.

ψαν γενικὴν στρατολογίαν. Ἐνθουσιασμὸς κυρίως ἐπεκράτησεν εἰς τὰς τάξεις τῶν ταπεινῶν μοναχῶν, οἱ ὅποιοι, ἐγκαταλείψαντες τὰ καθήκοντα τῆς ἀσκητικῆς λατρείας, ἐπεδόθησαν εἰς τὴν παρασκευὴν πολεμοφοδίων καὶ εἰς τὴν πολεμικὴν τῶν ἐκγύμνασιν.

Εἰς τὴν Χαλκιδικήν, εἰς τὴν χερσόνησον τῆς Κασσάνδρας, εὐφλεκτον ἐπαναστατικὸν ὕλικὸν ὑπῆρχεν ἰδίως εἰς τὰ Μαδεμοχώρια, τὰ λεγόμενα Χάσικα χωρία, τὰ ὅποια, ἐκμεταλλεύμενα τὸν ὀρυκτὸν πλοῦτον τῆς περιοχῆς καὶ ἀπολαμβάνοντα ἀντὶ ἐτησίου φόρου πλήρους διοικητικῆς αὐτονομίας, μετεῖχον τῆς ἀπελευθερωτικῆς κινήσεως κατὰ τὴν προεπαναστατικὴν περίοδον. Εἰς τὴν πρωτεύουσαν Πολύγυρον οἱ ἐδρεύοντες πρόκριτοι, πολλοὶ τῶν ὁποίων ἦσαν κατηχημένοι εἰς τὴν Φιλικὴν Ἑταιρείαν, ἐπέτρεπον ἐντέχνως τὰς ἐπαναστατικὰς προπαρασκευάς, ἀλλὰ συνεκράτουν τὸν πληθυσμὸν ἀπὸ πάσης βεβιασμένης ἢ ἀνοργανώτου ἐκδηλώσεως, ἥ ὅποια θὰ ὠδήγει εἰς καταστροφάς. Ἔτι πλέον ἦτο περιπελεγμένη ἡ κατάστασις εἰς τὰς παρὰ τοὺς πρόποδας τῶν ὁρέων πόλεις τῆς δυτικῆς Μακεδονίας, ὅπου οἱ πληθυσμοί, παρὰ τοὺς φόβους καὶ τὰς καθησυχαστικὰς προτροπὰς τῶν προκρίτων, ἐπηρεάζοντο ἐκ τῶν εἰς τὰς ἐγγὺς περιοχὰς δρώντων ἀρματολικῶν σωμάτων.

Μολονότι ἡ ἐπανάστασις εἶχεν ἤδη κηρυχθῆ ἀπὸ πολλοῦ εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὰς νήσους, εἰς τὴν Μακεδονίαν, παρὰ τὸν ἐπικρατοῦντα ἀναβρασμὸν, ἡ κατάστασις παρέμενε στάσιμος, λόγῳ ἐλλείψεως συνοχῆς καὶ συντετοινοσμένων ἐνεργειῶν πρὸς ἐπαναστατικὸν ἀγῶνα. Ὡς εἶχε συμβῆ ἤδη εἰς ἄλλας ἑλληνικὰς περιοχάς, ἰδίως εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν Κρήτην, καὶ εἰς τὴν Μακεδονίαν τὰ βεβιασμένα τρομοκρατικὰ μέτρα τῶν Τούρκων πρὸς ἀποσόβησιν ἐπαναστάσεως ἐπετάχυναν τὴν ἔκρηξιν ταύτης. Ὁ ἀναπληρὼν τὸν ἐλλείποντα πασᾶν μοντεσελίμης τῆς Θεσσαλονίκης Ἰουσούφ μπέτης ἐκάλεσε τοὺς προεστῶτας τῶν ἐπαρχιῶν τῆς δικαιοδοσίας του καὶ ἰδίως τῆς Χαλκιδικῆς, δῆθεν μὲν ἵνα συσχεφθῇ μετ' αὐτῶν, πράγματι δὲ ἵνα κρατήσῃ ὡς συνήθως αὐτοὺς ὡς δμητρους τῆς πίστεως τῶν ραγιαδῶν. Οἱ πρόκριτοι, μαντεύσαντες τὰς διαθέσεις τοῦ Τούρκου διοικητοῦ, δὲν μετέβησαν εἰς Θεσσαλονίκην, ἀλλ' ἀπέστειλαν μερικὰ δευτερεύοντα πρόσωπα. Ὁ Ἰουσούφ μπέτης ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς ἀνυπακοῆς τῶν προκρίτων, ἀπέστειλε περὶ τὰ μέσα Μαΐου δύο τουρκικὰ στρατιωτικὰ σώματα. Ἐκ τούτων τὸ ἐν ἐστάθμειεν εἰς τὸν ἰσθμὸν τῆς χερσονήσου τοῦ Ἄθω, μὴ τολμῆσαν εἰσεῖτι νὰ παραβιάσῃ τὸ προαιώνιον ἄσυλον τοῦ Ἁγίου Ὄρους, ἀλλ' ἀπομονώσαν τοὺς ἐν ἐπαναστατικῇ διεγέρσει μοναχοὺς ἐκ τῶν λοιπῶν περιοχῶν. Τὸ ἕτερον ἐστράφη πρὸς τὴν χερσόνησον τῆς Κασσάνδρας κατευθυνόμενον εἰς τὸν Πολύγυρον πρὸς σύλληψιν τῶν προκρίτων καὶ γενικὸν ἀφοπλισμὸν τῶν κατοίκων. Ἄλλ' οἱ πρόκριτοι προέλαβον νὰ διαφύγουν, τοῦτο δὲ ἡρέθισε ἔτι πλέον τοὺς Τούρκους τῆς μονίμου φρουρᾶς, οἱ ὅποιοι προέβαινον εἰς φόνους καὶ βιαιοπραγίας. Τότε οἱ κάτοικοι τοῦ Πολυγύρου ἔλαβον τὰ ὅπλα

καί, ἐνισχυόμενοι ὑπὸ τῶν συρρευσάντων Ἑλλήνων τῶν γειτονικῶν χωρίων, κατέλαβον τὸ Διοικητήριον καὶ ἐφόνευσαν τὴν ἐν αὐτῷ μικρὰν τουρκικὴν φρουρὰν (17 Μαΐου 1821). Ἦδη ἡ Χαλκιδικὴ εὗρίσκετο ἐν ἐπαναστάσει. Τὰ δύο τουρκικὰ σώματα, βαλλόμενα πανταχόθεν, ὑπεχρεώθησαν νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην.

Ὁ Διοικητὴς τῆς Θεσσαλονίκης, αἰφνιδιασθεὶς ἐκ τῆς ἀπροόπτου αὐτῆς ἐξελίξεως τῶν γεγονότων, ἐξεμάνη. Ἀνεσκολώπισε τοὺς κρατούμενους ὁμήρους, ἀπεκεφάλισε τὸν Μητροπολίτην Κιτριῶν καὶ πολλοὺς προκρίτους καὶ ἔκλεισεν εἰς τὸν ναὸν καὶ τὸν περίβολον τῆς Μητροπόλεως περὶ τοὺς δισχίλιους Ἕλληνας τῆς Θεσσαλονίκης, λεηλατήσας τὰς οἰκίας των. Εἰς τὰς θηριωδίας αὐτὰς εὗρε λίαν προθύμους συμπαραστάτας τοὺς τότε πολυαριθμοὺς ἐν Θεσσαλονικῇ Ἑβραίους, οἱ ὅποιοι ἀπέβλεπον εἰς τὴν ἐξόντωσιν τῶν Ἑλλήνων πρὸς συγκέντρωσιν εἰς χεῖρας των τοῦ ἐμπορίου τῆς μεγάλης πόλεως. Εἰς τὰς ἐν συνεχείᾳ ἐκστρατείας τῶν Τούρκων κατὰ τῶν ἐν ἐπαναστάσει Ἑλλήνων, ἰδίᾳ τῆς Χαλκιδικῆς, οἱ Ἑβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης μετέσχον ἐνεργῶς.

Μετὰ τὸ ἐπαναστατικὸν πραξικόπημα τοῦ Πολυγύρου οἱ Ἕλληνες ἔσπευσαν ὑπὸ τὰ ὅπλα καὶ ὥργάνωσαν ἐπαναστατικὰ σώματα. Εἰς τὸ Ἅγιον Ὅρος, συγκληθείσης συνελύσεως εἰς τὴν μονὴν τῶν Καρυῶν, ἐκηρύχθη ἡ ἐπανάστασις κατόπιν ἐκκλησιαστικῆς τελετῆς ὑπὸ τὴν εὐλογίαν τοῦ Μητροπολίτου Μαρωνείας Κωνσταντίνου, καθηρέθη ὁ Τοῦρκος διοικητὴς τοῦ Ἄθω, συνεστήθη Ἑφορία διοικήσεως καὶ διετάχθη ἡ προσέλευσις εἰς τὰ ὅπλα πάντων τῶν νέων μοναχῶν. Συνεκροτήθη οὕτω στρατιωτικὸν σῶμα, εἰς τὸ ὁποῖον μετεῖχον ὑπερδισχίλιοι μοναχοί, ἐτέθη δὲ τοῦτο ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἐμμανουὴλ Παπᾶ, ὁ ὁποῖος ἀνεκηρύχθη «ἀρχηγὸς καὶ προστάτης τῆς Μακεδονίας». Συγχρόνως ὥργανώθη ἐν ἄλλῳ ἐπαναστατικὸν σῶμα, τὸ ὁποῖον, συγκροτηθὲν ἐκ τῶν Μαδεμοχωρίων καὶ τῶν λοιπῶν περιοχῶν τῆς Κασσάνδρας, ἐτέθη ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ὀπλαρχηγοῦ Χάψα. Τὰ δύο αὐτὰ πολεμικὰ σώματα ἐφαίνοντο κύρια τῆς καταστάσεως ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Χαλκιδικῆς, κατεδίωξαν δὲ τοὺς ἐπιδραμόντας Τούρκους μέχρι δύο ὥρων ἀπὸ Θεσσαλονίκης.

Ἡ κατάστασις ἔλαβε δυσμενῆ τροπὴν ἀφ' ὅτου, περὶ τὰ μέσα Ἰουνίου, ὁ ἐκστρατεύσας μετὰ μεγάλων τουρκικῶν δυνάμεων πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα καὶ Πελοπόννησον Μπαϊράμ πασᾶς, διερχόμενος ἐκ Μακεδονίας, ἔλαβεν ἐντολὴν νὰ ἐξαφανίσῃ διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου τὰς ἐκεῖ ἐπαναστατικὰς ἐστίαις. Αἱ ἰσχυραὶ δυνάμεις τοῦ Μπαϊράμ πασᾶ ἐπέπεσαν πρῶτον κατὰ τοῦ σώματος τοῦ Παπᾶ, τὸ ὁποῖον διέλυσαν, ἀναγκάσασαι τοῦτον μετὰ τῶν διασωθέντων συμμαχητῶν του νὰ καταφύγῃ εἰς τὰ ὄρη. Κατόπιν ἐστράφησαν κατὰ τοῦ ἐτέρου ἐπαναστατικοῦ σώματος ὑπὸ τὸν Χάψαν, τὸ ὁποῖον εἶχε τὴν αὐτὴν τύχην. Ἦδη οἱ Τοῦρκοι τῆς Θεσσαλονίκης, ἀναθαρρύναντες, συνεκρότησαν στρατιωτικὰ σώματα, τὰ ὁποῖα, παρὰ τὴν γενναίαν ἄμυναν τοῦ Χάψα, φονευθέντος ἐν μάχῃ ἔξω τῆς Θεσσαλονίκης, ἐξεκαθάρισαν ἐκ

τῶν ἐπαναστατῶν ὁλόκληρον τὴν περιοχὴν μέχρι τῶν πορθμῶν τοῦ Ἀγίου Ὁρους καὶ τῆς Κασσάνδρας. Ἐκεῖ δὲν ἡδυνήθησαν νὰ προχωρήσουν περαιτέρω λόγῳ τῆς σθεναρᾶς ἀντιστάσεως τῶν Ἑλλήνων καὶ ὁ ἀγὼν παρέμενεν ἀμύριστος ἕως τὰ μέσα Σεπτεμβρίου.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐστάλη ὑπὸ τῆς Πύλης νέος γενικὸς ἀρχηγὸς Μακεδονίας καὶ Θεσσαλίας ὁ Ἀβδουλαβούλ πασᾶς, ἱκανὸς καὶ δραστήριος, ὁ ὁποῖος διέταξε γενικὴν ἐπιστράτευσιν τῶν Μουσουλμάνων ἀπὸ τοῦ 16ου μέχρι τοῦ 60ου ἔτους. Συγκροτήσας δὲ μεγάλα στρατιωτικὰ σώματα, ἐξεστράτευσεν αὐτοπορσώπως κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν τῆς Χαλκιδικῆς. Οἱ Ἑλληνες, ἐνισχυθέντες καὶ ὑπὸ ἄλλων μαχητῶν ἐλθόντων ἐκ τοῦ Ὀλύμπου, ὥχυρόθησαν εἰς τὴν χειρσόνησον τῆς Κασσάνδρας, ἀποκόψαντες τὸν στενὸν λαμὸν καὶ κατασκευάσαντες ἀμυντικὴν τάφρον, τὴν ὁποίαν ὑπερήσπιζον περὶ τὰς 2700 πολεμισταί, διαθέτοντες καὶ μερικὰ κανόνια σταλέντα ἐκ Ψαρῶν. Τὴν 30ὴν Ὀκτωβρίου διετάχθη γενικὴ ἐξόρμησις κατὰ τῆς τάφρου, τὴν ὁποίαν, κατόπιν λυσσώδους ἀγῶνος, οἱ Τοῦρκοι ἡδυνήθησαν νὰ διαβοῦν, ρίψαντες εἰς πρόσφορον σημεῖον ξύλα καὶ ἄλλας ὕλας. Οἱ Ἑλληνες τότε ὑπεχώρησαν πρὸς τὰ ἐνδότερα καταδιωκόμενοι κατὰ πόδας. Ἐλάχιστοι διεσώθησαν διὰ τινων ἐκεῖ εἰρεθέντων πλοίων τῆς Σκοπέλου καὶ τῆς Σκιαθοῦ. Οἱ λοιποὶ κατεσφάγησαν. Ὁ πληθυσμὸς κατεσφάγη ἢ ἐξηνδραποδίσθη, εἰς δέκα χιλιάδας δὲ ὑπολογίζονται τὰ θύματα τῆς Κασσάνδρας, ἡ ὁποία ἡρμώθη.

Κατόπιν οἱ Τοῦρκοι ἐστράφησαν κατὰ τοῦ Ἀθῶ, ἡ ἄμυνα τοῦ ὁποίου κατέστη ἀδύνατος μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Κασσάνδρας. Οἱ πλέον ἐκτεθειμένοι καὶ ἐμμένοντες εἰς διεξαγωγὴν ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος ἡγούμενοι καὶ μοναχοὶ ἀπέπλευσαν συναποκομίζοντες πρὸς τὴν ἐπαναστατημένην Ἐλλάδα ἐκκλησιαστικὰ κειμήλια καὶ ἱερὰ σκεύη. Μεταξὺ τῶν διαφυγόντων ἦτο καὶ ὁ ἥρωικὸς Ἑμμανουὴλ Παπᾶς, ὁ ὁποῖος ὅμως ἀπέθανε κατὰ τὸν πλοῦν καὶ ἐτάφη εἰς τὴν Ὑδραν.

Οἱ λοιποὶ ἀπεφάσισαν ὑποταγὴν ἀποδεχθέντες τοὺς βαρεῖς ὅρους τοῦ Τοῦρκου πασᾶ. Διετάχθη γενικὸς ἀφοπλισμὸς, ἐδόθησαν ὄμηροι, κατεβλήθησαν 2.500.000 γρόσια καὶ ἐγένετο δεκτὴ μονίμως τουρκικὴ φρουρά.

Μετὰ τὴν πλήρη καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν τῇ Χαλκιδικῇ, ὁ Ἀβδουλαβούλ πασᾶς ἐστράφη πρὸς τὴν ἄνω δυτικὴν Μακεδονίαν, ὅπου δὲν εἶχε μὲν ἐκραγὴ ἐπαναστατικὸν κίνημα, λόγῳ ὅμως τῆς ἐν τῇ περιοχῇ υπάρξεως πολλῶν ἐμπειροπολέμων, τοῦτο ἦτο δυνατόν νὰ ἐκραγῇ ἀπὸ τῆς μᾶς ἡμέρας εἰς τὴν ἄλλην. Ὁ πασᾶς ἐζήτησεν ὁμήρους παρὰ τῶν κατοίκων, σχεδὸν πάντων Ἑλλήνων. Συγχρόνως, πρὸς ἐκφοβισμόν κατηύθυνε πρὸς τὴν Νάουσαν ἐν τουρκικὸν σῶμα.

Οἱ πρόκριτοι τῆς Ναούσης δὲν ἐπεθύμουν τὴν ἐπανάστασιν, διότι ἐμάντευον ποῖον τραγικὸν τέλος θὰ εἶχεν αὕτη, ἰδίως μετὰ τὴν καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν τῇ Χαλκιδικῇ. Ἐν τούτοις, γνωρίζοντες ἐκ τῶν προτέ-

ρων ποία τύχη τοὺς ἀνέμενεν ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἂν ἐδέχοντο τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ πασᾶ, ἠρνήθησαν νὰ στείλουν τὰ τέκνα των ὡς ὁμήρους, νὰ ἀφοπλισθοῦν καὶ νὰ δεχθοῦν τουρκικὴν φρουράν. Εἰς τὴν ἀπόφασιν ταύτην ἐνεθαρρύνθησαν καὶ ἐκ τῶν ἰσχυρῶν ὀπλαρχηγῶν Καρατάσσου καὶ Γάτσου, οἱ ὁποῖοι εἶχον καταφύγει μετὰ τῶν ἀνθρώπων των εἰς τὴν Νάουσαν.

Οὕτω, πρὶν προλάβῃ ὁ πασᾶς τῆς Θεσσαλονίκης νὰ ἐκτελέσῃ τὰ ὑποὺλα σχέδιά του, ἡ Νάουσα ἐκήρυξε τὴν ἐπανάστασιν. Ὁ Τοῦρκος διοικητὴς τῆς πόλεως καὶ οἱ ὀλίγοι τῆς φρουρᾶς ἐφρονεύθησαν. Ἐπειτα ἡ ἐπανάστασις διεδόθη εἰς τὰ γύρω χωρία, ὅπου ἐφρονεύοντο ὄχι μόνον οἱ Τοῦρκοι, ἀλλὰ καὶ σλαβικῆς καταγωγῆς Χριστιανοί, οἱ ἀρνούμενοι νὰ μετάσχουν εἰς τὸν ἀγῶνα.

Πάραντα ὁ πασᾶς τῆς Θεσσαλονίκης ἐξεστράτευσεν κατὰ τῆς Ναούσης ἐπὶ κεφαλῇ 15.000 Τοῦρκων. Ἐξω τῆς πόλεως προσέκρουσεν εἰς τὴν σθεναρὰν ἀντίστασιν ἐνὸς μικροῦ ἑλληνικοῦ σώματος ὑπὸ τὸν υἱὸν τοῦ Καρατάσσου Τσάμην, τὸ ὁποῖον τελικῶς διέλυσε. Τὴν 6ην Ἀπριλίου 1822 κατέβαλε τὴν ἀντίστασιν τῆς Ναούσης καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν. Εἰς τὸ ἐγγὺς τῆς πόλεως ναῖδριον τοῦ Θεολόγου ὠχυρώθη ὁ Καρατάσος, εἰς δὲ τὸ μοναστήριον τοῦ Προδρομοῦ ὁ Γάτσος, ἐνῶ ὁ Ζαφειράκης, ἀκολουθούμενος ὑπὸ ὀλοφυρομένου πλήθους ἀναζητοῦντος σωτηρίαν, ἡμύνθη εἰς τὸν παρὰ τὸ ἄκρον τῆς πόλεως Παλαιόπυργον. Οἱ Τοῦρκοι δι' ἀλληλοδιαδόχων ἐπιθέσεων κατέβαλον ταχέως καὶ τὰ τρία αὐτὰ τελευταῖα σημεῖα τῆς Μακεδονικῆς ἀντιστάσεως. Ἐκ τῶν διασωθέντων πολεμιστῶν ἄλλοι κατέφυγον εἰς τὰ ὄρη καὶ ἄλλοι ὑπὸ τὸν Γάτσον καὶ τὸν Καρατάσσον διέφυγον ἐκ τῆς Μακεδονίας καὶ ἐπέτυχον νὰ φθάσουν εἰς τὴν ἐπαναστατημένην Ἑλλάδα. Δέκα χιλιάδες Ἑλληνες τῆς Ναούσης, σχεδὸν ὁλόκληρος ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τῆς πόλεως, κατεσφάγησαν ἢ ἐσύρθησαν ὡς δοῦλοι. Πολλαὶ γυναῖκες, κρατοῦσαι νήπια εἰς τὰς ἀγκάλας των, ἐρρίφθησαν εἰς τὴν ἐγγὺς λίμνην καὶ ἐπνίγησαν, ἵνα ἀποφύγουν τὴν ἀτίμωσιν. Ἐκατὸν εἴκοσι κωμοπόλεις καὶ χωρία τῆς περιοχῆς μετεβλήθησαν εἰς τέφραν καὶ οἱ διασωθέντες κάτοικοι των περιεπλυνῶντο ἀνέστιοι. Αὐτὸ τὸ δραματικὸν τέλος, μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Ναούσης, εἶχεν ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις εἰς τὴν Μακεδονίαν, ὅπου ἡ κήρυξις της ἀπετέλεσεν ἀληθὴ παραλογισμόν, λόγῳ ἐλλείψεως πάσης πιθανότητος ἐπιτυχίας, ὀφειλομένη ὄχι τόσον εἰς ἐσχεδιασμένας ἐνεργείας, ὅσον εἰς τὸ παράφορον πατριωτικὸν αἶσθημα τῶν κατοίκων καὶ εἰς τὰ τρομοκρατικὰ μέτρα τῶν Τοῦρκων¹.

1. Ἱ. Φιλήμονος, ἔ.ἀ., τ. Γ', σ. 141 κ.ἐ. καὶ τ. Δ', σ. 117 κ.ἐ. — Σπ. Τρικούπη, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 148 κ.ἐ. καὶ σ. 131 κ.ἐ. — Ν. Φιλίππιδης, Ἡ ἐπανάστασις καὶ ἡ καταστροφὴ τῆς Ναούσης, Ἀθ. 1881. — Ἱω. Βασδραβέλης, Οἱ Μακεδόνες πολεμισταὶ εἰς τὰ 1821, Θεσσ. 1937.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΑΙ ΠΡΟΚΗΡΥΞΕΙΣ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Ἐκρίναμεν ὡς ἀπαραίτητον συμπλήρωμα τῆς παρουσίας μελέτης τὴν παράθεσιν τῶν πρώτων ἐπαναστατικῶν προκηρύξεων, διὰ τῶν ὁποίων ἀνηγγέλθη εἰς τὸ ἔθνος κατὰ περιοχὰς ἢ ἐν τῷ συνόλῳ ἡ ἑναρξίς τοῦ ἀγῶνος τῆς ἐλευθερίας. Βεβαίως, αἱ προκηρύξεις αὗται εἶναι συντεταγμέναι, τοῦλάχιστον κατὰ μέγιστον μέρος, ὑπὸ λογίων, κυρίως διδασκάλων, καὶ ἐγγραμμάτων κληρικῶν. Ἡ φραστικὴ διατύπωσις, ἡ ἀναπόλησις τῆς προγονικῆς δόξης, ἡ ἐξύμνησις τῶν ἀγαθῶν τῆς ἐλευθερίας, ἡ διεκτραγώδησις τῶν ἐκ τῆς δουλείας δεινῶν τοῦ ἔθνους καὶ αὐτὴ ἡ παρόρμησις πρὸς ἀγῶνα ζωῆς ἢ θανάτου, προδίδουν τὸ λόγιον πνεῦμα τῆς προεπαναστατικῆς περιόδου, τὸ ὁποῖον ἐκυριόρχει εἰς τὰς ψυχὰς τῶν Ἑλλήνων διὰ τῆς συντελουμένης ὑπὸ τῶν διδασκάλων τοῦ Γένους πνευματικῆς ἀναγεννήσεως. Ἐν τούτοις, ὡς εἶναι συντεταγμέναι αἱ προκηρύξεις αὐταί, ἔχουν χαρακτηρὰ πηγαίου αὐθορμητισμοῦ, ἄνευ δὲ ἀμφιβολίας ἐκφράζουν μετὰ συγκινήσεως παραστατικότητος τοὺς πόθους καὶ τὰ ἰδεώδη τοῦ ἔθνους, ἔτι δὲ τὴν κατὰ τὰς στιγμὰς ἐκείνας δραματικὴν ἀπόφασίν του, ὅπως ριφθῇ εἰς ἀγῶνα ζωῆς ἢ θανάτου διὰ τὴν ἐλευθερίαν του. Δέον ἐξ ἄλλου νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι αἱ προκηρύξεις αὗται συνετάχθησαν τὴν ἰδίαν ἐποχὴν, μερικαὶ τὴν ἰδίαν ἡμέραν, εἰς περιοχὰς ἀπομεμονωμένας ἀλλήλων καὶ ὑπὸ προσώπων κατὰ τὸ πλεῖστον ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐπαφῆς μεταξὺ τῶν. Ἐν τούτοις διακρίνονται δι' ἀπόλυτον ταυτότητα νοήματος καὶ διαδήλωσιν αἰσθημάτων, ἀπόλυτον σύμπτωσιν ἐκφράσεως ἰδεῶν καὶ ἰδεωδῶν ἑλληνικῆς πατρίδος, ὀρθοδόξου πίστεως καὶ ἐλευθερίας, εἷς τινὰ μάλιστα σημεῖα μετ' ἐκπλησσοῦσης φραστικῆς ὁμοιότητος. Τοῦτο ἀποτελεῖ ἀναμφισβήτητον ἀπόδειξιν ὅτι ἐν τῇ ὁλότητί των ἐκφράζουν τὸ κοινὸν καὶ καθολικὸν φρόνημα τοῦ ἐπαναστατοῦντος ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος διεκήρυσσεν ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων τὴν ἀπόφασίν του νὰ πολεμήσῃ ἐν ὀνόματι τοῦ μεγάλου παρελθόντος του καὶ τῶν ἰδεωδῶν του μέχρι θανάτου διὰ τὴν ἐλευθερίαν του. Ἐκ τῶν δημοσιευομένων ἐγγράφων, ἄλλα ἀποτελοῦν κήρυγμα ἐπαναστατικὸν καὶ παρορμήσεις πρὸς συμμετοχὴν εἰς τὸν ἀγῶνα ἐκ μέρους στρατιωτικῶν ἢ πολιτικῶν ἀρχηγῶν ἢ τοπικῶν ἀρχῶν, ἄλλαι δὲ διαγγέλματα ἢ ψηφίσματα περιφερειακῶν ἢ γενικῶν ἐθνικῶν συνελεύσεων. Ἐν τῇ πραγματικότητι, πρόκειται περὶ ἐπαναστατικῶν προκηρύξεων ὑπὸ τύπον ἐξαγγελίας τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος τῆς ἐλευθερίας.

'Ap. 1.

ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΥΨΗΛΑΝΤΟΥ

‘Μάχου ὑπὲρ πίστεως καὶ Πατρίδος’!

Ἡ ὥρα ἦλθεν, ὦ ἄνδρες Ἕλληνες! Πρὸ πολλοῦ οἱ λαοὶ τῆς Εὐρώπης πολεμοῦντες ὑπὲρ τῶν ἰδίων δικαιωμάτων καὶ ἐλευθερίας αὐτῶν, μᾶς ἐπροσ- κάλουν εἰς μίμησιν. Αὐτοί, καίτοι ὅποσῶν ἐλευθεροί, ἐπροσπάθησαν ὅλαις δυνάμεσι νὰ αὐξήσουν τὴν ἐλευθερίαν καὶ δι' αὐτῆς πᾶσαν αὐτῶν εὐδαιμο- νίαν. Οἱ ἀδελφοί μας καὶ φίλοι εἶναι παντοῦ ἔτοιμοι. Οἱ Σέρβοι, οἱ Σου- λιῶται καὶ ὅλη ἡ Ἥπειρος ὀπλοφοροῦντες μᾶς περιμένουν. Ἄς ἐνωθῶμεν λοιπὸν μὲ ἐνθουσιασμόν. Ἡ πατρίς μᾶς προσκαλεῖ.

Ἡ Εὐρώπη προσήλουνσα τοὺς ὀφθαλμούς της εἰς ἡμᾶς, ἀπορεῖ διὰ τὴν ἀκίνησιν μας. Ἄς ἀντηχήσωσι λοιπὸν ὅλα τὰ ὄρη τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸν ἦχον τῆς πολεμικῆς μας σάλπιγγος, καὶ αἱ κοιλάδες ἀπὸ τὴν τρομερὰν κλαγγὴν τῶν ἁρμάτων μας. Ἡ Εὐρώπη θέλει θαυμάσει τὰς ἀνδραγαθίας μας, οἱ δὲ τύραννοι ἡμῶν, τρέμοντες καὶ ὠχροὶ θέλουσι φύγει ἀπεμπροσθέν μας. Οἱ φωτισμένοι λαοὶ τῆς Εὐρώπης ἐνασχολοῦνται εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἰδίας εὐδαιμονίας καὶ πλήρεις εὐγνωμοσύνης διὰ τὰς πρὸς αὐτοὺς τῶν προπατόρων εὐεργεσίας ἐπιθυμοῦσι τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος.

Ἡμεῖς φαινόμενοι ἄξιοι τῆς προπατορικῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ παρόντος αἰῶνος, εἴμεθα εὐέλπιδες νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν ὑπεράσπισιν τῶν δικαίων αὐτῶν καὶ βοήθειαν. Πολλοὶ ἐκ τούτων φιλελεύθεροὶ θέλουσιν ἔλθει διὰ νὰ συναγωνισθῶσι μετ' ἡμᾶς. Κινηθῆτε, ὦ φίλοι, καὶ θέλετε ἴδει μίαν κραταίαν δύναμιν νὰ ὑπερασπισθῇ τὰ δίκαιά μας! Θέλετε ἰδεῖ ἐξ αὐτῶν τῶν ἐχθρῶν μας πολλοὺς, οἵτινες παρακινούμενοι ἀπὸ τὴν δικαίαν μας αἰτίαν, νὰ στρέψωσι τὰ νῶτα πρὸς τὸν ἐχθρὸν καὶ νὰ ἐνωθῶσι μετ' ἡμᾶς· ἡ πατρίς θέλει τοὺς ἐγκολπωθῇ. Ποῖος λοιπὸν ἐμποδίζει τοὺς ἀνδρικούς σας βραχίονας; ὁ ἄνθρωπος ἐχθρὸς μας εἶναι ἀσθενὴς καὶ ἀδύνατος· οἱ στρατηγοὶ μας ἔμπειροὶ καὶ ὅλοι οἱ ὁμογενεῖς μας γέμουσιν ἐνθουσιασμοῦ. Ἐνωθῆτε λοιπόν, ὁ ἀνδρεῖοι καὶ μεγαλόψυχοι Ἕλληνες! Ἄς σχηματισθῶσι φάλαγγες ἐθνικαί· ἄς ἐμφανισθῶσι πατριωτικαὶ λεγεῶνες, καὶ θέλετε ἰδεῖ τοὺς παλαιοὺς ἐκείνους κολοσσοὺς τοῦ δεσποτισμοῦ νὰ πέσωσιν ἐξ ἰδίων ἀπέναντι τῶν θριαμβευτικῶν μας σημαιῶν. Εἰς τὴν φωνὴν τῆς σάλπιγγός μας ὅλα τὰ παράλια τοῦ Ἰονίου καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους θέλουσιν ἀντηχήσει· τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα, τὰ ὅποια ἐν καιρῷ εἰρήνης ἤξευραν νὰ ἐμπορεύωνται καὶ νὰ πολεμῶσι, θέλουσι σπεῖρει εἰς ὅλους τοὺς λιμένας τοῦ τυράννου μετὰ πῦρ καὶ τὴν μάχαιραν, τὴν φοβὴν καὶ τὸν θάνατον.

Ποῖα ἑλληνικὴ ψυχὴ θέλει ἀδιαφορήσει εἰς τὴν πρόσκλησιν τῆς πατρὶ-

δος ; Εἰς τὴν Ρώμην ἕνας τοῦ Καίσαρος φίλος σείων τὴν αἱματομένην χλαμύδα τοῦ τυράννου, ἐγείρει τὸν λαόν. Τί θέτετε κάμει σεῖς, ὦ Ἕλληνες, πρὸς τοὺς ὁποίους ἡ πατρίς γυμνὴ μὲν δεικνύει τὰς πληγὰς τῆς, μὲ διακεκομένην δὲ φωνὴν ἐπικαλεῖται τὴν βοήθειαν τῶν τέκνων τῆς ; Ἡ θεία Πρόνοια, ὦ φίλοι συμπατριῶται, εὐσπλαγχνισθεῖσα πλέον τὰς δυστυχίας μας, ἠυδόκησεν οὕτω τὰ πράγματα, ὥστε μὲ μικρὸν κόπον θέλομεν ἀπολαύσει μετὰ τὴν ἐλευθερίαν πᾶσαν εὐδαιμονίαν. Ἄν λοιπὸν ἀπὸ ἀξιόμεμπτον ἀβελτηρίαν ἀδιαφορήσωμεν, ὁ τύραννος, γινόμενος ἀγριώτερος, θέλει πολλαπλασιάσει τὰ δεινὰ μας καὶ θέλομεν καταντήσει διὰ παντὸς τὸ δυστυχέστερον πάντων τῶν ἐθνῶν.

Στρέψατε τοὺς ὀφθαλμούς σας, ὦ συμπατριῶται, καὶ ἴδετε τὴν ἔλεεινὴν μας κατάστασιν ! Ἴδετε ἐδῶ τοὺς ναοὺς καταπατημένους, ἐκεῖ τὰ τέκνα μας ἀρπαζόμενα διὰ χρῆσιν ἀναιδυστάτην τῆς ἀσελγοῦς φιληδονίας τῶν βαρβάρων τυράννων μας, τοὺς οἴκους μας γεγυμνωμένους, τοὺς ἀγροὺς μας λεηλατισμένους, καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς ἔλεεινὰ ἀνδράποδα ! Εἶναι καιρὸς ν' ἀποτινάξωμεν τὸν ἀφόρητον τοῦτον ζυγόν, νὰ ἐλευθερώσωμεν τὴν πατρίδα, νὰ κρημνίσωμεν ἀπὸ τὰ νέφη τὴν ἡμισέληνον, διὰ νὰ ὑψώσωμεν τὸ σημεῖον, δι' οὗ πάντοτε νικῶμεν, λέγω τὸν Σταυρόν, καὶ οὕτω νὰ ἐκδικήσωμεν τὴν πατρίδα καὶ τὴν ὀρθόδοξον ἡμῶν πίστιν ἀπὸ τὴν ἀσεβῇ τῶν ἀσεβῶν καταφρόνησιν.

Μεταξὺ ἡμῶν εὐγενέστερος εἶναι, ὅστις ἀνδρειοτέρως ὑπερασπισθῇ τὰ δίκαια τῆς πατρίδος καὶ ὠφελιμωτέως τὴν δουλεύση. Τὸ ἔθνος συναθροισόμενον θέλει ἐκλέξει τοὺς Δημογέροντάς του, καὶ εἰς τὴν ὑψιστον ταύτην Βουλὴν θέλουσιν ὑπέκει ὅλοι μας αἱ πράξεις. Ἄς κινήθωμεν λοιπὸν μὲ ἐν κοινὸν φρόνημα ! Οἱ πλούσιοι ἄς καταβάλωσι μέρος τῆς ἰδίας περιουσίας· οἱ ἱεροὶ ποιμένες ἄς ἐμψυχώσωσι τὸν λαὸν μὲ τὸ ἴδιόν των παράδειγμα, καὶ οἱ πεπαιδευμένοι ἄς συμβουλευσωσι τὰ ὠφέλιμα· οἱ δὲ ἐν ξένοις αὐλαῖς ὑπουργοῦντες στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοὶ ὁμογενεῖς, ἀποδίδοντες τὰς εὐχαριστίας εἰς ἣν ἕκαστος ὑπουργεῖ δύναμιν, ἄς ὀρμήσωσιν ὅλοι εἰς τὸ ἀνοιγόμενον ἥδη μέγα καὶ λαμπρὸν στάδιον, καὶ ἄς συνεισφέρωσιν εἰς τὴν πατρίδα τὸν χρειστούμενον φόρον, καί, ὥς οἱ γενναῖοι, ἄς ἐνοπλισθῶμεν ὅλοι ἀνευ ἀναβολῆς καιροῦ μὲ τὸ ἀκαταμάχητον ὅπλον τῆς ἀνδρείας, καὶ ὑπόσχομαι ἐντὸς ὀλίγου τὴν νίκην καὶ μετ' αὐτὴν πᾶν ἀγαθόν. Ποῖοι μισθωτοὶ καὶ χαῦνοι δοῦλοι τολμοῦν ν' ἀντιπαραταχθῶσιν ἀπέναντι λαοῦ, πολεμοῦντος ὑπὲρ τῆς ἰδίας ἀνεξαρτησίας ; Μάρτυρες οἱ ἡρωϊκοὶ ἀγῶνες τῶν προπατόρων μας· μάρτυς ἡ Ἰσπανία, ἥτις πρώτη καὶ μόνη κατετρόπωσε τὰς ἀητητήτους φάλαγγας ἐνὸς τυράννου.

Μὲ τὴν ἔνωσιν, ὦ συμπολίται, μὲ τὸ πρὸς τὴν ἱερὰν θρησκείαν σέβας, μὲ τὴν πρὸς τοὺς νόμους καὶ τοὺς στρατηγούς ὑποταγὴν, μὲ τὴν εὐτολίμειαν καὶ σταθερότητα, ἡ νίκη μας εἶναι βεβαία καὶ ἀναπόφευκτος. Αὕτῃ θέλει

στεφανώσει μὲ δάφνας ἀειθαλεῖς τοὺς ἡρωϊκοὺς ἀγῶνας μας· αὐτὴ μὲ χαράκηρας ἀνεξαλείπτους θέλει χαράξει τὰ ὀνόματα ὑμῶν εἰς τὸν ναὸν τῆς ἀθανασίας διὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἐπερχομένων γενεῶν. Ἡ πατρίς θέλει ἀνταμείβῃ τὰ εὐπειθῆ καὶ γνήσια τῆς τέκνα μὲ τὰ βραβεῖα τῆς δόξης καὶ τιμῆς· τὰ δὲ ἀπειθῆ καὶ κοφeyύοντα εἰς τὴν τωρινήν τῆς πρόσκλησιν, θέλει ἀποκηρύξει ὡς νόθα καὶ ἀσιανὰ σπέρματα, καὶ θέλει παραδώσῃ τὰ ὀνόματά των, ὡς ἄλλων προδοτῶν, εἰς τὸν ἀναθεματισμὸν καὶ κατάραν τῶν μεταγενεστέρων.

Ἄς καλέσωμεν λοιπὸν ἐκ νέου, ὦ ἀνδρεῖοι καὶ μεγαλόψυχοι Ἕλληνες, τὴν ἐλευθερίαν εἰς τὴν κλασσικὴν γῆν τῆς Ἑλλάδος! Ἄς συγκροτήσωμεν μάχην μεταξὺ τοῦ Μαραθῶνος καὶ τῶν Θερμοπυλῶν! Ἄς πολεμήσωμεν εἰς τοὺς τάφους τῶν πατέρων μας, οἱ ὅποιοι, διὰ νὰ μᾶς ἀφήσωσιν ἐλευθέρους, ἐπολέμησαν καὶ ἀπέθανον ἐκεῖ! Τὸ αἶμα τῶν τυράννων εἶναι δεκτὸν εἰς τὴν σκιάν τοῦ Ἐπαμεινώνδου Θηβαίου καὶ τοῦ Ἀθηναίου Θρασυβούλου, οἵτινες κατετρόπωσαν τοὺς τριάκοντα τυράννους· εἰς ἐκείνας τοῦ Ἀρμодиῶ καὶ Ἀριστογείτονος, οἱ ὅποιοι συνέτριψαν τὸν Πεισιστρατικὸν ζυγὸν· εἰς ἐκείνην τοῦ Τιμολέοντος, ὅστις ἀποκατέστησε τὴν ἐλευθερίαν εἰς τὴν Κόρινθον καὶ τὰς Συρακούσας· μάλιστα εἰς ἐκείνας τοῦ Μιλιτιάδου καὶ Θεμιστοκλέους, τοῦ Λεωνίδου καὶ τῶν τριακοσίων, οἵτινες κατέκοψαν τσάκις τοὺς ἀναριθμήτους στρατοὺς τῶν βαρβάρων Περσῶν, τῶν ὁποίων τοὺς βαρβαρώτερους καὶ ἀνανδροτότερους ἀπογόνους πρόκειται εἰς ἡμᾶς σήμερον μὲ πολλὰ μικρὸν κόπον νὰ ἐξαφανίσωμεν ἐξ ὀλοκλήρου.

Εἰς τὰ ὄπλα λοιπόν, φίλοι, ἡ πατρίς μᾶς προσκαλεῖ!

Τὴν 24 Φεβρουαρίου 1821

Εἰς τὸ γενικὸν στρατόπεδον τοῦ Ἰασίου

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ

Ἡ προκήρυξις αὕτη τῆς ἐπαναστάσεως, ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου, ἐτυπώθη, εὐθὺς μετὰ τὴν διάβασιν τοῦ Προῦθου, εἰς τὸ ἐλληνικὸν τυπογραφεῖον τοῦ Ἰασίου, τοῦτο δὲ κατέστησεν εὐχερῆ τὴν ταχυτάτην διάδοσίν της εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα, ὅπου εἶχον ἤδη διασπείρει αὐτὴν οἱ Φιλικοὶ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ φθάσαντος εἰς τὴν Ἑλλάδα Δημητρίου Ὑψηλάντου εἰς τὸ πρῶτον φύλλον τῆς ἐν Καλαμάτᾳ ἐκδοθείσης ἐπαναστατικῆς ἐφημερίδος «Σάλπιγξ Ἑλληνική», 1 Αὐγούστου 1821. Περίφημος ἰδίως κατέστη ἡ ὑπονοοῦσα τὴν Ρωσίαν φράσις «κινήθητε, ὦ φίλοι, καὶ θέλετε ἶδει μίαν κραταῖαν δύναμιν νὰ ὑπερασπισθῇ τὰ δίκαιά μας». Ἡ φράσις αὕτη, παρέχουσα ἐλπίδα ἀμέσου ρωσικῆς βοήθειας, ἐκίνησεν ἐνθουσιασμὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλ' ἀγανάκτησιν εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐλὰς, ἐξηνάγκασε δὲ τὸν Τσάρον νὰ ἀποκηρύξῃ τὸν Ὑψηλάντην καὶ νὰ ἀναγγεῖλῃ τὴν διαγραφὴν του ἐκ τῶν τάξεων τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ. Ὁ Φιλῆμων παραθέτει καὶ

κείμενα ἄλλων προκηρύξεων, τὰς ὁποίας ὁ Ἀλέξ. Ὑψηλάντης ἐξέδωσεν ἐξ Ἰα-
σίου, τὴν πρώτην «πρὸς τὸ ἔθνος τῆς Μολδαβίας» τὴν 23ην Φεβρουαρίου,
τὴν δευτέραν «πρὸς τοὺς ἀδελφούς τῆς Ἑταιρείας τῶν Φιλικῶν» τὴν 24ην
Φεβρουαρίου, τὴν τρίτην, ἀπευθυνομένην πρὸς τοὺς ἐκ τῆς Ἑλλάδος ἐγκατε-
στημένους ἐν Μολδαβίᾳ καὶ Βλαχίᾳ, τὴν 24ην Φεβρουαρίου, καὶ τετάρτην πρὸς
τοὺς ὑπηρετοῦντας εἰς ἡγεμονικὰς αὐλὰς καὶ ἐπιτοπίους ἄρχοντας τῆς Μολ-
δοβλαχίας τὴν 25ην Φεβρουαρίου 1821. Βλ. περὶ τούτων καὶ τὰ κείμενα ἐν
Ἰω. Φιλήμονος, Ἰστ. Δοκ. περὶ Φιλ. Ἑταιρ., σ. 305-309 καὶ Δοκ. Ἰστ.
Ἑλλ. Ἐπαναστ., τ. Β', σ. 85, 289 καὶ 291. Ἀναφέρονται ὡς συντάκται τῶν
προκηρύξεων καὶ ἄλλων ἐπισήμων ἐγγράφων τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Φιλικῆς Ἑται-
ρείας ὁ Γεώργιος Λασσάνης, ὁ Γεώργιος Τυπάλδος καὶ ὁ Πέτρος Ἡπίτης.
Ἡ «Σάλπιγξ Ἑλληνική» (φ. 2, 5 Αὐγ. 1821, σ. 5) γράφει ὅτι συντάκτης
τῆς δημοσιευμένης ἀνωτέρω πανελληνίου ἐπαναστατικῆς προκηρύξεως τοῦ
Ἀλ. Ὑψηλάντου ἦτο ὁ Γ. Τυπάλδος. Πρέπει ὅμως μᾶλλον νὰ πιστεύσωμεν
ὅτι αὕτη ὑπῆρξεν ἀντικείμενον ἐπεξεργασίας ὑφ' ὀλοκλήρου τοῦ πνευματικοῦ
περιβάλλοντος τοῦ Ὑψηλάντου.

Ἄρ. 2.

ΤΟΥ ΠΑΛΑΙΩΝ ΠΑΤΡΩΝ ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΡΟΚΡΙΤΩΝ ΑΧΑΪΑΣ

(Πρὸς τοὺς ἐν Πάτραις προξένους τῶν ξένων ἐπικρατειῶν)

Ἡμεῖς, τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος τῶν χριστιανῶν, βλέποντες ὅτι μᾶς κατα-
φρονεῖ τὸ ὀθωμανικὸν γένος καὶ σκοπεύει ὀλεθρον ἐναντίον μας, πότε μ' ἔνα
καὶ πότε μ' ἄλλον τρόπον, ἀπεφασίσαμεν σταθερῶς, ἢ ν' ἀποθάνωμεν ὅλοι,
ἢ νὰ ἐλευθερωθῶμεν καὶ τούτου ἕνεκα βαστοῦμεν τὰ ὅπλα εἰς χεῖρας, ζητούν-
τες τὰ δικαιώματά μας. Ὅντες λοιπὸν βέβαιοι, ὅτι ὅλα τὰ χριστιανικὰ βασί-
λεια γνωρίζουν τὰ δίκαιά μας, καὶ ὅχι μόνον δὲν θέλουν μᾶς ἐναντιωθῆ
ἀλλὰ καὶ θέλουν μᾶς συνδράμει, καὶ ὅτι ἔχουν εἰς μνήμην, ὅτι οἱ ἑνδοξοὶ
πρόγονοί μας ἐφάνησαν ποτὲ ὠφέλιμοι εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, διὰ τοῦτο εἰδο-
ποιοῦμεν τὴν ἐκλαμπρότητά σας καὶ σᾶς παρακαλοῦμεν νὰ προσπαθῆσετε, νὰ
ἡμεθα ὑπὸ τὴν εὐνοίαν καὶ προστασίαν τοῦ μεγάλου τούτου κράτους.

Ἡ προκήρυξις αὕτη, δημοσιευθεῖσα ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἰς τὸν
Εὐρωπαϊκὸν Τύπον καὶ εἰς ἔργα ξένων καὶ Ἑλλήνων ἀπομνημονευματογρά-
φων, δὲν φέρει σαφῆ χρονολογίαν. Πρέπει ὅμως νὰ θεωρηθῇ ὡς συνταχθεῖσα,
ἢ τουλάχιστον ἀποφασισθεῖσα τὴν 22αν ἢ 23ην Μαρτίου, ὅτε εἰσέβαλον εἰς τὰς
Πάτρας ὁ Γερμανὸς καὶ οἱ προύχοντες μετὰ ὀπλοφόρων καὶ ὑψώθη ἡ ἐπανα-

στατική σημαία εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ Ἀγίου Γεωργίου (βλ. ἄνωτ., σ. 55). Ὁ Πουκεβίλ καὶ τινες ἀκολουθήσαντες αὐτὸν ἱστοριογράφοι δίδουν χρονολογίαν 26ης Μαρτίου. Ἀλλὰ πρόκειται μᾶλλον περὶ τῆς ἡμέρας, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐλήφθη ὑπὸ τινων ξένων ἐν Πάτραις προξένων. Ἀναμφισβητήτως, συντάκτης αὐτῆς ἦτο ὁ Γερμανός. Φέρονται ὅμως ὡς προσυπογράψαντες οἱ Ἐπίσκοπος Κερνίκης Προκόπιος, Ἀνδρέας Ζαῖμης, Ἀνδρέας Λόντος, Μπενιζέλος Ροῦφος, Ἰω. Παπαδιαμαντόπουλος καὶ Σωτ. Θεοχαρόπουλος (βλ. ἄνωτ., σ. 56, σημ. 2).

Ἄρ. 3.

ΤΟΥ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΑΠΑΦΛΕΣΣΑ

Ἀδελφοὶ κάτοικοι Ἀρκαδίας,

Ἡ ὥρα ἔφθασε, τὸ στάδιον τῆς δόξης καὶ τῆς ἐλευθερίας ἠνοιχθῇ, τὰ πάντα ἰδικά μας καὶ ὁ Θεὸς τοῦ παντὸς μεθ' ἡμῶν ἔσται· μὴ πτοηθῆτε εἰς τὸ παραμικρόν. Σεῖς εἰσθε ἀτρόμητοι καὶ τῶν προγόνων μας ἀπόγονοι· γενικῶς ὀπλισθῆτε μὲ ἀνοικτὰ μπαϊράκια, καὶ τρέξατε ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος· ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν φθάνομεν καὶ ἡμεῖς μὲ 10.000 στρατεύματα. Σεῖς σφαλίσате τοὺς Ἀρκαδίους Τούρκους, καὶ μίαν ὥραν ἀρχήτερα ὡς λέοντες νὰ τοὺς ξεσχίσετε καὶ νὰ τοὺς στείλετε εἰς τὰ τάγματα τοῦ ἄδου, μὴ καταδεχθῆτε νὰ σᾶς κατηγορήσῃ ὁ κόσμος καὶ ἡ Ἱστορία, ἀλλὰ ν' ἀποθανατίσητε τὰ ὀνόματά σας, καὶ νὰ διαμένετε αἰώνως εἰς τὴν ἀθάνατον δόξαν, καὶ σᾶς εὐχόμεθα ὑγείαν καὶ ἀνδρείαν συνενωμένοι μὲ τὴν ὁμόνοιαν καὶ τὴν πειθαρχίαν, τὰς δὲ πράξεις σας νὰ μᾶς γράψητε μὲ πρῶτον πρὸς ὁδηγίαν καὶ ἡσυχίαν μας.

Ἐν Σκόλα τὴν 23 Μαρτίου 1821 1ον ἔτος τῆς ἐλευθερίας

Θ. ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ, ΓΡ. ΔΙΚΑΙΟΣ

Ἡ προκήρυξις αὕτη ὡς δημοσιεύεται εἰς τὰ ἔργα τῶν Ἀμβρ. Φραντζῆ, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 369 καὶ Ἰω. Κολοκοτρώνη, ἔ.ἀ., σ. 9, φέρει χρονολογίαν 23ην Μαρτίου. Ἐν τούτοις καὶ ὑπὸ τῶν ἀπομνημονευματογράφων τούτων καὶ ὑπὸ τοῦ Θεοδ. Κολοκοτρώνη καὶ ἄλλων λέγεται ὅτι τὴν 24ην Μαρτίου ὁ Θ. Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Παπαφλέσσας, χωρισθέντες τῶν ἄλλων Μεσσηνίων καὶ Μανιατῶν ἀρχηγῶν, ἐξώρμησαν ἀπὸ Καλαμάτας πρὸς τὴν Σκόλαν καὶ ἐκεῖθεν πρὸς τὴν κεντρικὴν Πελοπόννησον (βλ. ἄνωτ., σ. 65). Ἐξ οὗ καὶ ἡμφεσβητήθη ἡ χρονολογία αὕτη. Ἀλλ' εἶναι πιθανὸν ὅτι ἤδη ἀπὸ τῆς 23ης Μαρτίου εἶχεν ἀποφασισθῇ ἡ πρὸς Ἀρκαδίαν ἐξώρμησις καὶ συνταχθῇ ἡ ὡς ἀνωτέρω ἐπα-
ναστατική προκήρυξις.

Ἄρ. 4.

Η ΠΡΟΚΗΡΥΞΙΣ ΤΟΥ ΠΕΤΡΟΜΠΕΗ ΚΑΙ ΤΗΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΓΕΡΟΥΣΙΑΣ

Προειδοποίησις πρὸς τὰς Εὐρωπαϊκὰς αὐλὰς ἐκ μέρους τοῦ φιλογενοῦς στρατηγοῦ τῶν Σπαρτιατικῶν στρατευμάτων Πέτρου Μαυρομιχάλη, καὶ τῆς Μεσσηνιακῆς Συγκλήτου τῆς Καλαμάτας.

Ὁ ἀνιψόφορος ζυγὸς τῆς ὀθωμανικῆς τυραννίας εἰς τὸ διάστημα ἐνὸς καὶ ἐπέκεινα αἰῶνος κατήντησεν εἰς μίαν ἀκμήν, ὥστε νὰ μὴ μείνῃ ἄλλο εἰς τοὺς δυστυχεῖς Πελοποννησίους Γραικοὺς, εἰμὴ μόνον ἡ πνοή· καὶ αὐτὴ διὰ νὰ ὠθῇ κυρίως τοὺς ἐγκαρδίους τῶν ἀναστεναγμῶν· εἰς αὐτὴν τὴν ἀθλίαν κατάστασιν, ὄντες ὑστερημένοι ἀπὸ ὅλα τὰ δίκαιά μας, μὲ μίαν γνώμην ὁμοφώνως ἀπεφασίσαμεν νὰ λάβωμεν τὰ ἄρματα, καὶ νὰ ὀρμήσωμεν κατὰ τῶν τυράννων. Πᾶσα πρὸς ἀλλήλους μας φατρία καὶ διχόνοια, ὡς καροποὶ τῆς τυραννίας, ἀπερρίφθησαν εἰς τὸν βυθὸν τῆς λήθης, καὶ ἅπαντες πνέομεν πνοὴν ἐλευθερίας· αἱ χεῖρες μας, αἱ δεδεμέναι μέχρι τοῦ νῦν ἀπὸ τὰς σιδηρᾶς ἀλύσσους τῆς βαρβαρικῆς τυραννίας ἐλύθησαν ἤδη, καὶ ὑψώθησαν μεγαλοψύχως πρὸς ὄλεθρον τῆς βδελυρᾶς τυραννίας καὶ ἔλαβον τὰ ὅπλα κατὰ τῶν τυράννων· οἱ πόδες οἱ περιπατοῦντες ἐν νυκτὶ καὶ ἡμέρᾳ εἰς τὰς ἐνηγγαρεύσεις τῆς ἀσπλαγχνίας τρέχουν εἰς ἀπόκτησιν τῶν δικαιωμάτων μας· ἡ κεφαλὴ μας ἡ κλίνουσα τὸν αὐχένα ὑπὸ τὸν ζυγόν, τὸν ἀπετείναξε, καὶ ἄλλο δὲν φρονεῖ, εἰμὴ τὴν ἐλευθερίαν· ἡ γλῶσσα μας, ἡ ἀδυνατοῦσα εἰς τὸ νὰ προφέρῃ λόγον ἐκτὸς τῶν ἀνωφελῶν παρακλήσεων πρὸς ἐξιλέωσιν τῆς μανίας τῶν τυράννων, τώρα μεγαλοφώνως φωνάζει, καὶ κάμνει νὰ ἀντηχῇ ὁ ἄηρ τὸ γλυκύτατον ὄνομα τῆς ἐλευθερίας. Ἐν ἐνὶ λόγῳ ὅλοι ἀπεφασίσαμεν ἡ νὰ ἐλευθερωθῶμεν ἢ νὰ ἀποθάνωμεν· διὸ καὶ προσκαλοῦμεν τὴν συνδρομὴν καὶ βοήθειαν ὅλων τῶν ἐξευγενισμένων Εὐρωπαϊκῶν γενῶν, ὥστε νὰ δυνηθῶμεν νὰ φθάσωμεν ταχύτερος εἰς τὸν ἱερὸν καὶ δίκαιον σκοπὸν μας, καὶ νὰ λάβωμεν τὰ δίκαιά μας, καὶ νὰ ἀνανεώσωμεν τὸ τεταλαιπωρημένον ἑλληνικὸν γένος μας. Δικαίῳ τῷ λόγῳ ἡ μήτηρ μας Ἑλλάς, ἐκ τῆς ὁποίας καὶ ὑμεῖς ἐφωτίσθητε, ἀπαιτεῖ ὅσον τάχος τὴν φιλάνθρωπον συνδρομὴν καὶ διὰ χρημάτων καὶ διὰ ὀπλων, καὶ διὰ συμβουλῆς, τῆς ὁποίας ἐσμὲν εὐέλπιδες ὅτι θέλομεν ἀξιωθῇ· καὶ ἡμεῖς θέλομεν σᾶς ὁμολογεῖ ἀκραν ὑποχρέωσιν, καὶ ἐν καιρῷ θέλομεν δεῖξει καὶ ἐμπράκτως τὴν ὑπὲρ τῆς συνδρομῆς σας εὐγνωμοσύνην μας.

Ἐκ τοῦ Σπαρτιατικοῦ στρατοπέδου τῆς Καλαμάτας τῇ (25) Μαρτίου 1821 πρῶτον ἔτος τῆς ἐλευθερίας. (Πέτρος Μαυρομιχάλης, ἡγεμὼν καὶ Ἀρχιστράτηγος, καὶ ἡ Μεσσηνιακὴ Γερουσία ἐν Καλαμάτᾳ).

Βλ. ἄνωτ., σ. 65. Ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐν Ἑλλάδι εἰς τὴν ἐκδοθεῖσαν τότε εἰς τὴν Καλαμάταν ἐπαναστατικὴν καὶ πρώτῃ ἐν Ἑλλάδι ἐφημερίδα «Σάλπιγξ Ἑλληνική» φύλλον 3ον, 25ης Αὐγούστου 1821. Ταχύτατα ὁμῶς διεσπάρη ἀνά τὴν Εὐρώπην καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν μεταφράσει ὑπὸ τῶν Εὐρωπαϊκῶν ἐφημερίδων, καταστάσα γνωστὴ καὶ συντελέσασα εἰς ὑποκίνησιν ἐνθουσιασμοῦ ὑπὲρ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος περισσότερον πάσης ἄλλης.

Βλ. ἐκτενέστερον περὶ ταύτης ἄνωτ., σ. 66, σημ. 1. Σχεδὸν πάντες οἱ ἀπομνημονευματογράφοι καὶ οἱ σύγχρονοι πρὸς τὰ γεγονότα ἱστορικοὶ τοῦ Ἀγῶνος καθορίζουν ὡς χρονολογίαν ἐκδόσεως τῆς προκηρύξεως ταύτης τὴν 25ην Μαρτίου, ἡ αὐτὴ δὲ χρονολογία ὑπάρχει καὶ εἰς τὰ πλεῖστα σύγχρονα δημοσιεύματα τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐφημερίδων. Ἐν τούτοις, εἰς τὴν «Ἑλληνικὴν Σάλπιγγα» φέρει ἡμερομηνίαν 28ης Μαρτίου 1821. Ὡς ἐκ τούτου, μεταγενέστεροί τινες ἱστορικοὶ, ἐνισχυόμενοι καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ Μεσσηνιακὴ Γερουσία, ἐκ μέρους καὶ τῆς ὁποίας ἐξαγγέλλει τὴν ἐπανάστασιν ὁ Πετρόμπεης, φέρεται ὡς συγκληθεῖσα μόνον τὴν 28ην Μαρτίου, ὑπεστήριξαν ὅτι ἡ ἡμερομηνία αὐτὴ εἶναι ἡ πραγματικὴ τῆς ἐκδόσεως τῆς προκηρύξεως καὶ οὐχὶ ἡ τῆς 25ης Μαρτίου (βλ. Σ. Κουγέα, Νέα Ἑστία, ἐ.ἀ., σ. 395 καὶ Β. Παναγιωτοπούλου, ἐ.ἀ., σ. 140). Πρέπει νὰ θεωρήσωμεν μᾶλλον ὡς βεβαίαν ἡμερομηνίαν ἐκδόσεως τὴν 25ην Μαρτίου. Κατὰ τὴν ἡμέραν αὐτὴν ἢ τὴν προτεραιάν ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Παπαφλέσσας ἐγκατέλειπον τὴν Καλαμάταν καὶ ἐξώρμων πρὸς τὴν Ἀρκαδίαν (βλ. ἄνωτ., σ. 65). Δὲν ἦτο δὲ δυνατόν νὰ συνταχθῇ ἡ προκήρυξις αὕτη ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ Κολοκοτρώνη, τοῦ Παπαφλέσσα καὶ τῶν λοιπῶν ἀρχηγῶν, ἰδίως τοῦ Παπαφλέσσα. Εἶναι μάλιστα πιθανὸν ὅτι εἶχε συνταχθῇ ἀπὸ τῆς 22ας ἢ τῆς 23ης Μαρτίου, εὐθὺς ὡς κατελήφθη ἡ Καλαμάτα, ἀλλ' ἐτέθη ἡμερομηνία 25ης Μαρτίου, λόγῳ τῶν συμβολισμῶν αὐτῆς καὶ ἐπειδὴ εἶχεν ἤδη ἀπὸ πολλοῦ ὀρισθῇ διὰ τὴν ἑναρξιν τῆς ἐπανάστασεως (βλ. ἄνωτ., σ. 15). Ὁ Σπ. Τρικούπης (ἐ.ἀ. 54 καὶ 252) παραθέτων μὲν τὸ κείμενον ὑπὸ ἡμερομηνίαν 25ης Μαρτίου, ἀλλὰ γράφων ὅτι ἡ Μεσσηνιακὴ Γερουσία συνεκλήθη διὰ πρώτην φορὰν τὴν 28ην Μαρτίου, ὁπότε καὶ ἐξέδωκε τὴν προκήρυξιν, δὲν ἀντιφάσκει. Ἡ προκήρυξις εἶχεν ἐκδοθῇ ὑπὸ χρονολογίαν 25ης Μαρτίου 1821, ἀλλ' ὡς ἐπίσημον ἔγγραφον τῆς Μεσσηνιακῆς Γερουσίας δὲν ἦτο δυνατόν εἰμὴ νὰ φέρῃ ἡμερομηνίαν τῆς συγκλήσεως τῆς Μεσσηνιακῆς Γερουσίας, ὅτε καὶ διεκηρύχθη ὑπὸ ταύτης. Ὑπὸ τὴν ἑννοίαν ταύτην πρέπει νὰ θεωρήσωμεν καὶ τὴν εἰς τὴν «Ἑλληνικὴν Σάλπιγγα» χρονολόγησιν.

Ὁ Φ. Μιχαλόπουλος ἐδημοσίευσε (εἰς τόμον «Ἡ Καλαμάτα καὶ ἡ ἐπανάστασις τοῦ 21», σ. 6, βλ. καὶ τοῦ αὐτοῦ «Πότε ἀκριβῶς κηρύχθηκε ἐπίσημα ἡ ἐπανάστασις τοῦ 21 ;» ἐν περ. «Νέα Ζωή», φ. 1ης Μαρτ. 1945) προκήρυξιν τοῦ Πετρόμπεη ἐντελῶς διαφόρου κειμένου φέρουσαν ὑπογραφήν «Ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῆς Καλαμάτας — τῇ 24 Μαρτίου 1821 — ΠΕΤΡΟΣ ΜΑΥΡΟ-

ΜΙΧΑΛΗΣ — Ἡγεμὼν καὶ ἀρχιστράτηγος — καὶ ἡ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗ ΓΕΡΟΥΣΙΑ». Ὁ ἐκδότης σημειώνει («τὸ πῦρ αὐθεντικὸν κείμενον τῆς πρώτης προκηρύξεως τοῦ 21, ἀπὸ χειρόγραφου τῆς συλλογῆς τοῦ κ. Φάνη Μιχαλοπούλου»). Δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἴδωμεν τὸ χειρόγραφον αὐτό, ἀλλ' ἐκ τοῦ δημοσιευθέντος κειμένου σχηματίζομεν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι πρόκειται περὶ μεταγενεστέρου πλάσματος, ἀποτελοῦντος μᾶλλον περίληψιν τοῦ νοήματος τῆς πραγματικῆς προκηρύξεως, ἐκφραζομένου εἰς ἀπλουστέραν γλῶσσαν καὶ ἀδεξιῶς πως. Πάντως, οὐδὲν ἀνευρίσκεται εἰς τὰς πηγὰς περὶ τοιαύτης προκηρύξεως τοῦ Πετρόμπετη, ἡμερομηνίας 24ης Μαρτίου. Κατὰ τὸν Ἰω. Φιλήμονα (Δοκ. Ἰστ. ἑλλ. ἔπαν., τ. Γ', σ. 412) ὁ Πετρόμπετης ὑπὸ τὰς νέας ιδιότητας αὐτοῦ «ἀννήχθη συγχρόνως πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Ρωσίας καὶ πρὸς τὸν Ὑπουργὸν αὐτοῦ Καποδίστρια». Οὐδὲν διεσώθη οὐδ' ἄλλως πως γνωρίζομεν περὶ τοιαύτης προκηρύξεως τοῦ Πετρόμπετη. Ἡ ὡς κατωτ. ἐκκλησις πρὸς τοὺς Ἀμερικανούς δὲν παρέχει ἐκ τοῦ περιεχομένου τὸ ἐνδόσιμον ὅτι ἐστάλη καὶ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Ρωσίας καὶ τὸν Καποδίστριαν. Τὸ δημοσιευόμενον ἀνωτέρω κείμενον ἀντεγράφη πιστῶς ἐκ τῆς «Ἑλληνικῆς σάλπιγγος», θεωροῦμεν δὲ αὐτὸ τὸ γνησιώτερον, διότι ἄνευ ἀμφιβολίας ὁ ἐκδότης τῆς ἐφημερίδος, ἐκδιδομένης ἐν Καλαμάτᾳ, ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίβλεψιν τοῦ Πετρόμπετη καὶ τοῦ Δημ. Ὑψηλάντου, θὰ εἶχεν εἰς χεῖράς του τὸ πρωτότυπον. Τὰ μεταγενεστέως δημοσιευθέντα κείμενα παρουσιάζουν ἐπουσιῶδεις, μᾶλλον ὑπὸ τύπον λεκτικῆς βελτιώσεως, μεταβολὰς, πιθανῶς ἐπενεχθείσας ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν τοῦ πρωτοτύπου. Ἐθέσαμεν μόνον ὡς χρονολογίαν τὴν ὑπὸ τῶν συγχρόνων πηγῶν καθοριζομένην καὶ περιλαμβανομένην εἰς ἀπάσας τὰς μετέπειτα δημοσιεύσεις τοῦ κειμένου, τῆς 25ης Μαρτίου 1821, ἀντὶ ἐκείνης τῆς 28ης Μαρτίου 1821, τὴν ὁποίαν ἀναγράφει ἡ «Σάλπιγξ Ἑλληνική». Ἐπίσης προσετέθη ἡ ὑπάρχουσα εἰς ἀπάσας τὰς μετέπειτα ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐξωτερικῇ ὑπογραφῇ τοῦ Πετρόμπετη.

Ὁ Πετρόμπετης ἀπρόβλεπτον ὑπὸ τύπον ἐκκλήσεως πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ἀγῶνος τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων καὶ ἄλλας προκηρύξεις πρὸς τοὺς ξένους λαούς. Ἐκ τούτων γνωστοτέρα εἶναι ἡ ἀπευθυνθεῖσα πρὸς τοὺς Ἀμερικανούς, ἐν τῇ ὁποίᾳ γίνεται ὠραῖος παραλληλισμὸς τῶν ἡρωϊκῶν κατορθωμάτων τῶν Ἀμερικανῶν διὰ τὴν ἐλευθερίαν των πρὸς τὰ συντελούμενα ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Τὸ ἐν λόγῳ κείμενον ὁ Πετρόμπετης ἀπέστειλεν εἰς Παρισίους πρὸς τὸν Ἀδαμάντιον Κοραῖν, ὁ ὁποῖος διεβίβασε τοῦτο μετὰ θερμῆς ἐκκλήσεως διὰ τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα εἰς τὸν φίλον του ἐπιφανῆ Ἀμερικανὸν ἑλληνιστὴν, καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Χάρβατ καὶ βραδύτερον γερουσιαστὴν τῆς πολιτείας τῆς Μασαχουσέτης Edward Everett. Ὁ Ἐβερρετ ἐδημοσίευσε μετὰ θαυμασίου ἰδίου φιλελληνικοῦ ἤθρου τὴν ἐκκλησίαν ταύτην τοῦ Πετρόμπετη εἰς τὸ περιοδικὸν του North American Review Ὀκτ. 1823. Βλ. ἑλληνικὴν μετάφρασιν ἐν Σ. Δάσκαρι, ὁ φιλελληνισμὸς ἐν Ἀμερικῇ κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν, σ. 6 κ.έ.

Ἀρ. 5.

ΤΟΥ ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

(Πρὸς τὸν Λαὸν τῆς Ὑδρας)

*Ἀδελφοὶ χριστιανοί, πιστεύοντες εἰς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ἀληθινὸν Θεόν, εἴμεθα ὅλοι μία καὶ ἡ αὐτὴ ἀδελφότης· διὰ τὴν σωτηρίαν μας ἔχουσε τὸ πανάγιόν του αἷμα ὁ θεάνθρωπος Ἰησοῦς· τὸ αὐτὸ βάπτισμα, τὰ αὐτὰ ἄχραντα μυστήρια, ἡ αὐτὴ πίστις καὶ τὸ αὐτὸ γένος μᾶς ἐνώνουν εἰς μίαν ἀχώριστον ἀδελφότητα. *Ἦλθεν, ἀδελφοί, ὁ καιρὸς νὰ δείξωμεν πόσῃ δύνάμειν ἔχει ὁ ζῆλος τῆς πίστεως καὶ ἡ ἀγάπη τῆς πατρίδος. Τετρακόσιοι περίπου χρόνοι εἶναι ἀποῦ διὰ τὴν ἀσυμφωνίαν μας ἔχασαμεν τὸ εὐσεβὲς καὶ ὀρθόδοξόν μας βασίλειον καὶ ἐγενήκαμεν δοῦλοι τῶν ἀσεβῶν· συλλογισθῆτε γενναῖοι ἀδελφοί, πόσα καὶ ποῖα κακὰ ἔπαθε τὸ γένος καὶ πάσχομεν ἀκόμῃ· αἱ ἐκκλησίαι μας ἄλλαι κατεκρημνίσθησαν ἀπὸ τὰς μαρὰς χεῖρας τῶν ἀσεβῶν, καὶ ἄλλαι ἔγιναν τόποι βλασφημίας καὶ ἀσεβείας· τὸ πανάγιον ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν ὑβρίζεται καὶ εἰς τοὺς δρόμους καὶ εἰς τὰ δσπίτια, ἕως καὶ εἰς αὐτὰ τὰ σύννεφα ἀπὸ τὰ στόματα τῶν ἀσεβῶν· καμμίαν δικαιοσύνην δὲν μᾶς ἔκαμαν· κανένα νόμον δὲν ἐφύλατταν· δὲν εἴχαμεν καμμίαν ἀσφάλειαν, οὔτε εἰς τὴν τιμὴν, οὔτε εἰς τὴν κατάστασίν μας, οὔτε εἰς τὴν ζωὴν μας· ὁλόκληροί ἐπαρχία ἔγιναν ἔρημοι χριστιανῶν· ὅλον τὸ γένος καὶ ἡ οὐράνιος πίστις μας ἐκινδύνευε νὰ χαθῇ· πλὴν ὁ Θεὸς τέλος πάντων δὲν ὑπέφερε νὰ βλέπῃ τοὺς εὐσεβεῖς καὶ ὀρθοδόξους του λατρευτὰς νὰ πάσχωσι τόσα κακὰ καὶ τόσῃ ἀτιμίᾳ· ἀπεφάσισε νὰ συντρίβῃ τὴν δύνάμειν τοῦ ἐχθροῦ· ἀπεφάσισε νὰ καταποντίσῃ τὸν νέον τοῦτον Φαραῶ· καὶ διὰ νὰ τελειώσῃ τὴν θεῖαν του ἀπόφασιν, μᾶς ἐφώτισεν ὅλους τοὺς χριστιανούς νὰ ἐνωθῶμεν ἐναντίον του· ἑκατὸν πενήντα χιλιάδες ἀνδρεῖοι χριστιανοὶ προχωροῦν νικητικῶς ἀπὸ τὰ μέρη τοῦ Δουνάβεως· ὅλοι οἱ γενναῖοι Πελοποννήσιοι λαβόντες τὰ ὅπλα ἐκλείσαν τὰ θηρία μέσα εἰς τὰ ἄγρια κάστρα, ὅπου βιασμένα καὶ ἀπὸ τὴν πείναν, ἀπὸ τὴν δίψαν καὶ ἀπὸ τὴν ἀνδρείαν τῶν εὐσεβῶν πολιορκητῶν, εἰς ὀλίγον καιρὸν θέλουν παραδοθῆν· οἱ ἀνδρεῖοι συναδελφοὶ Σπετζιωτὰ ὑψωσαν εἰς τὰ καράβια των τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας τοῦ γένους· ἡ ὀρθόδοξος ἐκείνη ἡρώϊσσα ἡ συμπατριώτισσά μας καθωπλισμένη κάμνει τοὺς ἀνάνδρους ἐχθροὺς νὰ τρέμουν ὡς λαγῶοι μέσα εἰς τὰ χαρμέιά των· ἀπ' ὅλα τὰ μέρη ἀκούγονται φωναὶ ὁμονοίας, ἀνδρείας καὶ νίκης· Θεὸς ἐκδικήσων, Θεὸς ἐκδικήσεων ἐπαρρησιάσατο.

*Ἀνδρεῖοι καὶ φιλελεύθεροι Ὑδριῶται· ἕως τώρα ἐστέκεσθε ἀνυπόμονοι· ἡ μεγαλοψυχία σας δὲν ὑπέφερε νὰ κάθεσθε σεῖς μόνοι ἀργοὶ εἰς τοῦτον τὸν ἔνδοξον καὶ δικαιοτάτον ἀγῶνα· ἡ μικρὰ ὅμως αὕτη ἀργοπορία ἀναψε

περισσότερον τὴν εὐγενῇ φιλοτιμίαν σας καὶ ἀνδρείαν. Σηκωθῆτε τώρα γενναῖοι Ὑδριῶται· οἱ φιλογενεῖς πρόκριτοί σας ἐτοιμάζουν τὰ καράβια τῶν διὰ νὰ καταπολεμήσῃτε τὸν ἐχθρόν· τὸ γένος σᾶς προσκαλεῖ· τὰ νησία τοῦ ἀρχιπελάγους καὶ αἱ πολιτεῖαι τῆς ξηρᾶς καρτεροῦν μὲ ἀνυπομονησίαν νὰ ἰδῶσι τὰ καράβια σας μὲ τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας· ἂν μὲν ἀκόμη εἰς τὸν ἐχθρὸν παραμικρὰ ἑλπίς, ἡ ἰδική σας παρουσία θὰ τὸν ἀπονεκρώσῃ· ὁ οὐράνιος καὶ παντοκράτωρ βασιλεὺς τὸν ἐμώρανε καὶ τὸν παραδίδει εἰς τὴν ἀνδρείαν καὶ ὁμόνοιάν σας ἀνέτοιμον καὶ καταφοβισμένον· φόβος καὶ τρόμος ἐπάνω του· εἰς τὴν ἀπελπίσιαν τοῦ ἄλλο δὲν κάμνει παρὰ νὰ φυλακῶνῃ ἀδίκως τοὺς ἀρχιερεῖς μας καὶ νὰ θανατώῃ τοὺς ἀόπλους ὁμογενεῖς καὶ ὁμοπίστους μας· δὲν τοιμᾷ νὰ δείξῃ πρόσωπον εἰς τὰ νικητικὰ στρατεύματά μας.

Ἀνδρεῖοι καὶ φιλελεύθεροι Ὑδριῶται· ἄς ἀφρίσῃ ἡ ἑλληνικὴ θάλασσα ὑποκάτω ἀπὸ τὰ πολεμικά σας καράβια· δείξατε ὅτι εἰσθε ἀπόγονοι τοῦ Μιλτιάδου καὶ τοῦ Θεμιστοκλέους· δὲν εἶναι μακρὰν ἀπὸ ἐδῶ ὁ Μαραθῶνας, ὅπου οἱ πρόγονοί μας μὲ δέκα χιλιάδας ἐνίκησαν ἑκατὸν χιλιάδας πεζῶν καὶ δέκα χιλιάδας ἵππεις τῶν βαρβάρων· ἐκεῖ κοντὰ εἶναι καὶ τὸ περιφρημον στενὸν τῆς Σαλαμῖνος, ὅπου μὲ ὀγδοήκοντα καράβια ἐνίκησαν χίλια διακόσια τῶν ἐχθρῶν· οἱ σημερινοὶ ἐχθροί μας δὲν εἶναι ἀνδρεῖότεροι ἀπὸ ἐκείνους τοὺς Περσιάνους· καὶ σεῖς, ἔχετε ὁμόνοιαν· δὲν εἰσθε κατώτεροι ἐκείνων τῶν προγόνων μας εἰς τὴν ἀνδρείαν. Ἐνωθῆτε λοιπὸν μὲ τοὺς ἀνδρεῖους συναδελφούς σας Σπετζιώτας καὶ Ψαριανούς· ἀκολουθεῖτε μὲ εὐπειθειαν καὶ ὑποταγὴν τοὺς μεγαλοψύχους καπεταναίους σας διὰ νὰ ὑποτάξετε τὸν ἐχθρόν. Συλλογίσεσθε, ἀδελφοί, ὅτι ὁ πόλεμος οὗτος γίνεται διὰ τὴν ἐλευθερίαν σας, διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῶν γονέων καὶ τῶν τέκνων σας, διὰ τὴν ἐλευθερίαν ὅλου τοῦ γένους, διὰ τὴν ἐλευθερίαν καὶ δόξαν τῆς πίστεώς μας. Διὰ νὰ κατορθώσωμεν τὸ μέγα τοῦτο καὶ ἔνδοξον ἐπιχείρημα πρέπει νὰ εἴμεθα ὅλοι ἐν σώμα καὶ μία ψυχὴ· οἱ μικρότεροι νὰ ὑποτάσσωνται εἰς τοὺς μεγαλητέρους καὶ φρονιμωτέρους τῶν· ὁμοίως οἱ μεγαλητέροι καὶ φρονιμωτέροι νὰ εἶναι προσεκτικοί, προνοητικοί, καὶ νὰ φέρωνται πατρικῶς εἰς τοὺς μικρότερους. Ὅσα κούρσῃ κάμετε τῶν ἐχθρῶν θὰ τὰ διαμοιράζεσθε ἀδελφικῶς ἀναμεταξὺ σας καὶ μὲ τοὺς μένοντας ἐδῶ συμπατριώτας σας διὰ νὰ φυλάττωσι τὸν τόπον· οἱ γενναῖοι καὶ φιλοπάτριδες πρόκριτοί σας ἄλλο δὲν ζητοῦν, ἄλλο δὲν ἐπιθυμοῦν καὶ ἄλλο δὲν σᾶς εὐχονται παρὰ νίκην πανταχοῦ· νίκην καὶ κράτος σᾶς εὐχεται καὶ ὁ ἀρχιερεὺς σας μὲ ὅλους τοὺς ἱερεῖς καὶ ἱεροδιακόνους του· νίκην καὶ κράτος σᾶς εὐχονται καὶ οἱ γονεῖς καὶ οἱ συγγενεῖς καὶ ὅλον τὸ γένος· νίκην καὶ κράτος σᾶς ὑπόσχεται τέλος πάντων αὐτὸς ὁ οὐράνιος βασιλεὺς.

Ναί, ἀδελφοί, τοῦ γένους ἡ ἐλευθερία ἐπροφητεύθη ἀπὸ πολλοὺς ἁγίους ἄνδρας καὶ θεόθεν εἶναι ἀποφασισμένη νὰ κατορθωθῇ εἰς τὰς ἡμέρας μας·

πολεμεῖτε λοιπὸν μὲ βεβαίαν ἐλπίδα νίκης· καὶ προσέχετε μὴ φανῶμεν ἀνάξιοι τοῦ θεοῦ ἐλέους ἀπὸ ἀταξίαν ἢ διχόνοιαν· προσέχετε, διὰ τὸν ἐσταυρωμένον Ἰησοῦν· τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ εἶναι νὰ ἐλευθερωθῇ τὸ γένος καὶ ἡ ὁρθόδοξος πίστις μας ἀπὸ τὴν τυραννίαν τῶν ἀσεβῶν· ἂν δὲν πολεμήσωμεν ἀνδρείως καὶ εὐτάκτως, συλλογισθῇτε τί ἔχομεν νὰ πάθωμεν ὅλοι χωρὶς καμμίαν ἐξαίρεσιν· ἀλλὰ μὴ γένοιτο, ἐσταυρωμένε Ἰησοῦ, μὲ τὸ πανάγιόν σου αἷμα μᾶς ἐλευθέρωσας ἀπὸ τὴν δουλείαν τοῦ διαβόλου· μὲ τὴν ἀκαταμάχτην δύναμιν τοῦ τιμίου σου σταυροῦ θέλεις μᾶς ἐλευθερώσειν καὶ ἀπὸ τὴν δουλείαν τῶν ἀσεβῶν τυράννων.

Πανιερώτατε ἱεράρχα, ἱερεῖς καὶ πρεσβύτεροι τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ, ὑψώσατε τὰς χεῖρας σας εἰς τὸν οὐρανόν, ἐπικαλεσθῇτε τὸ ὄνομα Κυρίου Σαβαώθ, εὐλογῆσατε τοὺς ὑπερμάχους τῆς οὐρανόου ἡμῶν πίστεως· εὐλογεῖτε τοὺς ἐλευθερωτὰς τοῦ γένους.

Ἐπικατάρατος πᾶς προδότης, ἡ ἀδιάφορος εἰς τὸν ἱερὸν καὶ ἅγιον τοῦτον ἀγῶνα τῆς ἀνορθώσεως τοῦ γένους τῶν εὐσεβῶν χριστιανῶν.

Σεῖς δὲ φιλογενέστατοι οἰκοκυραῖοι τῆς περιφήμου Ὑδρας, καὶ σεῖς γενναῖοι καὶ ἀφοβοὶ Ὑδραῖοι πολεμισταί, μὴ ἀμφιβάλλετε ποσῶς· οἱ ἀμαράντινοι στέφανοι σᾶς πλέκονται ἀπὸ τώρα· ἡ ἔνδοξος φήμη τῆς ἀνδρείας καὶ τῆς φιλογενείας σας θέλει ἀντηχήσειν εἰς τὰ πέρατα τῆς γῆς, καὶ ὁ Κύριος τῶν οὐρανίων καὶ ἐπιγείων δυνάμεων σιμὰ τῆς δόξης τοῦ κόσμου τούτου θέλει σᾶς ἀποδώσειν καὶ τὰ ἀνεκλάλητα ἀγαθὰ τῆς αἰωνίου βασιλείας του.

Ζήτω τὸ γένος τῶν εὐσεβῶν καὶ ὁρθοδόξων χριστιανῶν.

(Σ) Οἱ κάτοικοι τῆς νήσου Ὑδρας

Ἡ προκήρυξις αὕτη σφίζεται ἰδιόχειρος τοῦ Νεοφύτου Βάμβας (Ἀρχεῖον Ὑδρας, τ. Ζ', σ. 17). Εἶναι ἀχρονολόγητος, πρέπει ὅμως νὰ θεωρηθῇ ὡς συνταχθεῖσα εὐθὺς μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Ἀντ. Οἰκονόμου ἥτοι περὶ τὰ τέλη Μαρτίου ἢ ἀρχὰς Ἀπριλίου. Ὁ τύπος τῆς ὑπογραφῆς «οἱ κάτοικοι τῆς νήσου Ὑδρας» εἰσῆχθη ὑπὸ τοῦ Οἰκονόμου, διότι προηγουμένως ὑπέγραφον «οἱ πρόκριτοι τῆς νήσου Ὑδρας» (βλ. ἄνωτ., σ. 85). Ὁ Ν. Βάμβας συνεδέετο μετὰ τοῦ Οἰκονόμου, τὸν ὅποιον εἶχεν ἐνισχύσει εἰς τὴν ὑποκίνησιν λαϊκῆς ἐξεγέρσεως διὰ τὴν ἐπίσπευσιν τῆς ἐπανάστασεως, ἄνευ δὲ ἀμφιβολίας συνέταξε τὴν προκήρυξιν ταύτην κατ' ἐντολὴν τοῦ Οἰκονόμου. Δὲν εἶναι γνωστὸν ἂν ἐκρησμοποιήθη ποτὲ ἡ προκήρυξις αὕτη (ἴσως κατὰ τὴν πρὸς τὸ ἐπαναστατημένον πλῆθος προσλαλίαν του τῆς 27ης Μαρτίου ἢ κατὰ τὴν ἐπίσημον τελετὴν κηρύξεως τῆς ἐπανάστασεως τὴν 15ην Ἀπριλίου), ἢ ἂν κατετέθη ἀπλῶς εἰς τὰ ἀρχεῖα.

Ἀρ. 6.

Η ΠΡΟΚΗΡΥΞΙΣ « ΔΙΠΛΩΜΑ » ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΙΚΟΥ ΣΤΟΛΟΥ

Ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ Παντοκράτορος.

Τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος βεβαρυμένον πλέον νὰ στενάξῃ ὑπὸ τὸν σκληρὸν ζυγόν, ὑπὸ τοῦ ὁποίου τέσσαρας περίπου αἰῶνας καταθλίβεται ἐπονειδιστικῶς, τρέχει μὲ γενικὴν καὶ ὁμόφωνον ὁρμὴν εἰς τὰ ὅπλα, διὰ νὰ κατασυντροίψῃ τὰς βαρείας ἀλύτους τὰς ὑπὸ τῶν βαρβάρων Μωαμεθανῶν περιτεθείσας εἰς αὐτό. Τὸ ἱερὸν ὄνομα τῆς ἐλευθερίας ἀντηχεῖ εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος, καὶ πᾶσα ἐλληνικὴ καρδιά ἀναφλέγεται ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ πολῦτιμον τοῦτο δῶρον τοῦ Θεοῦ, ἢ ν' ἀπολεσθῇ εἰς τὸν ὑπὲρ τούτου ἀγῶνα.

Οἱ κάτοικοι τῆς νήσου Ὑδρας δὲν θέλουν μείνει ὀλιγώτερον πρόθυμοι εἰς τὸν εὐγενῆ τοῦτον ἀγῶνα· ἀλλὰ καταφρονοῦντες πάντα κίνδυνον διὰ νὰ καταστρέψωσι τοὺς τυράννους των, θέλουν μεταχειρισθῇ τοῦτο τὸ μόνον μέσον, τὸ ὁποῖον ἡ φύσις τῆς τοπικῆς αὐτῶν θέσεως δίδει εἰς αὐτοὺς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἡμεῖς οἱ προὔχοντες, οἱ συγκροτοῦντες τὴν διοίκησιν τῆς νήσου ταύτης, ἐπιτρέπομεν εἰς τὸν καπιτὰν Γιακουμάκην Νικολάου Τουμπάζην, τοῦ πλοίου ὁ Θεμιστοκλῆς, τὸ ὁποῖον ἔχει κανόνια δέκα ἑξ καὶ ἄλλα πολεμικὰ ὅπλα ὑπὸ τὴν Ἑλληνικὴν σημαίαν, νὰ ὑπάγῃ μετὰ τοῦ πλοίου τούτου ὅπου ἡθελε κρίνει ὠφέλιμον καὶ ἀναγκαῖον εἰς τὸν κοινὸν ἀγῶνα, καὶ νὰ ἐνεργῇ κατὰ τῶν ὀθωμανικῶν δυνάμεων διὰ ξηρᾶς τε καὶ θαλάσσης πᾶν ὅ,τι συγχωρεῖται εἰς νόμιμον πόλεμον ἕως οὗ ἡ ἐλευθερία καὶ ἀνεξαρτησία τοῦ ἐλληνικοῦ γένους νὰ ἀποκατασταθῇ μὲ στερέωσιν.

Παρακαλοῦμεν τοὺς ἄρχοντας τῶν θαλασσιῶν καὶ ἡπειρωτικῶν Δυνάμεων πασῶν τῶν εὐρωπαϊκῶν ἔξουσίων, ὅχι μόνον νὰ μὴ ἐπιφέρωσι κανένα ἐμπόδιον εἰς τὸ πλοῖον τοῦτο καὶ εἰς τὰς ἐνεργείας τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ νὰ προσφέρωσι πᾶσαν βοήθειαν καὶ ὑπεράσπισιν συγχωρημένην ἀπὸ τὴν οὐδετερότητα αὐτῶν. Ταῦτα ἐλπίζομεν ἐκ μέρους τῆς γενναιότητος τῶν πολιτευμένων ἐθνῶν, καὶ ἡθέλεν εἰσθε ὕβρις πρὸς αὐτοὺς ἐὰν ἀμφιβάλλαμεν ἂν μίαν στιγμὴν περὶ τῆς προθύμου αὐτῶν εὐνοίας εἰς τοῦτον τὸν ἀγῶνα μας, ὅστις γίνεται ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων τῆς ἀνθρωπότητος.

Οἱ ἀπόγονοι τῶν ἐνδόξων ἐκείνων ἀνδρῶν, οὔτινες ἐτίμησαν τὸ ἀνθρώπινον γένος μὲ τὰς ὑψηλὰς αὐτῶν ἀρετὰς καὶ ἐφώτισαν τὸν κόσμον, μάχονται ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἐναντίον εἰς τοὺς τυράννους των βαρβάρους ἀπογόνους τοῦ βαρβάρου Ὄσμανου, τοὺς ἐξολοθρευτὰς τῶν ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν καὶ ἐχθροὺς τῆς ἱερᾶς θρησκείας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τίς θέλει εἶσθαι ποτὲ

τοσοῦτον ἀπάνθρωπος ὥστε νὰ γένῃ ὀκληρὸς εἰς τὴν φοβερὰν ταύτην περίστασιν μας, ἢ νὰ μὴν εὐχῆται ὑπὲρ ἡμῶν :

Ἐξεδόθη εἰς τὴν καγγελλαρίαν τῆς νήσου Ὑδρας, τὴν 16 ἀπριλίου 1821

Οἱ κάτοικοι τῆς νήσου Ὑδρας.

Ἡ ἔντυπος αὐτὴ προκήρυξις συνετάχθη μὲν ἐν Ὑδρᾷ, ἔνθα καὶ διεσπάρη τὸ πρῶτον, τὸ κείμενον ὅμως αὐτῆς ἐχρησίμευσεν ὡς ἐπαναστατικὴ προκήρυξις τῆς Βουλῆς τῶν Ψαρῶν (βλ. ἀνωτ., σ. 80). Ἐχορηγεῖτο ἐν εἰδῇ διπλώματος ἀναγνωρίσεως εἰς ἕκαστον τῶν πλοιάρχων τοῦ ἐλληνικοῦ στόλου, ἀναγγραφομένης τῆς νήσου, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει τὸ πλοῖον, τοῦ ὀνόματος τοῦ πλοιάρχου, τοῦ ὀνόματος τοῦ πλοίου καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κανονίων. Τὰ πλεῖστα τῶν διπλωμάτων ἀναγνωρίσεως - προκηρύξεις - τούτων περιλαμβάνουν καὶ μετὰφρασιν εἰς τὴν Ἱταλικὴν ἢ τὴν Γαλλικὴν, προφανῶς πρὸς διακοίνωσιν τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἀγῶνος τῶν Ἑλλήνων εἰς τοὺς στόλους τῶν Εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων καὶ ἵνα μὴ ἐνοχλῶνται ὡς πειρατικά (βλ. Σπ. Τρικούπη, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 273, Ἀρχεῖον Ὑδρας, τ. Ζ', σ. 19. Κ. Νικοδμήμου, ἔ.ἀ., σ. 111). Ἐπὶ τῆς ὁπισθίας ὀψεως φέρουν «ἐτυπώθησαν παρὰ Νικολάου Μπαρότζη τοῦ Σαλονίτου πρὸς χάριν τοῦ γένους». Εἰς τὸ Ἀρχεῖον Ὑδρας, ἔ.ἀ., σ. 24, κάτωθι τῆς δημοσιεύσεως τοῦ κειμένου τούτου, ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθος διευκρίνισις: «τὸ ἔντυπον τοῦτο εἶναι ἢ patentia δι' ἧς ἐφωδιάζοντο τὰ πλοῖα τῆς Ὑδρας κατὰ τὴν ἀναχώρησιν διὰ τὸν ἀγῶνα. Ἀντίτυπα αὐτῆς εὐρέθησαν πολλὰ καὶ διαφόρων χρονολογιῶν· τὰ παλαιότερα, ἐξ ὧων μέχρι τοῦδε συνελέξαμεν, φέρουν χρονολογίαν 16ης Ἀπριλίου 1821. Ἐκ τῆς ἐντύπου ταύτης πατέντας προκύπτει μία ἔτι ἀπόδειξις, ὅτι ἡ Ὑδρα εἶχε ἀποφασίσει καὶ παρεσκευάζετο νὰ ἀποδύθῃ εἰς τὸν ἀγῶνα πολὺ πρὸ τῆς 15ης Ἀπριλίου, καθ' ἣν ἐπανεστάτησεν ἐπισήμως· διότι ἄλλως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῇ πῶς εἶχε τότε ἔτοιμα τὰ ἔντυπα ταῦτα, τόπον ἐπέχοντα ἐπαναστατικῆς προκηρύξεως τυπωθέντα ἐν τῇ ξένῃ, καὶ τυπωθέντα βεβαίως πολὺ πρὸ τῆς 16ης Ἀπριλίου 1821, καθ' ἣν ἐδόθησαν εἰς τοὺς πλοιάρχους». Πάντως τὸ πνεῦμα καὶ τὸ ὕφος τῆς προκηρύξεως, ἀλλὰ καὶ αἱ ἐν γένει ἐπικρατούσαι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν Ὑδρᾷ περιστάσεις δὲν ἐπιτρέπουν ὑπόθεσιν ὅτι αὕτη συνετάχθη καὶ ἐστάλη πρὸς ἐκτύπωσιν πρὸ τῆς 27ης Μαρτίου, ὅτε διὰ πραξικοπήματος κατέλαβε τὴν ἐξουσίαν ὁ Ἀντ. Οἰκονόμου.

Ἀρ. 7.

ΤΗΣ ΥΔΡΑΣ, ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΑΣ ΤΩΝ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

Πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς Ἑλληνας τῶν Κυκλάδων νήσων.

Ἐξ Ὑδρας τῇ 16 Ἀπριλίου 1821

Ἐλθοῦσα ἡ προθεσμία τοῦ ἐξολοθρευμοῦ τοῦ τυράννου τοῦ χριστιανικοῦ γένους, πάντες οἱ κάτοικοι τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος ἀδελφοί μας χριστιανοὶ καθωπλίσθησαν κατὰ τοῦ τυράννου μὲ ἀπερίγραπτον ἐνθουσιασμόν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τοῦ γένους· πανταχόθεν νίκας κατορθοῦσι καὶ γενναίως προχωροῦσιν. Οἱ ἐχθροὶ ἔντρομοι καὶ πεφοβισμένοι εἰς τὴν γενναιότητα τῶν ἀνδρείων Ἑλλήνων ἄλλοι μὲν προτείνουσι συνθήκας ὑποταγῆς, καὶ ἄλλοι φεύγουσι διασκορπιζόμενοι ἐνθεν κακεῖθεν. Ἐκατὸν πεντήκοντα χιλιάδες ἀνδρείων Ἑλλήνων, στρατεύόμεναι κατὰ τοῦ τυράννου πέραν τοῦ Δουνάβεως, ἐπισφραγίζουσι τὸν εὐγενῆ σκοπὸν καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ γένους μας. Ἡμεῖς χθὲς ὑψώσαμεν τὴν ἱερὰν σημαίαν τῆς ἐλληνικῆς δόξης καὶ ἀμέσως ἐξεκινήσαμεν ἀρκετὰ καράβια, τὰ ὅποια ἐνωμένα καὶ μετ' ἄλλων τῶν γειτόνων μας Σπετζιωτῶν, μέλλει νὰ πλεύσωσι κατὰ τοῦ τυράννου. Συντρέξατε λοιπὸν καὶ ὑμεῖς ἀδελφοί μας μὲ ὅλας σας τὰς δυνάμεις εἰς τὸν ἱερὸν τοῦτον ἀγῶνα. Ἡ θεία πρόνοια ἠδύοκησε ἵνα ὑπερλάμψῃ ἡ ὁρθόδοξος πίστις, καὶ καταργηθῇ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος τοῦ τυράννου.

Ὑγιαίνετε, ἀδελφοί.

Οἱ κάτοικοι τῆς νήσου Ὑδρας.

Παρεμπερεῖς προκηρύξεις, ἀναγγέλλουσαι τὴν ἔναρξιν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ παρορμῶσαι πρὸς συμμετοχὴν, ἐστάλησαν ὑπὸ τῶν Ὑδραίων καὶ πρὸς ἄλλους νησιώτας, Χίους, Κασίους, Σαμίους κλπ. (βλ. ἀρχεῖα Ὑδρας, τ. Ζ', σ. 26 κ.ε. — Χιακὸν Ἀρχεῖον, τ. Α', σ. 5. — Α. Ὁρλάνδου, ε.ἀ. — Νικολόπουλου, ε.ἀ. — Ἀναργύρου, ε.ἀ.

Ἀρ. 8.

ΤΗΣ ΥΔΡΑΣ, ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΠΛΟΙΑΡΧΟΥΣ ΚΑΙ ΤΑ ΠΛΗΡΩΜΑΤΑ

Τιμώτατοι καὶ ἀνδρειότατοι καπεταναῖοι τοῦ ἐλληνικοῦ στόλου, καὶ σεῖς γενναῖοι ναῦται καὶ πολεμισταί·

Ἡξεύρετε πῶς ὁ πόλεμος, τὸν ὁποῖον κάμνομεν ἐναντίον εἰς τοὺς ἀσεβεῖς τυράννους, ἀποβλέπει εἰς τὴν ἐλευθερίαν μας· ὁ πολυεύσπλαγχνος Θεὸς

ἀπεφάσισε τὸν ὄλεθρον καὶ ἀφανισμόν τῶν ἐχθρῶν τῆς ὀρθοδόξου πίστεώς μας, καὶ ἡμεῖς εἴμεθα διωρισμένοι ἀπὸ τὸν Θεὸν νὰ τελειώσωμεν τὴν θεῖαν τοῦ ἀπόφασιν. Πρέπει λοιπόν, ἀνδρεῖοι ἀδελφοί, νὰ φερώμεθα εἰς ὅλα μας τὰ κινήματα μὲ τάξιν, μὲ γνώσιν καὶ μὲ μεγαλοψυχίαν. Ἀπὸ σᾶς, ἀδελφοί, προσμένει τὸ γένος τὴν ἐλευθερίαν του, ἀπὸ σᾶς ἔχει νὰ δοξασθῇ ἡ Ἑλλάς. Ἔχετε λοιπὸν τὴν ἀνδρείαν ἐνωμένην μὲ τὴν τιμὴν. Ἄς μὴ πειράξῃ κανεὶς τοὺς ὁμοπίστους καὶ ὁμογενεῖς, ἀλλ' ἔξ ἐναντίας νὰ τοὺς βοηθῇτε καὶ νὰ τοὺς ἐγκαρδιώσετε. Ὅμοιως ἀδελφοί, νὰ μὴ πειράζετε καράβια εὐρωπαϊκά, ἀλλὰ νὰ φέρεσθε εἰς αὐτὰ φιλικῶς. Ὅταν ἀπαντήσετε κανένα καράβιον μὲ σημαίαν εὐρωπαϊκὴν, τὸ ὅποιον νὰ ἔχῃ τούρκικα ἄρματα καὶ ἄλλας πολεμικὰς μουνιτζιόνας, νὰ πέρνετε τὰς ἐχθρικὰς μουνιτζιόνας, δίδοντες τὸν συμφωνημένον ναῦλον τοῦ καραβίου. Ἄν ἔχῃ τὸ εὐρωπαϊκὸν καράβι στράτευμα τουρκικόν, νὰ τὸ ὑποχρεώσετε νὰ γυρίσῃ ὀπίσω καὶ νὰ ἀφήνῃ τοὺς Τούρκους ἔκτ' ἀπὸ ὅπου τοὺς ἐπῆρεν, ἢ νὰ τοὺς ῥίπτῃ εἰς κανὲν ἐρημονήσι. Δὲν συμφέρει εἰς ἄλλην καμμίαν περίστασιν νὰ κάμνετε τὴν παραμικρὰν ἐνόχλησιν εἰς εὐρωπαίους διὰ νὰ μὴ προξενήσωμεν παράπονα, καὶ ἀκολουθήσῃ καμμία ἔχθρα. Πρέπει ὁμοίως νὰ προσέχετε ὅπου τὰ ἄλλα ἑλληνικὰ καράβια, τὰ ὅποια ἐμποροῦν νὰ σηκωθῶσιν ἀπὸ ἄλλα νησία ἢ πόλεις ἑλληνικὰς, νὰ τὰ ἔχετε εἰς τὴν εὐπείθειάν σας, νὰ τὰ στέλλετε ὅπου εἶναι χρεία, καὶ νὰ μὴ τὰ ἀφήνετε νὰ κάμνωσιν καμμίαν ἀταξίαν ἢ ἀσυγχώρητον πείραξιν εἰς χριστιανούς ἰδικούς μας ἢ εὐρωπαίους·

Νικᾶτε, ἀνδρεῖοι Ἕλληνες, τοὺς ἐχθρούς μας καὶ τιμᾶτε πανταχοῦ τὸ γένος μας· Εὐτυχεῖτε μὲ ἀδελφικὴν ἀγάπην καὶ συμφωνίαν·

Ἄς πίπτουν οἱ τύραννοι ἐνώπιον τῶν ἀνικητῶν ὅπλων σας.

Ὑδρα 16 Ἀπριλίου 1821

(Σ) Οἱ κάτοικοι τῆς νήσου Ὑδρας

Ἀρχ. Ὑδρας, τ. Ζ', σ. 22. Καὶ ἄλλη παρεμφερὴς προκήρυξις τῆς Ὑδρας, συνιστώσα σεβασμὸν τῆς οὐδετερότητος καὶ ἀποχὴν ἀπὸ πάσης βιαιοπραγίας κατὰ Χριστιανῶν, ἐξεδόθη τὴν 19τὴν Ἀπριλίου (βλ. Ἀρχ. Ὑδρας, τ. Ζ', σ. 28 καὶ Σπ. Τρικυόπη, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 273). Βλ. καὶ κατωτ., ἀρ. 11.

Ἄρ. 9.

ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΝΗΣΩΝ ΥΔΡΑΣ, ΣΠΕΤΣΩΝ ΚΑΙ ΨΑΡΩΝ ΠΡΟΚΗΡΥΓΜΑ ΕΘΝΙΚΟΝ

Γενναῖοι ἀδελφοί, φιλελεύθεροι Ἕλληνες, ἔφθασε τὸ τέλος τῶν στεναγμῶν σας διὰ τὰς ἀδικίας, τὰς ὕβρεις, τὰς ἀτιμίας καὶ ἄλλα ἀπειρα κακὰ ὅπου ἐπάσχετε. Ἐπεσκέψατο ἡμᾶς ἐξ ὕψους ὁ Σωτὴρ ἡμῶν. Εἰς ὅλους ἐνέ-

πνευσεν ὁ Θεὸς ἀμετάτρεπτον ἐνθουσιασμόν τοῦ νὰ ἀποτινάξωμεν τὸν σκληρότατον καὶ ἀνυπόφορον ζυγὸν τῶν βαρβάρων καὶ ἀσεβῶν τυράννων μας. Χιλιάδες ἀνδρεῖοι ἀδελφοί μας μὲ τὸν ἀρχιστράτηγον πρίγκηπα Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην προχωροῦν καὶ καταβαίνουν μὲ γιγαντιαῖα βήματα ἀπὸ τὸν Δούναβιν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ νὰ καταβάλουσιν ἐκ θεμελίων τὸν τύραννον, ὁποῦ ἤδη κλονεῖται. Ἡ Πελοπόννησος καὶ ὅλη ἡ Ἑλλάς ἐσῆκωσαν τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας καὶ ὁ σταυρὸς τώρα βασιλεύει. Εὐσεβεῖς ἀπόγονοι ἀνδρειοτάτων προγόνων, κάτοικοι τῶν νήσων καὶ τῆς ξηρᾶς, ὅσοι μένετε ἀκόμῃ εἰς τὸν τουρκικὸν ζυγόν, σηκωθῆτε, πιάσετε τὰ ὅπλα διὰ τὴν κοινὴν ἐλευθερίαν· ὅσοι ἔχετε καράβια μικρὰ καὶ μεγάλα ἀρματώσετέ τα καὶ ἐνωθῆτε μὲ τὸν ἑλληνικὸν στόλον, ὁποῦ συγκροτεῖται ἀπὸ τὰς ναυτικὰς δυνάμεις τῶν Ὑδρεωτῶν, Σπεισιωτῶν καὶ Ψαριανῶν καὶ σᾶς ὑπόσχεται τὴν ἐλευθερίαν ὅλου τοῦ Ἀρχιπελάγους. Μὴ δειλιάσετε ἀπόγονοι τοῦ Μιλητιάδου καὶ Θεμιστοκλέους· μὴ φανῇτε ἀνάξιοι τῆς ἐλευθερίας σας. Ὁ πόλεμος γίνεται διὰ τὴν πίστιν καὶ τὴν πατρίδα. Συλλογισθῆτε πόσα κακά, πόσας τυραννίας ὑποφέρετε ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Συλλογισθῆτε πόσα κακὰ θέλουν κάμει ἐὰν (ὅπερ μὴ γένοιτο) ξαναπιάσῃσι τὰ ἄρματα. Δὲν πρέπει νὰ λυπηθῆτε μήτε ἄσπρα, μήτε κορινθία, μήτε κανὲν ἄλλο πρᾶγμα, διὰ νὰ κερδίσητε καὶ ζωὴν καὶ ἐλευθερίαν. Τώρα εἶναι καιρὸς εἰς τὸν ὁποῖον ὁποῖος θέλει νὰ σώσῃ τὴν ψυχὴν του, πρέπει νὰ τὴν ἀπολέσῃ. Ὅποιοι ἡμπορῶν νὰ συναγωνισθῇ καὶ νὰ συντρεῖξῃ μὲ ὅποιον τρόπον ἡμπορεῖ, ἤθελεν εἶναι ἀδιάφορος εἰς τὸν κοινὸν πόλεμον τοῦ ἔθνους, ὁ τοιοῦτος εἶναι ἐθνοκατάρτος, βδέλυγμα ἀνθρώπων καὶ ἐξουθένημα λαοῦ. Ἀλλὰ μὴ γένοιτο νὰ φανῇ κανεὶς τοιοῦτος· ἀνδρίξεσθε λοιπὸν ἀδελφοί· σηκωθῆτε ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ καρδίας· πιάσετε τὰ ὅπλα καὶ κατακόψετε τοὺς τυράννους, διὰ νὰ λάβῃτε τὴν ἐλευθερίαν ὁποῦ ὅλοι κοινῶς ἐπιθυμοῦμεν.

Διαδίδεται διὰ μέσου τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου τῇ 18 Ἀπριλίου 1821.

Π. Σ. Ὁμηρίδου, Συνοπτικὴ ἱστορία τῶν τριῶν ναυτικῶν νήσων, σ. ΔΠΙ. — Ἀ. Ὁρλάνδου, Τὰ ναυτικά, τ. Α', σ. 94. — Σ. Τρικοῦπῃ, ἔ.ξ., τ. Α', σ. 276. — Χιακὸν ἀρχεῖον, τ. Α', σ. 3.

Ἀρ. 10.

ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΤΟΛΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΑΣ ΚΛΗΡΙΚΟΥΣ

Πανοσιώτατοι Ἱερεῖς καὶ ὁσιώτατοι μοναχοὶ τῶν εὐσεβῶν καὶ ὀρθοδόξων Χριστιανῶν. Ἡ φιλογενεστάτη πατρίς μας, βλέπουσα τὴν γενικὴν κίνησιν τῶν ὁμοπίστων καὶ ὁμογενῶν, εἰς τὸ ν' ἀποσείσουν τὸν ἀσεβῆ καὶ τυραννι-

κὸν ζυγόν, ἐκινήθη καὶ αὐτὴ μὲ ὅλας τῆς τὰς δυνάμεις. Ὑψωσε μὲ ἱερὰν καὶ δημοσίαν τελετὴν τὴν πανευφρόσυνον σημαίαν τῆς ἐλευθερίας τοῦ γένους τῶν εὐσεβῶν καὶ ὀρθοδόξων Χριστιανῶν, καὶ προσκαλεῖ μετὰ τῆς κοινῆς πατρίδος ὅλους εἰς τὸν ὑπὲρ αὐτῆς ἱερὸν πόλεμον. Ἄνδρες θεῖοι, μεσίται Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, γένητε τώρα συνελευθερωταί· ἐνδύσασθε τὴν πανοπλίαν τοῦ οὐρανοῦ Βασιλέως καὶ τὰ ἐπίγεια ὅπλα ὁμοῦ κατὰ τῶν βλασφημούντων τὸ πανάγιον ὄνομα τοῦ Ὑψίστου, κατὰ τῶν βεβηλούντων τοὺς θείους του ναοὺς, κατὰ τῶν ἀρπακτῆρων τοῦ θρόνου, τὸν ὁποῖον ἔστησεν ὁ μέγας καὶ εὐσεβέστατος αὐτοκράτωρ τῶν Χριστιανῶν Κωνσταντῖνος, κατὰ τῶν ἀσεβεστάτων καὶ τυραννικωτάτων Ὁθωμανῶν. Αἱ ἱεραὶ χεῖρες σας, αἱ εὐλογοῦσαι τοὺς ὀρθοδόξους Χριστιανούς, ἄς λάβωσι τώρα μάχαιραν καὶ πῦρ κατὰ τῶν τυραννούντων τοὺς Ὁρθοδόξους. Μιμήθητε τὸν Μωϋσῆν, τὸν καταβαλόντα τὸν Αἰγύπτιον, τὸν Ἰησοῦν τοῦ Ναυῆ, τὸν καταπολεμήσαντα τοὺς Ἀμαλικίτας, τὸν θεσβίτην Ἠλίαν, τὸν ἐν στόματι μαχαίρας ἐξαφανίσαντα τοὺς ἱερεῖς τῆς αἰσχύνῃς· ἐγέρθητε Χριστιανοὶ ἥρωες. Ὁ Κύριος τῶν δυνάμεων εἶναι μεθ' ὑμῶν· ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τοῦ γένους ὁ ἀγὼν· ὑπὲρ ἐλευθερίας τῆς Πίστεως μάχεσθε, εὐλογεῖτε, ἐνθαρρύνεσθε, κανεῖς ἄς μὴ μείνῃ ἀργὸς εἰς τὸν ἱερὸν τοῦτον πόλεμον. Παρακαλοῦμεν νὰ μᾶς εἰδοποιήτε περὶ τῶν νικητικῶν προόδων σας.

Ἐξεδόθη ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸν στόλον, συναινέσει τῶν προϋχόντων τῶν τριῶν νήσων Ὑδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν. Τῇ 18 Ἀπριλίου 1821.

Ἀ. Ὁρλάνδου, Τὰ ναυτικά, Α', σ. 96. — Σ. Τρικούπη, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 275.

Ἀρ. 11.

ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΤΟΛΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΑΣ ΤΩΝ ΝΗΣΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΑΡΑΛΙΩΝ

Προκήρυγμα τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου.

Φίλοι ὁμογενεῖς προεστῶτες τῶν ἑλληνικῶν νήσων καὶ παραλίων, καὶ λοιποὶ κάτοικοι αὐτῶν.

Ὁμογενεῖς, οἱ προεστεύοντες τῶν ἑλληνικῶν νήσων καὶ ὅλοι οἱ κάτοικοι αὐτῶν. Ὁ πόλεμος, τὸν ὁποῖον κάμνομεν κατὰ τῶν ἀσεβῶν τυράννων δὲν εἶναι κλέπτικος, ἀλλ' ὅλου τοῦ ἔθνους μας, ἀποφασισμένος Θεόθεν καὶ ὀργανισμένος ἀπὸ μεγάλους ἄνδρας. Ζητοῦμεν τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ γένους μας, καὶ δι' αὐτὴν συνεισφέρομεν ὅλοι καὶ ὅπλα καὶ πλοῖα καὶ σώματα. Πρέπει λοιπὸν νὰ προσέχωμεν εἰς ὅλα μας τὰ κινήματα· νὰ ἔχωμεν ἐνωμένην τὴν ἀνδρείαν μὲ τὴν τιμὴν, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζουν τοὺς ἀληθινούς φίλους τῆς

ἐλευθερίας· νὰ μὴν ἐνοχλῶμεν τοὺς ὁμοπίστους καὶ ὁμογενεῖς μας· ἔξ ἑναντίας μάλιστα πρέπει καὶ νὰ βοηθῶμεν τὴν ὑπὲρ τοῦ γένους ἀγαθὴν προθυμίαν τῶν ὁμοίως πρέπει νὰ σέβησθε καὶ τῶν ἄλλων Δυνάμεων τὰ πλοῖα καὶ τοὺς ὑπηκόους. Ἡμεῖς δὲν πολεμοῦμεν παρὰ μόνους τοὺς τυράννους μας Ὁθωμανούς, τὰς δὲ ἄλλας Δυνάμεις σεβόμεθα καὶ τιμῶμεν. Προσέχετε λοιπόν, ἀδελφοί, νὰ μὴ πειράξῃ κανεὶς οὔτε ἄνδρα ὁμογενῆ οὔτε πλοῖον ἑλληνικόν, ἀλλὰ νὰ φέρησθε ὅλοι πρὸς ἀλλήλους μὲ ἀγάπην καὶ φιλανθρωπίαν· κατὰ δὲ τοῦ τυράννου μὲ ἀμετάτρεπτον ἐνθουσιασμόν. Ὅστις ἤθελε τολμήσει νὰ πειράξῃ ἀδίκως καὶ ληστροικῶς πλοῖον ἑλληνικόν, ἢ ἄνδρα Χριστιανόν, ἢ ἄλλας Δυνάμεις οὐδετέρας, ὁ τοιοῦτος θέλει κρίνεται ἐχθρὸς τοῦ γένους καὶ ὡς τοιοῦτος θέλει κατατρέχεται.

Ὑγιαίνειτε εὐτυχοῦντες ἐν ἀδελφικῇ ἀγάπῃ καὶ ὁμονοίᾳ κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ.

Ἐξεδόθη ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν στόλον συναινέσει τῶν τριῶν νήσων, Ὑδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν.

Π. Σ. Ὁμηρίδου, ἔ.ἀ., σ. ΔΠ. — Ἀ. Ὁρλάνδου, Ναυτικά, τ. Α', σ. 93. — Σ. Τρικούπη, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 277. — Χιακὸν ἀρχεῖον, τ. Α', σ. 4.

Ἄρ. 12.

ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΧΕΡΣΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἐν ἔτει χιλιοστῷ ὀκτακοσιοστῷ εἰκοστῷ πρώτῳ : τῇ τετάρτῃ τοῦ μηνὸς Νοεμβρίου, ἐν Μεσολογγίῳ.

Ἡ παντελὴς ἀπελπισία, ἀποτέλεσμα τοῦ σκληροτάτου ζυγοῦ τῆς Ὁθωμανικῆς τυραννίας, ἔβαλεν εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων τὰ ὅπλα· ἡσθάνθησαν ὅτι δὲν ἠμποροῦσαν πλέον νὰ ζήσουν εἰς τὴν πατρίδα των, ἀλλ' ἢ αὐτὴν ἔπρεπε ν' ἀφήσουν, ἢ ὑπὸ τὴν μάστιγα τῆς τυραννίας καὶ εἰς τὸν ζόφον τῶν δεσμοτηρίων ν' ἀποθάνουν, μὴ δυνάμενοι νὰ ἐκπληρώσουν τὰ ὑπὲρ τὴν δυνάμιν των ζητήματα τῶν τυράννων των, ἢ μὲ μέρος τοῦ αἱματός των νὰ ἐξαγοράσουν ἐκεῖνο τῶν ἐπιλοιπῶν ἀδελφῶν των, τῶν γυναικῶν καὶ τέκνων των. Ἀπεφάσισαν τὸ τρίτον καὶ ἔλαβον τὰ ὅπλα.

Τ' ἀποτελέσματα αὐτοῦ τοῦ κινήματος τῆς ἀπελπισίας των ἐστάθησαν εὐτυχὴ παρ' ἐλπίδα, ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἴδιον εἶχε καὶ ἀφενκτον ἐπόμενον τὴν ἀναρχίαν· κακόν, τοσοῦτον φοβερώτερον, ὅσον ὁ πολυχρόνιος βαρβαρικὸς ζυγὸς εἶχε βλάψει τὴν ἡθικὴν κατάστασιν τῶν Ἑλλήνων.

Μόλις ἐπέρασεν ὀλίγος καιρὸς μετὰ τὴν ἐν Ἑλλάδι μεταβολήν, καὶ οἱ κάτοικοι τοῦ Δυτικοῦ μέρους τῆς ἡσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην τοῦ ν' ἀντικατα-

σταθῇ ἀντὶ τῆς μισητῆς Ὀθωμανικῆς τυραννίας, Διοίκησις φρόνιμος, τακτικὴ καὶ φιλόανθρωπος.

Διὰ τὴν συνδρομὴν ὅμως περιστάσεων ἀναποφεύκτων εἰς πόλεμον πεισματώδη καὶ ἐγγώριον, καὶ περισσότερον διότι ὁ ἐχθρὸς ἐνησχόλει ὅλην τὴν φυσικὴν καὶ ἡθικὴν τοῦ ἔθνους δύναμιν, εἰς τὴν εὐρεσιν τῶν μέσων τῆς ἰδίας του ὑπερασπίσεως, καὶ τῆς ἀπαλλαγῆς του, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐκτελεσθῇ ἡ κοινὴ αὕτη ἐπιθυμία, καὶ ἐβασίλευεν ἕως τώρα ἀναρχία θλιβερά, ἀναγκαῖον ἐπόμενον τῆς διόλου ἐλλείψεως Νόμων, καὶ τακτικῆς Διοικήσεως ἐπὶ τῆς προὔπαρχούσης Ὀθωμανικῆς Δεσποτείας.

Μετὰ μακροὺς τέλους πάντων ἀγῶνας, καὶ μετὰ μεγάλας θυσίας οἱ κάτοικοι τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος ὑπερίσχυσαν εὐτυχῶς τῶν ἐχθρῶν των, καὶ ἐλευθερώσαντες τὴν πατρίδα των, ἔδειξαν πάλιν σταθερὰν τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ εἰσαχθῇ Διοίκησις φρόνιμος ὑπὸ τὴν ὁποίαν νὰ ἴδωσι τὴν ἀπαλλαγὴν των ἀπὸ τὰ πολυχρόνια δεινὰ των.

Διὰ τοῦτο ἐκλέξαντες ἐκείνους τοὺς ὁποίους ἔκριναν ἀξίους τῆς ἐμπιστοσύνης των, ἔδωσαν εἰς αὐτοὺς ἔγγραφον πληρεξουσιότητα τοῦ νὰ συστήσωσι Διοίκησιν ἀνάλογον εἰς τὰς χρείας των, καὶ προπαρασκευαστικὴν τῆς ἡσυχίας, καὶ τῆς μελλούσης των εὐτυχίας.

Οἱ ρηθέντες Ἐπίτροποι συνελθόντες κατὰ τὸ Μεσολόγγιον, διὰ τῆς πληρεξουσιότητος, τὴν ὁποίαν ἔλαβον παρὰ τῶν ἀποστειλάντων αὐτοὺς, συνεκρότησαν Συνέλευσιν, καὶ ἐξέθεσαν τὴν σειρὰν τῶν ὀνομάτων των, σημειοῦντες τὰς πόλεις καὶ τόπους εἰς τοὺς ὁποίους ἀνήκουσι, κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον.

(Ἀκολουθοῦν αἱ ὑπογραφαὶ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Συνελεύσεως - Γερουσίας τῆς Δυτικῆς Χέρσου Ἑλλάδος).

Ἄ. Μάμουκα, ἐ.ἀ., Α', 21.

Ἄρ. 13.

ΤΟΥ Γ. ΒΑΡΝΑΚΙΩΤΗ

Τιμωτάτοι ἀδελφοί μου προεστῶτες καὶ λοιποὶ πάντες μεγάλοι καὶ μικροὶ συμπατριῶται Ξερομερῖται, σὰς ἀσπάζομαι ἀδελφικῶς.

Σὰς φανερώνω, ὅτι ἕως σήμερον ἐπροσπάθησα καθ' ὅλους τοὺς τρόπους, διὰ νὰ φυλάξω ἀπὸ κάθε ἐνόχλησιν καὶ κίνδυνον τὴν πατρίδα μας, καὶ δὲν ἄφησα πράγμα, ὅπου δὲν ἐπιχειρίστηκα, καθὼς νομίζω νὰ σὰς εἶναι γνωστόν. Πλὴν οἱ ἐχθροὶ μας βιασμένοι ἀπὸ τὴν καταστροφὴν τῆς τύχης των καὶ ἀπὸ τὴν φυσικὴν λύσσαν τῆς πρὸς ἡμᾶς κακίας των, ἀπεφάσισαν νὰ

ξερθυμάνουν τὰ πείσματα πρὸς ἡμᾶς καὶ νὰ χορτάσουν ἀπὸ τὸ αἷμα μας, καταφρονῶντας τὸ ἐτίάτι μας καὶ τὴν πρὸς αὐτοὺς ἐμπιστοσύνην μας, καθὼς ἀπὸ γράμματα σημερινά, ὁποῦ μᾶς ἔπεσαν εἰς τὰ χέρια, ἐβεβαιώθη, ὅτι ἔστειλαν διὰ πέντε χιλιάδας ἀσκέρι νὰ ἔλθῃ καὶ ἡμᾶς νὰ κατακόψῃ, καὶ τὰς φαμελίας μας νὰ σκλαβώσῃ καὶ τὸ τίποτέ μας νὰ διαρπάσῃ. Τοῦτο τὸ ἐβεβαιώθη σωσιότατα, καὶ τὸ χρέος τῆς πίστεως καὶ ὁ πατριωτισμὸς δὲν μὲ ἀφίνουν πλέον νὰ τὸ ὑποφέρω, καὶ ἀπεφάσισα μὲ τὴν χύσιν τοῦ αἵματός μου νὰ βεβαιώσω τὴν πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπην καὶ ἐλευθερίαν τοῦ γένους μας, ἀγροικήθηκα μὲ ὅλους τοὺς ἄλλους Ναχαελίδας, καὶ ὅλοι, μεγάλοι καὶ μικροὶ προθυμότητοι νὰ χύσουν τὸ αἷμα των διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος, ἀναμένουν τὸ ἐδικὸ μας φέρσιμον.

Σᾶς εἰδοποιῶ λοιπόν, ὅτι ἔφθασεν ἡ στιγμή νὰ ἀποτεινάξωμεν τὸν τόσον βαρὺν ζυγόν, νὰ λείψετε ὅλοι σας ἀπὸ τὰ δυσβάστακτα δοσίματα, ἀπὸ ταῖς ἀνυπόφοραις ἀγκαρίαις, ἀπὸ τὴν καταφρόνησιν τῆς τιμῆς καὶ θρησκείας μας, καὶ ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἐπικείμενον κίνδυνον τῆς ζωῆς μας. Ὅλη ἡ Τουρκιὰ κατατρομασμένη καὶ κατατροπωμένη ἀπὸ τὰ ἄρματα τοῦ γένους μας, ἐντὸς ὀλίγου κλίνουν τὸν αὐχένα πρὸς ἡμᾶς, θεῖα βουλήσει. Δόσατε πίστιν εἰς τὰ ἀδελφικά μου λόγια· καί, ὅσοι πιστεύετε τὴν ἁγίαν Τριάδα καὶ τὸν τίμιον Σταυρόν, εἰς τὸν ὁποῖον ἐξαπλώθη ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς δι' ἡμᾶς, ἐτοιμασθῆτε πᾶντα, ὅπως ἡμπορέσῃ καθεὶς, μὲ ἄρματα, μὲ μαρπούταις καὶ ἄλλαις προβλέψῃς, καὶ εἰς τὴν παραμικρὰν φωνήν, ὅπου σὰς κάμω, ἀμέσως νὰ τρέξετε οἱ ἄξιοι καὶ πιστοί, νὰ μὲ εὗρῃτε, διὰ νὰ ἀνταμωθῶμεν ὅλοι καὶ νὰ κάμωμεν, καθὼς ἔκαμαν καὶ κάμουν ὅλοι οἱ ἄλλοι ἀδελφοί μας, νὰ ἐλευθερώσωμεν τὴν πατρίδα, νὰ ζήσωμεν εἰς τὸ ἐξῆς πάντῃ ἐλεύθεροι, καὶ νὰ τιμηθῶμεν παρὰ Θεοῦ καὶ παρὰ τοῦ γένους ὅλου.

Δὲν πιστεύω, κανένας νὰ ἀψυχήσῃ τὸν ἑαυτὸν του, ὅταν βλέπῃ ἐμὲ τὸν ἴδιον ἀρχηγόν σας εἰς τὸν κίνδυνον, ὅπου διὰ τὴν ἰδικήν σας ἐλευθερίαν ἀφιερώνω τὴν ζωὴν μου εἰς τὴν θεϊκὴν θέλησιν. Μὴ καταδεχθῆτε νὰ μείνετε κατώτεροι τῶν ἄλλων Ναχαελίδων· ὅτι τί μένει καὶ δι' ἐσᾶς καὶ δι' ἐμέ; Ἄς ἀποφασίσωμεν ὁ καθένας μὲ τὴν ἱερὰν ἀπόφασιν, ἡ ἐλευθερίαν, ἡ θάνατον, νὰ βεβαιώσῃ τὸ ἑλληνικὸν ὄνομά του. Ἡ νίκη μας εἶναι βεβαία· φθάνει μόνον ἡ ἀπόφασίς μας νὰ δείξῃ τὴν προθυμίαν τῆς φιλογενείας, καὶ σὰς ὑπόσχομαι ἀναμφιβόλως τὴν ἐλευθερίαν μας.

Ὁ Μορέας ἐλευθερώθη διόλου. Ὁ Νάφακτος καταπολεμεῖται διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα, καὶ αὐριοι ἐξάπαντος παραδίδεται εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν ἀδελφῶν μας ὁμογενῶν. Αἱ δύο χῶραι Μεσολόγκι καὶ Ἀνατολικὸν ἐκηρύχθησαν ἐλεύθερα καὶ Τουρκί δὲν ἔμεινε οὐδ' ἓνας. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Γένους μας πρίγκιψ Ὑψηλάντης ἐκυρίευσεν τὴν Ἀνδριανὰ μὲ τὸ πῦρ καὶ τὴν μάχαιραν, καὶ ἐντὸς ὀλίγου ἐμβαίνει καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὅλα τὰ ἄλλα βιλαέτια ἐλευθερώθησαν ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς

καὶ προχωροῦν νικηταὶ καὶ τροπαιοῦχοι. Καὶ ἡμεῖς ὑποφέρομεν πλέον ; Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ μᾶς ὀνομάσουν ἄνδρας καὶ υἱοὺς Ἑλλήνων ; Ὅχι ! ὅχι ! ἢ ἐλευθερία ἢ θάνατος.

Πανοσιώτατοι καθηγούμενοι καὶ αἰδεσιμώτατοι ἱερεῖς, τὸ πρῶτον ἔργον τῆς φιλογενείας σας θέλει εἶναι ἡ ἀκατάπαυστος πρὸς Θεὸν δέησίς σας καὶ παράκλησις διὰ τὴν τοῦ γένους ἐλευθερίαν καὶ φύλαξιν καὶ τῶν τυράννων μας καταστροφὴν.

Τὸ Ἀοὺν ἔτος τῆς Ἑλευθερίας, 25 μαΐου, Ξηρόμερον.

ἀδελφός σας

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΒΑΡΝΑΚΙΩΤΗΣ

Ἰ. Φιλήμονος, Δοκίμιον περὶ τῆς ἑλλην. ἐπαναστάσεως, τ. Γ', σ. 333.

Ἀρ. 14.

ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΣΥΝΕΛΕΥΣΕΩΣ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ

Ἐν ὀνόματι τῆς τρισυποστάτου θεότητος.

Οἱ κάτοικοι τῆς νήσου Κρήτης, πλήρεις ἀπὸ ὑψηλὸν καὶ εὐγενὲς τῆς ἐλευθερίας αἶσθημα, ἔλαβον κατὰ τῆς Ὀθωμανικῆς τυραννίας τὰ ὅπλα περὶ τὰς 14 τοῦ μηνὸς Ἰουνίου ἐν ἔτει 1821. Πειθόμενοι εἰς τὴν ἱερὰν φωνὴν τῆς Πατρίδος, καὶ ἀποσείσαντες ἐν μέρει τὸν φορικῶδὲ τοῦτον ζυγόν, συνήλθον οἱ νόμιμοι Παραστάται τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν κατὰ τὴν σεβαστὴν τῆς Ὑπερτάτης Διοικήσεως πρόσκλησιν, καὶ καλῶς σκεφθέντες ἐπεξεργάσθησαν τὸν ἐπόμενον ὀργανισμόν, σύμφωνον μὲ τὸ πνεῦμα καὶ τὰς παραδεχθείσας ἀρχὰς τοῦ Γενικοῦ συστήματος τῆς Ἑλλάδος, τοῦ ὁποίου κηρύττουσι σήμερον τὴν ἄθικτον καὶ ἀκριβῆ διατήρησιν.

Ἐν Ἀρμένιοις, τῇ 20 Μαΐου 1822, Β' ἔτος τῆς Ἀνεξαρτησίας.

Ἀ. Μάμουκα, ἔ.ἀ., τ. Γ', σ. 113. — Ζαμπελίου-Κριτοβουλίδου, ἔ.ἀ., σ. 409.

Ἀρ. 15.

ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΗΣ ΓΕΡΟΥΣΙΑΣ ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ (ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΥ)

Ἡ Ὀθωμανικὴ Διοίκησις, ὅτι ἐκ τῶν πρώτων αὐτῆς ἀρχῶν διετέθη τυραννικῶς πρὸς ἅπαντας τοὺς λαοὺς, τοὺς ὁποίους κατὰ δυστυχίαν ὑπέταξεν, εἶναι ὁμολογούμενον· ἀλλ' ἡ ἄνομος καὶ παράλογος αὐτῆς ὁρμὴ, ἥτις

ἐσχάτως ἐνέσπειρε φρίκην εἰς ὅλα τὰ μέρη τὰ κατοικούμενα ὑπὸ Ἑλλήνων, διὰ τὰς ἀπανθρώπους σφαγὰς καὶ αἰχμαλωσίας ὁποῦ ἔκαμεν εἰς κάθε τάξεως καὶ ἡλικίας ἀνθρώπους τοῦ Ἑλληνικοῦ τούτου ἔθνους, καὶ διὰ τὴν ἄκραν καταφρόνησιν ὁποῦ ἔδειξεν εἰς τὴν Χριστιανικὴν θρησκείαν κατεδαφίζουσα τοὺς Ἱεροὺς ναοὺς, καὶ καταπατοῦσα τὰ ἅγια, κινουμένη εἰς τοῦτο ἐκ μιᾶς ἀπλῆς ὑπονοίας, ἐβίασε τοὺς Ἑλλήνας νὰ λάβωσιν εἰς χεῖρας τὰ ὅπλα, διὰ νὰ ὑπερασπισθῶσι τὴν θρησκείαν καὶ ὑπαρξίν των, τὰ ὁποῖα ἔπασχε νὰ ἐξοντώσῃ ἡ τουρκικὴ αὕτη διοίκησις· ματαίως ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Σύνοδος μετὰ τοῦ σεβασμίου ἐκείνου γηραιοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου, ἐπροσπάθησε ν' ἀποδείξῃ τὴν ἀθωότητα τοῦ ἔθνους, ἀλλ' εἰς ἀπόκρισιν ἔλαβον ἄπαντες σκληρὸν θάνατον, τὸν δι' ἀγρόνης· πάντες σχεδὸν οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπίσημοι Ἕλληνες, ὁμοίως καὶ οἱ ἐν ταῖς ἄλλαις πόλεσι καὶ ἐπαρχίαις τῆς Τουρκικῆς ἐπικρατείας, ὅσοι δὲν ἀπηλλάγησαν διὰ τῆς φυγῆς, ἐφονεύθησαν. Τὸ πλεῖστον μέρος τῶν τῆς Πελοποννήσου Ἀρχιερέων καὶ προκρίτων, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἡγεμόνος τῆς Σπάρτης εἰσῆλθον ἐν Τριπολιτζᾷ πρὸς κατάπαυσιν τοῦ δεινοῦ, ἀλλ' ἡ διοίκησις καὶ ἐκείνους περιώρισεν ἐν σκοτεινοτάτῃ φυλακῇ, ὅπου καὶ ἅπαντες σχεδὸν ἐτελεύτησαν, καὶ τοὺς λοιποὺς ἔμελλον νὰ διαδεχθῶσιν ὀλέθρια ἐπόμενα, ἐὰν δὲν προελάβανον νὰ ὀπλισθῶσι πρὸς ὑπεράσπισιν ἑαυτῶν. Ὁ εὐαίσθητος λαὸς τῶν Ἑλλήνων ἐν Πελοποννήσῳ καθὼς καὶ ἐκείνος τῆς νήσου Ὑδρας, Σπετζῶν καὶ Ψαρρῶν, ἔδειξε ἐκ πρώτης ἀφρηρίας σημεῖα γενναιότητος καὶ ὅτι αἰσθάνεται καλῶς τὸ μέγεθος τῆς ἐλευθερίας· ἀλλ' ἡ ἀναρχία καὶ ἀταξία, ἥτις ἔπεται εἰς τοιαύτας περιστάσεις, ἔγινεν ἔμποδον τοῦ νὰ ὠφεληθῇ ὅσον ἔπρεπεν ἡσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην ἐνὸς προσαίρου πολιτικοῦ συστήματος ἅπασαι αἱ Ἐπαρχίαι καὶ Νῆσοι· καὶ ἔνεκα τούτου ἐσύστησαν ἐν Κατεζιαῖς τῷ χιλιοστῷ ὀκτακοσιοστῷ εἰκοστῷ πρώτῳ, κατὰ μῆνα τὸν Μάϊον, μίαν Γερουσίαν τοπικὴν· ἀλλ' ὁ ἐχθρὸς τότε ὁρμῶν συνεχῶς ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων, τοὺς ὁποίους ὁ πόλεμος εἶχεν ἐνησχολημένους πανταχόθι ν' ἀντικρούωσιν ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ, δὲν ἐσυγχώρησεν εἰς τὴν Γερουσίαν νὰ ἐκτελέσῃ ὅσον ἔπρεπε· κατόπιν, εὐκολυθέντων ὁπωσοῦν τῶν πραγμάτων, συνῆλθον δις ἐπ' αὐτῷ τούτῳ οἱ Πρόκριτοι τῶν Ἐπαρχιῶν καὶ Νήσων, μετὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Προΐγκιος Δημητρίου Ὑψηλάντου, τὸ μὲν πρῶτον εἰς Βέρβενα, τὸ δὲ δεύτερον εἰς Ζαράφοβα· ἀλλὰ τὰ ἀντιπύκνοντα αἷτια τοῦ πολέμου, ἐμπόδισαν τὸ νὰ κατορθωθῇ τι· μετὰ δὲ τὴν κυρίευσιν τοῦ νέου φρουρίου καὶ αὐτῆς τῆς Τριπολιτζᾶς, ἐγένετο ἀπόφασις κοινή, ἵνα συγκροτηθῇ γενικωτέρα Συνέλευσις, νὰ ἐπικυρωθῇ ἐν σύστημα τελειότερον κατ' ἐκλογὴν πασῶν τῶν Ἐπαρχιῶν καὶ Νήσων. Ἀπασαι λοιπὸν αἱ ἐπαρχίαι τῆς Πελοποννήσου, ἰδιαίτερος ἐκάστη, ἐξελέξαντο κοινῇ γνώμῃ ἐξ ὑποκείμενα ἐξ ἐκάστης ἐπαρχίας, αἵτινα ὠνόμασαν Ἐφόρους, ἐκ δὲ τῶν ἐξ ἐξελέξαντο ἓνα ἐξ ἐκάστης Ἐπαρχίας ὃν τινα ὠνόμασαν μέλος τῆς Γερουσίας δόντες αὐτῷ ἔγγραφον πληρεξουσιότητα. Οἱ γερουσιασταὶ

λοιπὸν οὗτοι συνελθόντες ἐν Ἀργεῖ, τῷ χιλιοστῷ ὀκτακοσιοστῷ εἰκοστῷ πρώτῳ, Δεκεμβρίου πρώτῃ, πρώτον μὲν ἔδωσαν ἐνυπόγραφον τὸν ὄρκον τῆς ἐμπιστοσύνης των εἰς τὴν Πατρίδα, εἶτα ὑπέγραψαν τὰ ὀνόματα αὐτῶν ὡς κατωτέρω, δηλοῦντες καὶ τὴν ἐπαρχίαν καὶ τὴν πατρίδα ἐκάστου.

Ἄ. Μάμουκα, ἑ.ἂ., τ. Α', σ. 107 κ.ἑ.

Ἄρ. 16.

ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛ. ΧΕΡΣΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΡΕΙΟΥ ΠΑΓΟΥ ΓΕΡΟΥΣΙΑΣ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Πρόλογος

Κύριοι!

Ἡ Ἑλλάς ἔλαβε τὰ ὅπλα, διὰ τὴν ἀγοράσῃ μὲ τὴν τιμὴν τοῦ αἵματός της τὴν πολύτιμον ἀνεξαρτησίαν της. Ὁ δικαιοτέρος πόλεμος εἶναι ἀναντιρρήτως αὐτός· ἂν προτοῦ ἐπῆρε τὰ μέτρα της, ἢ ἂν ἐγίνε παύσιον μερικωτέρων παθῶν, παρατρέχω, περιοριζόμενος νὰ εἰπῶ, ὅτι, κατὰ τὸ ἐπικείμενον ἱερὸν χρέος τοῦ πατριωτισμοῦ καὶ φροντίδα, διεμοιράσθημεν εἰς τὰς ἐπαρχίας της. Πρώτῃ μας ἐργασία ἦτον νὰ προσκαλέσωμεν τὰς ἐπαρχίας εἰς Γενικάς Συνελεύσεις. Ἐνθυμείσθε, τρεῖς μῆνες ἀπέρασαν ἔκτοτε· ἀλλ' ἰδοὺ τέλος πάντων οἱ πληρεξούσιοι τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος συνήλθετε σήμερον, καὶ εἶναι καιρὸς νὰ ἀρχίσωμεν. Ἡ Πατρίς φωνάζει πανταχόθεν, τὸ ὀγληγορώτερον Διοίκησιν νὰ συστήσωμεν. Διὰ τοῦτο καὶ διὰ τοῦτο ἡ Δυτικὴ Χέρσος Ἑλλάς Συνέλευσιν ἤδη συγκροτεῖ, καὶ ἡ Πελοπόννησος ἴσως τῶρα καὶ νὰ τὴν ἐτελείωσῃ. Δύω πρωτίστους ἀνάγκας ἔχομεν σήμερον· ὁ κατὰ τῆς θηριώδους ὁρμῆς τοῦ τυράννου πόλεμος νὰ εὐδοκιμῇ, καὶ ἔθνος νὰ σχηματίσωμεν· μία καὶ τῶν δύο ἡ θεραπεία, ἡ ἀνάλογος εἶναι Διοικήσεις· μόνῃ εἶναι ἡ Διοίκησις. Αὕτῃ μόνῃ ἔχει νὰ καταστήσῃ καὶ τοὺς Καπιτάνους μας ἀληθεῖς Στρατηγούς τῆς Ἑλλάδος μὲ προσδιωρισμένους στρατιώτας, μὲ τακτικὰς τροφάς, καὶ μὲ ὅπλα ὅσα χρειάζονται, καὶ νὰ τοὺς τιμῇ διὰ τὰς μεγάλας των ἐκδουλεύσεις. Αὕτῃ ἔχει νὰ συνδέσῃ καὶ τὰς ἐπαρχίας μας, ὥστε νὰ μορφωθῇ ἔθνος Ἑλληνικὸν ἀνεξάρτητον, καὶ νὰ ἡμπορέσῃ νὰ παραρρησασθῇ καὶ πρὸς τοὺς Χριστιανούς βασιλεῖς ὀγλήγωρα, νὰ ἐκθέσῃ τὰ δίκαιά μας, τὰ ἀδιαφιλονέικητα δίκαιά μας, νὰ ἐκχύσῃ τοῦ ἱκέτου τὰ δάκρυα, νὰ κινήσῃ τὴν εὐσπλαγχνίαν των, καὶ νὰ κατορθώσωμεν εὐτακτον βασιλείον νὰ συστήσωμεν, διὰ τὴν εὐτυχίαν τῶν ἐπερχομένων καὶ γενεῶν τῆς Ἑλλάδος.

Ἀπὸ ὅσα ἔχω νὰ σᾶς προβάλλω, τίποτε παρακαλῶ νὰ μὴ δεχθῇτε, προ-

τοῦ ἀκριβῶς ἐξετάζοντες νὰ διαφιλονεικήσετε, ἀλλὰ μὲ εἰλικρινῇ φιλογένειαν καὶ ἀδελφικὴν εἰρήνην, διὰ νὰ ἔχωμεν τὸν Θεὸν ἐν μέσῳ ἡμῶν. τοῦ Θεοῦ τὴν βοήθειαν ὅταν ἔχωμεν, δὲν φοβούμεθα νὰ ἀστοχήσωμεν βέβαια, εἰς ἀμοιβαίαν δὲ πληροφορίαν, καλὸν εἶναι νὰ ὀρκισθῶμεν, ἂν θέλετε.

ΟΡΚΟΣ

« Ἡμεῖς οἱ συνελθόντες εἰς ταύτην τὴν ὑπὲρ τοῦ κοινῇ συμφέροντος τῇ πατρίδι Συνέλευσιν τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος, ὀρκιζόμεθα εἰς τὸ ὄνομα τῆς Ὑπερουσίου Τριάδος καὶ τῆς Ἱερᾶς ἡμῶν Πατρίδος, νὰ βουλευώμεν μὲ πίστιν καὶ εἰλικρίνειαν, καὶ νὰ προβάλωμεν εἰς τὸ ἱερὸν τοῦτο συνέδριον μόνα τὰ συμφέροντα τῇ Πατρίδι, χωρὶς ἰδιαιτέρον συμφέρον κέρδους, ἢ φιλοτιμίας, ἢ φιλοδοξίας. ἐπικατάρατοι δέ, ἂν ἐπ' ἐναντίας πράξωμεν, καὶ τῆς Πατρίδος ἀνάξιοι ».

Ἀδελφοί, ἕνα ἀκόμη ἔχω νὰ σᾶς εἰπῶ ἑνδοξότερα φιλοτιμία δὲν εἶναι ἀπὸ τὸν Πατριωτισμόν' καὶ τοῦτο μὲ τὸ αἷμα ἀπὸ τοὺς προπάτοράς μας ἔπεται νὰ ἐκληρονομήσαμεν.

Ἄ. Μάμουκα, ἑ.ἑ., τ. Α', σ. 39.

Ἀρ. 17.

ΤΗΣ ΕΝ ΕΠΙΔΑΥΡῳ Α' ΕΘΝ. ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΥΝΕΛΕΥΣΕΩΣ

Ἀπόγονοι τοῦ σοφοῦ καὶ φιλανθρωποῦ ἔθνους τῶν Ἑλλήνων, σύγχρονοι τῶν νῦν πεφωτισμένων καὶ εὐνομούμενων λαῶν τῆς Εὐρώπης, καὶ θεαταὶ τῶν καλῶν, τὰ ὁποῖα οὗτοι ὑπὸ τὴν ἀδιάρρηκτον τῶν νόμων Αἰγίδα ἀπολαμβάνουσι, ἦτον ἀδύνατον πλέον νὰ ὑποφέρωμεν μέχρις ἀναληγσίας καὶ εὐθηθείας τὴν σκληρὰν τοῦ Ὄθωμανικοῦ κράτους μάστιγα, ἣτις ἦδη τέσσαρας περίπου αἰῶνας ἐπάταξε τὰς κεφαλὰς ἡμῶν, καὶ ἀντὶ τοῦ λόγου, τὴν θέλῃσιν ὡς νόμον γνωρίζουσα, διώκει καὶ διέταττε τὰ πάντα δεσποτικῶς καὶ αὐτογνωμόνως. Μετὰ μακρὰν δουλείαν ἠναγκάσθημεν τέλος πάντων νὰ λάβωμεν τὰ ὅπλα εἰς χεῖρας, καὶ νὰ ἐκδικήσωμεν ἑαυτούς, καὶ τὴν Πατρίδα ἡμῶν, ἀπὸ μίαν τοιαύτην φρικτὴν, καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἄδικον τυραννίαν, ἣτις οὐδεμίαν ἄλλην εἶχεν ὁμοίαν, ἢ κὰν δυναμένην ὁπωσοῦν μετ' αὐτῆς νὰ παραβληθῇ δυναστείαν.

Ὁ κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμος ἡμῶν, μακρὰν τοῦ νὰ στηρίζεται εἰς ἀρχὰς τινὰς δημαγωγικὰς καὶ στασιώδεις, ἢ ἰδιωφελεῖς μέρους τινὸς τοῦ σύμπαντος Ἑλληνικοῦ ἔθνους σκοποῦς, εἶναι πόλεμος ἐθνικός, πόλεμος

Ἰερός, πόλεμος τοῦ ὁποίου ἡ μόνη αἰτία εἶναι ἡ ἀνάγκη τῶν δικαίων τῆς προσωπικῆς ἡμῶν ἐλευθερίας, τῆς ιδιοκτησίας καὶ τῆς τιμῆς, τὰ ὅποια, ἐνῶ τὴν σήμερον ὅλοι οἱ εὐνομούμενοι καὶ γειτονικοὶ λαοὶ τῆς Εὐρώπης τὰ χαίρουσιν, ἀπὸ ἡμᾶς μόνον ἡ σκληρὰ καὶ ἀπαραδειγμάτιστος τῶν ὀθωμανῶν τυραννία ἐπροσπάθησε μὲ βίαν ν' ἀφαιρέσῃ καὶ ἐντὸς τοῦ στήθους ἡμῶν νὰ τὰ πνίξῃ· εἵχομεν ἡμεῖς τάχα ὀλιγώτερον παρὰ τὰ λοιπὰ Ἕθνη λόγον διὰ νὰ στερωόμεθα ἐκείνων τῶν δικαίων, ἢ εἴμεθα φύσεως κατωτέρας καὶ ἀχρευστέρας διὰ νὰ νομιζόμεθα ἀνάξιοι αὐτῶν, καὶ καταδικασμένοι εἰς αἰώνιον δουλείαν νὰ ἔρπωμεν ὡς κτήνη καὶ αὐτόματα εἰς τὴν ἄλογον θέλησιν ἐνδὸς ἀπηνόους τυράννου, ὅστις ληστρικῶς καὶ ἄνευ τινὸς συνθήκης ἤλθε μακρόθεν νὰ μᾶς καθυποτάξῃ; Δίκαια, τὰ ὅποια ἡ φύσις ἐνέσπειρε βαθῶς εἰς τὴν καρδίαν τῶν ἀνθρώπων, καὶ τὰ ὅποια οἱ νόμοι, σύμφωνοι μὲ τὴν φύσιν καθιέρωσαν, ὅχι τριῶν ἢ τεσσάρων, ἀλλὰ καὶ χιλίων καὶ μυρίων αἰῶνων τυραννία δὲν δύναται νὰ ἐξαλείψῃ. καὶ ἂν ἡ βία, ἡ ἰσχὺς πρὸς καιρὸν τὰ καταπλάκωσῃ, ταῦτα πάλιν ἀπαλαίωτα καὶ ἀνεξάλειπτα καθ' ἑαυτά, ἡ ἰσχὺς ἡμπορεῖ ν' ἀποκαταστήσῃ καὶ ἀναδείξῃ οἷα καὶ πρότερον καὶ ἀπ' αἰῶνων ἦσαν! δίκαια τέλος πάντων, τὰ ὅποια δὲν ἐπαύσαμεν μὲ τὰ ὅπλα νὰ ὑπερασπιζόμεθα ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, ὅπως οἱ καιροὶ καὶ αἱ περιστάσεις ἐπέτρεπον.

Ἀπὸ τοιαύτας ἀρχὰς τῶν φυσικῶν δικαίων ὁρμώμενοι, καὶ θέλοντες νὰ ἐξομοιωθῶμεν μὲ τοὺς λοιποὺς συναδελφούς μας Εὐρωπαίους χριστιανούς, ἐκινήσαμεν τὸν πόλεμον κατὰ τῶν Τούρκων, μᾶλλον δὲ τοὺς κατὰ μέρος πολέμους ἐνώσαντες, ὁμοθυμαδὸν ἐστρατεύσαμεν, ἀποφασίσαντες ἢ νὰ ἐπιτύχωμεν τὸν σκοπὸν μας, καὶ νὰ διοικηθῶμεν μὲ νόμους δικαίους, ἢ νὰ χαθῶμεν ἐξ ὀλοκλήρου, κρίνοντες ἀνάξιον νὰ ζῶμεν πλεόν ἡμεῖς οἱ ἀπόγονοι τοῦ περικλεοῦς ἐκείνου ἔθνους τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ δουλείαν τοιαύτην, ἰδίαν μᾶλλον τῶν ἀλόγων ζώων, παρὰ τῶν λογικῶν ὄντων. Δέκα μῆνες ἤδη παρῆλθον ἀφοῦ ἠοχίσασμεν νὰ τρέχωμεν τοῦτο τὸ στάδιον τοῦ Ἑθνικοῦ πολέμου. Ὁ ὕψιστος Θεὸς μᾶς ἐβοήθησε, καίτοι ὅχι ἱκανὰ προπαρασκευασμένοι, εἰς τὸ τοιοῦτον μέγα τῷ ὄντι ἐπιχειρήμα· τὰ ὅπλα μὲ ἐφάνισαν πολλαχοῦ νικηφόρα, πλην καὶ πολλαχοῦ εὐρον, καὶ εἰσέτι εὐρίσκουσιν ἀντίστασιν ὅχι μικράν· περιστάσεις ἐναντίαι μᾶς ἀπῆντησαν, καὶ ταύτας νὰ ἐξομαλίσωμεν ἕως ὥρας ἐνησχολούμεθα. Ὅθεν δὲν πρέπει νὰ φανῇ παράξενον, ἂν ἄχρι τοῦδε ἀνεβάλομεν τὴν πολιτικὴν τῆς Πατρίδος μας διάταξιν, ἂν δὲν ἐπροφθάσαμεν νὰ κηρυξώμεν τὴν ἀνεξαρτησίαν ἡμῶν, καὶ νὰ ἀναφανῶμεν ὡς Ἕθνος ἐνώπιον πάντων τῶν εὐνομουμένων λαῶν καὶ ἀπάσης τῆς Οἰκουμένης. Πρὶν περὶ τῆς φυσικῆς ἡμῶν ὑπάρξεως ὅπως οὖν βεβαιωθῶμεν, ἦτον ἀδύνατον νὰ σκεφθῶμεν καὶ περὶ τῆς πολιτικῆς. Ἔστωσαν λοιπὸν τὰ εἰρημένα εἰς μὲν τοὺς ἄλλους ἱκανὴ ἀπολογία τῆς ἀναβολῆς μας, εἰς ἡμᾶς δὲ παραμυθία διὰ τὴν ἐπικρατήσασαν ἀταξίαν.

Ἡδὲ δέ, ὅτε αἱ ἐναντίαι περιστάσεις ἤρχισαν νὰ ἐξομαλίζονται, ἀπε-

φασίσαμεν, ἢ μᾶλλον ἠναγκάσθημεν νὰ ὀργανίσωμεν καὶ Σύνταγμα Πολιτικὸν τῆς Ἑλλάδος· καὶ πρῶτον μὲν κατὰ μέρος, οἷον τὸ τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος, τὸ τῆς Δυτικῆς Χέρσου Ἑλλάδος, τὸ τῆς Πελοποννήσου, τὸ τῶν Νήσων κ.λ. Ἀλλ' ἐπειδὴ ταῦτα ἀπέβλεπον μᾶλλον τὰς μερικωτέρας σχέσεις, καθ' ἃς ἐκάστη τῶν εἰρημένων Ἐπαρχιῶν καὶ Νήσων ὥφειλε νὰ διαταχθῇ καὶ διοικηθῇ, διὰ τοῦτο ἦτον ἀνάγκη πᾶσα ἐπομένως νὰ γενῇ καὶ ἐν ἄλλο Γενικὸν Προσωρινὸν Πολίτευμα, εἰς ὅλα τὰ πράγματα καὶ εἰς ὅλας τὰς ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς σχέσεις τῆς Ἑλλάδος ἐπεκτεινόμενον. Πρὸς τοῦτου τὴν κατασκευὴν καὶ σύνταξιν, αἱ κατὰ μέρος Ἐπαρχίαι καὶ Νῆσοι ἐπεμψαν τοὺς πληρεξουσίους Παραστάτας τῶν· οὗτοι λοιπόν, ἐν Ἑθνικῇ Συνελεύσει σκεφθέντες καὶ μελετήσαντες ἱκανῶς περὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων, ὀργάνισαν μίαν Προσωρινὴν Διοίκησιν, καθ' ἣν ἡ Ἑλλὰς ἅπασα μέλλει νὰ κυβερνηθῇ ἐφεξῆς. Ταύτην, καὶ ἀπλῶς μὲν ὡς ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ Δικαίου καὶ τῶν ὀρθῶν Νόμων ἐστηριγμένην, καὶ ἐν μέρει δέ, καθὼς ὀργανισμένην κοινῇ τῶν Ἑλλήνων γνώμῃ, ὀφείλουσιν ὅλοι οἱ λαοί, κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος ν' ἀναγνωρίζωσι Μόνην ἔννομον καὶ ἑθνικὴν Διοίκησιν ἀναλόγως προσφερόμενοι.

Τὰ συνιστώσα τὴν Διοίκησιν Σώματα εἶναι δύο· Τὸ Ἐκτελεστικὸν καὶ τὸ Βουλευτικόν, ἀπὸ τὰ ὁποῖα διορίζεται καὶ τὸ Δικαστικόν, ἀνεξάρτητον ὅμως ἀπὸ ἐκεῖνα διόλου.

Ταῦτα διακηρύττει ἡ Ἑθνικὴ Συνέλευσις πρὸς τὸ Πανελλήνιον, ἐν καὶ μόνον προσεπιφέρουσα, ὅτι αὐτῆς μὲν ἐπεραιώθη τὸ ἔργον καὶ διαλύεται σήμερον. Ἔργον δὲ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ χρέος εἶναι νὰ φανῇ εὐπειθὴς καὶ ὑπήκοος εἰς τοὺς Νόμους καὶ τοὺς ἐκτελεστάς Ὑπουργοὺς τῶν Νόμων. Ἕλληνες! εἶπατε πρὸ ὀλίγου ὅτι δὲν θέλετε δουλείαν, καὶ ὁ τύραννος χάνεται καθυμέραν ἀπὸ τὸ μέσον σας· ἀλλὰ μόνῃ ἡ μετὰξὺ σας ὁμόνοια καὶ ἀκριβὴς ὑποταγὴ εἰς τὴν Διοίκησιν ἡμπορεῖ νὰ στερεώσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν σας. εἴθε ὁ κραταῖος τοῦ Ὑψίστου βραχίων ν' ἀνυψώσῃ καὶ ἀρχομένους καὶ ἀρχοντας, τὴν Ἑλλάδα ὁλόκληρον, πρὸς τὴν πάρεδρον αὐτοῦ σοφίαν, ὥστε ν' ἀναγνωρίσωσι τ' ἀληθῆ τῶν ἀμοιβαῖα συμφέροντα· καὶ οἱ μὲν διὰ τῆς προνοίας, οἱ δὲ λαοὶ διὰ τῆς εὐπειθείας, νὰ στερεώσωσι τῆς κοινῆς ἡμῶν πατρίδος τὴν πολύνεκτον εὐτυχίαν. Εἴθε! Εἴθε!

Ἐν Ἐπιδαύρῳ τὴν 1ῃ Ἰανουαρίου Α' τῆς Ἀνεξαρτησίας, α.α.β.

(Ἀκολουθοῦν αἱ ὑπογραφαὶ ὅλων τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους).

Ἄρ. 18.

Η ΠΡΩΤΗ ΕΠΙΣΗΜΟΣ ΚΑΙ ΟΜΑΔΙΚΗ ΔΙΑΚΗΡΥΞΙΣ
ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝ. ΕΘΝΟΥΣ (1 ΙΑΝ. 1822)

Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, τὸ ὑπὸ τὴν φρικώδη Ὀθωμανικὴν δυναστείαν, μὴ δυνάμενον νὰ φέρῃ τὸν βαρύτετον καὶ ἀπαραδειγμάτιστον ζυγὸν τῆς τυραννίας, καὶ ἀποσεῖσαν αὐτὸν μὲ μεγάλας θυσίας, κηρύττει σήμερον διὰ τῶν νομίμων Παραστατῶν του, εἰς ἔθνικὴν συνηγμένων Συνέλευσιν, ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, «τὴν Πολιτικὴν αὐτοῦ ὑπαρξιν καὶ ἀνεξαρτησίαν».

Ἐν Ἐπιδαύρῳ, τὴν α' Ἰανουαρίου, ἔτει ,αωκβ', καὶ Α' τῆς Ἀνεξαρτησίας

Ἀ. Μάμουκα, ἑ.ἄ., τ. Β', σ. 15.

ΑΠ. Β. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ